

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАКОРДОНОМ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

Н. НАУМОВ. Соудрузі на вічні часи.

(стор. 3)

Легенда і дійсність

(стор. 8)

Г. ПЛОТКІН. В Ізраїлі.

(стор. 14)

НАЗИМ ХІКМЕТ. Вірші.

(стор. 17)

ЛИСТИ ДРУЗІВ

(стор. 21, 115, 120)

Маунг УІ,

Ель-Арабі ДЕМАРХЛАТРУС,

Менелаос ЛУДЕМІС

ТОМА ДЖОРДЖЕ МАЙОРЕСКУ. Вірші.

(стор. 22)

Журнал вміщує нові вірші відомого сучасного румунського поета — Т. Д. Майореску, надіслані спеціально для «Всесвіту».

РАУЛЬ ЛАРРА. Без перепочинку. Роман. (стор. 29)

Видатний аргентинський письменник-комуніст Рауль Ларра народився 1913 року в Буенос-Айресі, перша книжка його вийшла в 1938 р. Тісно зв'язаний з боротьбою робітничого класу Аргентини, Р. Ларра зазнав цькування і переслідувань реакції, під час пероністського ре-

жиму був ув'язнений. Його повість «Гран Чакко» випущена в перекладі на українську мову видавництвом «Молодь».

Боротьбі робітничого класу Аргентини за свої права, провідній ролі Комуністичної партії в цій боротьбі присвячений роман Ларра «Без перепочинку». Дія твору відбувається в 30-х роках.

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

М. КОЗОВИЙ. Де б'ється серце світу. (стор. 116)

Ол. ПОЛТОРАЦЬКИЙ. Конкретні роздуми біля абстрактних творів. (стор. 121)

Н. КОПИСТЯНСЬКА. Поезія життя. (стор. 126)

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

(стор. 129)

Б. ГАВРИШКІВ. «Сто тридцять поетів». (Антологія «Сто тридцять поетів»). **Б. БУРКАТОВ.** Край, де панує голод. (Енріке Аморім, «Корраль Аб'ерто»). **В. РУСАНІВСЬКИЙ.** Гартування людських душ. (Нгуєн Ван Бонг, «Буйвол»). **І. БАБИЧ.** Шлях, пройдений багатьма. (П'єр Гамарра, «Учитель»). **К. ВОЛИНСЬКИЙ.** Перше знайомство з Аларконом. (Педро Антоніо де-Аларкон, «Трикутний капелюх»). **Н. КАПЕЛЬГОРОДСЬКА.** Як він став комуністом. (Джозеф Норт, «Серед людей немає сторонніх»).

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВА

РЕНАТО АЛЬМЕЙДА. Мелодії мого народу.
(стор. 138)

З. ФОГЕЛЬ. Майстер крапок над «і».
(стор. 139)

ГЕЙНЦ ВОРНЕР. Нове єгипетське мистецтво.
(стор. 145)

Український театр і музика в Болгарії.
(стор. 147)

А. КРОЛЬ. Співець народу маорі.
(стор. 148)

ІНФОРМАЦІЯ

(стор. 151)

БЕРНАРД ХОЙФЕЛЬМАНС. Міфічні чудовиська—
вигадка чи дійсність?
(стор. 142)

В ДЗЕРКАЛІ ЗАРУБІЖНОЇ ПРЕСИ

«Музикальна історія» в ілюстраціях.
(стор. 150)

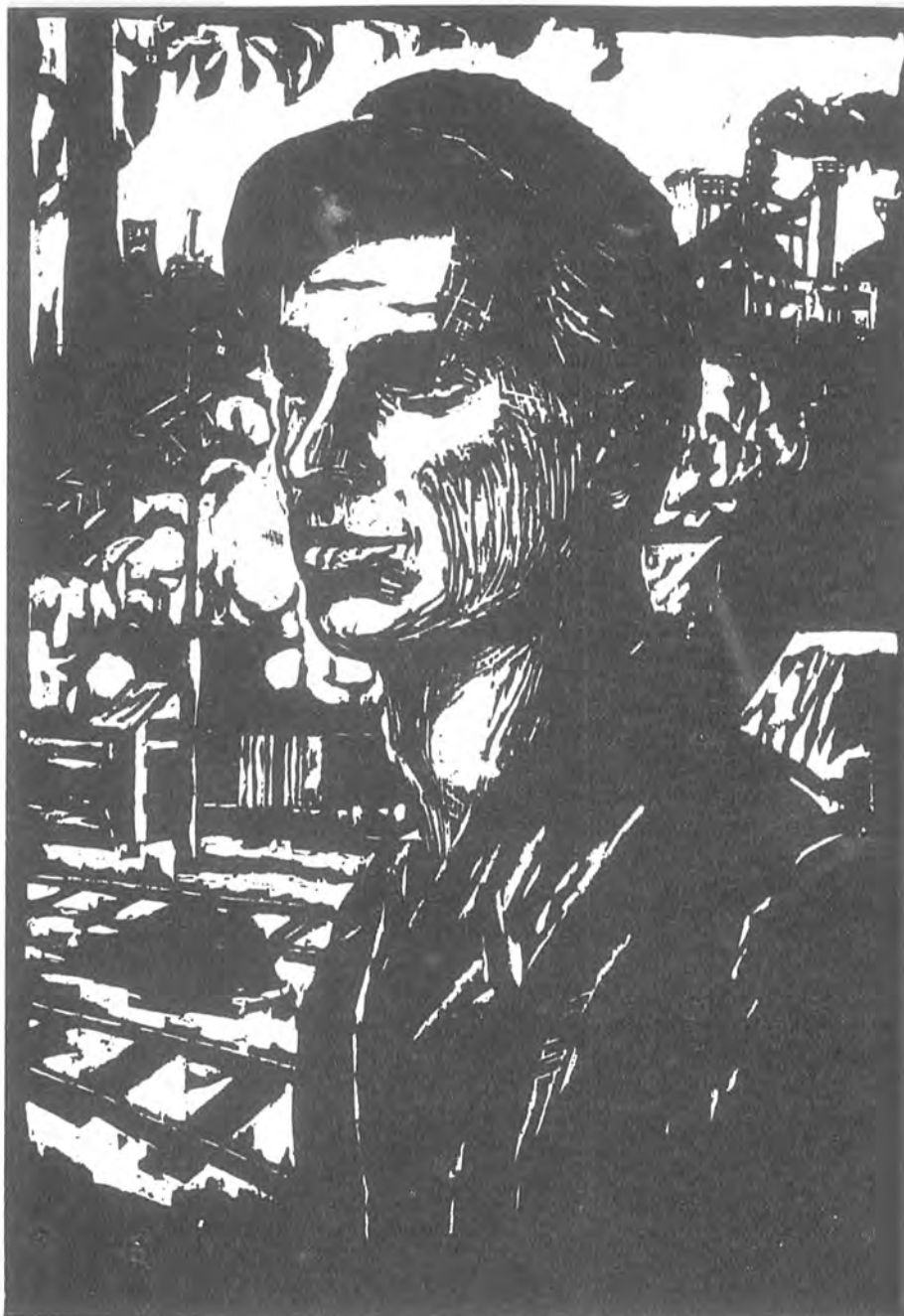
КАЛЕЙДОСКОП „ВСЕСВІТУ“

(стор. 125, 137, 144, 149)

НАШІ ГОСТІ.

(стор. 160)

В номері вміщені карикатури зарубіжних художників.

Герд Тілеман

(НДР)

Юний активіст.

Гравюра на дереві

СОУДРУЗІ

НА ВІЧНІ ЧАСИ

Час сивіє, як і людина. Але бувають події і зустрічі, які не забуваються під впливом років і десятиріч, вони закарбовуються в пам'яті назавжди, лишаючи в серці благоговійне почуття.

По дорозі на Банську Бистрицю офіцери спинилися на свято в гірському селі. Це було перше торжество після вогняних років війни, і всі від старого до малого не тільки вбралися в найкращий одяг, а й співали й танцювали з таким темпераментом, що, здавалось, чути було в самій Братіславі, а, може, навіть і в Празі. І хоч не всі слова пісень були зрозумілі, а танці, відбиваючи своєрідність життя їх виконавців, не були схожі на гопак чи козачок, в них все-таки відчувалося щось рідне й близьке. Випадково потрапивши на сільське свято, ми намагалися триматися непомітно, аби не заважати людям веселитися. Та це не вдалося. І нас захопило і немов вітром понесло в цьому народному хороводі. Того дня ми вперше зрозуміли, яка міцна словиця. У будинку селянина Мілоша Тура увагу мою привернув портрет чубатого парубчини, що так приязно всміхався всім нам. Товариші мої, які встигли побувати в гостях у інших господарів, звернули увагу на те, що портрет цього хлопця вони бачили в кожній хаті.

— Ви не знали його? — спитав Мілош Тур, вказуючи на портрет. — Це Юрко Яношек.

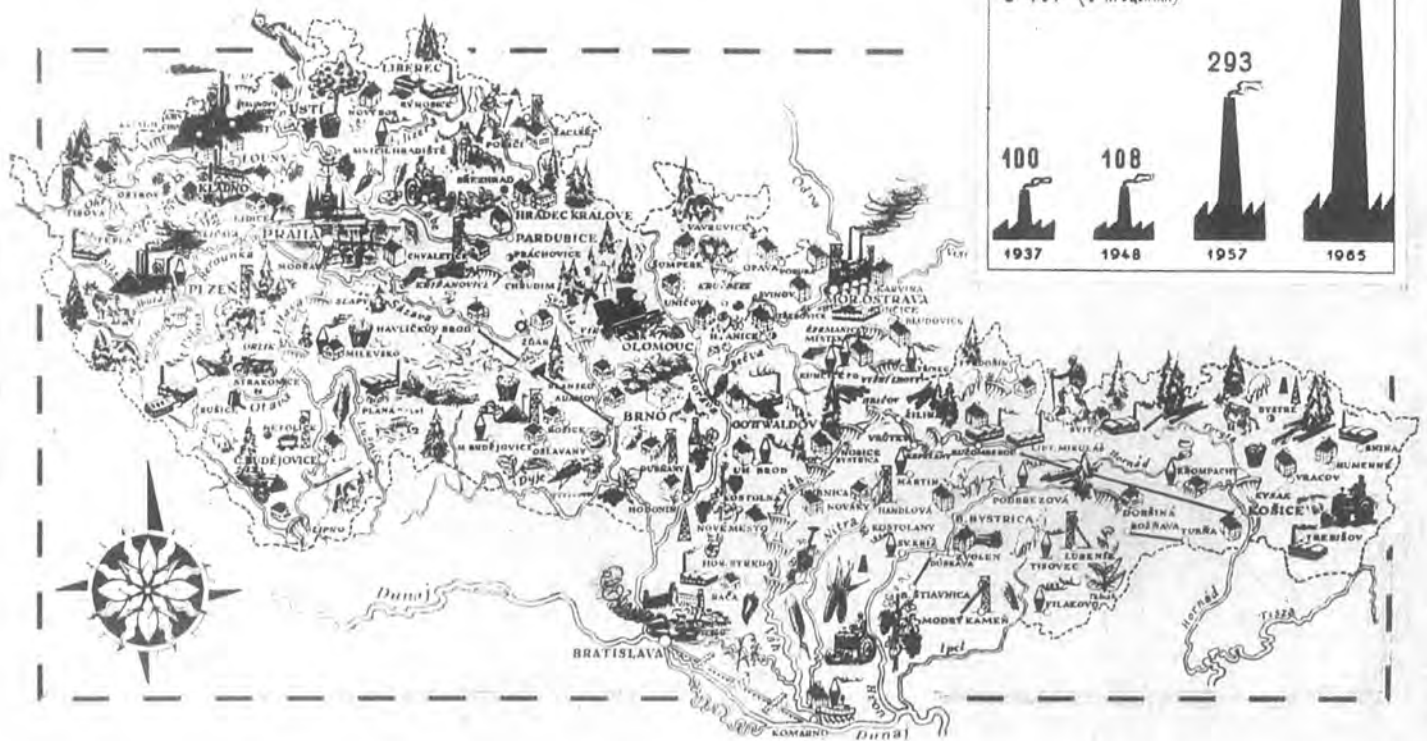
Нам соромно було признатися, що ми не знали Юрка Яношка, адже ім'я його було тут таке популярне. Запаливши люльку, Мілош Тур став розповідати про Юрка Яношка — се-

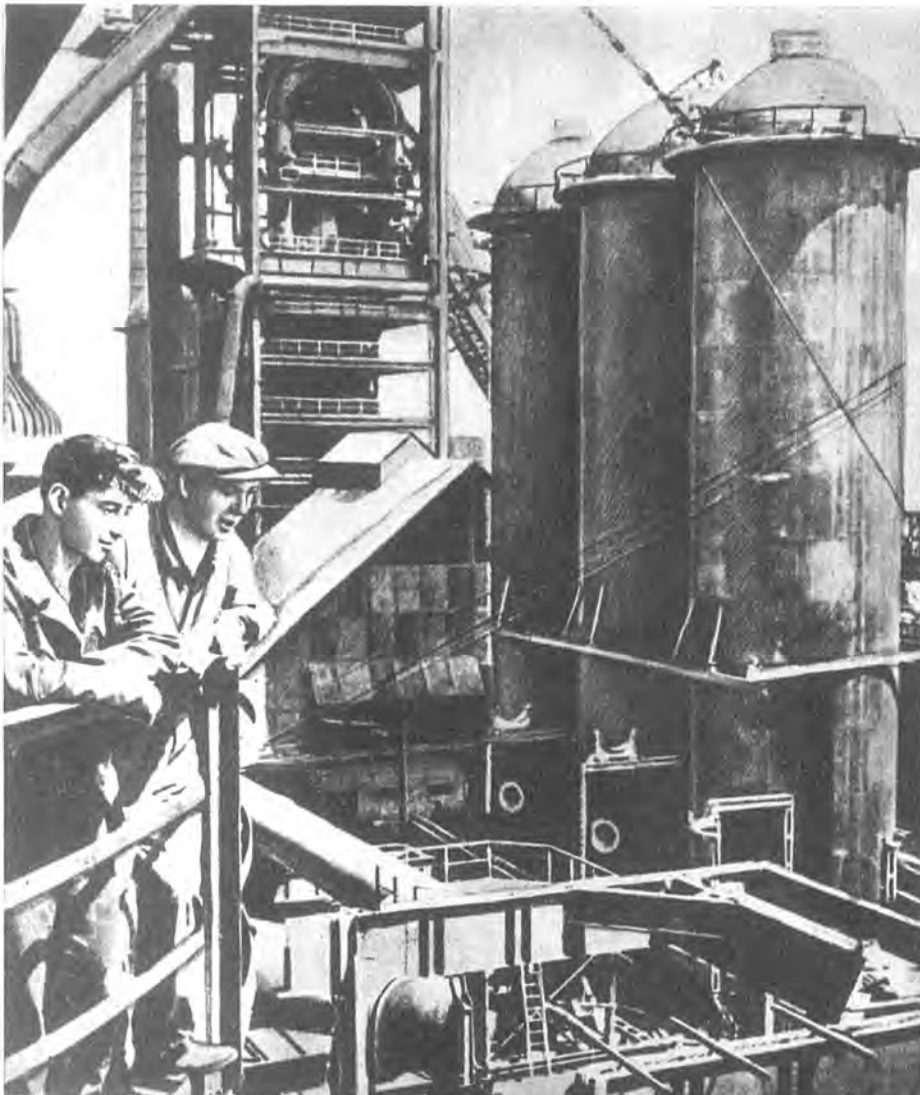
Самодіяльний гурток заводу ім. Іржі Волькера виконує чеський народний танок.

«Колосом на Гроні» називають цей алюмінієвий комбінат.

В районі Острави за п'ятирічку виріс металургійний гігант-комбінат ім. Клементя Готвальда.

ляньського сина з Острави, який, подібно до Олекси Довбуша на Україні, з своїми побратимами нападав на поміщицькі маєтки і все багатство розподіляв серед нужденних трударів, серед тих, хто голодував, працюючи на чужій ниві.

Ім'я народного героя ставало дедалі легендарнішим, в піснях і переказах оспівувалася його нездоланна сила, безстрашність і винахідливість. Юрко Яношек наводив жаж на володарів країни. Всі спроби австро-угорських правителів схопити Яношка кінчалися невдачею. Та врешті решт знайшлася зрадниця — розсипала горох по підлозі хати, де спав Яношек, і покликала стражників. Вороги б його не подолали, та він посковзнувся, впав, і це вирішило його долю.

Ми стояли перед портретом героя з зрозумілим почуттям поваги, коли Мілош Тур знов заговорив:

— А парубчина на портреті — це радянський боєць-партизан. Він віддав життя за наш народ. Ми не знали його прізвища, але встановили, що звали його Юрком. З маленької фотографії, знайденої в кишені, ми зробили портрети для всіх односельчан, таке було побажання громади. Навіть не пам'ятаю, як це сталося, але всі ми стали називати славного побратима ім'ям народного героя, адже і той Юрко бився за волю і правду на землі.

Так кров'ю мужніх синів наших народів гартувалась, як сталь, велика дружба. Їй судилося стати основою справжнього розквіту Чехословацької Республіки, що крокує шляхом соціалізму. Так, тепер ніяка сила в світі не спроможна не тільки зупинити, а навіть загальмувати переможний рух соціалізму в Чехословаччині. Від

Ельби до Тихого океану розкинувся могутній табір соціалізму. Майже мільярд людей живе і працює тут для себе, для справи миру, для світлого майбутнього людства. У соціалістичній сім'ї сили Чехословацької Республіки помножилися і стали нездоланими. Кращий тому приклад — Словаччина, в минулому бідний і відсталый край, звідки за невеликий час — з кінця минулого сторіччя до другої світової війни — емігрувало біля 700 тисяч чоловік. Люди тікали світ за очі в пошуках хліба і щастя. Придушена поміщицьким ярмом словацька біднота співала:

Милостивий боже
З високого неба,
Коли дав нам зуби —
Дай же нам і хліба.

Так, на рідній землі вони не мали ні хліба, ні роботи, не мали можливості застосовувати свою силу і вміння, бо надзвичайно відсталою була тут промисловість. Те, що буржуазія не могла зробити протягом сторіч, звільнений народ, очолюваний Комуністичною партією зробив за якихось десятиріччя. Адже факт, що Словаччина — складова частина ЧСР — перетворилася на індустріальну область, на квітучу країну соціалістичного будівництва і народного достатку.

«Якщо хто-небудь з тих, що при-

Біли радянського танка, що перший увірвався в Прагу.

Вид на Празький Кремль.

їхали до нас, наприклад, з Заходу, питає, які чудеса створили ми, будуючи соціалізм, ми вказуємо на Словаччину... Словаччина — це наша гордість», — говорив на з'їзді Комуністичної партії Чехословаччини заступник голови Уряду товариш Коpecький. Загальний обсяг виробництва в Словаччині тепер майже в сім разів перевищує рівень 1937 року. Тільки за вісім років тут були збудовані й стали до ладу 187 великих підприємств, а 126 заводів було розширено і реконструйовано. До 1960 року, тобто за другу п'ятирічку, тут буде збудовано 95 підприємств великої індустрії і 56 підприємств обробної промисловості. Один з індустріальних гігантів, що зростає в Словаччині, називають «Колосом на Гроні». Справедлива назва. Саме в тих місцях, де понад 14 років тому, у славні дні словацького народного повстання, партизани боролися проти фашизму, піднявся алю-

Найбільша гідротехнічна споруда Чехії—Слапська водозливна гребля на Влтаві, будівництво якої було завершено в 1954 р.

мінійовий гігант, що яскраво символізує дійсно нове життя. Тільки людина, яка тут побувала, може уявити собі грандіозність одного з найбільших в Європі заводів по виробництву «металу майбутнього», як справедливо називають алюміній. Колишні бідняки з цієї долини злиднів стали тут чудовими фахівцями. В цьому, природно, їм допомогли радянські плавильники, багато словацьких робітників навчалися на наших заводах. Немов у казці виростають нові, осяяні сонцем квартали в селищі робітників, що незабаром стане справжнім містом.

Колос на Гроні, найбільша гідротехнічна споруда в центральній Європі—гребля на річці Орова, гідроцентр на річці Скальці, Остравський новий металургійний комбінат ім. Клементя Готвальда, заводи ім. В. І. Леніна, такі міста, як Брно, Братіслава, Прага,— все це стало для нас близьким і дорогим.

Тепер шлях Москва—Прага, Київ—Прага став надзвичайно коротким, з кожним днем він зменшується, таким його робить не стільки реактивна авіація, скільки наша взаємна братня любов.

Відомий письменник Їржі Марек, стоячи ввечері на Володимирській гірці, зачаровано дивлячись на осяяний вогнями Дніпро, казав нам:

— Може, Влтава не дуже схожа на Дніпро, а Хрещатик на Староміську площу, але в Києві я почуваю себе неначе вдома, в Празі.

Мабуть, таке ж почуття народжується і в Івана Бридька, і в Платона Воронька, у Віталія Семинського, і Марії Савченко, у тисяч радянських людей, що відвідують братню Чехословаччину, бо приїждять вони до товаришів, до соратників по борні на великому шляху, що веде до звершення високої мети людства. Не одиниці, а десятки тисяч радянських людей тепер уже знають Прагу і в думці бачать її красу: і Празький Кремль, що виник у VI віці, і собор св. Віта, Староміську площу, яка була ареною битви повсталих жителів столиці проти гітлерівців, і пам'ятник Яну Гусу, і Карлов міст, і тиху Влтаву, і багатозоряне празьке небо. Чарівна золота Прага. Але не тільки історичними і архітектурними пам'ятниками. Вона чарівна і незабуття своїми людьми, які високо цінують справжню дружбу.

Саме тут народився прекрасний заклик:

«З Радянським Союзом—на вічні часи!»

«Якщо за останні десять років ми наблизилися до завершення цілей,

На шосе Брно — Прага.

про які мріяло багато поколінь робітників,— заявив товариш Антонін Новотний в доповіді на XI з'їзді Комуністичної партії Чехословаччини,— то цим ми зобов'язані... також тому, що наш народ у великій світовій боротьбі сил минулого й реакції з силами прогресу й щасливого майбутнього людства беззастережно став на правильний бік—на бік Радянського Союзу, на бік соціалістичних країн, на бік комунізму».

Внаслідок докорінних перетворень, у Чехословаччині створені основи соціалізму.

Обсяг промислового виробництва перевищує тепер довоєнний рівень в три рази. По видобутку вугілля на душу населення Чехословаччина займає третє-четверте місце у світі, по виробництву сталі—сьоме місце. По виробництву верстатів Чехословацька Республіка перебуває на рівні найбільш розвинених в промисловому відношенні західних країн, а по випуску парових і водяних турбін випередила їх. Електроенергії на душу населення Чехословаччина виробляє більше Італії і Франції.

Величезні зміни відбулися і в сільському господарстві. Досить сказати, що в країні нахочується вже 11 740 єдиних сільськогосподарських кооперативів. Разом з держгоспами вони обробляють понад 71,5 процента земельних угідь країни.

З 1948 року, після розгрому реакційних сил, які намагалися організувати путч, чехословацький народ розгорнутим фронтом почав будівництво соціалізму. Очолюваний мудрою Комуністичною партією, він перетворив свою країну на могутню фортецю соціалізму і незрівняно підніс свій добробут, свою культуру і мистецтво.

Нас, радянських людей, щиро ра-

В дитячому садку.

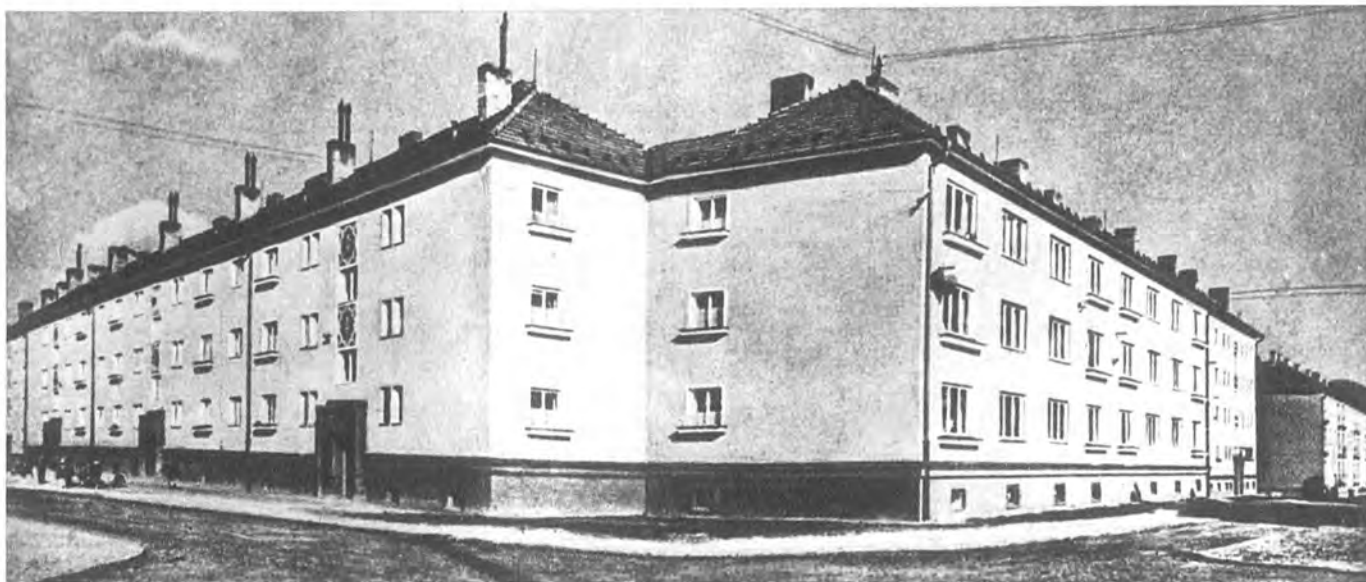
В цих нових будинках живуть робітники.

дують великі перемоги соціалізму в Чехословаччині, ми пишаємося успіхами талановитого братнього народу.

Час сивіє, як і людина, але щира

дружба—ніколи. Вона завжди лишається молодого і з роками стає ще прекраснішою.

Н. НАУМОВ

ЛЕГЕНДА

І ДІЙСНІСТЬ

Свобода
о-капіталістичному...

ЕКСПЛУАТУВАТИ РОБІТНИКІВ...

Як-от цих, у Чорній Африці.

У пресі і по радіо, в кіно і по телебаченню день у день рекламують буржуазні пропагандисти «принади» капіталістичного Заходу.

Ось що ховається за «вільною приватною ініціативою», «народним капіталізмом», «західною демократією», «вільним світом» та іншими прилизаними фразами.

НАЖИВАТИ БАРИШІ ...

Париж, біржа. Спекуляція акціями.

ГНОБИТИ ІНШІ НАРОДИ

Американські імперіалісти хотіли б посадити весь волелюбий народ Куби в таку от клітку.
(Фото з часів недавньої громадянської війни на Кубі).

ЦЕ ЇХНЯ СВОБОДА ОСОБИ

Західна
„демократія“ в дії

ЦЕ ЇХНЯ СВОБОДА СЛОВА

Французький фашист Б'яджі вільний говорити що завгодно: гнобителям Алжіру його промови на руку.

Ці нуклунскланівці, які зібралися, щоб вчинити розправу над неграми в одному з південних штатів США, почувують себе цілком вільно.

ЦЕ ЇХНЯ СВОБОДА ЗБОРІВ

Ці гітлерівські недобитки користуються цілковитою свободою в Західній Німеччині — і з кожним днем нахабнішають все більше. Ви бачите їх на одному з численних збіговищ.

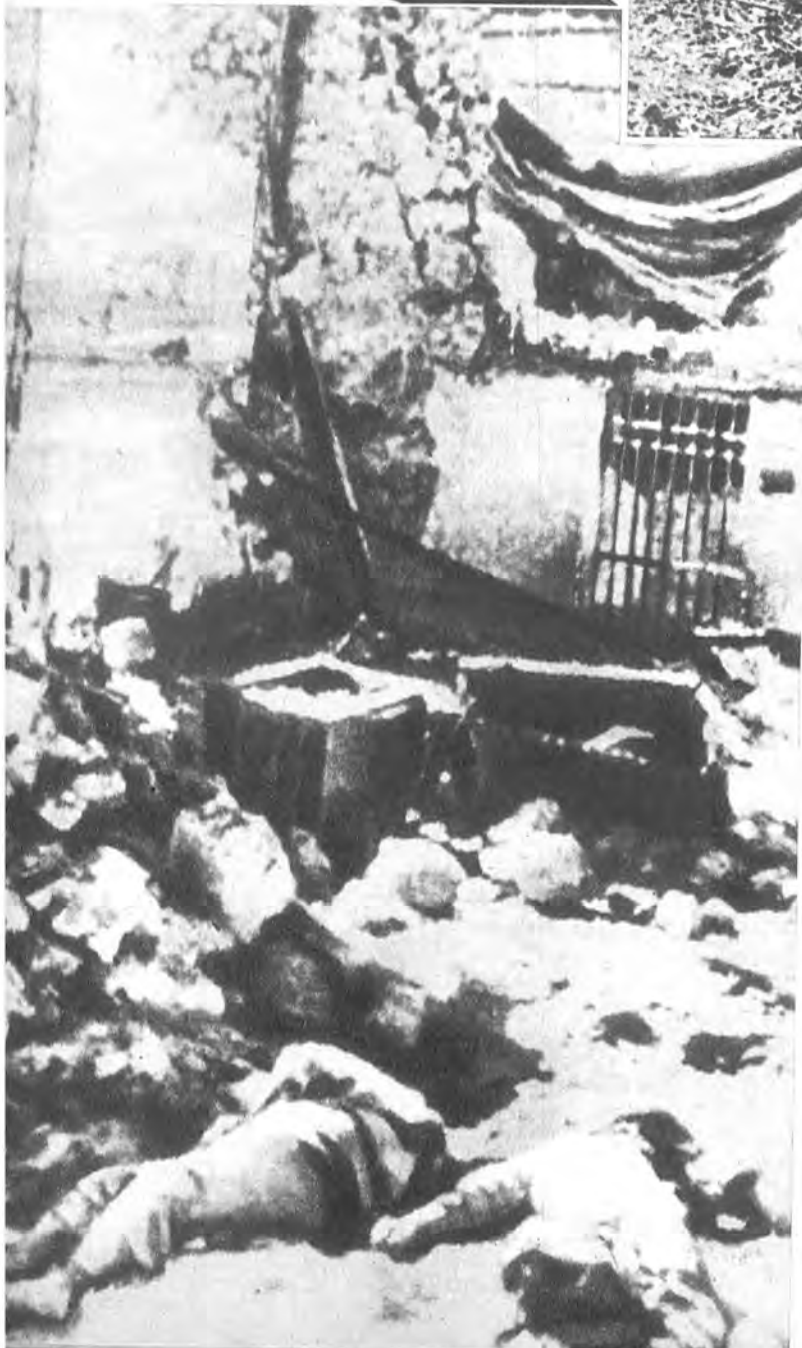
Та варто чесним громадянам ФРН зібратися, щоб вимагати об'єднання Німеччини в єдину миролюбну державу, ось що залишається від хвалені «свободи».

**З життя
„вільного світу“**

**ЩЕ ЇХНЯ СВОБОДА
ВБИВАТИ,
ВБИВАТИ.**

АЛЖІР. Розправа французьких колонізаторів над патріотами.

США. Жертви лінування.

ЄГИПЕТ. Після нальоту англійських бомбардувальників під час англо-франко-ізраїльської агресії.

**Для народу
капіталістична
„свобода“ лишає...**

„СВОБОДУ“ ЖЕБРАЧИТИ...

Цей молодий французький студент-художник малює на панелях моста Мистецтв у Парижі, аби заробити собі на життя.

„СВОБОДУ“ ВІД РОБОТИ...

Черга безробітних біля реєстраційного бюро в м. Балтіморі (США).

„СВОБОДУ“ ГОЛОДУВАТИ...

Таких, як ця старенька, в Японії сотні тисяч.

**„СВОБОДУ“ ЖИТИ
В СОБАЧИХ ЗАКУТКАХ...**

В таких житлах доводиться тиснитися мільйонам людей в капіталістичному світі. Цей знімок зроблено на Кубі, але цілі міста з халуп — їх називають «щурячими містами» — є не тільки в Південній, а й у Північній Америці, в Європі, Азії, Африці, Австралії...

**Але ж народ заявляє про свої вимоги,
а ось яку „свободу“ надають йому
капіталісти**

ЗАХІДНА НІМЕЧЧИНА

Народ вимагає заборони ракетних баз. Ось як відповідають капіталісти.

і виступає проти війни в Алжирі. Ось як відповідають капіталісти.

ФРАНЦІЯ

ІТАЛІЯ

Вони підняли голоси проти агресивної політики уряду на Близькому Сході. Ось як відповідають капіталісти.

У капіталістичному «вільному світі»
народові надається «свобода»

безробіття,
злиднів,
голодної смерті.

Цю «свободу» не приховати ніяки-
ми шатами офіційної пропаганди.

ЯПОНІЯ

Він хотів роботи, тільки роботи. Ось як відпо-
відають капіталісти.

КІПР

Вони вимагали свободи для своєї бать-
ківщини. Ось як відповідають напiта-
лісти.

ЛЕГЕНДА І ДІЙСНІСТЬ

В Ізраїлі

До Ізраїлю я прибув у той день, коли в сусідньому з ним Лівані висадилися американські війська, а «повітряним коридором» над Тель-Авівом, Єрусалимом та іншими містами пролітали зграї англійських військових літаків курсом на Йорданію. В ізраїльській армії було скасовано відпустки, вона почала підготовку до виступу на боці агресорів.

— Живемо, як у пороховому погребі! — сказали мені і моїм супутникам робітники ашкелонського заводу бетонних труб Ювал-Гат.—

Кожної хвилини можна чекати вибуху!

Навряд чи хочеться воювати і цим юнакам-солдатам ізраїльської армії, які лише вчора залишили шкільні лави (фото 1).

У кібуці (сільськогосподарському об'єднанні) «Яад Мордихай», що носить ім'я керівника повстання варшавського гетто у дні гітлерівської окупації Польщі, селяни, що зібралися на зустріч з радянськими туристами, збентежені подіями в районі Близького і Середнього Сходу (фото 2).

Молодь мріє про роботу і навчання. Та в Ізраїлі знайти роботу нелегко: за даними ізраїльського статистичного бюро, 48500 чол. тут повністю і 110 800 чол. частково безробітні.

В країні є кілька вищих учбових закладів, але навчатися в них можуть лише діти заможних батьків: плата за навчання дуже висока. Мого запитання:

— Чи є у вас стипендія? — в Єрусалимському університеті просто не зрозуміли.

— Окремих найобдарованіших бідних студентів ми звільняємо від плати за навчання. Яка ж може бути іще стипендія, — сказали мені там. Та й справді: хто її буде сплачувати, «багатий дядечко»? До речі, про них варто розповісти.

Такі меморіальні дошки (фото 3 і 4) можна побачити в кожній аудиторії цього університету, так само як

LIBRARY/READING ROOM
PRESENTED BY
THERESA/ISIDORE COHEN
OF CAPE TOWN, SOUTH AFRICA

ספריה וחדר קריאה
הוקם על ידי
טובה ואיזידור כהן
מקיפסאון דרום אפריקה

3

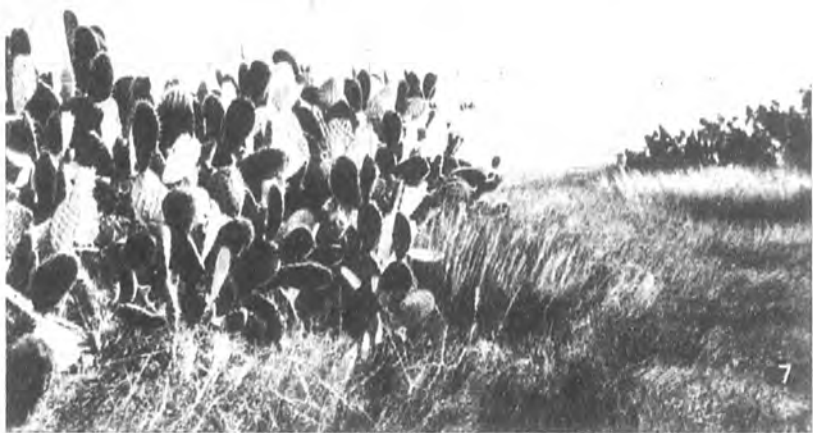
אולם הרצאות
לזכר
מראובן מנשה מאיר דל
מסינגפור
THE REUBEN MANASSEH MEYER
AUDITORIUM
IN MEMORY OF THE LATE
REUBEN MANASSEH MEYER
OF SINGAPORE
PRESENTED BY THE REUBEN MANASSEH MEYER
CHARITABLE TRUST FUND

4

і на стінах інших вищих учбових закладів та установ: «Цю читальню подарували Тереза та Ісідор Коген», «Цю аудиторію подарував Рувім Менаше Мейер» тощо. Ізраїльська економіка у великій мірі складається з подачок «багатих дядечків». Ці «дядечки» далеко не безкорисливі. Вклавши гроші, вони потім диктують свою волю і смаки у справі ідейного виховання молоді, економіки тощо.

Не краще справи і з медичним обслуговуванням. В селищі Петах-Тикват розташовано корпуси «Бейлінсон-госпіталь». «Петах-Тикват» на мові іврит означає «Ворота надії». Однак надію

на лікування в цьому добре обладнаному медичному закладі мають лише члени так званої «Лікарняної каси», які, незалежно від стану здоров'я, повинні щомісяця вносити за лікування значний процент із одержуваної ними заробітної платні. В розмові з нами керівники госпіталь, розрахованого на 700 ліжок, декларували, що вони лікують «всіх, не роблячи різниці між представниками

різних рас і національностей». Проте на моє запитання:

— Чи можна познайомитися з кимсь із перебуваючих тут на лікуванні арабів? — мені відповіли:

— Зараз, випадково, серед хворих немає жодного араба.

Ця відповідь мені здалася, м'яко кажучи, дивною, оскільки перед тим було заявлено, що серед арабського населення, яке живе у гірших побутових умовах, захворювань значно більше, ніж серед єврейського.

З арабом Ісханом, майстерним різьбярем по дереву, я познайомився в старовинному місті Назареті. Він розповів мені про жахливі умови військового режиму, введені ізраїльськими властями в арабських поселеннях, по суті перетворених на арабське гетто.

— Ким ти хочеш бути?

Син Ісхана Ахмед (фото № 5) відповів:

— Вільною людиною!

Біля півніжної живописної гори Кармель лежить портове місто Хайфа. В цей порт американські і французькі кораблі привозять зброю та інші військові вантажі на замовлення ізраїльських властей, які понад 50% державного бюджету витрачають на мілітаристські готування.

В Хайфі є кілька промислових підприємств і цікавий музей, в якому розміщено чимало цінних експонатів.

Там зберігається зроблений з кафрського мармuru оригінал статуї «Ісус Христос перед розпавою» роботи видатного російського скульптора М. Антокольського.

На знімку ми бачимо постать Ісуса, що стоїть у маленькому директорському кабінетіку поміж тумбочкою для телефону і шафою (фото № 6). Директор музею змушений був забрати статую з головного залу і сховати тут, оскільки фашистувачі мо-

лодчики з ізраїльської буржуазної партії «Херут» погрожували її розбити: на їхню думку, директор музею, зберігаючи цей чудовий твір мистецтва, «перетворює музей на православну церкву»! Скандал набрав такого розголосу, що Бен-Гуріон змушений був на чолі великого почту власною персоною прибути до музею, щоб на місці вирішити долю Ісуса Христа. Однак керівник ізраїльського уряду не наважився вступити в конфлікт із херутівцями. Так і лишився Ісус Христос біля директорського телефону...

Це — сабра (фото № 7). Так на івриті зветься кактус, який у великій кількості росте обабіч ізраїльських доріг. Сабра має солодкі плоди, але ж у нього є колючки... Надаючи цьому певної символіки, ізраїльські шовіністи «справжніми сабра» іменують своє корінне населення, що здавна живе на цій землі. Відроджуючи гітлерівську расову теорію, херутівці та ідеологи клерикальних партій пропагують «боротьбу за чистоту єврейської раси», поділяючи ізраїльців на окремі категорії: «істинних євреїв», або сабра, «справжніх євреїв іспанського типу», а також на «євреїв із Східної Європи», які, за їхнім твердженням, нібито є «менш повноцінним біологічним видом» і «чорних євреїв», тобто вихідців із країн Азії та Північної Африки, приречених тут бути на положенні «нації рабів»...

Перед нами один із багатих тельавіських кварталів (фото № 8). Скромному трудівникові дістати тут житло неможливо: за право на участь у лотереї, яка встановлює черговість заселення, треба внести 3 тисячі ізраїльських фунтів. Але ж це не все! Той, кому пощастило витягти виграшний квиток, повинен внести ще 12 тисяч фунтів як «платню за ключ»...

Слово Тель-Авів перекладається як «Гора весни». Навряд чи можна назвати весняним існування дітлахів, які, разом зі своїми батьками, живуть у таких халупах, розкиданих навколо Тель-Авіва (фото № 9).

І тут живуть люди! (фото № 10).

Виятково скрутне матеріальне становище, злидні, безправ'я і поневірвання примушують багатьох переселенців-іммігрантів настійно добиватися дозволу повернутися до себе на батьківщину. В прийомні дні консульського відділу до радянського посольства приходять великі групи ко-

лишніх радянських громадян із заявами, в яких благають візи на в'їзд до СРСР.

Таку ж картину можна побачити і біля ґратчастих воріт польського посольства (фото № 11). Дійшовши до грані відчаю, обмануті сіоністською пропагандою, люди усвідомлюють свою фатальну помилку і, незважаючи на переслідування ізраїльських властей, всіма засобами рвуться з цього капіталістичного «раю».

ВЕЛИКЕ ЛЮДСТВО

Велике людство!
Воно у темнім трюмі,
У поїзді для нього третій клас,
А по дорогах пішки повсякчас
Бреде воно в задумі,
Велике людство!

Велике людство!
З восьми дитячих літ
Воно уже трудитися повинне;
У двадцять жениться,
У сорок гине
Велике людство!

Доволі хліба всім,—
Йому неvistачає.
І рису теж,

І цукру теж,
І книжок теж,
І одягу також немає,
Щоб одягти, зігріть
Велике людство!

Ні тіні на землі
Нема йому у спеку,
Ні шибок в холод
У вікні нема,
Ні ліхтарів,
Коли кругом пітьма...
Але у серці в нього є надія!
Вона живить,
Вона веде і гріє
Велике людство!

СТАРИЙ НА БЕРЕЗІ

Гори зметнулися в небо прозоре,
Бір задивився у далеч морську.
В скрусі старий дідуган коло моря
Зрання лежить горілиць на піску.

В день вересневий, в день сонця палкого —
Вість: потонув з кораблем його син.
Горе... Ніколи не вернеться він.
Пестить лиш вітер обличчя старого.

Вікна...
Вікна...
Вікна, о, як вас багато
Ввійшло до моєї кімнати!
Сиджу на одному — і звідси півсвіту

Можу зором обняти.
Сиджу на одному, а нижче —
Хмари, громи і зливи...
Тепер, здається, можу сказати:
— Я щасливий!

З турецької переклав
О. ПАРХОМЕНКО

✿ ✿ ✿

З початку осені у дні погідні
На півдні
Я мащуся морем, сонцем, пісками,
Мащуся зеленими листками,
Яблуком мащуся наливним,
Неначе медом запахним...

Ночами небо пахне, мов яр із квітками,
Ночами небо опускається потроху
На теплу курну дорогу —
Я мащуся зірками.

Милий мій друже,
З тих пір
Звикаю дуже
До сонця, моря, піску, яблук, зір.

Вже й час звідсіль піти,
Змішавшись із сонцем золотим,
Із морем, із його пісками,
Із яблуками, листям та зірками.

* * *

Хвилясто-кучеряве,
Блакитно-зеленаве
Я переплив Каспійське море
В один з його шовкових днів
Під плескіт хвиль, під шум вітрів...
Воно стояло перед кораблем просторе,
Відкрите,

Сонцем налите.
Мене розчулив його штучний стан:
Братами забуте,
Закуте,
Берегами взяте у бран,
Яке ще море, як воно, одно-одиноке
Нічого не знає про інші моря синьоокі?..

* * *

Над морем — строката хмарина,
На морі — корабель сріблистий,
У морі — карась перлистий,
На дні — блакитна водорость-павутина,
На березі — гола людина,
 стоїть думає-гадає

Ким бути:
хмариною,
кораблем,

карасем,
водоростю? — сам не знає...

Ні тим, ні тим, ні тим!
Будь краще морем ти
З його строкатою хмариною,
З кораблем срібlistим,
З карасем перlistим,
З блакитною водоростю-павутиною!

* * *

Тебе я покидаю, море,
Мій брате сонячний, дзвінкий!
Узяв я від твого простору
Безмежність у свої думки.
Узяв я від твоєї ріні
У м'юскули хорошу міць,
Вологої набрав я сині
У глибину своїх зіниць.

Мені ти, море, розказало
Про долю трудову морську,
Про значення своє чимале
В житті землі, в її віку.
Від сяєва твого простору
Ми стали глибшими людьми.
Іду від тебе, славне море,
Як ти, з відкритими грудьми!

*Переклав
Віктор ЗУБАР*

ПОЛЕМІКА

Ти бачиш лиш один світанок —
Я ж бачу й темнооку ніч.
Він завжди бачить тільки ніч —
Я ж бачу й чарівний світанок!

* * *

Неначе в робу з полотна,
Яку вода на палубі обмила
Й морським вітриськом добре просушила,
В журбу я одягнувся. Це вона
Немов шкребком, дере мене щосили.

...В цьому ж селі на півдні — дивина! —
Рум'яне сонце соками зрина
На персиках, дівочих лицях милих!..

* * *

У бджіл на ніжках кетяжки доспілі..
Мов краплі меду перлами блищать.
З моєї юності вони летять!
Звідтіль — і яблука ці
стигло-білі,

І пил дороги в золоті промінь,
 Ця галька край бушуючого виру,
 Безкорисна
 у пісню моя віра,
 І дня цього безхмарна голубинь...
 Цю синь,
 це море, сонне, тепле й голе,
 Цей сум,
 палкий цей, білозубий рот
 В село кавказьке знов принесли бджоли,
 Мов краплі меду до комірок сот.
 ...Із юні, що не стріну я ніколи...
 Із молодості, що забув я десть,
 Не наситив її колись доволі...

Переклав
 Федір ІСАЄВ

Листи друзів

Маунг У І,
 письменник (Бірма).

Народові, який ми любимо

Миру! Бірманці ще й досі борються проти імперіалістичної інтервенції за мир у всьому світі.

Це — дійсність!

Ми, бірманці, хоча ні разу не були на Україні, знаємо, що Україна вперто боролася за свою національну незалежність, і народ України — активний учасник будівництва комунізму. Народ Бірми також знає, що столиця УРСР Київ — одне з найстаріших і найкрасивіших міст і культурних центрів Радянського Союзу.

Місто-герой Одеса також добре відоме нам.

Я радий, що маю змогу через Ваш журнал звернутися до народу, який ми дуже любимо, поділитися своїми планами на майбутнє.

Я працюю головним редактором щоденної газети «Мір-рор Дейлі», однієї з основних і широко розповсюджених газет Бірми.

Керівники і власники цієї газети — прогресивні письменники.

Мої плани на майбутнє невіддільні від роботи моєї газети, яка є органом молодіжного руху. Наша газета ще дуже молода — їй лише 2 роки. Тільки та газета, яка впливає на маси, користується популярністю, може виховувати народ і керувати ним.

Наша газета незалежна. Її позиція у зовнішній політиці — нейтралітет. Вона заохочує мирне співіснування всіх націй світу.

Її позиція у внутрішній політиці — збереження миру в країні, національна єдність і процвітання всього нашого народу.

В майбутньому, 1959 році ми відкриємо літературний філіал нашої газети, де друкуватимемо класичні пісні Бірми, прозу та поезію, а також переклади з іноземних мов.

Як один з керівників Асоціації письменників Бірми я хо-

Маунг У І (в центрі) серед радянських та зарубіжних письменників — учасників конференції в Ташкенті.

чу сказати, що наша асоціація подвоїть сили, щоб розширювати зв'язки між Сходом і Заходом, Африкою та Азією.

В зв'язку з цим мені хочеться додати, що зараз у нас будується новий будинок Асоціації письменників, і коли закінчиться його будівництво у 1959 році, ми запрошуватимемо прогресивних письменників з усіх країн світу до нього, щоб вони пожили в нашій країні і мали б можливість особисто висловити свої думки про літературу.

Ця програма прийнята на нашій попередній щорічній нараді.

Крім своєї літературної діяльності я вважаю, що я мушу докласти всіх зусиль, щоб зменшити напруженість і досягти миру в усьому світі. Для цього разом з усім своїм народом я боротимусь за мир, аж доки він не запанує на всій землі. Мої побажання як письменникам, так і всьому українському народові: разом боротися за мир!

Хай живе мир в усьому світі!

СМЕРТЬ ЛЕБЕДЯ

Майї Плисецькій, виконавиці танцю Сен-Санса «Умираючий лебідь».

Дзвени, моя ліро!
Стострунно звучи.
Красується лебідь, в імлі пливучи.
На озері тихо, і чути мені,
Як промінь від місяця десь вдалині
Ковзнув
і крізь хмари пробився,
й тоді
Розбився, прозорий, на тихій воді.
А лебідь пливе...
І, як білий вінок,
На озері лілії.
В'ється танок.
За лебедем місячна тінь проплива.
О, радісний вияв краси торжества!
Та що це?
За квіткою квітка разком
Червоним тріпочуть під білим крилом.
Поранений лебідь і квіти в крові.
Лілеї, горюєте ви, як живі.
Безсиле крило...
І темінь навстріч.
Озерна пронизана трепетом ніч,
Кривавиться рана,
рятунку нема.
В очах його небо.
І тиша німа.
Він гине!

Та ні,
все повстало ество —
Він гордість озер,
Він краси торжество.
Таких на озерах у світі нема!
Здригнувся востанне.
І тиша німа.
І все... Я ж не можу в долоні плескати,
Не можу від сцени очей відірвати.
Сусід мій моряк
сльозину з лица
Змахнув діамантову, всю в промінцях.
І тулить квітчасту хустину до віч
Колгоспниця...
Справді, стривожена ніч...
Багато сусідів,
але ж у цей час
Одне почуття тут у кожного з нас.
І в залі не сотні сердець, а одне,
Забилось, тривожне і мовчазне.
Хвилина — безмовного подиву лік,—
І оплесків падає рвійний потік,
І тисяча квітів на сцену летить.
Така неповторна урочиста мить!
Дивлюся — із залу летять без кінця
Не пишні троянди —
гарячі серця!

* * *

Цілую той сніг,
Де ноги твої походили,
Ялинки на схилі
Голублю,— рукою торкалась ти їх.

Я води озер
Випивав, де купалась ти, мила.
Шукати несила
Стежин, де проходиш тепер.

Де мила в цей час?
Вечір погас.
Ночі старі прикмети —
Зорі і місяць. А ти?
Йду з тягарем самоти...

Де ти, любов моя, де ти?

СХІДНА ЛЕГЕНДА

Прийшов я, спраглий, в кам'яну долину,
Три джерела там били з-під гори.
Схиливсь над першим, але в ту хвилину
Почув я,—хтось у тиші говорив:
— Їх проклято, бламати ні до чого!
Є сліпоту у першій джерелі,
А хто захоче випити з другого —

Нещасним буде вічно на землі.
А з третього — лиш смерті покоритись,
Та більшої побережись біди:
Посмієш із усіх джерел напитись,
Потрапиш в сіть кохання назавжди.
І сам погибель я обрав свою,
З усіх джерел я радо пив і п'ю!

СОЛОВЕЙ

Палац мовчав,
 про це згадати варто.
Там не дрімала королівська варта.
У залах тільки блазень до нестями
Кривлявся перед хмурими гостями.
Але в покоях пані-королеві
Співати мав у клітці металевій
Невільник-соловей.
 Він мав співати
І скнару-королеву розважати.
Його вітчизна —
 далі за рікою.
Його тюрма —
 задушливі покої.
За те, що він співав тут неохоче,
Йому залізом випалили очі.
Тепер, мовляв, хай пісня не стихає,
Незрячий краще у сто крот співає!
І він співав...
 Він заспівав щосили,
Пісні його покої розбудили.
Жагучі болі в них були і муки.
І до світанку рокотали звуки.
А королева
 гнів у них ловила,
Тремтіла вся
 і на очах сивіла.

...
І ми прийшли,
 від імені народу
Прогнали варту, ненависну зроду,
Ворота розчинили, що ж, пора!
Гуляй в палаці, наша дівтора...
Безжурний сміх лунає в білих залах,
Де сонця на паркеті свіжий спалах.
Незнані в королівському роду,
Горять червоні галстуки в саду.
Там наші діти,
 старші і малята.
Вони кормушки ставлять для пернатих.
І прилетів на гілку навесні
Співучий соловей.
 Дзвенять пісні,
Де племін п'онерського костра.
І слухає затишля дівтора.
Тепер їй щастя піснею здавалось,
Співало солов'ями і сміялось...
Співай же, соловейку, без кінця
Дзвінкій за полоненого співця
Для тих, хто гнізда береже в дозорі,
Пташинко із очима, ніби зорі.

*З румунської переклав
Петро БІБА*

ПРО НАЙГОЛОВНІШЕ

Ні,
Ні! —
Тобі я обіцяю не стану
Розливів голубого океану,
Хмарин із неба на дорогу скинутих
І сотів золотих із сонця вийнятих,
Плодів, що вистигли далеко за морями,
Річок із молоком та із медами,
Майбутнього, де буде так чудово,

Кохання, що з'являється раптово,
Затишку та спокою кам'яного...
Ні,
Я не буду обіцяю такого.
Одне лиш знаю:
Будуть назавжди
Тобі належати
Труда плоди!

Я — КОМУНИСТ

У лісі, що гуде на скелях гір,
Я мушлю відшукав морську, як диво,
І їй зрадів, немов отой моряк,
Що вгледів берег.
У лісі, що гуде на скелях гір,
Відчує я раптом зміг
Солоний океану подих.

А то край океану я ходив,
І хвиля кинула у ноги камінь,
Де тонко з дерева листок відбився,
І я зрадів, неначе лісоруб,
Що дерево звалив високе.
Край океанських хвиль
Відчував я шум гірського гаю.

І так шоранку
Знаходжу мушлі з шумом хвиль,
І камінці з відбитками листочків,
Шоранку бачу береги нові
І просіки нові проходжу.
Щораз, як сонце сходить,
Креслю я
На карті наших днів прийдешніх
Діброви завтрашні
Й моря майбутні.
Я — комуніст.

Переклала
Валентина ТКАЧЕНКО

НАПЕРЕДОДНІ

Маяк самотній з берега моргав,
Темніли скелі і стрімкі причали,
Туман котився сивий, берег спав,
І чайки над водою не літали.

А в морі шторм уже заговорив,
І мушлі осипались піді мною,
В лице морський солоний вітер бив,
І пахло рибою й вологою травою.

Мов хто сипнув за спину мурашні —
У хмарах місяць заховавсь холодний,
Лиш зорі ледь тремтіли в вишині
І, падаючи, гасли у безодні.

Здавалось море велетнем в цю мить,
Що грізну силу і надію має,

Що із оков звільнитися спішить,
Тисячоліття б'ється, не вгаває.

І віддалося у душі моїй,
Як мучить горе безробітну воду,
Як стогне море без великих мрій
З нестримним гнівом на саму природу.

І я почув, як рвались ланцюги,
Як бризки скель у небо полетіли...
А хвилі бились люто в береги,
У невгамовній силі клекотіли.

І я побачив: вдалині стоять
Гіганти, що стихію загнуждали,
І тисячі, мільйони кіловат
Женуть у села і в міські квартали.

* * *

Ми йдемо по густій ковилі
До краю землі.
Хмарами небо клубиться...
Страшно і дико
Падають птиці
З криком.
Плеще ріка в кипінні.

Злякані тіні
Мчать на луки, в переліски...

Ти глянеш на хмар чорноту —
В зіницях цвітуть
Сонячні бризки.

ЛУНКА

Вернувшись,
Я Лункою вже походжаю.
Я знову у ріднім краю.
Друзі писали,
Що я не впізнаю
Зажурену Лунку свою.

Невславлена Лунка!
Кохана, єдина,
Тут мати,
Тут батьківський дім.
Вогнем лихоманок палила ти сина,
Трудом убивала тяжким.

...На болотах колишніх
Місто із сталі
Сьогодні
Всміхнулось мені.
Вечірні освітлені магістралі,
Мов стрічки ясні вогняні.

В риштовання
Все одягнулося місто.
І серце тріпоче, як птах.
Уральська руда,
Смарагдова і чиста,
Лежить при плавильних печах...

З плаката мені
Сталевар променисто
Всміхнувся і хоче сказати:

— Пригадуєш, друже,
Яким було місто,
А зараз —
Попробуй пізнати!

Он школа наліво,
Театр направо,
Ось в парку колишеться цвіт,
А далі
На захід
Хлюпоче Бирзава,
Закована в світлий граніт.

І ранок,
Як голуб — миру птиця,
Зі Сходу
Здійнявся,
Летить
Над хвилі Дунаю,
Над море пшениці,
Зринає у світлу блакить.

То Лунці моїй,
Всій Румунії світять
Кремлівські зірничі в далі.
І сяйвом новим
Наші люди одвітять
Великій
Радянській землі.

*Переклав
Андрій М'ЯСТКІВСЬКИЙ*

ЗАКЛИК

I

Я, керманич умілий, підставив вітрило
Під дихання пручке вітрового потоку,
І по водах південних так вільно і сміло
Я на шхуні лечу
Аж до Єніветоку.

Мое серце на щоглі, як прапор багрянний.
Дужий вітер надії наповнив вітрило.
Борознить моя шхуна шляхи океану.
Ген до Єніветоку
Неси мене, сило!
Береги золотисті на острові сяють...
Там купаються птиці у відсвітах піни
І гортанними криками весни вітають,

І, як сині ракети, злітають дельфіни.
Там чайки чисті хвилі цілують так мило,
Золоті береги пестять хвилю кохану...
Дужий вітер надії наповнив вітрило,
Борознить моя шхуна шляхи океану.

Чи то ж буде життя танцювати і далі
Навіжений танок на піску золотому?
Як то добре, щоб небо сіяло кришталем
І на нім не було більш ні тучі, ні грому.
Щоб були у чайок неполамані крила,
Сині зльоти дельфінів неслися з туману,
І щоб блискавка чорна життя не губила,
В золоті береги не впиналась, погана...
Дужий вітер надії наповнив вітрило,
Борознить моя шхуна шляхи океану.

Люди крові одної зі мною, привітні!
Це для вас чуле серце я хочу віддати!
Мое серце — то сад із троянд пишноквітних,
Де дозволено кожному мріять, гуляти.
Коли зайдеш до саду з любов'ю земною,
То нап'єшся з джерел краси.
Коли зайдеш, як ворог із люттю-злобою,
То живим не повернешся ти.
Мое серце зазнало страждань — не привіту,
І не йме воно віри ні злоту, ні славі...
Із гірких моїх сліз уже вирости квіти,
Кожна ніжна пелюстка — сльоза то кривава.
На плечах своїх дужих держу я одвіти
І за те, що було,
І за те, що ще буде...
Я за болі людські буду завжди боліти,
Я ненавиджу смерть, чи ви чуєте, люди!
Мов би прапор на шоглі, у небо підняте
Мое серце для вас, ви собі його майте.
Люди крові одної зі мною!
Американці!
Не вбивайте квіток!
Життя не вбивайте!

II

Я на груди собі вже повісив плакати,
На яких буйні літери ясно цвітуть.
Несучи на плечах тіло доньки-дівчати,
Я бадьорими кроками міряю путь.
А чи, може, від воєн вчуваючи рани,
Там, де Темза, на милинях бруком бреду.
Крізь дощів пелену, крізь молочні тумани
Я до Ольдерместону
Поволі іду.
Гнів гарячий наповнює серце по вінця —
Лід терпіння розтав від швидкого биття.
Люди крові одної зі мною!
Англійці!
Не вбивайте життя!
Не вбивайте життя!

Я за болі людські буду завжди боліти,
Я ненавиджу смерть, чи ви чуєте, люди!
Мое серце у небі буде горіти
На плакатах, на шоглі, як прапор — усюди.
Бо тримають його мої схрещені руки

Там, де площі німецькі, французькі порти,
Де вирують завжди криті ринки стозвукі
У Італіях чистих, в Америках тих.
Відкриваю я вхід до трояндного саду,
Кличу всіх, хто кохає, хто славить буття.
Люди крові одної зі мною!
Захищайте життя!
Захищайте життя!

III

Десь із півночі, звідти,
З-за полярного кола
Блискавицями чорними мчать літаки
Прямо в серце моє молоде, несхололе,
А любові слова проживають віки.
Хай слова ці зростуть у палаючі квіти,
Як любов, спопеляють лихе у борні...
Хай всі сльози гарячі, проліті у світі
Та зіллються назавжди в річки вогняні.
Хай пожар запала аж до самого неба,
Хай зітліє в нім смерть, не знайде вороття!
Люди крові одної зі мною!
Не треба!
Не вбивайте життя!
Не вбивайте життя!

IV

Знов сьогодні в мені щось незнане умерло.
На атолі Різдва блискавки чорні впали,
Кров природи, повітря і землю — все стерли.
Чорна смерть свої крила страшні розпростерла
І так дико регоче, пожерши корали.

V

Золотії зернини в долоні збираю,
Грузнуть ноги мої у землі м'якотілій.
Хоч поля і залиті водою до краю,
Я їх виорю ревно й засію ці ріллі.
Дужий вітер надії наповнив вітрило,
Мое серце — у кожній злотистій зернині.
Хоч життя борознами чоло мені вкрило,
Та під ними ховаю я зерна безцінні.
Дужий вітер надії наповнив вітрило,
Буде борозни вітер надії сушити,
І на завтра зросте урожай любо-милу,
Я дивлюсь, щоб не всох він, щоб градом не збило.
Життя неможливо убити!

*Переклав
Петро ЗАСЕНКО*

ВЕРШИНИ

Над садами, над морем на сотні метрів
Піднімається пік Ай-Петрі.

Лиш орли там на здобич чатують, голодні,
І вітри завивають холодні.

І глибокі провалля розкрили пащі,
І застигли безмовні хащі.

Із базальта чоло понад місто і води
Гордовито Ай-Петрі підводить.

Він стоїть і не хилить плечей під вітрами,
Під туманами і під роками...

По безлюдному схилу на сотні метрів,
Піднімаюся я на Ай-Петрі.

Піднімаюсь на мохом оброслі кручі,
Мені кучері пестять тучі.

І на повні я груди вдихаю вітрище —
Піднімаюсь все вище і вище.

Півземлі оглядаю, як птиця з польоту —
Добре, як на великих висотах!

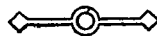
Над землею, над хмарами очі сіяють —
Сині далі кінця не мають!

Чую з півночі плескіт: в могуті і силі
Волзькі б'ються у греблю хвилі.

Чую з заходу плескіт: запінивши гриву,
Відгукнулась Бистриця бурхлива.

Чую там земляків моїх пісню орлину,
Бачу я: вони йдуть на вершину.

*Переклала
Тамара КОЛОМІЄЦЬ*

БЕЗ ПЕРЕПОЩИНКУ

РОМАН

Частина перша

І. План здійснюється

Вуличний ліхтар, повільно гойдаючись на стовпі, освітлював нерівну бруківку. Потрапивши у вибоїну, візок різко нахилився, і тоді світло починало неспокійно танцювати на його оббитих жерстю боках. Саме в цю мить Юлія прокидалася і говорила:

— Четверта година.

Візок був для неї будильником, що нагадував про новий день, повний турбот.

Юлія обмацала рукою лівий край постелі і переконалась, що він вільний, а простирадло — холодне й вологе.

«Пабло не лягав», подумала вона зі смутком.

До пізнього вечора він сидів тут з товаришами. Вони весело і голосно сперечались, нібито не затівали нічого серйозного, а просто готувались собі до пікніка. Юлія пригадала, що її подолала втома; вона поставила чайник і мате¹ на ящик від зелені й побажала «надобраніч», але на це майже ніхто не відповів, бо всі вони вже жили в завтрашньому дні.

Скільки часу минуло відтоді, як Пабло повернувся з півдня? В газеті вона бачила його репор-

таж: «Я знову на бойовому посту!» І зараз Пабло теж, напевне, сидить за друкарською машинкою, готує якісь доповіді...

Юлія одягла халат, підбрала волосся, тихо підійшла до ліжка Анхеліти й ніжно її укрила.

Дівчинку не будили ні візок, ні рипіння коліс у вибоїні, ні навіть батьків голос у самісінький розпал суперечки з товаришами. Вона міцно спала, притуливши до себе зроблену з різнокольорових клаптиків ляльку, і щасливо усміхалася крізь сон.

Накриваючи дівчинку плюшовою ковдрою, Юлія пригадала своє власне дитинство на фермі, — як вона допомагала тітці доглядати худобу, як бувало часто ховалася у кукурудзі і подовгу дивилась на небо. Потім вона виросла й зустріла Пабло. Юлія й зараз до дрібниць пам'ятає, як вони познайомились.

Пальці її очищали повнобокий стиглий качан; від сильних різких рухів зерно обсипалося і з тріском падало в корзину. Одна корзина стояла в кукурудзі, а друга на межі. Раптом серед високих пагонів, немов з-під землі, виросла постать юнака. Він стояв кроків за два від неї і мовчки дивився, як вона працює. На чорноволосій голові Юлії тріпотіла червона хустина. Вона подивилась на хлопця, що впевнено стояв на межі, і мимоволі замилювалася його сильними руками, для яких виривати кукурудзяні стебла — це просто дитяча гра; потім окинула поглядом всю його ладну постать, його загоріле мужнє обличчя, яке випромінювало лагідність і привітність.

«Як він не схожий на інших!», подумала Юлія. Вони, мов зачаровані, продовжували дивитись одне на одного, і в кожного у душі народжувалось почуття безмірної ніжності.

¹ Мате — напій, південноамериканський чай. Так називається також видовбана з гарбуза посудина, в якій заварюється цей напій.

— Ви давно тут? — запитала Юлія.
Вона пригадала, що Пабло не наважувався заговорити першим...

— З вечора,— видувив він з себе нарешті.
Легкий вітерець шелестів у кукурудзі, грався зборками її плаття.

— Це ваш будинок? — насмілившись, запитав він.

— Я живу тут у своїй тітці,— відповіла вона.
Вони знову замовкли, розглядаючи одне одного так, ніби кожен з них намагався розпізнати найпотаємніші риси вдачі свого нового знайомого, поки, нарешті, не залунав дзвін, що нагадував про полудень і про юшку на столі.

Вони перенесли корзини до мішків з очищеними качанами і вийшли на дорогу, що відділяла барак сезонних робітників від будинку землевласника.

Тоді він сказав:

— Мене звати Пабло. А вас?
...Образ зник і, прибираючи на ходу волосся, Юлія пішла до кухні. Там уже шипів блакитними язичками примус. Побачивши дружину, Пабло усміхнувся і подав їй мате. Беручи чайник, Юлія торкнулася старих шрамів на пальцях Пабло, роз'їдених кислотою.

Візок проїхав і, як завжди, попав у вибоїну.
Пабло усміхнувся. На його темному обличчі усмішка майже не зникала. Він завжди виглядав молодо. А коли хмурих брови, ця молодість зникала. Тоді його обличчя покривалося маскою суворості, а в очах засвічувалося недовір'я і хитрість лисиці.

Якщо Юлію можна було назвати скоріше мініатюрною, то Пабло поруч неї здавався велетнем. Коли йому було весело, він обнімав її своїми дужими, великими руками, пригортав до себе і піднімав угору. Він і тепер підхопив її, і вона запитала:

— Ти задоволений?
Він кивнув головою і сказав:
— Все гаразд. Тобі треба тікати.
— Коли?
— Зараз же.

Вона мовчки поралася біля примуса. Закип'ятила мате, потім запитала:

— А дитина?
— Ти розбуди її, бо можуть наскочити щохвилини...— і після недовгої мовчанки повторив.— Тобі треба тікати.
— Куди?

Пабло відповів не одразу. Він повільно доливав мате окропом.

— Найкраще — до донни Анни. Як ти вважаєш?

— Можна й до неї. А ти?
При цьому запитанні голос її забринів. Пабло удав, що він цього не помітив:
— Мені вже час.

Він навшипиньках увійшов у кімнату, взяв дорожній мішок і схилювся над ліжком дитини, намагаючись розгледіти в темряві обличчя дочки. Потім відкинув волосся з лобика і поцілував її. Потривожена дівчинка заворушилась, усміхнувшись і перевернувшись на другий бік.

— Я тебе побачу сьогодні? — запитала Юлія, коли він уже стояв біля дверей.

— Не знаю. Це буде нелегко. Я повідомлю.
І пішов. Так і не поцілував її, навіть не потиснув руку.

Тільки перед цим пригорнув її міцно до себе і підняв на руки. Вона розуміла, що це значило.

Навіщо більше?
Так, вона знала, що інші жінки, коли чоловік іде з дому, запитують: «Коли повернешся?» або кажуть: «Бережи себе», хоч їм нічого не загрожує, крім хіба що дощу або автомобілів на вулицях. І в душі Юлія теж говорила: «Бережи себе, Пабло, бережи...»

Та коли б йому загрожував тільки дощ або автомобілі... Ні, це було зовсім інше. Те, що його підстерігало, була сама смерть. Несподівана смерть від руки зрадника. І хоч він давно вже пішов, душа Юлії посилювала схвильовані благання: «Бережи себе, Пабло, бережи...»

Пабло йшов поміж огорожами та ровами, вдихаючи смердючий запах цвілої води, і холодна вогкість цього травневого ранку була йому в обличчя.

Вдалині, на острові, миготіли вогники корабельних верфей, рефрижераторів і скотобоень, високі труби яких бруднили небо своїм димом. Весь промисловий район, порт і док готувались до нового трудового дня. Знову пожвавлювався на вулицях рух грузовиків, велосипедів і пішоходів, які, ще не зовсім очумавшись від сну, поспішали мерщій на роботу.

Пабло заскочив у боліче¹ Рубіо. Спершись ліктями на оцинковану стойку, Гузман, прицмокуючи, пив з вузької склянки вино.

— Ще одну, хазяїне,— сказав Пабло замість привітання.

— Ранок саме такий, щоб погрітися,— пробу-бонів Гузман.

— Авжеж, непоганий для справи,— сказав у тон йому Пабло.

— Якої справи, сеньйоре? — весело запитав Гузман.

Прозора рідина тремтіла в невеликій чарці. Обережно, щоб не розхлюпати, Пабло випив її, відчуваючи, як по тілу, виганяючи холод, розливається теплий струмінь.

— Все готово? — запитав він.

— Все, начальнику.

— О котрій годині, генерале?

— Рівно о дев'ятій, командире,— відповів Гузман, підтримуючи жарт.— Альмірону доручено доставити тебе.

Пабло глянув на годинник, що ліниво вистукував на стіні. Було коло п'ятої. Залишалося чекати довгих чотири години. Чи вийшла вже Юлія з дівчинкою? Так, вона зрозуміла. Вжито всіх застережних заходів. А що, коли ворог попереджений? Пабло знову обміркував план, розраховував, ще раз зважив усе — ударні сили, резерви. Бо все це стосувалося одного — битви! А коли вступаєш у бій, необхідно передбачити дії ворога.

¹ Боліче — дешевий ресторанчик.

Про це говорив йому Енріке. Яких же заходів живе ворог?

Пабло переступив поріг боліче і вийшов на свіже повітря. Він подумав, що має ще досить часу для зустрічі з Енріке, і, засунувши руки в кишені, повільно пішов до парому. Але паром саме відчаливав, і Пабло довелося побігти, щоб наздогнати його. Він влаштувався поруч молочника-баска, від одєжі якого пахло хлівом, і, коли паром поплив через річку, йому раптом згадався перший приїзд в Сарате.

Вагони повільно підкотилися до перону. Вантажники почали працювати, і за хвилину пузата баржа обернула свій тупий ніс у напрямку Сарате.

Пабло Сор'яно востаннє подивився на скромну станцію Ібікуй, найближчу до селища, де він народився. На пероні він почував себе емігрантом; йому здавалося, ніби він назавжди залишає клапоть обробленої землі, на якій пролетіло його дитинство. Але берег віддалявся, а він не відчував у своїй тузі ані краплини жалю чи гіркоти. Хіба роки, що минули отут, були для нього легкими? Він завжди почував у собі силу, ентузіазм, нестримні поривання, але все це марно гинуло в безпросвітній виснажливій праці, а попереду не ясніло ніякої надії. Коли йому сповнилось дванадцять, мати сказала:

— Що ж, Пабло, ви вже майже дорослий мужчина.

Заперечувати це було безглуздо. Мати-індіанка не витрачала зайвих слів. День народження пройшов під скорботним і сумним знаком: засуха і сарана. Густі хмари ненажерливої сарани затягли небо, падали на посіви пшениці і бавовни, залишаючи після себе чорне поле. Сарана відкладала на ньому яєчка, з яких пізніше мала вилупитись нова сарана, щоб продовжувати свій спустошливий похід по Межиріччю. На спраглий землі з'явилися тисячі глибоких тріщин, а худоба гинула від голоду на оточених колючим дротом пасовиськах. От саме в цей час сімейна рада, на якій був присутній і «майже дорослий мужчина», вирішила продати все майно: плуг, борону, дві корови і кількох коней. З виторгом батько вирішив спробувати щастя в торгівлі дикими кіньми.

Тієї ночі хлопець не склепив очей. Він збирався супроводити батька до станції Мольдес, щоб забрати першу партію диких коней. Йому ввижалося, як він служить погоничем худоби, як переганяє череди і стада через струмки Межиріччя і долає з ними гірські хребти, де ген унизу мріють клаптики засіяних ланів. Найбільше його хвилювало і не давало заснути те, що на сімейній раді спитали його думку. Коли це сталося, він одразу відчув відповідальність і якусь мить мовчав.

Батьки чекали його слова. Він був старший серед братів. І з якою радісною силою він сказав тоді: «Добре, тату!»

Настав час від'їзду. Мати поралась біля коней, що їх Пабло привів від табунника. Вона підв'язувала для нього черезсідельник і м'яку поду-

шечку, а він у цей час посмоктував теплий мате, щоб побороти ранкову дрож. Тремтливе полум'я свічки освітлювало в кутку ранчо ікону мадонни.

Пригадуючи повернення, Пабло знову побачив здивований погляд матері, погляд, сповнений безмежного горя. Вони повернулись без коней і без грошей...

Як жорстоко покепкувала з них доля! Отруйна трава міо-міо перейшла дорогу його юності. І коли б не вигони з цією травою, то хіба переходив би він зараз через Ріачуело, чекаючи, поки годинник покаже на дев'яту, щоб розпочати бій?!

А як пишався тоді батько своїм невеликим табуном диких баских коней!

Коли вони скакали під палючим сонцем, Пабло часто пробував своє ласо на одному з відстаючих жеребців, а батько все прикидав, скільки песо він виручить після продажу. Так їх застала ніч. Додому залишалось не більше одного денного перегону. Коні з висолопленими від спраги язиками жалібно іржали. Та й самі вони дуже потемніли від безперервної гонитви! Тому у першому ж ранчо, що зустрілось їм по дорозі, вони попросилися переночувати.

Пабло допоміг батькові загнати коней у простору загорожу з водопоем. Звуки акордеона з хазяйського будиночка заповнювали ніч. Проходячи під повіткою, де жили батраки, Пабло побачив щойно облупленого барана, підвішеного на жердині, і селянина, який розпалював вогонь. Вже при одній думці про вечерю у Пабло покотилася сліна. Хлопець був дуже голодний, і його хилило на сон; він присів навпочіпки й почав куняти, а полум'я тим часом рум'янило м'ясо барана, і свіжий мате переходив з рук у руки, а господарі ранчо обмінювались новинами та спогадами. Пабло вийняв з піхов свій ніж і поспробував пальцем лезо. А коли почали розрізувати м'ясо, він накинувся на нього з жадібністю людини, що не їла принаймні тиждень.

Заколісунані музикою акордеона, батько й син вгамували голод, а потім полягали спати, навіть не подумавши глянути на свій табун.

Міо-міо! Пабло здається, що він зараз бачить ту страшну картину, яку приніс їм ранок: живим був тільки один жеребчик, але й він уже бився в передсмертних корчах. Решта коней лежала з роздутими животами на сирому вигоні, і зелена піна стікала з їхніх губ. Отрута міо-міо зруйнувала всі сподівання їхньої сім'ї.

Дивлячись на останні подихи ще живого жеребчика і на метушливий рій мух, Пабло згадував свічки, запалені біля ікони богоматері з нагоди їх від'їзду. Отже, свята діва їм не допомогла, хоч мати й молилася день і ніч! Зате вона виявляла прихильність до паламаря та його карнавкі: половину пожертвувачів він клав собі у кишеню. Пабло завжди неохоче ходив на недільні богослужіння, а від того моменту присягнувся зовсім не переступати порогу церкви, хоч це і завдавало матері великої прикрості.

Наступного дня після нещастя мати ще раз повторила: «Ви вже справжній мужчина».

І «справжній мужчина» пішов з дому шукати заробітків. Хлопцю, з шести років привченому

зганяти табун, чіпляти плуг і допомагати по хазяйству, не важко було працювати на фермі за десять песо на місяць. Але все ж таки наскільки гірше було працювати на чужих, ніж виконувати ту ж саму роботу дома! Вимоги були величезні, обов'язки важкі, і ніхто не звертав уваги на його малоліття.

Пабло взнав, що значить корчувати поле, орати землю, сіяти пшеницю. Від зорі до зорі працював він на сівбі, на скиртуванні, на молотбії. У жнива його заробіток підвищувався до двадцяти чотирьох песо. Як радісно було одержувати ці невеликі гроші, відкладати трохи для себе, а решту відсилати батькам! Допомогати рідним, бути корисним для них — все це надавало йому сили і водночас робило злішим до праці. Та врешті все йшло на користь, і Пабло з задоволенням і скиртував, і молотив. Але взимку у полі багато не заробиш. Поки зерно лежало в борозні, роботи було обмаль. Тоді, щоб хоч якось протриматись, він ішов у гори, і там, неначе первісна людина, гасав по слідах звірини або розшукував плодів дерева. Перебитися до початку робіт — це було головне. Так і блукав він, як новий Робінзон, влаштовуючи собі нічліг під шатром високих дерев. Іноді випадок дарував йому біля якогось селища чи ранчо листи бляхи, але частіше доводилось лягати на купі гілля, покритому лахміттям. Його убогі пожитки були йому постілью, а плащ—ковдрою. Так він і проводив зиму, чекаючи пори збирання врожаю. Ця пора починалась для нього з викорчовування акацій: треба було викопувати їх з корінням, ламати, очищати стовбури, різати їх на однакові цурки, загібати ями, спалювати гілля, готувати землю під плуг, щоб добре росла пшениця. Йому платили чотири песо за повний віз дров. Так багато праці, і так мало грошей! Як він міг жити? Тільки завдяки качкам, куріпкам та звірятам, які по глупоті своїй ще потрапляли до нього в пастки та сільця.

І якою великою була його радість, коли в той червень йому пощастило одержати роботу на цегельні! При цьому спогаді Пабло відчув усередині холод глини, холод, що пронизував до кісток. Його робота полягала в тому, щоб підвозити глину до столів формувальників — людей, спритніших за лань. А як боліли жили на руках! Пальці дубіли, а на долонях виростали такі мозолі, що об них можна було запалювати сірники. Під час обпалювання цегли його руки тримали важку, метрів на п'ять залізну кочергу з трьома зубцями на кінці. Нею треба було перевертати дрова в печі. Він напружував усі сили, кочерга розпикалась, а язика полум'я майже торкалися його рук, коли зубці діставали дна печі. Тіло його покривалося потом, він задихався і часто думав: невже в пеклі ще гірше, невже й там з такою ж силою палить вогонь?

А що було після цегельної печі? В пам'яті Пабло Сор'яно був провал. Потім він найнявся в м'ясний магазин за п'ятдесят песо на місяць. Він вставав серед ночі, і вже до схід сонця кінь у нього був запряжений, м'ясо розрубане, все готове для розвозки продуктів.

На яких тільки роботах він не побував у юнос-

ті! Він однаково вміло володів і сокирою і ножем, хоч ніхто не вчив його. Ці роки викликали в його пам'яті знайоме відчуття голоду й холоду, хоч зараз він був ситий і одягнений. Це нагадувало біль старого шраму, який приховують, бо соромно його показати. Йому завжди здавалось, що людям говорити про голод неприемно. Навіть батьки його ніколи не говорили про це, хоч нерідко лягали спати з порожнім шлунком. Він був переконаний, що страждати від голоду образливо для людини, що кривдно мучити тіло голодом в той час, коли навколо земля дарує такі щедроті. Це питання він обмірковував тільки сам з собою, але воно часто не давало йому спокою безсонними ночами.

Та чи все минуле було заповнене тільки стражданнями й виснажливою роботою? Звичайно, ні! Чудовою згадкою спливають радісні дні, що зачепилися за пам'ять, мов реп'яхи за кінський хвіст. Він ясно пам'ятав і ті літні світанки, коли дихав свіжим гірським повітрям, напоєним пахощами козолисту; і дні батракування в маєтку, коли він міг блукати полями і зупинятись на спочинок біля річки. Тоді він вільно купався й купав свого рудого коня, а потім снідав під густим пишнолистим деревом, посмоктував мате і тільки пізно ввечері повертався у батрацький барак, де його товариші обмінювались новинами дня або розповідали якісь смішні історії і також попивали мате.

Однак найбільше він любив дивитись на плачучі верби, похилені над берегом річки. Він би годинами милувався прудким плином води. «Куди вона дотече?»—запитував він себе. І тоді народжувалося в ньому нестямне бажання стати річковою водою, щоб запливати далеко-далеко...

II. Ворог приходить

Нелегко було Юлії розбуркати Анхеліту. Дівчинка спала зі своєю клаптиковою лялькою і після кожного дотику матері переверталась, щасливо усміхаючись уві сні.

«Хай ще кілька хвилин», сказала вона собі і заходилася вкладати чемодан. Взявши в руки чоловічу сорочку, вона ніби знову зустрілась очима з захопленим поглядом сезонного робітника, коли він несподівано побачив її в кукурудзі. Юлія посміхнулася, поновлюючи в уяві вираз обличчя свого Пабло. «За кого він мене прийняв? Чи не за привид?» Але жіноча інтуїція розгадала хвилювання чоловіка. «Здається, я йому сподобалась». Вона відчула себе щасливою, як ніколи, бо раптом зрозуміла, що з Пабло, цим «краснем-мужчиною», вона згодна йти куди завгодно, хоч на край світу. То он яке воно, кохання!

Потім їй пригадалось, як він злазив з візка, хитаючись, мов п'яний. Біля воріт собаки довго обнюхували його. Їм, звичайно, нелегко було пізнати в цьому по-святковому одягненому незнайомцеві того, хто раніше лушив кукурудзу, хто разом з ними ночував у кухні бараку. На шиї в нього сліпуче сяяла біла хустина, а стан був оперезаний поясом з шкіри тапіра із срібною пряжкою; за поясом стирчав довгий ніж, з яким він розлучався тільки тоді, коли лягав спати.

До нього потяглися дві руки, і він міцно стиснув їх з нестримним бажанням. Довго вони дивились одне на одного, неначе хотіли надолужити все, що забрала розлука, неначе хотіли одразу дізнатись, чи не померкло їх щастя.

Так вони й пішли у хату, нічого не кажучи про головне і тільки перекидаючись незначними словами, за якими ховалось велике хвилювання.

— Що, жарко?

— Мабуть піде дощ.

— Еге, земля просить дощу.

Він стис її руку і відчув мозолисту долоню, загрубілу від плуга, від кукурудзяного листа, від прання.

А вона йшла поруч, і в ній росла й міцніла одна думка: «З Пабло я пішла б куди завгодно».

Нарешті, він почав розповідати про роботу на бойнях, про Гузмана, про Альмейро, про повинь, про росіянина Хуана. Вона слухала його так, ніби то була казка про фей, і не зводила з нього широко розкритих від подиву очей. Яким сильним і прекрасним здавався він їй!

Наступного ранку вона уявляла його собі з ножем у руці, бачила, як він виривався вперед, заповнюючи собою усе приміщення бойні.

— Чи не хотіли б ви поїхати в Сарате?—спитав він схвилюваним голосом.

— Звичайно, хотіла б! — радісно відгукнулась вона.

— Назавжди! — швидко перебив її Пабло і знітився.

— Назавжди? Це залежить...—сказала вона.— В залежності... Наприклад... що я буду робити.

— ...Я думав, щоб ви поїхали зі мною.

— З вами?

Тепер їй здавалось, що у той день здивування її було перебільшеним.

— Так, тобто жити разом, одружитися...

Вона засміялася.

— Юлія!

В його голосі звучало благання.

А вона продовжувала нестримно сміятись, аж поки на очах не виступили сльози.

— Юлія! — повторив він, схопивши її за руки. Вона сміялась і плакала.

Тоді Пабло затиснув у своїх великих долонях її обличчя і почав палко його цілувати...

У неї стислося серце, коли Пабло привів її у своє робітниче житло. Вона приклала багато винахідливості, щоб надати йому кращого вигляду.

Із клаптиків зробила чохол на скриню, а речі перенесла в куток і завісила. Ранчо стало зовсім іншим, воно ніби засвітилось привітною радістю.

Щовечора вона чекала чоловіка з готовим ма-

те. Пабло дуже любив цей гіркий напій. Подавши йому мате, вона сідала поруч і з насолодою хрумала грудочку цукру. Так за мате і за розмовами з сусідами непомітно надходила ніч.

І обоє вони відчували, ніби щось творять: це було кохання...

Та якось увечері вона довго і марно його чекала з гарячою водою і готовим мате. І тільки пізно вночі відчула, як він прослизнув у постіль, тремтячи всім тілом. Від нього тхнуло кислим. «Він п'яний», з сумом подумала вона.

Ранкове світло, що пробивалось крізь щілини в стелі, захопило її зненацька. Ледве пролунав перший гудок, як вона встала і розпалила примус. В темряві довго мигтіло його блакитне полум'я. Коли мате був готовий, Пабло мовчки випив гарячий напій, вмочаючи в нього галету. Того ранку вони так і не сказали одне одному жодного слова.

Увечері Пабло прийшов додому з невеликим пакунком і, ніби ненароком, залишив його на скрині. Мате вони випили мовчки, але ніч знову зблизила їх. Вранці Юлія розгорнула пакуночок і побачила там флакон парфумів. Вона одразу вся ожила, неначе поле після дощу і, весело наспівуючи, почала прибирати в кімнаті. А чоловік, повернувшись додому, застав її в найкращій сукні.

Все ж таки чоловік продовжував напиватись. І одного суботнього вечора їй сказали, що п'яний Пабло сидить на дереві і розрядив звідти свій револьвер. Юлія насилу стягла його з дерева і привела додому. Вночі вона з тривогою слухала, як він уві сні вигукував: «Хрест, зніміть хрест!»

Вранці Пабло всіляко намагався уникнути розмов про вчорашнє. Вона теж мовчала, ледве стримуючись, щоб не спитати, про який це хрест він кричав уночі. Хоч з Пабло вона ладна була переносити все що завгодно, але лицтво чоловіка нагонило на неї сум і гнітило її.

Пізніше до них у ранчо почали навідуватись Енріке і росіянин Хуан, який одного разу приніс для Пабло якусь книжку. Пабло не відривався від цієї червоної брошури навіть коли сідав їсти. Як тільки повертався додому, одразу ж хапався за книжку і заглиблювався в читання. Звівши до купи брови, він зосереджено водив пальцем по рядках, ніби намагався глибше зрозуміти зміст написаного, а потім відводив погляд і надовго замислювався. Вона ж у цей час поралась біля примуса, прибирала в кімнаті або сиділа за шитвом. Зненацька він немов помічав її присутність, пригортав до себе і цілував.

І Юлія почувала себе щасливою. Вона також полюбила цю книжку в червоній обкладинці, яка так змінила її Пабло. Інколи вона навіть брала її в руки й гортала, але вже з перших рядків бачила, що без сторонньої допомоги нічого в ній не зрозуміє.

Але Юлія не ревнувала. Вона тільки не могла збагнути, що саме змінило її чоловіка.

Все почалося з того вечора, як у них побували Хуан та Енріке; вони про щось говорили і пили мате. Пабло більше не повертався п'яним. Він не ходив у боліче і навіть за столом утримувався

пити. І хоч він зробився мовчазним і малослівним, вона все-таки відчувала, що Пабло її любить, що вона потрібна йому, і тому готова була у всьому коритись та служити своєму чоловікові.

Спершу, коли Пабло привіз її в Сарате, їй страшно було дивитись на оце незатишне ранчо. «Ну як тут можна жити?», думала вона. І Юлія приклала багато зусиль, жіночої любові, щоб зігріти убоге житло людським теплом і щоб Пабло не відчував гіркоти самотності.

Незабаром вона помітила: Пабло потрібне щось більше. Він нічого не говорив їй про свою роботу на скотобойні, але по його тривожному сну, по його словах, сказаних під час нічного марення, вона складала собі уяву про його денне життя, знала про його ненависть до наглядача, бачила його тяжку працю в дубильні... Вона з боєм у серці дивилась на його руки, роз'їдені сіллю та кислотою, і з материнською ніжністю, щоб не завдати анінайменшого болю, змазувала на них жорстку, порепану шкіру. І вона розуміла, що в житті її чоловіка є щось недосяжне для неї, через що Пабло й шукав забуття у вині. А хіба не так жили усі їх сусіди? Як тільки вечоріло, жінки несли з магазинів пляшки вина. Зменшуватись могла порція м'яса, але не вина. Згодом це призводило до того, що люди цілими днями не виходили з боліче, непробудно пили, їли варену кукурудзу або смажене м'ясо і тут же валились на тапчани. Хто ж унікав такого життя? Тільки росіянин Хуан та деякі з його друзів. Вони завжди читали газети, журнали і палко сперечались. Проте всі вони, крім Енріке, були іноземці. Енріке жив старим парубком у напівзруйнованому ранчо, на самому березі Парани; він ніколи не ходив у боліче і не грав у карти на гроші. Дивні люди! Але Юлія зраділа, коли Пабло потоваришував з ним і з Хуаном.

При миготливому світлі вогню у грубці Пабло намагався читати, а вона шила на порозі ранчо. Час від часу полум'я яскраво іскрилось, освітлюючи все житло, і тоді його відблиски перебігали по тьмяному фото Іполіто Ірігойена¹, що висіло поряд з чохлом, у якому були Паблові ніж та мусат...

Помітивши, що вже світає, Юлія занепокоїлась: чи не занадто довго вона віддавалась спогадам?

А що, як вони вже біля дому, і втекти неможливо? Їй здалося, що вона зрадила Пабло.

Навіщо вона це зробила? Навіщо поринула у згадки про минуле, коли сучасне таке тяжке й небезпечне? Вона рішуче підійшла до ліжечка дочки.

— Анхеліто, Анхеліто!

Дівчинка розплющила очі.

— А тато? — було перше, що вона спитала.

— Він пішов, — сказала мати й почала одягати дитину. Вона умила її, розчесала густе волосся. І поки дівчинка сиділа смиренно під гребінцем, Юлія усе ще не могла відігнати невблаганних згадок.

У неї вже був готовий мате, коли Пабло повернувся додому.

Неквапливо посмоктуючи терпкий напій, він зняв ніж і провів лезом, трохи роз'їденим кров'ю, по блискучому мусату. Вона нишком стежила за ним, помітивши щось незвичне в його рухах, якесь збудження на обличчі.

— Юліє, у мене велика новина, дуже велика новина. Чуєш? — сказав Пабло, марно намагаючись приховати нестримну радість.

¹ Іполіто Ірігойен (1850—1933)—аргентинський політичний діяч, лідер буржуазної партії радикалів, президент республіки в 1916—1922 та 1928—30 рр.

— Не кажи, я вже знаю: тебе перевели,—спокійно відповіла вона.

— Так, з завтрашнього дня я працюю в цеху,—і, обхопивши її за талію, він затанцював, щасливий, як ніколи.

— Перестань, облиш, мені недобре! — скрикнула вона, звільняючись з його обіймів.

— Що трапилось? — стурбовано запитав Пабло.

— Нічого, просто зраділа, що така хороша новина. Але в мене є ще й інша. Пабло, здається, нас скоро буде троє...

Розчісуючи дівчинку, Юлія заглянула їй у личко. Скільки ж минуло років? Шість, сім... Так, добрих сім років!.. «Діти,—подумала вона,—найкраще мірило часу».

Юлія закутала Анхеліту в плюшову ковдру, взяла свій плащ, і вони вийшли на вулицю. Мати й дочка йшли дуже повільно, ніби все ще не наважились остаточно покинути обжите гніздо. На розі Юлія знову подивилась на дерев'яну хижку під дірявим цинковим дахом. Їй здалося, що вона щось забула там, і в неї з'явилося бажання повернутись. Але в цю мить повз них промчала машина і зупинилась біля дверей їхнього дому.

«Що це? Хто б це міг бути?» З машини вийшло чотири чоловіка. Юлія намагалась пізнати їх.

— Це татові друзі? — спитала Анхеліта.

Юлії страшенно захотілось піти назустріч цим незнайомим людям. Але один з них засунув руку в задню кишеню і витяг пістолет, в той час як другий настирливо загрожував у двері. Дрож пробіг по тілу Юлії; схопивши доньку за руку, вона швидко завернула за ріг і пішла по другій вулиці, тулячись до стін будинків.

— Це не татові друзі? — допитувалась Анхеліта.

Нічого не відповідаючи, Юлія тягла доньку далі. Їй ввижалось, неначе вулиця наповнилася шумом десятків машин, криками гучномовців, цілими натовпами поліцейських, затягнутих у блискучі ремені.

Пабло здавалось, що на острові Масьель всі кольори перетворились у сірий. Зелений був сірим, червоний — сірим, сірий колір був навіть у повітрі; невловимий, він заповнив навколо весь простір. Як все це не схоже на гори Межиріччя!

Може, то труби фабрик та м'ясокомбінатів, дим, кіптява, які просочують все, може, вони надали такого сірого забарвлення краєвиду?

Пабло переплигнув через рівчак і пішов по краю курної шлакової дороги. Йому здавалось, що він іде в Сарате у ті перші дні, коли все малоувалось йому рожевими фарбами. Навіть оці високі труби виглядали урочисто й притягували його своєю таємничістю. Як він наважився покинути рідну землю і роботу погонича? Бойове життя відкрило перед ним інші обрії; у в'язниці він навчився тримати зв'язок азбукою Морзе і зрозумів багато речей, що збудили в ньому не-

вгамовну жадобу до знань. Відтоді він дивився на місто, як на лампу, що випромінює світло. І коли хтось із селян в розпачі повертався додому, не знайшовши роботи в місті, Пабло лише усміхався, бо вірив у свою молодість, в свої пружні, загартовані м'язи. Хіба не він краще за всіх згрібав пшеницю? Хіба не він міг приборкати найдикішого жеребця? Його двадцять п'ять років навівали йому незбориму впевненість у собі і погнали до Буенос-Айреса шукати роботи на м'ясокомбінаті.

Поринувши у спогади, Пабло як зараз побачив чіткі обриси порта Сарате, а за ними — дим з труб м'ясокомбінатів-холодильників.

— Фабрика! — голосно промовив він сам до себе...

— Ти, часом, не лущити кукурудзу приїхав сюди, друже? — спитав його селянин на паромі, підсідаючи ближче.

— Так, я приїхав на кукурудзу,—відповів Пабло.— Але мені хотілося б пошукати щастя отам.

І він простягнув руку вперед, ніби хотів цим жестом охопити всю територію м'ясокомбіната.

— То важка праця.

— Не важча за іншу. У всякому разі, там можна працювати весь рік.

— Егеж. А ти вперше приїхав у Сарате?

— Вперше. Але чому ви так питаєте про це?

— Та ні, це я просто так,—покvapливо відповів селянин,—кожен говорить про те, що його цікавить. В найкращому випадку, ти з тих, хто складає в штабеля залізо.

— Я вмю робити всяку роботу.

— Ми підпливаємо, друже,—якось недбало кинув у відповідь селянин.

Почувся сухий тріск, коли паром причалував. Матроси кинули якір.

Пасажири посідали у вагони, а юрба хлопчаків пропонувала різні фрукти й морозиво. Через вікно Пабло вбирав очима велич скотобойні та натовпу людей біля її входу. Досі юнак ніколи не бачив разом такої кількості робітників; вони щезали у воротах, схожих на пельку якогось страховища.

Коли поїзд наблизився, він розібрав назву комбінату й одразу ж почув шум його потужних машин.

В душі у нього боролись два протилежні почуття: страх і непереможний потяг, який примусив його вискочити з вагона й піти назустріч гіганту. І поки поїзд підтягувався до станції, в ньому викристалізувалась впевненість, що він також стане робітником скотобойні.

Це було на фермі біля Сарате, де він розшукував Альмейро, одного з перших, хто пішов з їх рідного села. Вночі під повіткою обидва друга обмірковували перспективи на майбутнє.

У відблиску вогню вимальовувалось обличчя

Альмейро, який уважно слухав розповідь товариша.

— А ти не пробував працювати на скотобойні? — запитав Пабло.

— Проби́вав та відступив.

Пабло сів навпочіпки, помішав вогонь і ревниво та нетерпляче спитав:

— Ну, а як там, хіба не добре?

— Так добре, що нічого й сказати. Я працював на відходах, знаєш? Потім довго не міг позбутись цих пахощів.

— А на самій бойні? Отам би мені хотілося попрацювати з ножом у руці! Щоб живу кров відчувати!

— Ач, який ти швидкий! Спершу наглядач випробує тебе на інших місцях, щоб подивитись, як у тебе виходить з тим самим ножом. Мабуть, тобі доведеться працювати спершу в холодильнику або у кишковому цеху.

— Мені це підходить. На те я з Межиріччя! — сказав Пабло.

Альмейро усміхнувся.

— Тебе ніхто не держить, Сор'яно, якщо ти певен у собі. Але тугіше затягуй пояс.

— Чому? Я збираюсь заробляти. Розумієш? Я приїхав щоб заробити і одружитися.

— А наречена?

— Наречена, звичайно, потрібна, — стримано відповів Пабло, — в крайньому разі я знайду її на кукурудзі.

Пабло згадав про ту зустріч. Він тягнув по межі свій чемодан, тягнув уже довго, причепивши його двома гачками до пояса.

Він шойно перевірів, скільки грошей залишилося у нього в кишнях, коли раптом побачив її.

Крокуючи по виритій шлаком дорозі острова Масьель до місця, де, як він знав, його чекає Енріке, Пабло мимоволі згадав ту стежку, що привела його до великих воріт в Сарате, перед якими юрмились робітники, бажаючи одержати жетон. Мідний жетон означав, що його власник прийнятий на роботу; в подальшому це означало конверт з грішми через кожні два тижні. Та бажаючих мати роботу було більше, ніж жетонів. Тому наглядач-англієць вибирав дуже повільно, а два поліцаї на конях охороняли його і не дозволяли тим, хто наймався на роботу, підходити близько.

Пабло разом з Альмейро, який в ролі посередника супроводжував його, саме стояли біля воріт, коли зустрілися з Гузманом, теж земляком.

— Ти тут? Коли приїхав?

— Позавчора.

— І де зупинився?

— Під небом, — засміявся Гузман. — Плащ — непоганий дах.

— Дай боже, щоб так було, — відповів Пабло. — Зараз така холоднеча!

— Я з дитинства любив померзнути, — ще гучніше зареготав Гузман.

— Ходімо з нами.

— А в які хороми?

— Туди, на Парану. Правда, там добрячий вітерець.

— Ну, гаразд, коли запрошуєш...

Натовп, ринувшись до воріт, поніс з собою трьох друзів. Коні з охоронниками закрутились на місці, і люди відступили, боючись, щоб їх не розтоптали.

— Скільки грінго! — промовив Гузман.

— Це поляки, — сказав Пабло.

— Ні, росіяни, — заперечив Альмейро.

— Росіяни чи поляки, все одно, грінго, — відрубав Гузман.

Ворота розчинились, щоб випустити зміну — юрму одягнених у білі блузи, забризканих кров'ю робітників, з ножами і мусатами, які виблискували в них за поясами.

— Це з скотобойні, — пояснив Альмейро, який говорив, як знавець справи.

— А навіщо у них по два ножі? — запитав Пабло, з цікавістю стежачи за робітниками.

— Ці вигнуті ножі називаються найфами, вони потрібні для того, щоб здирати шкіру з худоби, — відповів Альмейро, дуже задоволений, що має можливість продемонструвати свою обізнаність.

Показався ще один натовп робітників з закутаними в якісь ряднини ногами, одягнуті у фуфайки, куртки і светри; всі вони тримали в руках вузлики з одягом.

Пабло знову спитав:

— А чого у цих на ногах обмотки?

— Ці обмотки називаються чімангос, — самовдоволено пояснив Альмейро. — Ці хлопці працюють в холодильниках і, щоб не замерзнути, закрутують ноги.

— А там холодно?

— Чи холодно? Ого! Стіни, стеля — все вкрито інеем. Стоїш, як на крижині. Тому туди завжди йдуть білочубі грінго.

Пабло помітив, що всі робітники були надзвичайно бліді. На повітрі їх обличчя поступово набирали природного кольору, ніби в них знову почала пульсувати кров.

«Якщо там працюють поляки, то невже я, з Межиріччя, не зможу?» — сказав собі Пабло.

Напроти ранчо трое товаришів розважались у своєму вимушеному неробстві тим, що попиwali мате чи кайкуе — настойку з дикої трави, висушеної на сонці.

— Я гадав, що тільки корентінці знають кайкуе, — зітхнув Альмейро.

— Кайкуе знають скрізь, де є бідні, — промовив Пабло так урочисто й суворо, ніби хтось записував його слова.

Після того, як друзі заплатили за квартиру й купили дещо з речей, їх мізерні заощадження скінчилися, і вони існували тільки завдяки кредиту одного крамаря, який давав їм цю траву, цукор та чорний хліб у певній кількості — аби не померли з голоду.

— Я їду знову до себе в село, — сказав Гузман у відчай.

— Ми можемо повернутися у Лімський степ і протриматись там до урожаю, — додав Альмейро.

Згадка про Лімський степ викликала в пам'яті Пабло обличчя Юлії. Він знову побачив її в день свого від'їзду, коли вона провела його до воріт і там ніби хотіла прибити до штахет своїми чорними блискучими і тривожними очима. Він знову побачив її такою, якою зустрів тоді в кукурудзі, в простенькому платтячці, з обвітряними руками. Але йому вона здалася богинею полів, що вийшла з землі на свято врожаю; він дивився на неї, як на щось неземне, як на щось, приналежне до голубого світу ілюзій та сновидінь.

Ця згадка пробудила в ньому безмежну тугу, бажання бігти разом з Юлією, чути її голос, дивитись, як вона працює в загоні для худоби, як накриває вдома на стіл, завжди моторна, нестримно весела й щаслива.

Якби ж то можна було скоротити відстань, зменшити так, щоб вона зовсім зникла!

Якби ж він міг одним стрибком подолати ту відстань, що їх розділяє!

Пабло відчув усю гіркоту свого бурлацького існування без Юлії, і гострі пазури нудьги вп'ялись йому в груди, мов кігті, мов зуби крокодила, стисли їх, неначе лещатами.

Він ледве не сказав: «Ну що ж, гаразд, вертаймося у Лімський степ». Але поглянув на свої зім'яті, брудні шаровари, на подрані черевики, обмацав у кишені останні монети, порожню коробку від сигарет і лише сумно посміхнувся. Як він повернеться отак, розбитий, зламаний? Ні, він мусить витримати всі злигодні, як справжній мужчина, і повернутися до Юлії лише тоді, коли в нього буде постійна робота і повний гаманець грошей!

Мимо пройшов Хуан з повною корзиною хліба, він помітив креолів, які пили кайкуе.

— Хотіть хліба, хлопці? — він розмахував свіжоспеченою гарячою пахучою хлібиною.

— Ні, сеньйоре, сьогодні ні, — сказав Пабло.

— Я залишаю, я не треба. — Він делікатно поклав хліб на солом'яний стілець і, насвистуючи якусь мелодію, почалапав далі по грязюці.

Альмейро і Гузман поспішили до хліба, розламали його.

— Який теплий!

— Ти не перетравиш його, поклади назад, — жартуючи, крикнув Гузман.

— Еге! — засміявся Альмейро, простягаючи окраєць Пабло, який задивився на несподіваного булочника.

— Хто це такий?

— Як, ти його не знаєш? Це Хуан, росіянин. Він працював у холодильнику.

— Працював? А зараз не працює?

— Його викинули за те, що протестував, і за те, що старий.

— Він добрий, — сказав Пабло, не доторкаючись до хліба. — Він добрий...

Потім майже кожного ранку перший, хто виходив з ранчо, знаходив на солом'яному стільці велику свіжу й пахучу хлібину.

III. Креоли та емігранти

Вже цілий тиждень перішив дощ і шаленів холодний вітер, від якого дубіло тіло. Для мешканців прибережних халупок цей дощ і вітер були наче диявольські удари канчука, до яких вони, здавалось, були засуджені без надії на порятунк.

Цього ранку на людей звалилося ще одне лихо: Парана вийшла з берегів.

— Що ж, трохи більше грязюки та й усе, — байдуже сказав Альмейро. Але Пабло, застібаючи гудзики на шароварах, скептично похитав головою:

— Це було б півбіди.

Обочиною дороги, місячи грязюку, люди йшли на м'ясокомбінат. Майже всі вони тулилися в цих ранчо на березі річки, відкритих сильним західним вітрам. Робітники жили тут разом з своїми дружинами й дітьми, сподіваючись колись перебратись у сірі одноманітні бараки, які тісно стояли в долинах за горбом.

Не так легко було знайти вільну кімнату в бараці; крім того, за неї треба було дорого платити. А жити в напіврозвалених ранчо було і простіше й дешевше. Більшість креолів, що зараз тут мешкали, приїхали на збирання кукурудзи, а потім залишились, сподіваючись знайти роботу на комбінаті. Кожного ранку вони плентались до великих воріт підприємства і там чекали, поки вийде начальник по найму. Швидкі погляди англійців пильно обмацували постать кожного шукача роботи, міряли силу його м'язів, прикидали, скільки кілограмів можна звалити на його спину, визначали здатність його рук володіти ножом. Не поспішаючи, добре все зважуючи і точно розраховуючи, щоб не помилитись, чужоземці розглядали обличчя робітників, неначе хотіли вгадати прихований протест в їх головах, підозрюючи в кожному з них можливого агітатора.

Нелегко було одержати роботу на холодильнику. Люди щодня вставали вдосвіта, навпаки натягали шаровари і взувались, годинами вистоявали під ворітьми і повертались додому, щоб сказати дружині, яка чекає грошей на обід: «Мене не взяли, до мене не дійшла черга». І так день за днем, поки тобі не тицнуть у руки жетон. А після цього людина клене все на світі. Забризка на кров'ю тварин і сама, як безсловесна тварина, вона виступає мучителем, мертвим механізмом, підпорядкованим точному ритмові конвейера, або замерзає в холодній камері, де п'ятнадцять градусів нижче нуля. Вона ковзає по вкритій інеем підлозі, гнеться під вагою закам'янілих туш, вдихаючи запах аміаку — запах смерті, який потім

ніколи не покидає людину, навіть у хвилини кохання. Інші ж робітники, коли не мерзнуть у камерах, то пріють в жировому цеху, обезжовуючи м'ясо при температурі плюс сорок три градуси, або копирсаються в екскрементах, знаючи наперед, що їм ніколи не позбутись бридкого смороду.

Під час таких блукань Пабло поступово зрозумів смисл того, що сказав йому земляк-селянин на паромі. Робота на скотобойні — це ще не впевненість у завтрашньому дні, це не постійна зарплата, на яку він розраховував. Це було щось випадкове, тимчасове, як і праця батрака.

Марне чекання обурювало робітників.

— Сьогодні нема убою! — оголошував нагляд-а-н-г-л-і-є-ць.

— Цех не працює, приходьте завтра! — додавав наймач.

Тоді вибухали суперечки і сипались обвинувачення.

— Це винні оті, чужоземці! Вони позаймали всі місця, — починав хтось маловідомий у цих місцях і одразу ж зникав.

— Вірно, грінго забирають у нас роботу, — підхоплював хтось з робітників-креолів.

— На що ви натякаєте? Вони ж працюють за меншу плату, — відповідав наймач.

— Вони сильні, працюють швидко і легко, — цідив крізь зуби містер Гарсес, наглядчач.

— А чим вони кращі за нас? — починав гарчитись креол. — Ось ми візьмемось, тоді побачимо, хто кращий!

— Так, так, вони винні!

— Прокляті емігранти забирають наш хліб!

Хор голосів наростав, у грудях натовпу закипав гнів, кривда шукала кровопролиття. Емігранти винні, бий їх!

Навіть Пабло захопили ці гнівні вигуки, ці прокляття чужинцям. Литовці, поляки, болгари, серби, які стояли поруч, не розуміли цього гніву. Тікаючи від голоду, від жахів війни, від політичного переслідування, звиклі переносити найтяжчі злигодні, голод і поневіряння, вони брались за найпекельнішу роботу в холодильних камерах.

— Винні емігранти, — ще раз сказав Пабло, приєднуючись до хору голосів.

— Ви теж, ви теж?

Це був росіянин Хуан з корзиною в руці. В його голосі відчувався біль.

Пабло знітився. Його обличчя, обпалене сонцем і вітром, почервоніло. Він охоче пішов би вже звідси, але в його душі назрівало питання, на яке важко було відповісти: хто ж тоді винен?

Цього ранку Пабло і його товариші недовго топтались перед ворітьми скотобойні. Як тільки з'явився наглядач, він знаком покликав їх. Пабло не зміг стримати своєї радості, коли в конторі записали його ім'я у товсту книгу.

Потім їх повели на медичний огляд і наказали роздягнутися. Крім Альмейро та Гузмана тут було кілька поляків, боязких і принижених, серед яких Пабло пізнав мешканців барака для безробітних. Цей барак називався прибудовою і тулювся біля стін бойні. Звідси підприємство в основному і черпало робочу силу. Це було не житло, а темна й запліснявіла нора для пацюків, з трухлявими балками, з дірковими дощаними стінами. Там жило багато поляків без родин, які терпляче чекали, коли ж настане їх черга.

Роздягнувшись, Пабло побачив, що його тіло, загартоване сонцем і холодами, обвітрене і засмагле, різко контрастує з білою шкірою емігрантів. Пабло відчув гордість за своє тіло: у якійсь мірі це був його витвір. Міцність м'язів, відсутність жиру, ширина плечей, стрункість торсу робили з нього атлета; і все це — наслідки отієї тяжкої праці, коли він рубав ліс, орудував вилами, приручав диких коней, ганяв тачки з цеглою на цегельному заводі.

— Ви вперше працюєте на скотобойні? — запитав його начальник відділу найму, коли Пабло почав одягатися.

— Вперше.

— Чудово, — сказав той, щось записуючи.

Думаючи, що це може бути перешкодою для його прийому на роботу, Пабло квапливо додав:

— Але я вмію працювати ножом. Я можу оббілювати бика, не зіпсувавши шкуру, і облупити барана, не зачепивши матамбре¹.

Начальник посміхнувся.

— Буде ще час, щоб перевірити це, друже. Спершу ми пошлемо тебе в тимчасовий цех.

— Я також можу працювати в холодильних камерах, — наполягав Пабло, боючись, що йому не дадуть постійної роботи. — Якщо я навчився рубати ліс і приборкувати диких коней, то хіба я не зумію і це робити?

— Ще буде час, — відповів начальник.

Пабло намагався розшифрувати значення цієї фрази. Було ясно: вони намагались відібрати найвитриваліших робітників. Відбір починався з медичного огляду. Там Пабло побачив, як одному відмовили через серцеву недостатність, а другому — через грижу. Їм не потрібні хворі. Вони шукали робітників повнокровних, здорових, які працювали б до останнього подиху, які не зупинялися б на перепочинок, аж поки свистки не сповістять про обідню перерву або про закінчення зміни.

Тимчасовими називались ті цехи, які працюва-

ли лише кілька місяців на рік, під час обробки птиці, яєць та фруктів. Сюди посилали жінок та фізично слабких чоловіків, які не переносили холодних камер скотобойні та кишкового цеху.

Пабло призначили у цех обробки птиці. Мертві тушки висіли на гострих гаках конвейера, потім переходили в котли з гарячою водою і відразу ж на машину, яка викидала їх напівобскубаними. І тут починалась робота: треба було йти за конвейером, закінчуючи обскубування. Цим займалися і чоловіки, і жінки. Сор'яно відчував себе ображеним.

— Це жіноча робота, — сказав він.

Але скоро від вищипування пір'я у нього страшенно заболіли руки — кисті затерпли, а пучки великого і вказівного пальців неначе зовсім омертвіли. Поруч нього одна з робітниць зойкнула від болю: пір'я попало їй у водяний пухир, який щойно лопнув.

Гиндичі голови, звисаючи з конвейера, пахли теплою кров'ю, яка заливала панчохи і черевики робітників. «Кап, кап, кап», падали краплі з точністю секундоміра. Сор'яно теж відчував на нозі ритмічне падіння крапель — «кап, кап, кап», — і його переповнювало почуття нестерпної огиди.

Йому здавалось, що гиндики нахабно підморгують до нього очима. Безупинне «кап, кап, кап» діймало його до живого, заважало вчасно просуватися за конвейером. І це він, що думав стати різником, управлятися з худобою на бойні, змушений отак скубти птицю і відчувати краплі крові на ногах!

Самолюбство перемогло, і через кілька днів він попросив перевести його до іншого цеху. Він так благав, що йому, зрештою, поміняли жетон, і наглядач сказав:

— Завтра о четвертій у холодну камеру.

Він зрадив, наче знову народився на світ. Отепер всі побачать, що він нічим не гірший за поляків, і зможе теж працювати в холодній камері! Хіба він не загартувався ще з дитинства, коли майже голий, у самій подертій сорочині та благенських штанцях вискакував узимку вдосвіта на двір, щоб подоїти корів, підкласти сіна коням, а потім нарубати дров і затопити в хаті?

— Тобі прибавили платню? — насмішкувато запитав його Гузман, коли задоволений Пабло повернувся в ранчо.

— Майже! Завтра я починаю працювати в холодильнику, а це все одно, що збільшення платні!

Пабло думав про Юлію, про те, як він привезе її в Сарате. Йому треба було багато грошей, щоб найняти кімнату в бараці або в ранчо, купити деяку меблю та одяг. Холодна камера! Це, правда, крижане пекло, але грошей там платять більше.

Тієї ночі він майже не спав, збираючи докупи усе своє ганчір'я — фланелеві сорочки, светр, який прислала йому мати, й старий мішок.

Піднявшись на п'ятий поверх холодильника, Пабло підійшов до наглядача, який походжав коридором, закутавшись у стару шинелю. Містер Гарсес зустрів його якимсь бурчанням, а потім ліниво і без жодної причини розсміявся і дав Пабло білий халат, від якого тхнуло жиром. Об-

¹ Матамбре — тонка плівка, яка відділяє м'ясо тварини від шкури.

мотуючи ноги онучами, Пабло мимоволі згадав про ті ранки, коли він в такій же обувці гнав на пасовисько худобу.

— Новак? — холодно запитав наглядач, і знову почувся його сухий сміх, схожий на гавкіт гієни.

Пабло ствердно кивнув головою. «Чому наглядач так сміється?» — подумав він, розглядаючи своїх товаришів по роботі, які майже всі були іноземцями. Зараз вони теж піддягали під халати шерстяні сорочки, светри та мішки.

— Гаразд, я поставлю тебе вантажити м'ясо, поки не звикнеш.

За кілька хвилин перебування в камері Пабло зовсім заляк від холоду. Один робітник помітив це і порадив:

— Рухайся, треба більше рухатись. Чим швидше працюєш, тим краще захищаєшся від холоду. Не можна залишатися без руху жодної секунди.

Підлога була вкрита шаром інею, зі стелі висали бурульки, розріджене повітря було просякнуте різким запахом аміаку. Невдовзі Пабло втратив уяву про час. Він почував себе, мов риба, яку витягли з води і кинули на засніжений берег. Груди жадібно хапали повітря, і Пабло згадав про зустріч з Юлією в кукурудзі, коли вони вдихали теплий запах землі. Де ж ви тепер, пахощі квітучого чагарника, де срібна роса й життєдайний запах мокрої землі? Все зникло в аміаку, все розчавили оці важчезні туші мерзлого м'яса, які на підвісних візках у білих чуvalах повзли кудись нагору. О запах рідної землі, чистого поля, диких гір! У Пабло з'явилося дике бажання побити наглядача, що закутався в свою брудну шинелю і хихикає сміхом гієни, а потім вибити оці герметичні двері і вийти на повітря, до життя, знову корчувати ліс, лущити кукурудзу, їздити верхи на конях. Коли ж пролунає свисток? У нього вже не вистачало сил. Він рухався, як приречений до смерті, без перепочинку, оточений бурульками, закам'янілими тушами і сухим сміхом Гарсеса. «Це холод заморозив його сміх». Пабло душили величезні м'ясні туші. Де його молодість, його сила, енергія? Яким маленьким і розбитим здавалось його тіло, що ним він недавно так пишався? Скільки ще треба терпіти? Круtilись бурульки, туші, масна шинеля, сміх Гарсеса, халати, заляпані кров'ю, — все крутилось в очах, аж поки нарешті не розчинилися двері, і наглядач не оголосив перерву.

Пабло спустився на подвір'я з думкою негайно втекти від цієї фабрики смерті. Він був страшенно пригнічений своєю слабкістю, — він, що недавно почував себе богом і ставив себе вище за емігрантів, він, приборкувач лісу і диких коней. «Ще буде час», посміхаючись, сказав йому начальник відділу найму. Пабло тепер зрозумів і цю фразу і ту посмішку. Чи буде ще час для нього? Перенесе він холодну камеру, чи змушений буде здатися, як вже здалися інші, і повернутись у тимчасовий цех, випрошувати жетон, призначений для слабосильних?

У дворі Пабло зустрів Альмейро. Той ішов з відходів; обличчя його змарніло і було вкрите червонуватим пилом, на вухах вилискувало якесь

темне багно, від одержі важко й нудотно тхнуло.

— Як справи? — кволо привітався Альмейро.

Випробування було жорстоким. Та невже його перемаже холод, запах аміаку й скам'янілі туші? Він був не один. З ними був Альмейро й інші «старі» робітники, — друзі, які підтримували його в роботі, була Юлія, що посміхалась йому у воротах...

Коли увечері Пабло з товаришами повернувся у ранчо, вода майже прорвала дамбу. Дош не переставав, він дрібно сіяв цілий день, час від часу переходячи у зливу, від якої помітно піднімався рівень води.

Проте трое друзів після виснажливого трудового дня не помічали небезпеки, в них вистачило сил тільки кинутись на жалюгідні нари й заснути.

Захищаючись від холоду, що з кожним днем ставав усе дошкульнішим, друзі лягали разом. Місце посередині було найбажанішим, тіло там вбирало тепло інших. Вони встановлювали черговість, але, зрештою, місце діставалось тому, хто першим встигав роздягнутися. Миттю сні трьох креолів сплітались в один: ось бик з відрізаною головою біжить по цеху, гострий ніж вирізує спливаюче кров'ю серце, і воно пульсує в повітрі; гаки конвейєра підчепили Пабло за комір, а всі довкола сміються, і ось один робітник уже обрізав йому підошви на черевиках, другий — штани, сорочку... Туші бичків ввійшли в холодильну камеру, і він, підвішений на гачок, відчуває, що холод скоує його все сильніше, перетворюючи на камінь...

Гузман бачив, як кипіла вода у великих казанах в консервному цеху, як стрибали, мов живі звірята, обрізки м'яса, а дівчина кричала від болю, здираючи шкіру з тіла. Він вилловлював з казанів жир, і його руки вкрилися пухирями; прийшов наглядач з вилами і кинув його у казан; жир пожирав його, але він був щасливий від того, що не відчував холодного дощу... а дівчата сміялись, поїдаючи куски гарячого м'яса...

Альмейро ж був у кишковому цеху, і черви повзли у нього по шкірі, боляче кусали його за серце; він кинувся у діжку з розсолем, — блаженне почуття розлилося по його тілу, і він не звернув уваги на наглядача, який погрожував йому батогом.

Та ось трое друзів стали разом біля конвейєра, а містер Гарсес кричить «Швидше! швидше!», і конвейєр замиготів з карколомною швидкістю, і всі трое налетіли на його гаки, і всіх їх пронизав липкий холод, холод, холод...

Вода прорвала греблю і переможно пішла селищем. Зигзагоподібні блискавки освітлювали околицю, і все здригалось довкола від безперервного гуркоту грому. Відчувши холодний дотик води, Пабло прокинувся. Йому здалося, що це тече його власна кров і що двоє його друзів лежать мертві.

— Юлія! — закричав він у розпачі.

Чому мужчина в хвилини туги і небезпеки звертається до жінки, неначе благає власну матір?

— Вставай Гузман, підйом, Альмейро! — він шосили почав трусити їх, щоб розбудити.

Спустивши ноги з нар, вони відчули холод води. Навпомацки одягли найнеобхідніше і вийшли в нічну пітьму. Берег, зайнятий сотнями ранчо, заливало бурхливим потоком. Вдалині виднілась юрба людей. Чути було крики, змішані з плачем дітей, ревіння корів, лайку чоловіків.

Вода піднялась вище кісточок, і Пабло зрозумів, яка небезпека їм загрожувала. Вони повернулись у ранчо і почали складати речі.

— Якщо вода прибуватиме й далі, нам треба буде допомогти сусідам, — сказав Пабло.

— На щастя, ми, здається, останні, — відповів Альмейро, — інші побачили небезпеку раніше за нас.

— Ще б пак, ми ж спали без задніх ніг, — додав Гузман.

Під ногами було слизько, і вони насилу просуваючись вперед. У воді плавали черевики, подушки, банки, паки сушеної трави, овочі, телячі шкури, якийсь одяг, дитячі іграшки, скрині, що правили тут за меблю, — все багатство мешканців ранчо витягнула повінь. Люди забули про збитки, всі поспішали врятувати дітей і врятуватись самим; треба було тікати, хоча позаду залишалось домашнє начиння.

Серед ночі лунали удари дзвона, які сіяли тривогу серед тих, що відстали. Цей похоронний дзвін ніби попереджав про наближення часу останньої розплати, він передрікав власникам скотобоень лихо, яке зараз спіткало населення ранчо.

Пабло йшов навпомацки, обережно пересуваючи ноги, як раптом десь попереду почувся одчайдушний жіночий крик. Гузман підняв ліхтар, який встиг зняти з дверей ранчо, і освітив дорогу. Миготливе проміння вихопило з темряви групу людей, що борсались у воді. Жінка закричала знову. Пабло вихопив у Гузмана ліхтар і кинувся вперед великими стрибками.

— Ми йдемо! — вигукнув він, щоб підбадьорити переляканих темрявою людей, які раз у раз падали в холодну воду. За ним поспішали Альмейро і Гузман.

Почувся жалібний дитячий плач. У світлі ліхтаря Пабло розгледів жінку, яка стояла на колінах по пояс у воді, тримаючи одну дитину на руках, а другу, трохи старшу, за руку.

— Дочка впала і потягла мене, — жалібно звернулась вона до нього.

— Дайте мені дівчинку.

Дитина обхопила його за шию своїми рученятами, неначе шукаючи захисту, і Пабло відчув, як до його очей мимоволі підступають непрохані сльози.

Альмейро допоміг матері підвестися.

— Давайте мені другу дитину.

— Ні, ні, Карліто дуже наляканий, залиште його біля мене.

І потім, не маючи сили довше стримуватись, жінка безладно заговорила:

— Ми спали й нічого не знали. Хасінто нас розбудив. Я взяла дітей, а він залишився рятувати речі.

«Ось що таке бідність, — подумав Пабло. — Щоб врятувати речі, чоловік кинув свою сім'ю, незважаючи на те, що їй загрожувала смертельна небезпека».

— Куди ми йдемо, сеньйор? — спитала його дівчинка, міцно тримаючись за шию.

— Он до тих вогників. Бачиш?

Хлюпаючи по воді й грязюці, юрба рухалась до вогнів селища на пагорбку. Це було єдине місце порятунку в холодну ніч, єдиний видимий притулок. Але там жили робітники-іноземці, суперники, яких креоли вважали винуватцями своїх злиднів.

Коли перша група людей дісталась до пагорба і піднялась по глинистому схилу, почувся голоси, які долинали з бараків. Там говорили іншими незрозумілими мовами. Проганяли вони чи запрошували ввійти? Втікачі повернули голови й усвідомили свою безпорадність: вода настирливо піднімалась, заливаючи все поле. Бігти було нікуди. І мокрі, з тремтятьми від холоду дітьми, вони поплентались до бараків. Кількість запалених вогнів збільшилась; крім ліхтарів, з'явилися факели, свічки, все, що знайшлося під рукою, щоб освітити картину лиха.

Як тільки жінки ввійшли з своїми дітьми, їх оточили молоді з рушниками в руках. Спочатку матері, приголомшені щойно пережитим, злякано притискували до себе заплаканих дітлахів, але іноземки вже заходилися розтирати їх пошині тільки.

— Міняти, міняти, — говорила одна іноземка, принісши суху білизну власної дитини.

Російський Хуан з великим обплетеним бутилем розливав вино у кухлі й запрошував новоприбулих. Ті зніяковіло відмовлялись, і лише після того, як Хуан сам відпив кілька ковтків, вони наважились пригубити вино.

Мало по малу хвилювання вляглося. Коли ж господарі запропонували їм для відпочинку власні постелі на нарах, креоли не витримали: всякий опір був зламаний, вони по-братньому потискували руки й обіймали Хуана, Іванова, Карделя, Мічур'яна. Це було братерство, народжене в злиднях, солідарність бідних, яких поріднило нещастя, незважаючи на різницю рас, релігій і мов.

Мати насилу відірвала дівчинку від шиї Пабло. Звільнившись від дитини, Пабло почав спостерігати за тим, що відбувалось навколо. Одна полька ходила з великим кофейником, частуючи прибулих кавою. Чоловіки зсували жаровні, щоб висушити їх мокрий одяг.

«Прекрасні люди ці поляки», сказав собі Пабло. Він подумав про те, що несподіване лихо об'єднало їх, дало їм урок, якого вони не могли дістати в повсякденній роботі в цехах.

Він зустрівся очима з Хуаном, який, сам мокрий до нитки, метушився по бараку, влаштовуючи біженців. Якусь мить креол та іноземець мовчали, потім простягнули один до одного руки і міцно обнялися.

Вдалині спалахнули вогні на сірому громадді м'ясокомбінату; тужливо завилала сирена, сповіщаючи про початок роботи.

— Він кличе, мамо, — сказала дівчинка.

— А Хасінто не йде,— промовила мати.
— Хто поверне мені мій новий матрац? — скаржилась одна жінка.
— Я загубила нові черевики,— сказала друга.
— А я свій робочий ніж,— додав робітник.

Проте за всім цим голосінням відчувалась радість порятунку, думка, що сім'я уникла страшної небезпеки і здорова сидить навколо жаровень. Дорослі збуджено обіймались, тисли одне одному руки, а потомлені діти клали свої голівки на груди матерям. Креоли й іноземці побратались, сьорбнувши горя з одної чари.

Знову пролунав гудок м'ясокомбінату. Хуан погрозово стиснув кулак. Захоплений зненацька поглядом Пабло, він вигукнув:

— Це звірі! Він ні на що не зважає!

Пабло кивнув головою. Так, Хуан був правий. Далекий від людського нещастя, байдужий до долі робітників та їх сімей, які залишилися без майна, деякі навіть без даху над головою, капіталістичний колос виконував свою звичайну місію: безжально поглинав людську енергію, людську працю.

Розбурхана річка лизала червону глину пагорбів. Та річка не в силі була розірвати союз, що народився у її холодному вирі.

IV. Чудеса скотобойні

Пабло глянув на стрілки годинника. Була рівно шоста година ранку. До початку великої битви лишалось ще три години. Чи вийшла Юлія з дівчам? Хоч його нова квартира була відома лише кільком найбільш відповідальним товаришам, все ж таки не виключена можливість, що шпигуни комбінату натрапили на неї і тепер уже шукають його там.

Енріке чомусь затримався. Чекаючи його, Пабло присів. На кришці чайника лежали стебла мате, поруч стояла спиртовка. Пабло запалив спиртовку, перемінив траву у чайнику і узяв тонку трубочку для пиття мате. Поки грілась вода, оглянув кімнату. Над розкладушкою на цвяху блищали в піхвах довгий ніж і мусат.

Не роздумуючи, він зняв з стіни зброю. Пабло завжди вважав ніж продовженням своєї руки, свого тіла і самого себе. Він пригадав перший день, коли найнявся до «англійця»: щасливий, він пішов купувати ніж, хоч ніж був непотрібний і зайвий у тимчасовому цеху. Він не відчув би себе робітником м'ясокомбінату, поки не виставив ніж напоказ.

Пабло згаяв тоді більше години, розглядаючи

ножі, випробовуючи сталь, роблячи ними швидкі рухи в повітрі, поки, нарешті, не вибрав один, який добре лежав у руці і дуже йому сподобався. З магазину він вийшов задоволений своєю покупкою. Спочатку крамар запропонував йому ніж англійського виготовлення, кривим лезом якого легко білувати тварин. Пабло відмовився. Він хотів мати добрячий креольський ніж. Крамар зрозумів його і знайшов йому те, що він хотів. Тепер Пабло відчував потребу якомога швидше обнови́ти ніж, ліквідувати в ньому запах нової сталі. І, коли тільки міг, він вмочав у цеху свій ніж у свіжу кров, що лилася просто на підлогу. Це було попереднє хрещення, він це розумів, бо найголовнішим було випробувати ніж на худобі. Але тоді він ще не мав можливості працювати на забої худоби. Він тільки «звивав». На жаргоні робітників м'ясокомбінату «звивати» означало навчитися працювати нишком, за спиною наглядача завдавати удару ножом і відчувати радість, коли був зроблений бездоганний удар, радість від того, що ти здібний орудувати ножом без браку. Пабло найбільше цінував відділ забою худоби, бо праця там наближалась до сільської, до тієї, яку він виконував протягом перших юнацьких років. Пабло мріяв досягти найвищого ступеня в цій важкій чоловічій праці — стати різником. А поки не було такої можливості, він «звивав».

Взагалі, всі, хто бажав зайняти місце різника, посилено тренувались. Типовий випадок трапився з Вінчукою. Це був креол, у якого зовсім несподівано виявились здібності досвідченого різника, хоч він служив на бойні тільки чорноробом-прибиральником, і його завжди можна було побачити з шлангом та великою щіткою, коли він, вилізши на драбину, змивав з стін гарячою водою криваві плями. Але задовго до початку роботи, коли ще працювала нічна зміна, Вінчука йшов туди, де стояли ящики-клітки з худобою, приготовленою для забою. Між чотирьох стін ящика без кришки ревла тварина, а різник тимчасом відшукував на голові місце, щоб повалити бика з одного удару. Вінчука — Пабло добре пам'ятав його — відчував пристрасть орудувати молотком і умовляв різника до тих пір, поки той не передавав йому цього знаряддя. Навчання коштувало йому великої праці: він довго не міг добитися свого. Але зрештою навчився і незабаром міг продемонструвати свої успіхи. Одного разу на м'ясокомбінат прийшов спеціально запрошений боксер баск Пауліно Ускудум. Йому подали молоток. Боксер скинув піджак і засукав рукава сорочки. Вилізши на дошку, він двома руками взявся за молоток і приготувався забити полонену ящиком тварину. Робітники цеху (Вінчука був серед них) дістали дозвіл бути присутніми на цьому видовищі. Ускудум підняв молоток і завдав страхітливому удару. Передні ноги бика підкосились, але лише на якусь мить. Ревучи від болю, тварина крутила головою, а розлючений боксер — так, ніби він зустрівся з загнаним у куток противником, який уперто не хотів здаватись, — завдавав їй ще страшніших ударів. І тільки після дев'ятого удару, коли боксер

розчерепив бику голову, тварина, нарешті, зда-лася. Ніхто не аплодував Ускудуму, коли він, спітнілий і червоний, зійшов з дошки. Хтось на-звав ім'я Вінчуки, і хор голосів підхопив його. Наглядач не встиг навіть рота роззявити, як Він-чука піднявся до ящика. Він взяв молоток од-нією рукою і вдарив ним тварину по голові. Цьо-го було досить. Спочатку витяглись передні ноги, потім все тіло.

Вигуки «ура» привітали спритність Вінчуки. Крики лунали кілька хвилин, доки не зник Уску-дум. Робітники були у захваті,— що один з них, простий чорнороб, нишком оволодів такою май-стерністю і став героєм дня. Як же цьому не ра-діти? Як приховати законну гордість, що рвалась з грудей?

Пабло потягнув мате. Воно здалося йому слаб-ким, без присмаку свіжої заварки.

«Наче розведене вино», подумав він.

Слово «вино» викликало в його пам'яті боліче. Він не пам'ятав, як почав навідуватися туди все частіше. Це почалося через кілька днів після йо-го переходу на роботу в холодильні камери. Він виходив звідти зовсім обезкровлений і, хитаю-чись від втоми, шукав тепла. Затриматись у бо-ліче спочатку було необхідністю, а потім стало звичкою. Він пив, поки очі йому не запухали і свідомість не затуманювалась, як від наркозу; навколишні речі п'яніли разом з ним і починали танцювати, роблячись якимись фантастичними; ні тіло, ні душа тепер не мали бажань, і все зда-валось мізерним, незначним, навіть обличчя на-глядача, завжди заволочене хмарою люті.

Щоб зненавидіти м'ясокомбінат, Пабло порів-нював його з рідними горами, з їх соковито-яскравою зеленню, з пахощами трав, за якими він весь час сумував. Вся його душа рвалась на повітря, в гори. Та він не міг зненавидіти ком-бінат, що масу бездушних речей — холодний це-мент, блискучі машини, холодильні цехи, швид-кий і неспинний конвейер, розподільні канали, ручні пили... як не міг ненавидіти й директорів, що кожного тижня збирались у своєму величез-ному розмальованому салоні, або тих, що сиділи в Лондоні чи в Нью-Йорку і стригли купони річ-них дивідентів. Його гнів зосередився на Гарсесі, на наглядачеві холодильного цеху, душа і сміх якого були такими ж холодними, як скам'янілі туші.

Через кілька днів Гарсес перевів його в інші відділення. «Поки не звикнеш»,— сказав він йо-му. Пабло здалося, що тепер він ступив на поріг пекла. До жахливого холоду цеху додалися ще страждання виснажливої праці. Його плечі, звиклі переносити мішки з пшеницею та бавов-ною, повинні були тепер тягати інший вантаж: камінний тягар мерзлих туш. В перший день він так натрудив їх, що одяга врізувалась у живе тіло. Але не було часу, щоб зупинити кров, і на відкриті рани лягали величезні туші замороже-ного м'яса — день, другий, третій, аж поки ви-разки не зашкарубли.

— Звідси,— сказав йому один товариш по ро-

боті,— більшість іде або в лікарню або назад у село.

Коли навіть його міцне, загартоване на всіх роботах тіло, яким він так пишався, катастрофіч-но слабко, то як же не здатися тим, що мали значно меншу фізичну силу, ніж він?

І тут він вперше зустрівся з класовою солідар-ністю. Гарсес любив поглумитися над слабкими, «над шахраями», як він їх називав. Та робітники допомагали один одному, швидко підскакували до того, хто посковзнеться на обледенілій підлозі, підхоплювали тушу, щоб мерзле м'ясо не розча-вило чоловіка, коли той впаде.

Гарсес часто посміхався: він знав, що само-любство — найдошкульніше місце робітника, і своїми насмішками досягав того, чого не міг би домогтися і канчуком. Пабло був особливо враз-ливий до збиткувань, які принижували його люд-ську гідність. Він віддавався роботі всім еством, напружуючи всі свої м'язи. Гарсес не мав нагоди поглузувати з його немінності, але часто знущав-ся над іншими новачками.

Якось ранком один з новаків, худий, мов аскет, чоловік, ніс, похитуючись, півтуші бичка. Раптом він посковзнувся, і важка ноша придушила йому ногу. Гримаса болю спотворила його обличчя. Гарсес засміявся, передражняючи його, а Пабло й інші робітники кинулись на допомогу потерпі-лому.

Пабло ще раз потягнув мате. Йому й досі вчу-валось, ніби десь поблизу сміється Гарсес.

Вони насилу визволили хлопця, який аж зви-вався від болю.

— Тут, тут,— стогнучи, показував він на верх-ню частину голінки.

«Мабуть, зламалась кістка», подумав Пабло.

Між покритих інеем стін усе ще звучав сміх Гарсеса.

Пабло відійшов від пораненого і повільно попрямував до наглядача. «Поляки, росіяни, емігранти... Хто, хто винен?...»

Гарсес бачив, як на нього насувалася могутня постать робітника, що виглядала в халаті ще більшою, і сміх завмер на його губах. Пабло підійшов упритул до наглядача. «Гузман, Альмейро, підніміть ліхтар, там хтось кричить!.. Я можу зняти шкіру, не зачепивши матамбрє ножом, можу працювати в цеху різником... Хто, хто винен?...» Наглядач відступав, натикаючись на білі чували з тушами, що висіли на гаках, Пабло тіснив його все далі. Страх перекосив обличчя Гарсеса, його очі зробилися скляними, він відходив, відходив, поки не опинився в кутку і не відчув на долонях гострих голок морозу. Його неначе обпікав гнівний погляд Пабло, і наглядач, кутаючись у свою брудну шинелю, зробився маленьким, ніби хотів кудись зникнути, провалитися крізь підлогу.

— Свинство,— прошипів розлючений Пабло.

Гарсес засміявся, тепер від страху.

— Не смійся, не смійся! — Пабло тицяв йому кулаками в обличчя, і Гарсес не наслідювався відповісти.

Пабло охопило жагуче бажання здерти з Гарсеса шинелю, штовхнути його в останню камеру і заморозити, як тушу бичка. І тільки безпорадність наглядача вгамувала це бажання. Інші робітники не бачили цієї сцени; вони відносили якраз пораненого в кімнату першої допомоги. Наступного дня Пабло повідомили, що його переводять в консервний цех паяльщиком. Гарсес навіть не показався, коли він прийшов у холодильник, щоб забрати свій одяг.

Пабло чекав звільнення і був радий, що має можливість продовжувати роботу на м'ясокомбінаті. У нього була мета: цех забою. На скільки шабелів йому ще доведеться опуститися у цьому диявольському колодязі, щоб одержати місце різника?

Пабло енергійно проводив наждачним папером по мозковій кістці. Кістка, спочатку нерівна, тепер ставала гладенькою і блискучою. Час від часу він розглядав свою роботу. Красива рукоятка для його кинджала, рукоятка, якою не кожний може похвалитися!

Він хотів випробувати ніж і махнув лезом. Ніж дзенькнув, мов цвіркун. Був прозорий осінній ранок. В ранчо і на пагорби, де тулились бараки, прийшла неділя. Бігають захоплені грою діти, в крамниці збираються компанії, щоб випити, ворта м'ясокомбінату зачинені, печі не димлять.

Після розноски продуктів з порожнім кошиком повертався росіянин Хуан.

— Добрий день, дон Пабло!

— Здрастуйте, ро... Здрастуйте, дон Хуан.

Хуан посміхнувся.

— Чому ви не кінчаєте слово?

— Пробачте, будь ласка, я не хотів вас образити,— пробурмотів Пабло, червоніючи.

— Я не ображалься. Я хотів би бути росіянином.

— Пробачте, я цього не розумію,— відповів Пабло, ще більше ніяквюючи.

— Я не росіянин, я болгарин.

— А!

— Але хотів би бути росіянином і не приїздити в Аргентину, а жити зараз у Радянському Союзі, заробляти собі там на хліб, будувати соціалізм.

Пабло ніяк не міг зрозуміти російського Хуана. Він назвав його так, як звикли називати всі. Для нього, як і для всіх інших креолів, євреїв або будь-який інший іноземець з Центральної або Східної Європи, були росіянами, нехай насправді вони литовці, поляки чи югослави.

— А, то ви болгарин,— протягнув Пабло, намагаючись приховати свою ніяковість.

— Я з Болгарії,— відповів Хуан, задоволений цією розмовою.— Приїжджать Аргентину переслідуваний, болгарський уряд переслідує робітника.

— Тепер розумію. Пробачте, будь ласка,— відповів Пабло.— Я вас назвав росіянином просто так, зовсім не бажаючи образити.

— Я не ображалься. Я задоволений.

— Так, росіяни гарні люди,— сказав Пабло, явно намагаючись догодити Хуану, якого він щиро поважав за уважність і підтримку, якою той оточував Пабло і його друзів у тяжкі хвилини.

— Я пояснить вам, чого я задоволений.

— Пояснить, дон Хуан, бо я знаю зовсім мало.

— У Росії хазяїн трудящі. Зараз називається Радянський Союз. Радянський робітник не приїде сюди, не поїде нікуди, він залишиться своя країна.

— В Росії, в Радянському Союзі, як ви кажете,— з цікавістю запитав Пабло,— не переслідують робітника, як у Болгарії?

— В Радянському Союзі робітник — це уряд. Робив революцію, скинув царя, скинув буржуазію і зараз буде соціалізм.

Разом з словами Хуана перед Пабло відкрився ідеальний світ, дивний світ, що виходив за межі дійсності. Хоча в ньому і грали часто бунтарські пориви, йому здавалось, що влада незмінна, що можна замінити одну особу іншою, але командувати, наказувати завжди будуть багаті. За його світоглядом, бідні повинні тільки допомагати один одному пробиватися вперед. А хіба можливо скинути уряд і замінити його робітниками, такими, як він, як Альмейро або Гузман? Цього він не розумів.

— Ви член якої-небудь партії? — запитав його Хуан.

— Так, я ірігойєніст,— гордо відповів Пабло, згадуючи про листівку з портретом дона Іполіто, що висіла у нього на стіні в ранчо.

— А чого ви ірігойєніст?

Пабло мовчав. Цей диявольський болгарин загавляв його на слизке. Він ніколи не задумувався, чому голосував на виборах саме за Ірігойєна. Він знав лише, що один селянин-паралітик з його рідного села написав президенту Ірігойєну листа

з проханням вислати йому крісло на колесах. Через місяць він його одержав.

— Тому, що він захищає народ,— нарешті, переконано відповів Пабло.

— Е! — Хуан зневажливо махнув рукою. — Його уряд захищає бараки, низьку зарплату, вимолювання роботи, як і всякий буржуазний уряд.

— Хіба консерватори кращі? — запитав Пабло.

Він ніяк не міг збагнути думок Хуана. Йому тлумачили, що є дві партії: радикали і консерватори. Перша — партія народу, друга — партія багатих. Хіба не так?

Російський Хуан знову посміхнувся.

— Консерватори ще гірші. Вони загарбали землю, змовились з іноземним капіталом, з м'ясокомбінатом.

— Так, так, — погоджувався задоволений Пабло. Це він знав. Саме тому він і був радикалом.

— Але робітник не може бути радикалом, — вів далі Хуан.

— А ким він повинен бути? — допитувався Пабло. Він не хотів знати нічого, що зблизило б його з росіянами. Він був креолом, робітником — так, але креолом.

— Ви повинні стати членом партії робітничого класу, тоді все зрозумієте.

— А як це робляться членом робітничої партії? — спитав Пабло, втративши впевненість.

— Я дам книжку, ви прочитаєте, потім обговорите з товаришами. Я прийду до вас.

Пабло все ще стояв на місці, коли Хуан пішов, розмахуючи порожнім кошиком. «Російський Хуан... то він болгарин і не ображається, коли його називають росіянином? Значить, в Радянському Союзі робітник — це уряд? Виходить, сам він нічого не знав? Після цих розмов непогано було б прочитати книжку, про яку говорив Хуан...»

Пабло підійшов до начальника консервного цеху.

— У мене є дозвіл на перехід у цех упаковки вовни. Ви про це знаєте?

— Ні, мене ще не сповістили. Там дуже мало вільних місць і багато бажаючих перейти туди працювати. Але я спробую допомогти.

— Спасибі, — відповів Пабло. І пішов далі паяти, оповитий випарами кислоти, водяною паром та димом.

Через кілька днів його перевели на дубіння шкур.

— Це тимчасово, — заспокоїв його начальник. — В упаковочному ще немає вільних місць.

«Ще один щабель», подумав Пабло. Йому здавалось, що його залишили в пустинному тунелі, що його переслідують, а він прагне знайти вихід, і цей вихід — цех забою, де спливали кров'ю барани і бики, і густа кров текла по канавах.

Тепер він мусив вдихати нестерпний запах шкур, забризканих кров'ю і гноем, що подавались у вагонетках з бойні. Він виконував свою нову роботу босоніж і майже голий. Та холод,

що дошкуляв у дубильні, був, принаймні, не штучним холодом камер, і тут не доводилось більше вдихати шкідливого диму та випарів паяльної кислоти. З радістю в серці працював Пабло, весь час думаючи про наближення до бажаної мети. Та, незважаючи на теплу мрію, що наближала його до Юлії і не давала впасти в розпач, робота все ж таки була дуже важкою.

Пабло поставили до корит і доручили обмивати шкури соляними та кислотними розчинами. Всередині кожного корита крутилось величезне колесо. Щоб не допустити скупчення шкур, Пабло повинен був довгою важкою жердиною весь час проштовхувати їх до колеса. Іноді доводилось витягати шкури руками й одирати їх одна від одної. Тоді кислота і сіль в'їдались йому в шкіру, пожирали її, немов повзуча гусінь. Поки він стежив за тим, щоб не заплутувались шкури, інші робітники вантажили їх для переноски в інший цех, де з шкур обрізували шерсть, а потім клали на цілий тиждень у вапняний розчин.

Старанність Пабло майже ніколи не винагороджувалась, бо шкури зрештою все ж таки заплутувались, і він повинен був засовувати руки в ідучу ропу, щоб рівномірно розкидати їх по кориту. Рани постійно роз'яструвались, не маючи змоги зарубцюватись. Руки ставали жорсткими, сухими, непридатними для іншого діла, крім роботи в дубильні. Увечері він навіть не наважувався приголубити свою дружину. Але, інстинктивно відчуваючи причину цього, Юлія розшукувала під ковдрою його сухі грубі руки і цілувала їх, ніби благословляючи.

Може, корито дубильні — це і є останній щабель, чи на нього чекає ще підвал? Часом, коли він перевертав в каламутній рідині шкури своєю жердиною, йому ввижалося обличчя Гарсеса. Воно завжди посміхалось, і раптом у вухах Пабло лунав сміх Гарсеса, розриваючи йому барабанні перетинки.

Адже не випадково його послали на найважчу роботу в цеху. Одні робітники сортували шкури, другі зрізали м'ясо з кісток, треті стригли вовну. Майже всі ці роботи були значно легшими і краще оплачувались. А от його поставили на миття шкур. Пабло вбачав у цьому підступи наглядача Гарсеса. Та він не занепадав думом. Впевнений у своїй силі, готовий витерпіти все, щоб одержати, нарешті, постійне місце, він тішився надією втекти з цього страшного тунелю і поступити в цех забою худоби.

«Чому для робітника наглядач — це і є саме підприємство? Чому в наглядача завжди чорна душа і підле серце?» запитував себе Пабло, блукаючи по різних цехах м'ясокомбінату і все ще сподіваючись одержати місце на бойні.

— Взагалі, це посада робить людину такою, — відповів йому якось Енріке. — В нашому вченні є думка, що буття визначає свідомість.

— А хіба на місце наглядача не можуть поставити справедливого чоловіка? — стояв на своєму Пабло.

— Наглядачем не призначають кого попало, їх старанно підбирають і беруть тільки того, хто,

крім певних здібностей командувати, покаже відданість підприємству.

Пабло, щоб не втратити віри в людину, хотів спростувати думку, що всі наглядачі такі, як Гарсес. Тому він дуже зрадив, коли в цеху улаковки вовни зустрів свого земляка Беніто Сор'я, який працював тут наглядачем. Кілька років тому вони разом переганяли худобу біля Гвалегуайчу. Креол теж признав його і дуже зрадив, що зустрів давнього знайомого на цьому ж підприємстві. Пабло розповів Беніто про свої мрії одержати пристойне місце, і Сор'я запропонував йому спочатку роботу різника, щоб попрактикуватися з ножем.

— Я обілював не одного бичка,— вдячно усміхаючись, відповів йому Пабло, пригадавши свою роботу на фермських бойнях і в маетках Межиріччя.

— Але тут зовсім інша справа, тут треба бути обережнішим, уважнішим, спритнішим.

«Він мене вважає невмілим», подумав ображено Пабло.

Через два дні після цього, коли він саме передягався, його сповістили про зміну жетона. Віднині у нього був номер 270, тобто цех забою баранів. Несподівана новина здивувала й порадувала Пабло. Цех забою баранів, хоч він і був критий дахом, здавався йому виходом з тунелю, виходом на повітря, ніби він знову повертався до своїх колишніх сільських робіт. Коли він матиме справу з теплим, ніжним білим м'ясом, коли по жорсткій, порепаній шкірі потече цілющий тваринний жир, скоро заживуть його загрубілі сухі руки. Він уже бачив себе на такій роботі і в уяві розмахував ножем з костяним руків'ям, яке зробив власними руками. Він уже відчував, як гордо крокуватиме по довгій шлаковій дорозі, в сорочці, забризканій червоними плямами.

У Пабло не було сумніву, що Сор'я допоможе і в переході на бойню. Радість Пабло була тим більшою, що цей вчинок земляка якось примиряв його з наглядачами, відроджував його віру в людей, яку він хотів зберегти, незважаючи ні на які вчення. «Якщо це порядна людина, то нема такої роботи, яка б її принижувала», довірливо думав він.

Юлія зраділа новині, коли він увечері прийшов додому. В неї також було новина: вона чекала дочку. Так, саме дочку. Вона була певна цього. Пустотлива радість співала в її серці.

Була шоста година ранку, і дванадцять баранів висіли на рейці. В одну мить, спираючись правою рукою на колоду, робітник лівою рукою перерізував ножем баранові горло. Великі краплі крові розпливались бурими плямами на його сорочці, хоч він всіляко намагався відхилитися від червоної цівки, що біла з горла конаючої тварини. Пабло стояв за першим столом. Він затискував ногами кінцівки баранів; ніж прорізував шкуру, оголюючи колінні суглоби. Один швидкий удар,— і ноги відкидались назад. Потім те ж саме робилося з другим бараном, третім, тисячним. Робота переривалась тільки для точіння ножа

або п'ятьма хвилинами, які давались робітникам на власні потреби. П'ять годин підряд він затискував ноги баранам, розрізував шкуру і бив по суглобах. Обробляти забитих баранів в маетку було зовсім не те, що тут, у цеху, на конвейері. Тут робочий процес був розділений на дрібні операції, причому сам різник перетворювався в деталь цієї великої машини. Шум конвейера, немов наказ — швидше! швидше! — приводив в дію всі м'язи і керував рухами, які поступово ставали механічними, незалежними від волі робітника.

Бажання працювати різником настільки оволоділо Пабло, що він навіть не помічав, якою виснажливою була ця робота. Відчувши в руках тепле тіло барана, він повністю підкорявся ритмові конвейера і працював з шаленим завзяттям. Не помічаючи задухи, яка лилася крізь вікна у стелі, спітнілий від гарячкових рухів, Пабло ловив баранячі ноги і вмить відсікав їх коротким ударом ножа. Він був щасливий показати себе майстром цієї справи.

Якщо холодильні установки нагородили його ревматизмом, якого там важко було уникнути, то консервний цех дав йому незабаром симптоми тяжкої астми. Пара й дим, змішані з випарами кислоти, тиснули на груди, заважали дихати. Почалося з пощипування в горлі, потім горло нечуже туго здавило хусткою. Марно було відхаркуватись чи кашляти — пощипування тільки посилювалось і хустка затягувалась. Наставали хвилини, коли йому не вистачало кисню. Не тільки душа його вимагала простору, все його м'яке мускулясте тіло просило чистого повітря.

Тільки тепер починало проявлятися невиразне обличчя хвороби, про яку він забував у роботі. Щоб полегшити муки, залишався один тільки вихід: боліче, вино з присмаком бочки, яке переносило його в небеса, глушило образи й самотність.

Коли він одружився з Юлією і привіз її до себе, йому здавалось, що настав час вилікування. Кілька місяців не відчував він потреби випити. Проходячи довгий шлях від місця роботи до дому, він мріяв побути на самоті з дружиною, сховатися в її обіймах, які відновлювали сили, наче літній морський вітер.

Він пишався своєю дружиною і дедалі все більше закохувався в неї. Спочатку він почував себе з нею несміливо, знаючи, як важко їй буде в бідному ранчо після заможної ферми. Але вона виявила чудовий дар пристосування і наступного дня змінила їх житло. Він не міг пояснити цього чуда. Меблі, не кажучи вже про посуд, були ті ж самі: розкладушка, столик і в кутку чемодан, типовий чемодан погонщика худоби, кочівника-пролетаря, звиклого до будь-яких негод. Вона все прибрала, повісила завіски — і кімнатка стала невпізнанною. Вона чекала його з готовим мате. Беручи ароматний напій, він стискав її руку і відчував мозолисту долоню, огрубілу в роботі за плугом, від бадилля кукурудзи, від прання білизни. Ця мозолиста рука зігрівала його душевним теплом, надавала фізичну оболонку тому образу, який він колись відкрив серед кукурудзяного поля. Він зрозумів, що це була людина його світу, що вона з радістю ділитиме з ним хліб.

Та якщо присутність Юлії і розвіяла його самотність, тугу його ночей, то їй не вдалося зменшити всі ті фізичні болі, що оживали в ньому після пекельної праці. І його не переставала гнітити думка, що він все ж таки здався і мусить жити як приречений на довічну каторгу в м'ясокомбінаті.

Якось увечері Юлія втомилась чекати його. Перебування в боліче надто затяглося, і коли Пабло вийшов звідти на вулицю то одразу відчув, що дуже сп'янів. Повернувшись додому, він не знав, куди подітися від сорому, мовчки роздягся і ліг у постіль. Хоч Юлія не ворушилась, Пабло відчував, що вона не спала. Він не наважився заговорити до дружини. Наступного ранку, коли вона подавала йому мате, почуття сорому стало пекти його ще дужче. Потім, пішовши у справах, він повернувся з флаконом парфумів, які нишком поклав на скриню.

Якщо Юлія допомагала йому вилікуватись, то зустріч з Енріке перевернула все його життя. Енріке! Подумавши про друга, Пабло згадав, що чекає на нього. Скільки минуло часу? Пабло глянув на годинник: пів на сьому. В коридорі почулися кроки, двері відчинилися і в кімнату ввійшов чоловік. Це був Енріке.

V. Події насуваються

Юлія пройшла кілька кварталів, поки заспокоїлась. Вона не наважувалася оглянутись, бо гадала, що її переслідують. І тільки тепер, збираючись завернути за ріг, саме на тій вулиці, де їй треба було сідати в автобус, Юлія нишком озирнулась, ніби боялась видати себе цим рухом. Вулиця була безлюдною, тільки один зеленяр ішов по бруківці і тягнув за собою візок. «Двері в квартирі вибити можна. Але що вони там знайдуть? Минулої ночі Пабло встиг усе винести».

Хоч Юлія звикла до несподіваної появи ворога, хоча вона чекала на нього кожної миті, враження було таке раптове й страшне, що вона не одразу опам'яталась. Може, замість того, щоб стійко триматися, вона ослабла? Ні, не те. Просто розходилися нерви. Внутрішній голос нашіптував їй: «Пабло ніщо не загрожує».

— Куди ми йдемо, мамо? — запитала дівчинка.

Бідна Анхеліта! Почувши її голос, Юлія згадала про дитину. Вона майже забула про неї.

— Ми йдемо до донни Анни. Тобі це не подобається? — сказала вона доньці.

— О, так, я буду гратися з Анною-Марією!

Вони сіли в автобус. І поки автобус підскакував на вибоїнах, Юлія думала про Пабло. «Де він зараз?» Вона глянула на свій годинник: була сьома година ранку. «Може, у Гузмана або в Енріке?» Ця думка її заспокоїла, нібито вже саме товариство Гузмана та Енріке гарантувало безпеку її Пабло. Енріке був причиною того, що

так змінився її чоловік. В ту першу ніч, коли Пабло ліг спати п'яним, вона з болем у серці подумала, що кінець кінцем він теж скотиться на ту саму стежку, що й усі сусіди, всі знайомі товариші, які в пиятиці та грі марнують своє дозвілля і гроші. Цей біль гострішав від того, що Юлія вірила: Пабло її відрізняється від інших, у нього сильніша воля, він здатний піднятися вище буденного життя. Випадок на мітингу і його дружба з Енріке змінили все. І хоч Юлія ще не розуміла справжньої суті боротьби, хоч політично, як вони говорили, Юлія була незріла, її захоплювала впевненість, що Пабло на боці правди, що він переможе. В таких обставинах голод, тіснота, злидні, політичне переслідування мали для неї не більше значення, ніж молоко, що збігло на примус. Коли їй ставало дуже тяжко, вона пригадувала сцену першої зустрічі в кукурудзі, обличчя Пабло, що показалося серед бадилля, і почуття впевненості, те крилате почуття, що народилось в ній тоді, коли вони йшли по дорозі додому, тепер знову вливалось в душу.

З Енріке був пов'язаний вирішальний етап у їхньому житті. Тому, коли він їх відвідував, Юлія залишала свої хатні справи — недопрану білизну, обід, турботи про Анхеліту, що никала по всіх кутках, щоб зробити якусь шкоду, — і бралась готувати мате. Вона робила це дуже серйозно, наче виконувала якийсь важливий обряд. І їй було приємно чути, як Енріке хвалив її напій.

Всього лише днів зо два тому він зайшов провідати їх. Пабло писав на старенькій «Короні». Їй було приємно дивитися, як він вистукує на машинці двома вказівними пальцями, як насуплюється й закушує губу, намагаючись не допустити помилок. Пабло добре попотів, поки навчився пристойно оперувати цією іграшкою, яка служила для висловлення думок. Він щоразу говорив їй, що йому легше облупити тисячу баранів, ніж друкувати на машинці.

Коли Енріке ввійшов до кімнати, Пабло схопився з місця, і вони міцно обнялись. Хоч тепер вони бачились дуже часто, Пабло кожного разу вітав друга так, ніби зустрічав його після довгої розлуки.

Вона швиденько принесла мате, і потекла жвава розмова про життєві дрібниці.

— Ну, що нового? — запитав Енріке, вмощуючись в солом'яному кріслі і зав'язуючи тісніше хустинку на шиї.

— Учора ввечері в нас були збори Ради робітничої федерації м'ясної промисловості; погоджено програму боротьби. До речі, я оце закінчую чернетку, — сказав Пабло.

— Прочитаєш мені?

— Аякже, мені необхідно знати твою думку. Адже йдеться про долю багатьох людей.

Енріке мовчки кивнув головою. Він випив мате, а потім, звертаючись до Юлії, яка була присутня при розмові, передав їй порожню чашку.

— Чудовий.

Похвала її схвилювала. Наливаючи другу чашку, Юлія прислухалась до голоса Пабло: «Проти примусової праці... за гарантовану погодинну оплату... виходячи із двохсот годин на місяць...

за підвищення зарплати... за рівну роботу — рівну платню без різниці статі та національності... за оплату додаткових годин... за звільнення всіх ув'язнених... за свободу зборів, преси і думки...»

Запала тиша. В кімнату вбігла Анхеліта й зааплодувала батьковій промові. Енріке взяв дівчинку на руки і почав з нею гратися, а Юлія й Пабло розчулено дивились на них.

— Ти мені не сказав свого враження. Тобі не подобається? — запитав збентежено Пабло. Він дуже вірив у досвід і розум свого товариша, тим більше, що Енріке був тепер членом центрального комітету партії і його слово могло мати вирішальне значення.

Енріке грався кучериками Анхеліти, ніби й не чув цього запитання, але було видно, що він обмірковує відповідь.

— Ви добре зважили, куди йдете з цією програмою?

— До страйку, — твердо відповів Пабло.

— Гаразд, — сказав Енріке, спускаючи дівчинку з колін. — Щоб перемогти в страйку такого масштабу, потрібно знати, як буде реагувати класовий ворог, яку зброю він застосує, щоб зірвати страйк.

— О, не турбуйся, нелегальні комітети готові відбити перший наступ.

— Ні, я не про це кажу. Я мав на увазі те, що хазяї м'ясокомбінату постараються зараз же знайти штрейкбрехерів. Згадай, що сталося минулого разу, коли «англієць» привів робітників із своєї уругвайської філії, щоб замінити страйкарів.

— Тепер цього не станеться. Ми налагодили зв'язок з уругвайськими товаришами. Вони нам обіцяли, що жоден робітник не перейде кордону. До того ж вони підготували свої власні вимоги.

Юлія була свідком цієї розмови. Тепер вона пригадала її в усіх подробицях, з подивом людини, що чула таке вперше.

— Дуже добре, — відповів Енріке, — а як тутешні безробітні, тисячі людей, які ледве живуть у «Вілья Місерія»?

— Вони не зрадять, — з палким переконанням сказав Пабло.

— Не будь таким довірливим. Треба конкретно проаналізувати обстановку. Більшість з них голодує, живе серед пацюків. У мене є досвід у цьому питанні, бо колись в Сарате я керував комітетом безробітних, який займався безплатним харчуванням. Крім того, ці тисячі безробітних також висували свої вимоги. Отже, раніше, ніж на них покладатись, треба приєднати їхні вимоги до вимог робітників м'ясокомбінату. Як по-твоєму?

Енріке знову почав гратися з Анхелітою, яка показувала йому свою клаптикову ляльку.

— Твоя правда, на жаль, ми про це не подумали. То що ти порадиш?

— Треба подумати. Можливо, слід було б виступити з клопотанням про виплату допомоги безробітним за рахунок держави та підпри-

ємств. Але найголовніше — це вести серед них політичну роботу. У всякому разі, завтра відбудеться пленум центрального комітету, де розглядатиметься політична та економічна обстановка в країні, і я, крім селянського питання, доповім також про це.

Юлія помітила, як захоплення Енріке полонило її чоловіка і засвітилося на його обличчі. І тоді вона відчула, що ці дві людини доповнюють одна одну, немов частини цілого.

Автобус зупинився.

— Ми приїхали, мамцю, — сказала Анхеліта. Вони зішли з автобуса і постукали в двері будинку на вулиці Олаварія.

Пабло подав мате Енріке.

— Слабенький. Ти не міняв заварки?

— Тільки зверху.

— Економія... так... — сказав, посміхаючись, Енріке. Він виклав використані листочки на папір, а потім кинув у мате свіжі.

— У мене обмаль часу, — сказав Пабло.

— О котрій годині починаєте?

— О дев'ятій.

Енріке глянув на свій годинник. Була за десять сьома.

— Ми можемо говорити ще цілих півгодини. Я тебе поінформую про пленум цека. Очевидно, цей пленум стане історичним, завдяки своїм рішенням.

Енріке вийшов, щоб набрати в чайник води, і Пабло ще раз мимоволі пригадав той вечір, коли він з ним познайомився...

Вийшовши з крамнички, він на розі наткнувся на групу людей, що оточила оратора, який стояв на ящику. Тут був і Хуан, який, вгледівши Пабло, привітався з ним кивком голови. Пабло помітив, що більшість слухачів — з м'ясокомбінату. Він придивився до промовця і впізнав у ньому робітника з цеху забою. Серйозний і вмілий робітник. Але ніхто не міг сподіватись, що він наважиться виступати на вулиці, заповненій людьми. Пабло прислухався, намагаючись вникнути в слова, гострі й бунтливі, мов колючки, що заплутались у вовні і ранять руки під час роботи. Промовець говорив про двох робітників, яких збиралися стратити на електричному стільці в Сполучених Штатах — «жертв класового правосуддя», як він висловився.

«Американські капіталісти підстроїли цей ганебний процес, щоб затримати об'єднання робітників у профспілки, щоб залякати боязких та слабодухих, погрожуючи їм електричним стільцем. В чому злочин цих скромних робітників, яких великий капітал Сполучених Штатів збирається вбити? Злочин цих робітників полягає в тому, що вони захищали визвольні ідеї, проповідували думку, що капіталістична система не вічна і закликали до боротьби, щоб змінити цю систему. Злочин цих робітників полягає в тому, що вони хотіли звільнити робітничий клас від екс-

плуатації і створити робітничу та демократичну владу, де не було б страху і голоду, де люди вірили б у завтрашній день».

Пабло повторював про себе ці слова. Його погляд звернувся до Хуана. Той стояв непорушно, з веселими іскорками в очах, слухаючи доповідь.

Раптом збори заворушились, і Пабло побачив турка Сааре, якого супроводили два підручні, що недавно найнялися на комбінат. Вони проштовхались у перший ряд до оратора. Пабло ніколи не подобався турок Сааре, задирака, який завжди провокував товаришів на сварки та інтриги. Він

помітив також, як Хуан і ще один чолов'яга намагались і собі пробитись наперед, але не змогли. Пабло відчув небезпеку, наче опинився перед роздратованим биком. Назрівала бійка. Пабло стиснув у долоні руків'я ножа і тільки тоді трохи заспокоївся.

— ...Ми, робітники Аргентини, не можемо залишатися байдужими до такого злочинства...

— Брехня! — вигукнув один з підручних, які стояли біля турка.

— Ти собака, анархіст! — приєднався до нього другий, вихоплюючи з піхов ніж,

Спокійно глянувши на гострі леза ножів, промовець посміхнувся. Люди, захоплені зненацька, мовчки споглядали цю сцену. Пабло обійшов збоку і двома стрибками опинився біля промовця.

— Що тут таке? Хтось захотів солоденького?— вигукнув він, погрожуючи своїм довгим блискучим ножом.

Підручні турка, що накинулись на беззбройну людину, не чекали такого повороту справи і відступили, огризаячись.

— Говоріть, говоріть голосніше! А ти, турок, що хочеш сказати?

Увага всіх присутніх перейшла на Пабло.

Турок посміхався, показуючи свої чорні від нікотину зуби, і, задкуючи, зник разом з своїми спільниками.

— Продовжуй, друже, ми слухаємо,— сказав Пабло, встромляючи ніж у піхви.

Промовець взяв його руку і міцно потиснув, а робітники на це бурхливо заплескали в долоні. На очах Хуана виступили сльози, і він аплодував Пабло з найбільшим завзяттям.

— Ви анархіст?— несміливо запитав Пабло, посмоктуючи мате, який подала йому Юлія.

Вони сиділи біля дверей ранчо з Хуаном та Енріке, робітником цеху забою баранів, який тоді промовляв на мітингу.

— Я не анархіст,— відповів Енріке.

— Я не хочу образити вас, я тільки запитую.

— Це добре, що ви запитуете, і я з задоволенням відповім вам.

Юлія подала Енріке мате. Вітер роздував вогонь, і незабаром біле полум'я вже лизало настремлений на рожен шмат м'яса. Юлія квапливо пригасила полум'я, перевернувши дрова.

— Ви соціаліст?— допитувався Пабло.

— Ні,— повільно відповів Енріке і потягнув до себе мате так, що напій хлюпнув на стіл.

З одного боку, Пабло зрадив: він відчував відразу до соціалістів з перших днів свого ірігойєнізму. Але з другого боку, це його вразило. Якщо цей робітник ні анархіст, ні соціаліст, то хто ж він тоді?

— Я комуніст,— протяжно, немов кожна літера давалася йому через силу, відповів Енріке.— Одрозуміть це важко пояснити. Ви самі поміркуйте: для чого існує три партії, коли робітнику потрібна тільки одна?

Пабло не відповів, а Хуан лише зітхнув, дивлячись на вогонь.

— Ось погляньте,— вів далі Енріке,— на перший погляд всі троє хочуть одного й того ж: покінчити з експлуатацією людини людиною. Але як це зробити? В цьому вся суть. Анархісти, наприклад, стоять за окремі, випадкові виступи, за терор, проти політичної діяльності. Це вірний шлях?

— Гм, але ж усього не можна владнати... тільки підбурюванням,— наважився сказати Пабло, скоріше заради того, щоб дізнатися про думку Енріке.

Енріке не ворухнувся і спокійно продовжував:

— На всякий овоч своя пора. Коли що визріло, треба допомогти йому розродитись. Але без болю цього не буває. А соціалісти, навпаки, вірять у мирну революцію, у перевиховання буржуазії, вірять у те, що коли-небудь буржуазія тихо-мирно передасть владу робітникам.

— І ви вважаєте, що саме комуністи знайшли вірний шлях?— спитав здивований Пабло, передаючи порожню чашку дружині.

— Ми використовуємо досвід історії, досвід боротьби робітничого класу. Ми проводимо свою політику, виходячи з життєвих обставин. Я розповів би вам, але не так легко пояснити все зразу. Та оце буде вам ясно: в безпосередній боротьбі, на м'ясокомбінаті, в профспілці, у нас, робітників, одна мета, незалежно від того, соціалісти ми чи анархісти, радикали чи комуністи: поліпшувати наші умови праці, боротися проти імперіалістів. Хіба не так?

— Імперіалістів? Хто такі імперіалісти?— насмілювався запитати Пабло, якого це слово, що часто повторювалось у розмові, заінтригувало, бо він не знав його значення.

— Імперіалісти — це твої хазяї, власники м'ясокомбінату,— твердо відповів Енріке, рішуче переходячи на ти.

Вони замовкли. Вогонь потріскував, рум'янячи м'ясо; крапельки жиру падали на жарини.

Відтоді, як тільки мова заходила про імперіалізм, перед очима Пабло виникав образ м'ясокомбінату. Та тепер все було ясно і просто. Тотальність комбінату і імперіалізму, коли він ішов напромацки, переконаний, що все незмінне: брутальність наглядців, несправедливість і експлуатація, чорні списки, безробіття. Його гнів набрав одного спрямування, одного чіткого розуміння: імперіалізм — це конвейери м'ясокомбінату, це прогнилі дошки підлоги, це рипучі трухляві сходи, блошиці та пацюки бараків, підігріті недоїдки з портових пивниць, задушливий сморід квартир.

Так у Пабло зародилась, майже непомітно для нього самого, класова свідомість. Якщо раніше він був просто бунтарем, то зараз в ньому народжувався революціонер.

Пабло Сор'яно так заглибився у свої спогади, що навіть не помітив, коли Енріке повернувся з наповненим водою чайником.

— Ну, над чим ти задумався?— весело запитав він у Пабло.

— Так, згадалося дещо,— відповів Пабло, готуючи напій.

— А що саме, не можна довідатись?

— Згадав про день, коли ми познайомились, про той мітинг, пам'ятаєш?

— Ну як же не пам'ятати! Коли б не ти...

Вони разом полинули в минулі дні. І тоді згадали про відкриття бібліотеки «Рука і мозок». В старенькій шафі красувалося майже півсотні книжок, які роздобули Пабло та Хуан, оббігавши все місто, побувавши в учителів і профспілкових

керівників. Поруч з «Матір'ю» Горького тут стояли «Нові часи» Інхеньероса, «Анти-Дюрінг» Енгельса...

— Це була твоя ідея,— сказав Пабло.

І це була правда. Коли вона з'явилась, Енріке віддав майже всі свої книги, а також портрет бородатого сеньйора з написом унизу: «Ніщо людське мені не чуже».

Пабло довго розглядав широке обличчя бородатої людини і по складах читав фразу.

— Це Карл Маркс,— сказав Енріке, сяючи від гордості.— Основоположник наукового соціалізму. Він відкрив закони, по яких розвивається капіталістичне господарство.

— А!.. — сказав Пабло.

— Хоч у нього й борода, він все ж таки краший за Ірігойєна,— прошепотіла йому на вухо Юлія.

— А ці слова? — запитав Пабло.

— Це був його улюблений вислів. Він розумів соціалізм як нові стосунки між людьми.

— Нові стосунки між людьми?

— Не просіть, щоб я це зараз пояснював. Коли-небудь ви самі це зрозумієте, товаришу Сор'яно, і тоді відчуєте, що ваша душа повна сонця.

Ось що сказав тоді Енріке. Вони пригадали ці слова тепер.

— Ти пам'ятаєш, брате: «Нові стосунки між людьми?»

— Ти хочеш, щоб я тобі пояснив? — жартома запитав Енріке.

Задоволені, вони розсміялись.

— Справа в тому, що я не міг тоді збагнути твоєї радості, коли на відкриття бібліотеки прийшло якихось півсотні людей. «Мало, тобі здається, що мало?! — казав ти мені.— Це нічого, починають завжди з невеликого. Завтра нас буде більше. От побачиш, у нас ще й газета буде!»

— А-а! «Кулак пролетаріату»? Хороша назва.

— Хороша,— погодився Пабло.— Адже я пригадую, що я тоді не переставав дивуватись. Я і в газету не вірив.

Тоді перед ним відкрилися нові обрії, які надали глибокого змісту його життю, полегшували роботу і віддаляли його від вина. Світ можна було змінити. Лабіринт, у якому він жив, мав вихід. І відтоді життя почало здаватись Пабло чудовим. Сільський батрак, погонич худоби — це було щось сліпе, як сама природа, і експлуатувалось так, як безсловесна худоба. Робітник м'ясокомбінату, виснажений працею в холодильних камерах, у консервному цеху чи в дубильні, у спілкуванні з іншими промисловими пролетарями впевнено вийшов на бойовий шлях, який вів до чіткої мети. З тих пір у нього не вистачало часу ні на те, щоб думати і відчувати самотність життя, ні на те, щоб шукати забуття в нескінченних пиятиках. Він ніби знову народився, в іншій шкурі, загартований у невіддупний вірі. Він намагався дивитися в очі життю не моргаючи. «Нові стосунки між людьми». Тепер вже не було потреби пояснювати це.

— Гаразд. Я помічаю, що ти трохи романтик. А справа тільки починається.

Пабло подивився на годинник: стрілки показували на сьому.

— Вже досить пізно, а ми ще й досі нічого не обговорили.

— Певна річ, з твоїми спогадами... — жартівливо закинув йому Енріке.— Вертаймось до справ. Я дам тобі копії доповідей та пропозицій пленуму центрального комітету,— він передав Пабло папери, які той жадібно почав гортати,— але я хочу все коротко переказати, щоб ти зрозумів, якого важливого значення надає партія сьогоденішньому політичному моменту.

Пабло перестав гортати папери.

— Говори. Я тебе слухаю.

— Країна переживає кризу. Політика повної капітуляції перед імперіалізмом прискорила цю кризу. Якщо уряд зміг втриматись до цього часу, то тільки завдяки тому, що розбивав поодиночі кожний сектор: оголосив незаконним страйк каменярів та робітників поліграфічної промисловості, інтернував провінцію Санта-Фе, експропріював автобуси, скоротив кількість орендарів у Чако і Санта-Фе. Але в країні наростає могутній протест проти імперіалізму та олігархії. Почалась демократична революція. Робітничий клас повинен бути тим класом, який встановить

свою гегемонію і візьме на себе керівництво великим національним фронтом, що народжується вже зараз. Необхідно уважно стежити за всіма змінами, бо найближчим часом становище може загостритись. Ось чому страйк робітників м'ясокомбінату має таке важливе значення для розвитку антиімперіалістичної боротьби. М'ясокомбінати — це ключі англо-американського імперіалізму. Тому націоналізація м'ясокомбінатів наш головний лозунг, тісно пов'язаний з боротьбою за незалежність нашої країни. Це не тільки страйк робітників м'ясної промисловості, а організований виступ всього пролетаріату. Ми будемо зачинателями спільних дій усього робітничого класу країни разом з тією частиною національної буржуазії, яка зацікавлена в тому, щоб вивратись з-під впливу іноземного капіталу. Це необхідна передумова для розвитку їх власних підприємств. До речі, ти читав газети?

— Ні, і не думав.

— Погано, — з докором в голосі промовив Енріке. — Керівник мусить читати газету від початку до кінця, підкреслювати, робити вирізки. Щоб керувати ходом подій, треба стежити за тим, що відбувається у світі, треба відчувати зміни, товаришу.

— Добре. Що скоїлось? — сказав Пабло, не кидаючи жартівливого тону. — Невже містер Тутьєл пропонує ліквідувати стандарти?

— Є цікавіше за це. За ініціативою депутата Демарко, палата депутатів утворила комісію розслідування справ на м'ясокомбінатах.

— Ура! За це я міцно обніму Демарко, — сказав Пабло, не стримавшись.

— Не дуже-то радій, ми не знаємо ще, чого, власне, він хоче.

— Я об'єднався б хоч з дияволом, аби він тільки пішов проти англійських та американських хазяїв м'ясокомбінатів, бо це ж справжні вороги країни. Що ж стосується Демарко, то я з ним не знайомий, але те, що він робить, не кожному під силу. Треба мати це на увазі, розумієш? — випалив Пабло, підсилюючи слова жестом.

Енріке посміхнувся.

— Що ж. І я такої думки. До того ж слід пам'ятати слова Леніна: не можна відштовхувати жодного союзника, який хоче певний відрізок шляху йти разом з нами, хоча б цей відрізок був дуже короткий.

— А нам здорово потрібні союзники в цій справі, яку ми почали! — додав Пабло.

Енріке ходив по тісній кімнатці, час від часу прикладаючись до мате.

— Отже, план такий: «англієць» починає вогонь, а за ним підуть інші м'ясокомбінати. В залежності від того, якою буде реакція, ми шукатимемо союзу з рештою робітничого класу. А Демарко нехай собі підбурює країну своїми викриттями! Як тобі подобається?

— Все дуже добре, товаришу Енріке! — захоплено відповів Пабло.

— Ні, це ще не все, Сор'яно, треба щоб цей процес ще поширився й поглибився.

Пабло замислився.

— Ти не розумієш? Село, товаришу Сор'яно!

Без допомоги селян ми не зможемо здійснити демократичної революції в нашій країні.

— Селяни! — вигукнув Пабло, вдаривши себе по лобі. І справді, як він міг про це забути?! Він, виходець з села, який має за спиною ціле покоління землеробів!

— Зараз селяни долини Чако відмовляються здавати бавовну по цінах, встановлених німецькими компаніями, і в Росаріо весь рух бережанських селян об'єднується навколо робітничих спілок. Ти знаєш, останнім часом за рішенням партії я займався селянським питанням. Ми тут дуже відстаємо, а щоб виправити цю хибу немає нічого кращого, як скористатись сьогоднішньою ситуацією. Я вважаю, що страйковий комітет повинен продемонструвати свою солідарність з селянами Чако і домовитись з ними про взаємну підтримку.

Пабло витяг записну книжку і зробив в ній помітку, потім підвів голову і глянув на Енріке. Тільки тепер він побачив, що той схуд, обличчя стало блідішим, під очима з'явилися синці. Пабло знав про його роботу в спілках, про його невичерпну енергію. Відколи Пабло познайомився з Енріке на м'ясокомбінаті в Сарате, той дуже виріс. Він користувався в партії великим авторитетом, став одним з найвідоміших її керівників.

— Ти страшенно схуд, — сказав йому Пабло, потискуючи руку. Потім, глянувши на свого ручного годинника, підхопився з місця. За двадцять хвилин він мав бути в кафе «Ла Палома».

— Я пішов, — додав він, ховаючи в кишеню записну книжку і стенограми, які передав йому Енріке.

— Все гаразд?

— Так, кожному товаришу визначено місце. Партія буде пишатися своїми кращими бійцями — робітниками м'ясної промисловості.

— Сподіваюсь, брате, — сказав Енріке.

Вони міцно обнялися, відчуваючи, як б'ються їх серця, як палає у грудях одна мрія. Коли Пабло вже був біля дверей, Енріке запитав його:

— Де ти залишив Альмірона?

— Я прийшов сам. Він чекає на мене в «Ла Палома».

— Ти прийшов сам? Товаришу Сор'яно, ви не виконуете розпоряджень партії! Хіба вас не попереджали, щоб ви не ходили по вулицях один. Це нерозсудливо.

Енріке завжди переходив на ви, коли хотів підкреслити своє невдоволення і примусити відчути важливість директив партії. І в таких випадках сперечатись з ним було неможливо.

— Ти знаєш, брате... — почав був Сор'яно, намагаючись якось пом'якшити Енріке. Людина, яка тільки-но обнімала його, зараз трималась так суворо. Пабло розумів свою помилку, і це його трохи гнітило.

— Якщо з вами що-небудь трапиться, товаришу Сор'яно, ви будете нести відповідальність перед керівництвом партії.

Після цього Енріке подав йому руку. Пабло гаряче потиснув її. Урок був суворим, але необхідним. Адже він повів себе, як той командир, що залишає військо, аби самому розвідати поле бою.

Він згадав про генерала Паса, спогади якого читав у тюрмі. Один з товаришів тоді сказав йому: «Якби Паса не схопили в Ель-Тіо, хто зна, чи існувала б тиранія Росаса»¹. Але чи міг Пас змінити напрямок історії? Вони запитали Феррарі, інструктора з історії Аргентини. І Феррарі пояснив: історію творять люди у відповідності до соціальних умов. Виходячи з цього, історія може прогресувати або регресувати. Що ж стосується Паса, то він би міг повалити Росаса, коли б його тільки не схопили так безглуздо.

Пабло усвідомив свою помилку і повністю прийняв жорстокий докір Енріке. Результат страйку залежав від нього, від його авторитету як керівника масами, від того довір'я, яке до нього відчували робітники м'ясокомбінату.

Пабло вислизнув у вогий холод ранку і, чого ще ніколи не робив, пішов по під стінами будинків, натягуючи на обличчя шарф.

VI. Поява Марроне

Переходячи вулицю, Пабло побачив Марроне, який з кимось розмовляв, схилившись над дверцятами машини. Пабло прискорив ходу і завернув за ріг саме в ту мить, коли проїжджав автобус.

Одним стрибком він опинився на підніжжі, і водій скося подивився на нього.

— Треба чекати автобуса на розі,— пробурчав він.

— Я запізнююсь на роботу,— відповів Пабло, ніби вибачаючись. Він ледве зміг протиснутись; автобус був переповнений, не можна було навіть взятися на поручні. В ніс Пабло вдарило важке, затхле повітря, над чоловіком, який стояв поруч нього, кружляла муха: «Це, певне, робітник з кишкового цеху», подумав Пабло. Запах кишок був таким уїдливым, що мухи, які потрапляли в трамваї та автобуси, завжди летіли саме на цей брудний сморід, який не зникав навіть тоді, коли робітник добре мився після роботи.

На якусь мить запах сусіда і муха відвернули його увагу від зустрічі з Марроне. Чи справді то був він? Так, носатого Марроне важко сплутати з кимось іншим. Безперечно, то був він. І машина теж, здається, з м'ясокомбінату. Кого вони тут розшукували? Він намагався відігнати від себе думку, що вони переслідували саме його, і чомусь мимоволі знову подумав про генерала Паса. «Він безглуздо загинув», подумав Пабло.

Марроне міг звести рахунки і стати героєм дня. Пабло згадав той день, коли зустрівся з ним вперше.

Ніс просунувся в кімнату профспілки робітників м'ясної промисловості раніше, ніж з'явився його незграбний господар. Пабло непомітно стежив через вікно за цим чоловіком, коли він вислизнув з-за рогу, прямуючи до профспілки. Він ішов упевненим кроком, з рішучістю, не властивою робітникам скотобоєнь «англійця». Пабло мав змогу стежити за кожним його рухом. Не побачивши нікого в маленькій приймальні, він поправив вузол своєї хустки, з натугою відкашлявся і боязко посміхнувся.

Пабло знав Марроне, бо не раз бачив його у вантажному цеху. І Марроне був першим робітником з цього цеху, який несподівано прийшов до профспілки. З якою метою? Вступити до профспілки? Його природжена щирість і відвертість у поводженні з людьми змінилися обережністю. Тут, у профспілці, Пабло почував себе сторожкою твариною, що нюхом вгадує небезпеку. Для нього профспілка була тим самим, що й цех забою, тобто ареною, де треба бути завжди готовим до битви.

Скромний цегляний будинок профспілки виділявся в кварталі низьких, присадкуватих жител. В цьому кварталі, на околиці Авельянеди, між бруківкою і кущами проходила канава, поросла бур'яном, де кумкали тисячі жаб, а в задущливі літні ночі хмарами літали москіти.

Коли Пабло проходив по цьому глухому провулку, йому завжди здавалось, що однією ногою він стоїть у місті, а другою в селі. Через те що квартали Авельянеди прилягали до скотобоєнь з їх величезними кам'яними спорудами і цементним майданчиком для забою худоби, вони своїм запахом і виглядом різко контрастували з міським пейзажем і чимось нагадували село.

Провулок, де містилась профспілка, був не простим. Одразу за рогом вулиці він переходив у пустир, який не дозволяв встановити таємний нагляд за будинком. Пабло легко було помітити ворога з свого високого віконця і стежити за робітниками, які підходили до профспілки. Сюди приходили тільки ті робітники, яких заздалегідь попереджали на підприємстві. Інші ж навіть не знали сюди дороги. Хазяї м'ясокомбінату вели нещадну боротьбу проти організованих робітників, тому цехові групи, в обов'язки яких входив прийом до профспілки, не знайомили новоприйнятих з керівниками, аж поки не переконувались, що їм можна довіряти.

— Ми перебуваємо в стані війни,— часто говорив Пабло своїм товаришам по профспілці.— Отже нам треба завжди бути напоготові. Якщо м'ясокомбінат має свою шпигунську мережу, яка працює на те, щоб зламати будь-який організований опір робітників, значить, ми теж повинні зібрати всі свої сили і відповісти контршпигунством. Треба бути хитрими, як лисиця, і відважними, як орел.

Звідки в нього з'явився цей хист до керівництва, уміння передбачити події, уміння впливати на них? Коли саме встиг змінитись до невпізнання той Пабло, який прийшов у Сарате з мрією одержати місце різника на м'ясокомбінаті?

Зараз це була зовсім інша людина. Життя і

¹ Росас Хуан Мануель (1793—1877) — ставлений помічник і торгової буржуазії. Диктатор Аргентини з 1835 р.

повсякденна боротьба не тільки змінила його обличчя, надавши очам сталевого блиску і вкривши зморшками шкіру, але й загартували його волю та просвітили розум.

Марроне відкашлювався все сильніше, тихенько смикаючи вузол своєї хустки, щоб стримати зростаюче хвилювання. Пабло залишив свій спостережний пункт і з мате в руках пішов назустріч прибулому.

— Що вам потрібно, друже? — запитав він, не випускаючи з рук мате.

— А, це ви?! — прохопилась у Марроне.

— Он як! Ви мене, значить, знаєте?

— Ви працюєте в цеху забою баранів.

— Працював, — підкреслено сухо відповів Пабло.

— А-а-а... — знов протягло сказав Марроне, продовжуючи смикати вузол своєї хустки.

— Ви прийшли з клопотанням, чи у вас є яка заява?

— Я працюю у вантажному цеху, робота дуже важка, я хочу вступити до профспілки, допомагати товаришам.

Пабло згадав: коли Марроне переходив через канаву, він підкотив штани, щоб не заляпатись. «Це — пройдисвіт, він чогось шукає, щось хоче винюхати». У Пабло з'явилося бажання приперти шпигуна до стіни і примусити викласти свій намір. Але він вчасно стримався і вирішив піти на хитрість.

— Ось що, друже, ви нагодилися дуже доречно. У нас є для вас робота. — Він тицьнув йому пачку листівок. — Це треба розповсюдити в цехах під час перерви на обід чи в кінці робочого дня, або ж в умивальнику. Одне слово, коли буде зручніше.

Доторкнувшись до листівок, Марроне зблід.

— Ну як, вистачить у вас мужності, друже? — сказав Пабло, дивлячись йому прямо в обличчя.

— Звичайно, вистачить.

Цього разу, перестрибуючи через канаву, Марроне не потурбувався підкотити штани, їх мало не до колін заляпала зрадлива грязюка.

Стоячи біля дверей, Пабло проводжав очима непроханого гостя, і лукава посмішка грала на його обличчі. Цікаво, чи повернеться він?

— Хто це був? — запитала Юлія, відставляючи пральну дошку і витираючи руки фартухом.

— Один з шпигів «англійця», — переконано і твердо відповів Пабло.

— Це він сам тобі сказав? — іронічно запитала вона.

— Це мені сказали його штани, — відповів Пабло і, взявши дружину за підборіддя, додав: — Жоден робітник м'ясокомбінату не підкочує штани, переходячи через канаву.

Але листівки були вчасно розповсюджені в дубильному та очировому цехах м'ясокомбінату. Робітників просто вразила сміливість тих, що змогли так одчайдушно пробитись крізь охорону підприємства. Коли вони прийшли до Пабло, щоб розказати про цю новину, той лише посміхався на здогади товаришів.

— Ми не знаємо, хто це зробив, очевидно, це

провокація самого підприємства, — сказав Гузман.

— Але про що говорилося в листівках? — невинно допитувався Пабло.

— Вони були точнісінько такі, як наші — з протестом проти стандарту.

— Ну що ж, тоді будемо благословляти провокацію і провокатора! — розсміявся Пабло.

— Ви щось знаєте, розкажіть! — насідали на нього робітники. Але Пабло тільки посміхався.

Коли настав вечір, Пабло помітив, що до них знову іде Марроне; він впізнав його по тому, як той підкочував штани, перш ніж стрибнути через рів. Кумкали жаби, ліхтарі слабо освітлювали вимощену цеглою доріжку, і ледь відчутний аромат чагарника змішувався з тяжким запахом гнилої води.

— Добра робота, просто чудова, друже! — Пабло поплескав Марроне по плечу, ніби той був уже давнім його товаришем по боротьбі.

Марроне сховав носа в згортках носовичка.

— Дуже важко було?

— Так собі. Я скористався перервою і розкидав листівки по підлозі.

— Тебе не запідозрили? — Пабло пильно дивився на Марроне, слідкуючи за тим, як мінявся вираз його обличчя.

— А як вони могли запідозрити? Я робив усе тихо, ні з ким не розмовляючи.

— Так, так. Ну що ж, ми тобі віримо. Шкода тільки, що в вашому цеху досі немає ніякої групи.

— Немає групи?

Пабло здалося, що він вловив у тоні Марроне нотки розчарування.

— Але це не має значення. Ми готуємо збори всіх активістів. Я говорив про тебе, і вони хочуть познайомитися з тобою.

— Правда?

— Ти ж знаєш, які хлопці. Деякі ще не вірять, вимагають більших доказів.

— Я готовий виконати все, що накажете. Я ненавиджу м'ясокомбінат. Ненавиджу містера Тутеля!

— Ти знаєш містера Тутеля? — швидко запитав Пабло.

— Ні, я з ним не знайомий, звичайно, але я відчуваю його руку.

— Відчуваєш?

— Через стандарт, який він регулює.

— Те ж саме можу сказати і я. Ну що ж, добре. Тут є кілька плакатів проти стандарту, вони трохи великуваті, але якби ти зміг їх наліпити на воротах...

— На воротах? — нерішуче промовив Марроне.

— Це дуже ризиковано, я знаю, але, може, тобі все ж таки пощастить приліпити їх, наприклад, вранці, коли сторож спить, а охорона пригощається винцем у боліче. Завдання важке, зате коли його виконати, хлопці зустрінуть тебе як свого найкращого товариша.

— Давайте плакати, — квапливо сказав Марроне.

— Оце мені подобається! Оце розмова! — Пабло згорнув у трубку плакати і розпрощався

з Марроне, який уже не турбувався за свої штани, а похнюплено йшов навпростець, затиснувши згорток під пахвою.

Пабло не гаяв марно часу. Після першого візиту Марроне він постарався зібрати про нього всі дані. Через кілька днів Пабло вже знав, що шість місяців тому Марроне вигнали з одного заводу після того, як робітники викрили його провокаційну діяльність. Таким було обличчя людини, яка хотіла забратися йому під крило. Ну що ж, вони скористаються з його послуг, доки начальникові відділу інформації та охорони комбінату це не набридне.

Плакати були розклеєні, і знов серед робітників підприємства пройшла хвиля заворушень.

Настав день зборів активістів. І коли Марроне, одержавши нову порцію агітаційних матеріалів, подався з профспілки, Пабло піднявся на верхній поверх, де Гузман смоктав гарячий мате, і спокійно промовив:

— Збори відбудуться о сьомій вечора на квартирі Рікардо.

— Як, міняється місце і час?

— Авжеж,— відповів Пабло, приймаючи з рук товариша мате.

Гузман здивовано поглянув на Пабло. Він нічого не розумів. Пабло мовчки відпив кілька ковтків і весело промовив.

— Як ти гадаєш, приємно дати щигля поліції?

Він поплескав друга по плечу, і вони обидва задоволено розсміялись.

Ні донни Анни, ні її чоловіка вдома не було. Від двірника Юлія дізналась, що господиня пішла на базар. Юлія, не вагаючись, почала хазяйнувати в кімнаті. Вона зняла з Анхеліти ковдру, в яку та була закутана, потім вийшла в дощану кухню. На плиті стояло ще тепле молоко. Юлія запалила вогонь під чайником, щоб приготувати каву. Коли вона зібралась наливати її, Анхеліта десь зникла. Юлія ледве витягла її з квартири сусідів, де дівчинка вже гралася з іншими дітьми.

— Повернешся потім, а зараз треба випити молока!..

Юлія відрізала шматок хліба і помастила його маслом. Хліб був свіжий і запашний, той самий хліб, що його Хуан щоденно приносив їм, коли Пабло не мав роботи. Дружба з донною Анною та її чоловіком — російським Хуаном (як його називав Пабло, хоч це ажнітрохи не турбувало самого Хуана) — виникла невдовзі після її приїзду в Сарате і міцніла протягом усіх років боротьби. Вона пам'ятала той день, немов це було лише вчора, коли Хуан і Енріке вперше прийшли до них у кімнату. Вони принесли з собою книжки і палкі суперечки, і разом з ними щось нове увійшло в життя Юлії, яка до цього часу не задумувалась над політикою і не читала нічого, крім жіночого журналу з модами та розважальними історійками. Хуан став частим гостем у їх сім'ї. І коли насунулись чорні, голодні дні, коли м'ясокомбінат було закрито, він допоміг їм вижити. У них завжди був хліб, а інколи, незважа-

ючи на рішучу Паблову відмову, Хуан залишав ще й кілька монет на обід.

— З Пабло може вирости керівник. Робітники вірять у нього, він креол, він розумний, у нього велике серце, він сміливий, хороший друг. Треба берегти Пабло, сеньйоро...

Берегти Пабло! Це схвилювало її. З того часу вона знала: багато людей піклувалось про Пабло, не тільки вона. Так само, як Пабло турбувався про всіх своїх товаришів.

Коли старий м'ясокомбінат закрився і перейшов у нові, просторіші і оснащені сучасними машинами приміщення в районі Авельянеди, Юлія і Пабло переїхали в Док і поселилися разом з донною Анною, Хуаном та їх трьома старшими синами. Пабло і троє хлопців найнялися працювати до «англійця», Хуан розносив хліб, а вона з допомогою донни Анни шила на продаж халатки та туфлі.

Пейзаж змінився: вранці вони не дихали чистим річковим повітрям, не видно було ні Парани, яка прудко котила вниз свої води, ні зелених пасовиськ, ні квітучих дерев. В Авельянеді все було з похмурого цементу, вкритого шаром масної сажі. Кіптява сідала на розвішану у дворі білизну, примушувала прати все заново. На жінчину досаду Пабло все посміхався.

— Якщо хочеш покінчити з кіптявою,— говорив він їй жартівливо,— допоможи спочатку розбити імперіалізм.

Але Юлію і далі обурювала сажка, обурювали безладно розкидані бараки, стулені з трухлявих дощок та шматків бляхи, які літом не захищали від спеки, а взимку — від холодних вітрів. Її тягло назад у Сарате, на ферму в Ліму, де вона виросла. Коли народилась Анхеліта, Юлія запропонувала Пабло повернутися в село.

— Хіба може дитя дихати цим шкідливим повітрям, цією кіптявою? — доводила Юлія.

Але Пабло не здавався.

— Ти з глузду з'їхала! Повернутися в село, відмовитись від боротьби?..

На тому й кінчилось. Пабло більше ніколи не заговорював про це. Через кіптяву, сморід гнилої води та повітря, насичене димом, Анхеліта росла нездоровою і худенькою. І зараз Юлія з боєм у серці дивилась, як дівчинка жадібно п'є молоко і кусає хліб, мов голодне звірятко.

Пабло працював на м'ясокомбінаті, а весь позаробочий час проводив на зборах.

— Треба організовувати й зміцнювати профспілку. Інакше, як ми зможемо поліпшити своє становище? — часто говорив Пабло. Іноді по неділях уранці він залишався вдома і бавився з Анхелітою. Але це траплялось дуже рідко. Як правило, він переходив з одних зборів на інші, з одного бараку в другий, залучаючи все нових членів у спілку.

Коли був введений стандарт, Пабло виступив найрішучішим його ворогом і після однієї спроби організувати страйк — опинився на вулиці. З того часу йому важко було влаштуватися на роботу на інший комбінат. Його ім'я потрапило в чорні

списки, якими м'ясопромисловці обмінювались між собою, щоб на їх підприємства не потрапляли свідомі, організовані робітники. Юлія з страхом згадувала пізніше ці голодні дні, дні страшних бідуваль. Правда, їх підтримувала тоді солідарність робітників. Втративши надію знайти роботу на м'ясокомбінатах, Пабло подався в порт. Але й там йому не щастило.

— Треба продовжувати організовувати, навіть не працюючи,— говорив Пабло дружині.

В той час Юлія пішла працювати покоївкою в будинок одного англійця, начальника відділу найму м'ясокомбіната в Беріссо. Сеньйора виявила до неї співчуття і пообіцяла влаштувати її чоловіка. Англієць дав згоду і наказав покликати Пабло. Коли йому пояснили, кого він прийняв на роботу, було вже пізно. Англієць не відмовився від свого слова, хоч дорікав Юлії, що вона його обдурила.

— Я вас не обдурила, сеньйоре. Мій чоловік добрий робітник.

— Він професіональний революціонер, він готує страйки,— сказав їй англієць.

Пабло почав працювати різником під дуже відчутним наглядом. Стежили за його найменшим рухом, намагаючись викрити і піймати на гарячому.

— Здається, тебе розгадали,— сказала йому якось ввечері Юлія, повернувшись від хазяїна.

— Я знаю, і не думаю, щоб мене довго терпіли.

З двох тижнів Пабло використав для агітації кожен день. Правда, на роботі він майже не розмовляв з робітниками і сумлінно виконував те, що йому доручали. Він працював ножем і правою, і лівою рукою. Його поставили розбирати грудинку, та коли було треба, він заміняв інших робітників. Йому давали найвідповідальнішу і найважчу роботу.

— Під час розбирання туші,— говорив Пабло,— м'ясник не має права пошкодити ні шкіри, ні м'яса. От, наприклад, сьогодні я за всю зміну не попсував жодної худобини. А ти ж знаєш, що шкура на животі тонка, мов папір.

— Тебе могли б поздоровити з такою роботою,— сказала Юлія.

— Поздоровити? Та з мене не спускають ока. Навіть наглядач. Він непоганий креол, але йому так наказали.

Робота на м'ясокомбінаті в Беріссо тривала недовго. Потім знову прийшло безробіття. Товариші по партії хотіли послати його з дорученням в Сарате. Але Пабло відмовився. «Моя робота тут, серед робітників м'ясокомбінатів. Треба організовувати їх».

Скільки разів Юлія чула від нього: організувати, організувати! Пабло шепотів це слово навіть уві сні, наче молитву.

VII. Крихти хліба

Коли Юлія крикнула «поліція!», Пабло пощастило знищити деякі папери, що були при ньому.

Але він забув у кишені куртки записну книжку з прізвищами. І тепер він бачив її в руках начальника слідства.

— Цей Антоніо Солер — хто він? — допитувався той, продивляючись записну книжку.

— Це я,— відповідав Пабло, в наручниках і з опухлими очима.

— Ах, це ти?!

Удари зливою падали на його обличчя. Але болючішим за удари було оце тикання, оце знушання словом.

— А Педро Флорес, це теж ти?

— Я. Це псевдоніми, якими я користуюсь.

— Скільки ж у тебе псевдонімів?

Їх було досить, щоб викликати недовір'я поліції. Таким чином, впертість виливалася в знушання, начальник мстився, наказуючи бити його ще і ще. Скільки псевдонімів мав він взяти на себе, щоб йому дали спокій? Пабло тишила думка: його муки рятували товаришів, більшість яких, попереджені діями поліції, були вже в безпечі.

— Відповідай, це члени страйкового комітету? — і поліцейський прочитав список з прізвищами та відповідними дорученнями для кожного. На щастя, це були вигадані імена, які приховували справжні,— запобіжна міра, до якої вдалися перед створенням комітету.

— Такого комітету не існує,— стояв на своєму Пабло.— Я сам його вигадав, щоб заохотити робітників створити організацію.

Чи переконали поліцейського ці слова? Звичайно, ні. Зате він переконався, що Пабло не відмовиться від цієї заяви, бо одразу після цього втомленим жестом наказав знову кинути його в карцер.

Якою приємною здалася камера після допиту, якою затишною, теплою! У нього страшенно різало в очах, йому боляче було дивитись на світло. Темрява заспокоїла очі. Пабло задрімав, простягнувшись долі, бажаючи хоч трохи спочити. Але тут його знов підняли і примусили пройти через цілий ряд карцерів, у яких сиділи такі ж, як і він, чекаючи своєї черги. Пабло бачив, як дюжина робітників стояли навтяжку, обличчям до стіни подвір'я. За ними суворо стежили і били прикладами, як тільки вони ворушились, намагаючись хоч трохи змінити положення.

Тепер ним зайнявся поліцейський офіцер, і відразу ж до Пабло почали приводити одного за другим заарештованих. Першим з'явився Салдан'я, з цеху забою баранів.

— Ти його знаєш? — запитав офіцер, показуючи на Салдан'я.

Очі Пабло зустрілися з очима товариша. Кілька днів тому, передбачаючи цю сцену, вони обіцяли не пізнавати один одного, зберігаючи в таємниці свої зв'язки.

— Ні.

На побите обличчя з запухлими очима знов посипались удари. А мимо один по одному проходили Куельо, Луна, Трофін, Лукан... Пабло не визнав свого знайомства з жодним із них. І в перервах між ударами його напівзакриті очі помічали вдячний погляд товаришів. Коли перед

ним постав Енріке, Пабло відповів ствердно. Енріке знали всі, тому не було потреби відмовлятися. Але й на цей раз Пабло не минув удару, бо ще до його відповіді, рука сержанта важко впала йому на обличчя.

В конторі нудний писар виводив готичними літерами псевдоніми Пабло Сор'яно: Антоніо Со-лер, Педро Флорес, Есавальдо, Солано...

«Найважче у в'язниці — це боротьба з часом», думав Сор'яно. В'язням, позбавленим можливості рухатися, здавалось, що час страшенно затримується, що він зупинився разом з ними, що він тягне з них жили своєю нерухомістю. Пабло ледве помічав зміну дня і ночі. Тільки на мить уранці в камеру заглядав сонячний промінь. Бажаючи відчутти його ласку, Пабло підводився і притуляв голову до стіни. Це було дуже слабке тепло, але ніжне, мов подих дитини. Пабло завмирав і, заплющивши очі, бачив квітучі рожеві дерева і столітні верби рідної провінції, зелень гір Межиріччя і шалений біг жеребців на соковитих луках. Коли жовта цятка переміщалась, він пересувався слідом за нею, підставляючи обличчя під промінь. Так він обходив всю камеру разом із сонцем, аж поки воно знову не тікало через ґрати. І Пабло залишався в тривозі: чи вернеться воно завтра?

А коли наступного ранку промінь з'являвся знову, щоб розсіяти сутінь його в'язниці, він танцював від радості і знову з насолодою підставляв обличчя під його ніжне, пестливе тепло. Але незабаром сонячний промінь зникав, і важкий образ нерухомого часу заступав його місце. Тоді Пабло ходив по камері й робив гімнастичні вправи, аж поки не починало боліти все тіло. Після цього він починав лічити нитки в бахромі рушника, спочатку з одного кінця, потім з другого, перемножав їх, ділив, одержуючи астрономічні числа, і так до самого смерку. Пабло намагався не спати вдень, щоб потім не страждати вночі від безсоння.

Він звик бути в русі, в дії, завжди щось робити, а нерухомість у камері породжувала в ньому внутрішній неспокій, якого він не міг ні пояснити, ні перебороти. Його життя минало в фізичній праці, яку він виконував з любов'ю і гордістю. У спогадах він часто повертався до свого дитинства та юнацьких років, коли був селянином і мисливцем, коли, блукаючи в лісі, спритно розшукував сліди тапіра або гнізда птахів.

А хто краще за нього міг поводитися з кіньми? Хто найуміліше розчісував гриви, підв'язував і підстригав хвости, накидав ласо на шию коня? Іноді Пабло дозволяв собі розкіш — намагався заарканити коня так, щоб навіть не торкнутися його вушей. І не було йому рівного, коли виникала потреба об'їздити жеребця. Міцно тримаючись за гриву, він, як вітер, летів по полю і завжди повертався, як кажуть, «сам молодцем, і кінь живцем».

Пабло ніколи не втомлювався доглядати тварин і не шкодував для них ні терпіння, ні ніжності. Він з досвіду знав, що їм також необхідна людська ласка. Тому йому легко було приручити скакового коня до плуга, борони та воза.

Ніж його був завжди гострим. Через те ніхто не міг йому сказати: «Викинь його геть з піхов, друже», як звичайно говорять, коли ніж тупий. Він завжди був готовий, щоб оббілювати тварину чи розрізати вузол. Руки Пабло ніколи не знали спокою. Ось тут, на кінчиках пальців, пульсувала його енергія. І в дощові вечори, коли інші сонливо потягували мате, Пабло брався очищати шкури від шерсті; він високо підкочував шаровари, і козла йому заміняла власна мускулиста нога, на якій шкріб шкуру ножом, аж поки вона не ставала, як шовк. Одне слово, на волі найважча робота горіла в його руках. З однаковою насолодою він скручував ласо чи вирізував бляшки для того, щоб прикрасити вуздечку, і його любов до праці багатьом приносила радість.

Нарешті, він повернувся до дійсності, до чотирьох стін своєї камери, які немов підступали ближче, навалюючись на нього своїм кам'яним громадям. Що робити в цих голих стінах, не маючи нічого для рук? Пабло ще раз уважно оглянув підлогу, стелю, стіни, взяв шматок хліба, що лежав на ліжку, вибрав м'якушку, зліпив кульку, потім роздушив її і знову закруглив... Ідучи в місто, він дуже любив зупинити коня на площі і помилуватися пам'ятниками: відомим бюстом Сан-Мартіно і постатями трьох селян-сівачів та кількох індіанців, що стежать за обрієм. Він подовгу стояв, мов зачарований, і навіть не чув, як до нього віталися. Пабло страшенно подобалися пам'ятники. Його захоплювало все, що створила людина: телефон, цей невеличкий апарат, який на відстані передає людський голос, стрічка телеграфа, заповнена знаками, що переносять новину так далеко, куди навіть око не може сягнути, залізниця з її швидкими поїздами, що мчать у безвість через ліси і поля... Все, все це здавалось йому чудесним. Але людина, яка могла перетворити гранітні й мармурові брили в прекрасні безсмертні статуї, була для нього наймудрішою серед винахідників. О, як би він хотів теж створити пам'ятники, хоча б невеличкий бюст! Якось він розповів про цю мрію своєму другові Альмейро, але той подивився на нього з таким здивуванням, що Пабло одразу перемінив тему. Але він продовжував зупинятися на площі, забуваючи про все на світі. І завжди помічав яку-небудь нову деталь. Він виявив, що освітлення якось особливо впливає на пам'ятник. Він бачив, як постаті починають оживати, як піднімаються груди індіанця, що рукою прикриває очі від сонця, як горбиться селянин після важкого трудового дня. Невже справді відбивались ці зміни у бронзі, чи то все лиш ввижалось йому, як ввижаються темним людям різні привиди й відьми?

І раптом його пальці самі почали місити м'якушку хліба, надавати їй якоїсь форми. Поступово вималювалось обличчя гаучо¹ під брилем, потім народилась і фігурка з хусткою на шії. Чи можливо це? Він зміг це зробити?! Пабло з запалом почав викінчувати деталі: поглибив орбіти очей, загострив трохи ніс, повернув бриль

¹ Гаучо — селянин-скотар.

набакир. І тоді гаучо в його пальцях ніби ожив і лукаво підморгнув до свого творця. Пабло знову взяв хліб, вийняв решту м'якушу і змочив його слиною, щоб зробити гливким. Туга розвіялась, бо в руках у нього була робота. Вся його душа перейшла в пальці. Він уже був учнем скульптора.

Гаучо з м'якушки допомогли Пабло пом'якшити суворість наглядача. За ці кумедні фігурки той приносив йому газети, виводив уранці на прогулянку, і Пабло починав шалено бігати та

скакати по подвір'ю, щоб розім'яти м'язи та зігрітись,—невеликі вільності, заборонені йому до цього часу.

З кожним разом Пабло ставав усе наполегливішим у роботі над своїми фігурками. Щоб зробити хлібну м'якушку міцнішою, він перемішував її з кольоровим папером, у якому дружина передавала фрукти. Він розмочував папір з м'якушкою і в нього виходило круте тісто. Щоб надати фігуркам блиску, він змазував їх жиром з м'яса. От коли б йому дали глини! Чого б тільки не зробили його руки! Він зміг би повторити фігури пам'ятників! Пабло злякався сміливості цієї думки. Який там з нього творець? Але час тепер спливав, спливав непомітно, бо людина перемогла його працею.

Незабаром його перевели у патагонську в'язницю на далекий, холодний південь. В перші дні єдине, що нагадувало йому про зовнішній світ, було маленьке віконце, пробите так високо, що до нього ніяк не можна було дотягнутись. У щілині дверей з'являлась рука, яка передавала їжу. Вся душа Пабло рвалась до віконця, через яке до камери пробивалось світло і далекий шум. Він уявляв собі, що могло діятись за цією щілиною. Іноді йому ввижалось, що там плескається море або шумить ліс. Можна було уявити і бухту або вкриті снігом дерева, або ж мертвий простір безконечної пустелі, де чекають на свою жертву безмежні сипучі піски. Іноді ж в його уяві розлягалось поле, вкрите барвистими квітами, або гірські хребти Межиріччя з ароматом одвічних лісів і трав. В чистім полі мчав жеребець, на узліссі два лісоруби розчищали чагарник, десь біля річки ліниво мукали корови. Так минали один за одним нескінченно довгі дні. А коли сідало сонце, душу й тіло оповивав важкий сон.

Іноколи він гаяв час, малюючи на стінах найхимерніші картини. Тут був капітан на коні, полк, готовий до бою, труба, з якої валили густі хмари диму, над димарем підіймалася бойня,—широка стрічка конвейера, ножі, що гарячково шукають горлянку тварини, потоки крові, змішаної з сечею та екскрементами. Пабло намагався стерти з пам'яті цю картину. З'являвся хлопчик з кошиком — що він ніс у ньому? Щілини в ґратах перетворювалися в нескінченну шахову дошку. Так минав день, другий.

В цьому південному краю ставало дедалі холодніше. Ввісні Пабло відчував, як його покриває іней, і не було від нього ніякого порятунку. Коли Пабло працював у холодильнику, йому часто здавалось, що його залишили одного, що всі товариші пішли, забувши про нього. Це почуття повної самотності тепер знову повернулось у снах, і Пабло кричав беззвучним криком... Юлія лягла спати, але не взяла ковдри, і він благав укрити його... Був нестерпний холод, і Юлія цілувала його... Сніг, іній, туман... Це було марення.

Вікно манило до себе, і Пабло годинами простоював біля нього, забувши про все. Одного

вечора — о, чудо! — він почув дитячі голоси. Він гарячково порахував, старанно прислухаючись: один, два, три, чотири, п'ять голосів! Значить, за стінами не пустеля!

Діти грали в м'яча. Коли в камеру долинали голоси, Пабло уявляв дитячі обличчя. Оцей м'який голос, мабуть, належить білявому грінго, що може, прийшов сюди з гувернанткою; другий, хрипкий, ламкий — сину індіанки; третій — довгоногому, рукатому хлопчаків; четвертий — дзвінкий, розкотистий, якомусь кирпатому пустуніві, а останній — хлопчику з копицею на голові у порваних штанах. Він подумав, що мусить дати їм імена. Згадав про свою дочку, про те, як він сперечався з Юлією, вибираючи їй ім'я, поки вони разом не вирішили назвати дівчинку Анхелітою. Спогади зворушували його, і він намагався відігнати їх.

Пабло знов повернувся до цих дітей, до їх голосів, до їх ігор.

— Пасуй! Давай м'яча!

Це кричав Хуан Сіто. Але хто цей егоїст, який не передає м'яча? Це Гілермо, білий, який зараз одержав м'яча від Хуана; маленького чілійця було названо Еудальдо, він мусить мати звичку гризти нігті. Чому йому не дають ґрати? Товстощокій, кирпатий хлопчик — гаразд я його так і назву: «Кирпатий». А другий, хворобливий і виснажений, — цей нехай буде «Довгим».

П'ятеро дітей ввійшли в його життя, допомагали йому боротися своїми дзвінкими голосами.

Відтоді діти почали приходити щодня, щоб розвіяти його тугу, розділити самотність. Він з тривогою рахував години, хвилини, які відділяла його від дитячих ігор, учасником яких він вважав себе. Він ставав на воротах поруч з Гілермо, разом з Кирпатим відбивав м'яча і ухилився від м'яча разом з Довгим, який перебігав то туди, то сюди. Яким жалюгідним, позбавленим дитячих радощів, здавалося йому зараз власне дитинство..

Першого ж вечора, коли його вивели на подвір'я, він пізнав своїх випадкових друзів. Крізь колючий дріт він чув їх голоси, бачив, як вони граються. Жоден з хлопчиків не відповідав створеному образу. Там було п'ятеро дітей, які гралися на волі, не маючи гадки ні про його присутність, ні про саме існування в'язниці. Пабло раптом відчув себе чужаком, який непрохано затесався до них у компанію.

Крізь сон Пабло почув шум: відкрилось вічко у дверях, зарипіли засуви у камері, загупали кроки. Пабло доклав усіх зусиль, щоб прокинутись і зустріти того, хто зайшов, але ніяк не міг звільнитися від сну і тому відчував себе беззахисним, відданим на поталу невідомому ворогові. Нарешті, неймовірним зусиллям йому вдалося розплющити очі: охоронник смикав його за сорочку.

— Піднімайся!

Пабло побачив перед собою безліч роззявлених ротів. Вони щось шамкали і тремтіли, мов віддзеркалення у каламутній хвилі. Та ось вода

заспокоїлась, і з'явилося одне обличчя, обличчя нічного охоронника, який говорив майже дружним тоном:

— Піднімайся, не чуєш?

— Чому в цей час?

Щоранку його будили свистки охоронників та глухі удари по бруску заліза. Засвічувались вогні у в'язниці і свистки переслідували його без перерви, аж поки не розпахувались двері і наглядчач гугнявим голосом не починав переклик. Ці хвилини нагадували йому початок забою худоби: всі робітники стоять на своїх місцях, біля конвейера; у кожного в руці наготові ніж; сюрчать свистки, немов сповіщаючи про початок заклання.

Але на цей раз Пабло не почув свистків, і не бачив, щоб засвітилося світло.

— Вже підійом? — допитувався він.

— Ні, але треба встати.

Пабло вразила не стільки незвичайність самого цього факту, скільки тон нічного охоронника; тон цей відрізнявся від звичайного, він був ввічливішим, менш суворим, він звучав майже дружньо.

— Не одягайте цього костюма. Ось ваш одяг.

— Мій одяг?

Від радості в нього закалатало серце, мов той голуб, що поривається вирватися з клітки на волю, до світла і сонця.

— Мене звільняють? — запитав він.

— Не знаю. Мені наказано віддати вам одяг, і привести в управління.

— А моїх товаришів теж?..

Охоронник мовчав. Голуб знову знайшов притулок в грудях Пабло, в його втомленому серці, зачерствілому від страждань. Він випростався, і охоронник, що звик бачити його на ліжку загорнутим у ковдру, здивувався, побачивши його високу, струнку постать. Поряд з в'язнем його власна постать стала смішною і незграбною. Охоронник інстинктивно затиснув міцніше карабін у руках. Пабло помітив цей рух, посміхнувся: не хвилюйтеся, я спокійно одягнуся.

Проте, конвоюючи його коридорами до управління, охоронник не зводив з в'язня очей. Пабло дивився на закриті двері сусідніх камер, де були його товариші: сплять вони, бачать сні, чи, може, мріють в безсонні, навіть не підозрюючи про його переміщення? І він, одягнений у свій власний темний костюм, доторкнувшись до вузлика пов'язаної навколо шиї хустки, відчув себе трохи не зрадником. Коли він одягав цей костюм, то був певен, що виходить з в'язниці. Саме відчуття того, що на ньому його власний одяг, а смугаста піжама залишилась на ліжку в камері, повертало його до життя, — до спогадів про дружину і доньку, до діяльності профспілки, до роботи біля конвейера.

Він покидав в'язницю. Його вивели з неї вранці, в той час, коли його товариші спали, йому не дали попрощатись з ними. І це затьмарювало його радість.

В управлінні світилося. Охоронник попросив дозволу зайти і підштовхнув Пабло карабіном.

За письмовим столом сидів начальник тюрми.

Пабло бачив його вдруге. Вперше — коли його тільки перевели сюди, і він з товаришами проходив через кабінет начальника. Вони йшли немов п'яні, їх підштовхували в спини прикладами, і їх закривавлені обличчя кривилися від люті та болю. Начальник, похмурий літній чоловік, курив і пив; біля нього стояла пляшка з лікером. Тільки потрапивши в цей кабінет, вони зрозуміли, що їх чекає в цьому відлюдному будинку, розташованому на недоступному диявольському острові.

Минуть роки. Будуть тисячі припливів і відпливів, голова його посивіє, зморшки на обличчі поглиблюються, як межі. Але він ніколи, ніколи не забуде свого прибуття у цю в'язницю.

Баржа пришвартувалась, погойдуючись від скинутого якоря. А вони, п'ятдесят товаришів, всі політичні в'язні, робітники різних професій, політичні й громадські борці, по розхитаних східцях вилазили на палубу з клоаки, в якій провели дванадцять діб. Вздовж набережної їх чекав подвійний ряд велетнів-охоронців, які цинічно посміхалися до групи прибулих. Коли в'язні опинились на пристані, офіцер наказав їм пройти між рядами охоронників. Ці сірі мундири стискали в руках товсті кийки і безжально опускали їх на спини людей, що проходили повз них. Як можна було захиститись від цілої зливи ударів кийками? З закутими руками, вони намагались прискорити крок. Та, якщо кому й щастило ухилитись від одного удару, то другий бував набагато сильнішим.

Коли Пабло відчув перший удар, він зіщулювався, а другий удар по спині потряс усе його тіло. Та він тут же оволодів собою, і його губи скрикнули від презирливої посмішки. І так з закривавленим обличчям, з побитою спиною, з цією страшною посмішкою він пройшов тридцять метрів набережної. Коли останній охоронник глянув на нього, він був приголомшений, і не наважився вдарити своїм кийком цього гіганта, якого захищала одна лише зневажлива посмішка на губах.

Після такого прийому начальник наказав їм марширувати по своєму кабінету. І поки вони виконували його наказ, він спокійно тягнув із склянки лікер. Потім раптом запитав:

— Хто з вас Пабло Сор'яно?

Пабло вийшов наперед. Директор промовив «А!» і п'яно відригнув.

Тому, побачивши його знову, Пабло не міг не пригадати того ката, над яким він так хотів помститися.

— Ви Пабло Сор'яно? — запитав начальник в'язниці солодким голосом, немов ця зустріч була для нього надзвичайно приємною.

— Так, — сухо відповів Пабло, не приховуючи своєї ненависті.

Йому здалося, ніби він бачить хижого звірка,

стоногу, що незграбно повзе по його череву, гада з скляними очима і холодною шкірою, який забруднив своїм мокротинням півкімнати. Як йому кортіло вдарити цього мерзотника кулаком в обличчя!

Директор, певне, відчув небезпеку, бо неспокійно засовався в кріслі і кинув погляд на охоронника.

— За вами прибув літак з міністерства внутрішніх справ. Ви повертаєтесь до столиці.

— На волю?

— Цього я не знаю. Ясно одне, що літака не присилають, аби тільки перевезти в'язня в іншу тюрму. Такого ще не траплялось ніколи. І, мабуть, вдруге теж не повториться.

Пабло не відповів, однак мозок його гарячково працював. Що буде в Буенос-Айресі, чому його повертають? Чому тільки його одного? Перед очима Пабло потяглися нескінченні колони робітників м'ясокомбінатів, він уявив собі, як вони тільки-но залишили роботу, ще з ножами в руках, потім як вони проходили по вулицях з прапорами, просили за нього, вимагали його повернення. Так, саме робітники зуміли його повернути. Невже він міг у цьому сумніватись?! Хіба треба було шукати іншу причину оцієї міністерської оперативності, коли навіть дали літака для його повернення?..

— Я гадаю, що ви не маєте скарг на обходження?..

— А ви пам'ятаєте день нашого прибуття? — визивно сказав Пабло.

— Вашого прибуття? Ні, особисто вашого — не пам'ятаю.

— Зате я його ніколи не забуду. Я зможу забути ізолятор, номер свого арештантського одягу, суворий нагляд, неїстівну страву. Але той день — нізачо.

— Я не мав наказу зустрічати вас інакше.

— Ми — політичні в'язні. Ви повинні були це знати. Я не певен, чи потрібно навіть найзапеклішого карного злочинця зустрічати кийками, а ми ж не карні злочинці! Ви не звернули на це жодної уваги...

— Аудієнція закінчена. Сподіваюсь, що час і відстань допоможуть вам краще зрозуміти мої дії.

— Чи можу я попрощатися зі своїми товаришами?

— У мене немає такого наказу. — І потім, обмацавши поглядом його костюм, додав, звертаючись до охоронника: — Чого ви дали йому такий зім'ятий костюм? Нехай випрасують, хоча б піджак... та скажіть Лукасу, щоб він його поголив. А то ще подумують...

Пабло дали шітку для одягу, а тюремний пе-рукар старанно голив йому густу бороду.

В передсвітанковій імлі, серед глибокої тиші, раптом пролунав могутній гуркіт мотора, який прозвучав для Пабло піснею свободи.

Юлія приготувала мате, і Пабло, не поспішаючи, ласував ароматним напоєм. Прірву, яку залишили в його житті кілька місяців в'язниці, Юлія

заповнювала тепер своїми розповідями про бурхливі події останніх місяців. Пабло жадібно слухав свою подругу, закидаючи її запитаннями і перебиваючи, як дитина, що хоче швидше взнати кінець казки.

— Вони зробили все можливе, щоб очорнити тебе в очах робітників.

— Це видно.

— Поки ти сидів у департаменті, в отому маленькому карцері, де тільки мені вдалося тебе побачити, провокатори з м'ясокомбінату пустили плітки, що ти втік в Уругвай з профспілковими грошима, що ти купив собі машину і таке інше... Це було жахливо. Народ не хотів вірити, але ж ніхто не знав, де ти...

Пабло відставив мате. Він згадав місяць, прожитий у тісному карцері — без ліжка, без ковдри, без самого необхідного. Коли він спав на підлозі, з розбитого вікна тягло нестерпним холодом. Йому пощастило роздобути газету, і він поклав її на груди під одягом, щоб хоч трохи зігрітись. А коли газета подралась, він, перш ніж взуватися, обмотував паперовими клапками ноги. Але скоро в черевиках від них залишилася сама потерть, і з того часу він не міг врятуватись від лютого холоду, від якого у нього мертволи ноги. З відрослою бородою, з блискучими очима на зблідлому обличчі, він мав такий вигляд, що навіть Юлії зрадила витримка, і вона розридалась, як тільки побачила його. В нього нічого не було у цій голій і холодній камері. Можна було збожеволіти. Якою ж силою він тримався? Пабло твердо вірив, що кінець кінцем друзі визволять його з-під арешту, що могутні братерські узи солідарності зламають стіни катівні, відкриють йому двері і виведуть на денне світло.

Коли його серед ночі забрали з поліцейського комісаріату, забрали так, щоб товариші цього не помітили, Пабло так і подумав, що вони бажають захвати його від друзів. Тепер він зрозумів, чому його ізолювали, замкнувши в цій темній камері департаменту. Вони хотіли скористатися відсутністю відомостей, щоб звести наклеп на нього перед робітничим класом, перед його товаришами по боротьбі.

— Багато разів я зверталася до комісаріату. І завжди мені говорили одне і те ж: «Сеньйоро, вашого чоловіка тут немає. Кілька днів тому ми його випустили». А коли я наполягала, вони грубо натякали: «Мабуть, він поїхав з другою».

Про нього пускали брудні чутки, а він у цей час лежав у смердючому карцері і гинув від холоду вологої долівки і мокрих стін. Як громадянин він не існував. В книзі прибулих до в'язниці він був зареєстрований як Н. Н.

— В газетах почали з'являтися статті з запитаннями — де знаходяться профспілкові гроші, вони натякали на твоє таємниче зникнення, і що ти нібито втік в Монтевідео.

— А робітники?

— Вони ніколи цьому не вірили. Робітники відвідували мене, приносили мені фрукти, частували Анхеліту цукерками. Вони разом зі мною переживали за тебе...

Це була та сама солідарність, яка підтримувала його в карцері.

— І тільки тоді, коли мені, нарешті, дозволили відвідати тебе, я довела, що тебе заарештовано. Я нетерпляче чекала товаришів, щоб розповісти їм правду. Я завжди була впевнена, що ти живий. З Анхелітою ми розмовляли так, начебто ти зараз прийдеш. Тому я хотіла, щоб товариші негайно розповсюдили звістку про твій арешт. Наклеп на тебе турбував мене більше, ніж сам арешт. Я була впевнена, що ти живий.

Коли його витягли з камери і привели на побачення з дружиною, він сразу не міг заговорити. Він відчував погляд Юлії, яка дивилась на його бороду, на зім'ятий костюм, на за grubілі від холоду руки, на фіолетові кола під очима, на чорні нігті, немовби він копав землю. І ніжність цього погляду була бальзамом, який розлився по його заляклому тілу.

— Мені про все розповів російський Хуан: на м'ясокомбінатах з'явилися заклики, написані вугіллям і крейдою: «Сор'яно заарештовано, ми повинні врятувати його!» Я сама якось, ідучи ввечері з Анхелітою по вулиці Педро де-Мендоса, бачила такий напис на залізних дверях барака. Анхеліта його не помітила, а я не хотіла їй нічого говорити. Я потягла її на карусель і, поки вона каталась на коні, мені здавалося, що я знепритомнію. Холодний піт виступив у мене, і я так зблідла, що служник каруселі злякався. Потім ми пішли тією ж самою дорогою додому, і я знову побачила напис, — смола на дверях була зовсім свіжа. І тоді, не знаю чому, я дуже розвеселилася й поцілувала Анхеліту, а та здивувалась і попросила в мене цукерку.

Пабло часто думав у себе в камері, що страждання дружини, страждання близьких йому людей, були ще більшими, ніж його власні. Його кинули у в'язницю, а Юлія навіть не знала, чи живий він. Пабло часто згадував переддень народження Анхеліти. Коли почалися перші переїми, Пабло привів акушерку. «До завтра нічого не буде», — сказала вона, оглянувши Юлію. І та ніч, яку він провів без сну біля неї, як свідок її страждань, нічим не можучи допомогти, закарбувалася в його пам'яті сильніше, ніж його арешт, ніж години знущання і катування.

«Значно легше, — думав він, — пережити власні муки, ніж бачити муки людини, яку кохаєш і який безсилий хоч чимось допомогти». Тому він зрозумів нотку туги, яка прослизала в словах дружини.

— А тепер як? — сказала Юлія, заварюючи мате.

— Тепер усе треба продовжувати. В цій боротьбі нема відпочинку. Мое ув'язнення — не більш, як епізод. П'ятдесят тисяч робітників вірять мені. Я для них — як спільна рідна дитина, бо, витягши мене з в'язниці, вони зрозуміли, що може зробити профспілка і боротьба з капіталістами. Ось чому ті, з уряду, хотіли мене арештувати.

— Падлюки! — не стрималась Юлія.

— Але вони також зрозуміли, що нічого не зробиють зі мною. «Може ви знову відішлете

мене літаком до в'язниці?» — спитав я в них. Один з них так і визвірився на мене, немов промовив: «Ну, й відішлемо!» А я тільки посміхнувся. Вони тільки здаються сильними. В душі ка-ти тремтять.

Вони помовчали. Юлія підкачала примус і поставила чайник на вогонь. Пабло скористався паузою, щоб запалити сигару.

— Через вісім днів, якщо вони не послаблять стандарту, а разом з тим не поступляться і не збільшать заробітної плати, якщо й далі не буде вихідних, почнеться страйк. Я так їм і сказав.

— А вони? — запитала Юлія, міняючи заварку.

— Вони тільки люто подивились на мене. Як їм хотілося знову відіслати мене в Патагонію!

— Думаєш, вони поступляться? — допитувалась Юлія, простягаючи йому гарячий ароматний мате.

— Ну що ж, тоді страйк. Тепер такий час, коли відомо, як починається страйк, але невідомо, чим він може кінчитись...

В коридорі залунав сміх Анхеліти.

— Ач, іде наша мазунка, — схвильовано сказав Пабло.

— Вона дуже балувана.

— Її балують так, як не балували її батьків. Ти як думаєш?

Анхеліта виглянула з-за дверей, і батько схопив її на руки, а вона сміялась і кричала, щоб її відпустили.

VIII. Серед однодумців

На фасаді будинку витягнулись масивні літери. Пабло, не поспішаючи, читав їх чітко й голосно: «БУДИНОК ПРОЛЕТАРІАТУ». А посередині — емблема: серп і молот на тлі аргентинського прапора. Люди заходили й виходили, це підбадьорило Пабло, і він, нарешті, на-смілювався переступити поріг. Він уже давно чекав цієї хвилини. З моменту зустрічі з Енріке, зачарований магічним словом «товариш», він мріяв стати комуністом, хоч йому здавалось, що це, напевно, дуже важко і що це, по-суті, означало змі-нити своє ество.

Це був просторий будинок з великим внутріш-нім двором і численними кімнатами, в яких ме-тушились заклопотані чоловіки та жінки. Пабло він нагадав гомінкий вулик без трутнів, де всі творять майбутнє. «Майбутнє! Яке гарне, яскра-ве слово», думав він. Він пройшов у внутріш-ній двір, на одній із стін якого впадав у вічі порт-рет Маркса, якого Пабло одразу ж впізнав.

— Ви товариш Пабло Сор'яно?

Здивований, він обернувся. До нього крізь оку-ляри посміхався ясними очима літній чоловік. Це був Родольфо Громахо, якого всі робітники звали просто Родольфо. Пабло часто доводилось чути його блискучі, запальні виступи з вуличних трибун. І тепер ось Громахо, сам Родольфо Гро-

махо, тепло, по-дружньому тримав його за плече.

— Ну, як тепер справи на м'ясокомбінатах, товаришу Сор'яно?

Друг, товариш, — чим він заслужив, що його вважали одним із своїх? Він знав себе робітни-ком, можливо, трохи бойовішим, трохи свідомі-шим за інших. Йому згадалися невдахи-політи-кани з його села. Ті згадували про нього лише перед виборами. Тоді вони до нього підлещувались, по-панібратськи поплескували по плечу, пропонуючи пройтися до боліче.

Чим його зразу прихилив до себе Енріке, чо-му його вабило до комуністів? По-перше, — ду-мав він, — комуністи — це такі ж робітники, як і він, а не професіонали-агітатори, не якісь там «елементи», як називали їх на іноземних під-приємствах. По-друге, вони одягалися, говорили, відчували так само і те ж саме, що й він. Серед комуністів на нього знову війнуло теплом рід-ної домівки, отим приемним теплом, яке він від-чував, коли бувало у дощову погоду сідав до вогню і дивився, як мати поряється біля каст-руль, а батько в'яже в папуші свій тютюн. Так, комуністи складали одну міцну спаяну братню сім'ю. Він згадав дні, коли був майже паралізо-ваний ревматизмом від роботи в холодильнику. І саме партія комуністів допомогла йому влаш-туватися в лікарню, саме комуністи відвідували його в час відпустки. Хоч він ще й не вступив до їх лав, але вони поводитися з ним так, ніби він був уже комуністом; рука робітничої солі-дарності була ніжна й тепла, мов рука матері. Він згадав Хуана, який у перші дні його пере-їзду в Авельянедо допоміг так-сяк перебитись, поки він оббивав пороги контор найму і, засу-нувши руки в кишені, обходив фабрики. Після цього за протекцією хазяїна Юлії він дістав ро-боту на м'ясокомбінаті в Беріссо. Тут за ним встановили принизливий контроль. Як вони ска-женіли, коли довідались, хто він! І хоч він пра-цював дуже сумлінно, як і повинен працювати свідомий робітник, шпигуни та начальники все ж таки невпинно стежили за тим, щоб вигнати за найменший брак. Одного разу ввечері — Пабло добре це пам'ятає — терпець йому увірвався. Ця безупинна сліжка душила його, як зашморг на шиї, і він вилаявся на всю силу чоловічого го-лосу: «Мене ніколи не викинуть за погану ро-боту! Я не зроблю вам такої приемності, навпа-ки, я вважатиму за честь, коли мене звільнять за те, що я комуніст».

Ще не маючи партійного квитка, він відчував гордість за тих, хто його носить.

— На підприємствах «англійця» ми організу-вали дві нові цехові групи, — несподівано для се-бе похвалився Пабло. А наступного дня розліпи-ли листівки з вимогою прибити спинки до лав, на що підприємство зразу ж погодилось. Це була чимала перемога.

— А як реагували на це робітники? — запитав Громахо.

— Вони були захоплені цим. Тепер вони від-чули сили об'єднання, зрозуміли, що тільки це-хові групи можуть боротися за виконання їх ви-мог, якими б маленькими вони не були. В холо-

дильниках ми зробили інше. Підлога в засольному відділі була дуже слизькою, на ній, посковзнувшись, покалічилося кілька чоловік. Ми добилися того, що її посипають тирсою.

Поки Пабло говорив про справи на комбінаті, Громахо весь час писав. Навколо зібралось послухати чимало товаришів. «Навіщо він все це записує?» — дивувався Пабло.

— Оці дрібні перемоги пробудили у людей надію, заклали основу віри в нашу організацію, зміцнили пролетарський дух. Саме завдяки цьому нам вдалося залучити до організації два нових цехи.

— Добре, товаришу Сор'яно, — сказав Громахо. — Ви розповіли нам дуже багато цікавого й повчального. Щоб спрямувати робітників, треба знати, як вони думають, треба вивчати їх інтереси. Дозвольте скористатись нагодою і відрекомендувати вас Контрерасу з профспілки будівельників, Фабіо з профспілки деревообробної промисловості та Фіоре з профспілки текстильників.

Пабло чув ці імена і бачив декого з них на трибуні. Як приємно! Йому тисли долоню гарячі дружні руки.

— Треба мати партійний квиток, товаришу Сор'яно!

Квиток. Хіба це можливо?

Назустріч йому вийшов Мараті, відповідальний редактор газети «Інтернаціонал».

— Ми одержали ваші листи про «англійця». Але нам треба уточнити деякі факти.

З неохотою він покинув тісне коло своїх нових друзів і пішов у відділ преси. Там були інші робітники, і коли він назвав своє ім'я, всі привітно потисли йому руку.

Коли він вийшов з «Будинку пролетаріату», йому здалося, що він залишив свою рідну домівку, ніби все його життя проходило в цих сонячних кімнатах разом з цими людьми, які до дрібниць знають про його роботу в бараках Де ла Бока і про його агітаційну діяльність в цехах м'ясокомбінату. Йому здавалось, що інакше не могло й бути.

Пабло гарячково обмацав у кишені партійний квиток. Коли його роз'їдені кислотою, подряпані консервними бляшанками, мозолисті від ножа руки доторкнулись до цієї маленької книжечки, хвиля впевненості і палкої довіри хлюпнула в його серце. Що в ньому залишилось від батрака в Естансі, від затурканого лісоруба з гір, від невтомного обпалювача цегли? Він відчував себе комуністом.

Була червнева неділя. Бліді промені сонця падали на горщик з геранню. Пабло Сор'яно давав останні інструкції двом своїм товаришам:

— Ви знаєте, що треба записувати імена робітників, цех, у якому вони працюють, їхні думки та міркування.

— Я приніс для цього зошит, — сказав Гузман.

— А в мене є записна книжка, — додав Паскале.

Вони розійшлися по різних вулицях, і Сор'яно, стоячи на розі біля поштової скриньки з облупленою фарбою, провів їх довгим поглядом. На м'ясокомбінаті хазяї тримали цілу армію шпигунів, які не давали змоги поговорити з робітниками, і через те вони були змушені розшукувати робітників удома. А де їм жити, як не в трущобах острова, Дока, Де ла Бока, у дошаних халупах, що тутляться обабіч дороги?

Організувати їх — ось що було найважче. Об'єднати прагнення, зусилля, протест. Кожен робітник був одиницею, яка, вийшовши з цеху, розчинялася в колі своєї сім'ї, друзів, у боліче, на іподромі, на ігрищах. Там, на роботі, він був часткою цілого, зв'язаний зі своїми товаришами, з своїм класом. Тому хазяї підприємства стежили за його рухами і розмовами. Шпигуни і переодягнені поліцаї шастали серед робітників під час перерв. Спеціальні наглядачі записували в блокноти номер жетона кожного новака, який затримався на зайвих п'ять хвилин у душовій, і тут же вираховували з його зарплати гроші за пів години.

Шпигунів називали серенос. Яких тільки прав у них не було! Якщо серенос подивиться на тебе скоса, значить, прощайся з роботою. Сор'яно згадав настанову Енріке: «Будувати укріплення в самому серці ворога». Але як? Кілька днів тому один робітник консервного цеху при виході підняв з підлоги листівку профспілки. Наступного дня його вигнали геть. Вся територія м'ясокомбінату являє собою ніби одне величезне невсипуще око.

Громахо сказав йому: «Треба прислухатись до слів робітників, знати, про що вони думають, чого хочуть, які у них найбільш вистраждані вимоги?»

Щоб досягти цього, щоб наблизитись до робітників, революційний запал підказував найхитріші методи. Інколи організовувались невинні пікніки на острові Пауліно де Беріссо. Різні ігри та добра закуска служили тому, щоб зблизити людей, обміняти думками. Острів Пауліно назавжди залишився для Пабло оазисом, центром приємного товариського відпочинку. А скільки під його захистом відбулося зборів, бесід!

Щоб виявити думки робітників, одного разу був складений проект вимог і розповсюджений у роздягальні. Один знайшов його в черевиках, другий у кишені, третій — пришпиленим до сорочки. Листівка дійшла. Але як дізнатися про її ефект? Після закінчення роботи вони почали заводити розмови з робітниками, поки зненацька не ввірвалась потрібна тема.

— Погляньте, що я знайшов у себе в кишені! — говорив Альмейро.

— А мені таке саме поклали в черевик, — відгукнувся робітник.

— Я прочитав її. А ви що скажете про неї?

— Та непогано. Тільки для чого писати про по годинну гарантію? Треба вимагати гарантії повних робочих днів на два тижні наперед. Це нікуди не годиться, щоб перші два тижні ми працювали двісті годин, а інші два — десять або навіть жодної. Завжди непевність.

— Це правда. Я теж такої думки,— підтримував Альмейро, або Гузман, або Сор'я.

— Треба вимагати кращого медичного обслуговування,— доводив другий.— І щоб нам сплачували за дні хвороби. Я майже два тижні провалявся в ліжку через клятий ревматизм, і знаєте, скільки одержав у конверті? Десять песо! То що, по-вашому, на ці гроші можна прожити з сім'єю? Ми не маємо права хворіти!..

— Звичайно, це треба змінити,— відповідав Альмейро, або Гузман, або Сор'я.

— А що скажеш про наглядачів? Треба вимагати людського ставлення до нас. Цими днями ми заварили мате, а наглядач навмисне перекинув ногою бляшанку: «Тут не п'ють мате! Ви що, у себе вдома?» — То хіба ж нам і далі таке терпіти?

Так виливалась накіпіла душа робітника, його злість, усі болі, вся класова ненависть до під-

приємства, яке його гнобило. Але водночас зароджувалось, міцніло і почуття солідарності. У цих розмовах вони розпізнавали як сміливців, так і боягузів, як борців, так і шпигів м'ясокомбінату.

Пабло йшов, засунувши руки в кишені. Легка пара вилітала у нього з рота. Нашвидкуруч збиті з дощок та цинку бараки Де ла Бока нагадували йому бараки Бериссо. Кретонові завіски, горщики з геранню на вікнах свідчили про жіночу дбайливість. Він зупинився біля першого бараку і легенько постукав.

На одному з віконць піднялася солом'яна фіранка і виглянуло малопривітне обличчя. Чоловік в майці подивився на двері, бажаючи дізнатись, хто там прийшов.

— Ви хазяїн бараку? — спитав Пабло.

— Ну, я.

М'яч упав до ніг Пабло, і кілька хлоп'ят кинулись за ним. Сор'яно погладив по голівці найменшого, якого товариші відштовхували убік.

— Я хотів поговорити з робітниками м'ясокомбінату, які тут живуть.

Італієць дивився на нього з підозрою і недовір'ям. З кухонь долинали пахощі соусів, смаженого м'яса, лаврового листу, часнику, петрушки. Крім дітей, у дворі більше нікого не було. Тільки один чоловік підійшов до раковини в кутку, вилив туди мате і знову сховався в кімнаті.

— Я з профспілки робітників м'ясної промисловості. Ми готуємо вимоги про поліпшення умов праці та підвищення зарплати.

Італієць не покидало почуття обережності. Раптом Пабло спала щаслива думка.

— Робітники «англійця» платять вам за квартири?

— П'яте через десяте,— сказав італієць і підкріпив це відповідним рухом руки.

— А як же ви хочете, щоб вони платили вчасно, якщо вони одержують також п'яте через десяте?— спитав Пабло.— У нас вираховують за все, от за тиждень песо як і не було. Якщо робітники більше матимуть, то й ви побачите, які вони акуратні.

Чоловік хитрувато посміхнувся.

— Ось сюди, піднімайтесь по сходах.

Розхитані східці рипіли під ногами Сор'яно. Всі бараки мали погані сходи, трухляві й риплячі. І як тільки вони не розвалювались від щоденного навантаження?

З першої кімнати праворуч просочувався різкий запах вареної капусти. «Українці!» Пабло постукав пальцем у двері, й одразу ж вистромила русоволоса голівка хлопчика, а потім на поріг вийшов високий чоловік з блакитними очима. В кімнаті було ще дві жінки, як виявилось, сестри. На примусі кипіла каструля з капустою. На вішалці висів робочий комбінезон з масними кров'яними плямами, джемпер, шерстяні рукавиці, шапка з навушниками. «Працює в холодильнику».

Найголовнішим для Сор'яно було знайти підхід. Хіба йшлося не про людей його класу? Він погладив по голівці хлопчика, який з цікавістю дивився на нього, і похвалив запах їжі. Українці дивились на нього трохи розгублено. Взагалі креоли не балували їх увагою. А тут тобі справжній креол, «негр», як вони звичайно називали креолів за колір шкіри, прийшов до них говорити відносно якихось справ.

Сор'яно добре знав про бар'єри, які встановили багатії між білими та креолами. Він зберіг згадку про перші дні в Сарате і пам'ятав уроки Хуана. А тут, в Авельянеді, цей антагонізм ще більше загострювала пропаганда власників підприємства.

— Хочете покуштувати капусняка?— сказала одна з жінок, задоволена з того, що Сор'яно похвалив її страву і, не чекаючи відповіді, насипала майже повну тарілку:— Уже готовий.

— Дуже смачно,— сказав Пабло, смакуючи кислу капусту.

Трое українців з приємністю дивились, як він

їсть. І, коли Пабло заговорив про профспілку, атмосфера довір'я була встановлена. Його вислухали мовчки, з надією на обличчі, наче він передав хорошу новину.

— Ви працюєте на холодильнику?— запитав Пабло.

— Еге, в аміачних цехах,— усміхаючись, підтвердив українець. Одна з жінок підійшла з пляшкою.

— Чарочку?

Коли Пабло випив її одним духом, то відчув, як щось пекуче розлилось йому в грудях. Він подивився на етикетку: горілка.

— Ну як, можна буде провести збори з кількома робітниками холодильника?

— Збори?

— Так, щоб розказати їм про профспілку, щоб організувати їх.

— Ну, звісно, коли я скажу їм, вони придуть,— відповів українець.

Друга жінка винесла тачку з домашнім печивом. Сор'яно піднявся, щоб іти.

— Невже не залишитесь, щоб пообідати?— спитав його з жалем українець.

— Я обідав.

— Ну, не обідати,— сказала жінка,— то хоч покуштувати.

— Дуже вам вдячний. Але в мене багато роботи. Чи нема тут ще робітників з підприємства «англійця»?

— Є, он його кімната в кутку. Корентінець. Тільки він небалакучий.

Сор'яно попрощався. В своєму зошиті він записав: Хосе Трохим, українець, з холодильника. Він був задоволений: все зводилось до того, щоб завоювати довір'я людини. Кожне слово його падало на підготовлений ґрунт.

— Що ж, подивимось на корентінця,— сказав про себе Пабло, барабанячи кісточками пальців по склу дверей.

Почувши стогін, він прочинив двері. Світло впало на обличчя чоловіка, що лежав у ліжку. Той незадоволено підвівся.

— Хто ви такий?

Пабло відрекомендувався. Багатослів'я, і справді, тут недоречно: чоловік був мовчазний і відлюдкуватий. «Корентінець небалакучий»,— згадав він слова українця.

Пабло кинув оком навколо: розкладушка, на якій сидів чоловік, лава, кілька ящиків. І більше нічого. З-під розкладушки визирали важкі робочі черевики, з яких стирчали цвяхи, мов зуби у розлюченого пса. На ящику, який заміняв нічний столик, лежали у піхвах ніж і мусат, збоку— конверт, можливо, з останньою получкою, та краєць черствого хліба.

Пабло згадав про свій ніж, про свій мусат, про робочу сорочку, бляшанку для кави, брезентовий фартух і точильний камінь, які лежать без діла в його кімнаті. І доки так буде? На роботу в м'ясокомбінаті йому важко буде знову влаштуватись. Його прізвиськом починаються чорні списки. Тому, помітивши сорочку в плямах, що висіла на гачку, Пабло позаздрив цій людині, яка працювала в цеху забою. Він поглянув на другий

ящик, де лежало все необхідне для заварки мате і стояв примус, і обличчя його проясніло:

— Оце б сьорбнути зараз мате,— сказав він, дивлячись на господаря, який уже знов лежав на розкладашці.

Той піднявся на лікоть.

— Та воно б не завадило, але в мене болить під лопаткою.

— Нічого, я приготую. Де у вас кайкує?

Назва зілля другого сорту, відома робітникам-корентінцям і робітникам Межиріччя, викликала усмішку в чоловіка.

— В мене справжня заварка.

Поки грілась вода, Пабло, ніби між іншим, розпитував:

— Ви з Корентіне?

— Еге, із Сан-Хосме.

— Знаю. А я з Межиріччя. Отже, не наставляйте проти мене ножа.

Корентінець засміявся. Йому подобався цей креол, який забрів до нього в кімнату саме тоді, коли в нього посилювався біль під лопаткою. Спочатку він подумав, що це прийшов хлопчисько українець, з яким він подружився, хоч взагалі і не любив дітей. Він ще не знав і не здогадувався про причину появи цього чорнявого, такого ж здорового, як і він, чоловіка. Але це не мало для нього значення, бо бесіда розважала його, а потім він відчув, що гострий біль, який турбував його зранку, став тупішим.

Вони посмоктували мате, і Сор'яно розповідав про своє життя, як він приїхав з села в Сарате, як йому коротіло працювати на м'ясокомбінаті. Альмірон (так звали корентінця) потроху теж почав втягуватись у розмову, і між першою та другою порцією мате вони вже стали друзями. Він також із села, але покинув його через нещасливе кохання, і прибився до комбінату тоді, коли в його шкіряному поясі не залишилося жодного сентаво.

— Ви робите в «англійця»?— запитав Пабло.

— Еге, бійцем худоби.

— Вам, певно, важкувато там працювати?

— Не дуже. Глушити бичків краще, ніж різати свиней.

— Ви працювали і біля свиней?

— Бувало. На бойні в Монте-Гранде, перед тим, як поступив до «англійця». Згонять докупі дванадцять-п'ятнадцять свиней, і потім починаєш вибивати з них мозок. Вони верещать, як діти, страшенно бояться смерті.

— У «англійця» їх забивають не так,— промовив Пабло.

— Я бачив. Їх прив'язують за ногу до диска і відрізають голови.

— Чому ж ви тут не хочете працювати коло свиней?— запитав Пабло.

— Та я їх терпіти не можу. Я волію краще бити молотком по коровах: вони мичать, падають, але не пищать, як прокляті. Бика я забиваю з одного маху. Але з свиньми...

Пабло засміявся.

— Ви смієтесь. Не радий будеш і заробітку, коли маєш справу з свиньми. Я виходив з роботи глухим, у мене стукотіло в вухах, мені здавалось,

що туди налили повно води. Ні! Для мене легше забити чотири тисячі биків, ніж тисячу свиней. Через їх вищання почуваєш себе вбивцею.

Коли вода в чайнику скінчилась, Пабло вирішив, що час прощатись. Він вже розповів про профспілку, і корентінець вислухав його. Цього було досить—у своєму зошиті він записав друге ім'я: Альмірон.

«Треба було розмовляти з ним на «ти»,— думав він, прямуючи до боліче.— Якщо він буде згоден, я зайду до нього в наступну неділю».

В ресторанчику на нього чекали Гузман і Паскале.

— Як справи? Хороший урожай?

— Є кілька імен.— Вони показали свої записні книжки, і Сор'яно почав читати.

— Добре, сподіваюсь, що скоро ми зможемо провести збори серед людей з холодильника. Українець Трохим—свідома людина, і він нам допоможе,— промовив він.

Пабло був задоволений. Ці смердючі бараки з поламаними східцями, з трухлявими дошками на підлогах, які провалюються при ходінні, з щілинами й дірками, в які дме вітер, увіллються в боротьбу проти капіталістів. Там, у цих закапелках, жив народ, потрібний для робітничої справи, жив революційний резерв, який необхідно було мобілізувати.

На дверях кафе «Ла-Паломе» на нього чекав Альмірон.

— Як пізно! Я вже турбувався про вас,—сказав він, помітивши Пабло і поспішаючи йому назустріч, коли той показався з-за рогу.

— Можна подумати, що ти моя дружина,—пожартував Пабло.

— Ви ж знаєте, що не маєте права ходити самі.

— Котра година?

— За чверть восьма.

— Що ж, ми зібрались вчасно. Все гаразд?

— Все. Коли почнуться танці, навіть муха не залетить на м'ясокомбінат,—сказав Альмірон, поправляючи пояс.

IX. Конвейєр на дев'ятій швидкості

Не хто інший, як турок Сааре, був автором цієї ідеї. Чому б не обробити сто тридцять баранів за п'ятдесят п'ять хвилин замість години? Виграючи п'ять хвилин щогодини, робітник до кінця робочого дня набере сорок. Значить, о четвертій годині дня, не пізніше, вони можуть йти додому.

— А чи захоче підприємство?—сказав хтось,

— Та йому що, ми ж у нього нічого не крадемо! — заперечив Сааре.

— Це так, але ж іти раніше...

— Ми заробляємо це власним потом, працюючи швидше...

— А що скажете ви, Сор'яно?

— Мені ця думка не подобається.

— Чому? Адже ж ми кінчатимемо роботу раніше!

— Це ви так гадаєте, — Сор'яно передчував щось нечисте, але поки що не міг розгадати. Він не довіряв Сааре ще з часів своєї роботи в Сарате.

Турок Сааре посміхнувся, оголивши коричневі зуби, поїдені ніотином.

— Я можу доповісти про це начальству. І, якщо містер Тутель затвердить...

— А ми на цьому нічого не втратимо? — з сумнівом спитав один з робітників.

— Що ж тут можна втратити? Або кінчатимемо раніше, або ж лупитимемо по сто тридцять голів на годину, як раніше!

Після переговорів Сааре повернувся переможцем.

— Для керівництва це не має значення, аби не погіршилась якість роботи.

— Не ображайте мій ніж!

— Жодної зіпсованої шкіри!

— А ви, Сор'яно?

Пабло продовжував мовчати. Де тут ховалася пастка і як відхилити пропозицію, що на перший погляд здається доброзичливою? Кінчати роботу о четвертій було б непогано. Кому не сподобається іти додому на сорок хвилин раніше? Одне слово, треба порадитися з партією. Питання було йому неясним. Турку не можна довіряти. Після того мітингу в Сарате Пабло весь час слідкував за ним. Але, може, він і помиляється.

Повернуто рукоятку швидкості, конвейер посилив ритм, і робітники мовчки, без нарікань теж почали працювати швидше. Диск крутився, мов навіжений, гачки уже не котились, а бігли по конвейеру. Сто тридцять тварин за п'ятдесят п'ять хвилин з тією ж кількістю робітників! Норма виконана, і це здавалося зовсім не важким. Добре вигдав Сааре! Сор'яно даремно не довіряв. Четверта година, сонце ще добре гріє, вдома чекає дружина з мате і боліче з картами. Четверта година, і прощай цех забою баранів, — додому!

— Сор'яно теж іде з нами? — іронічно запитав Сааре.

Всі посміхнулись, але дуже стримано. Сор'яно — чудовий товариш: завжди дасть розумну пораду, правда, він зайво недовірливий.

Сор'яно та його товариші — чотири тисячі робітників «англійця» так і не дізнались, що містер Тутель мав перед цим важливе побачення: особистий посланець самого містера Едварда Свіфта виклав йому в його конторі найновіший план раціоналізації праці, — тейлоризм у застосуванні до промисловості м'ясокомбінатів, тобто наукове вивчення кожної трудової операції, прагнення максимально використати здібності людей-машин.

Представник містера Свіфта розклав величезну папку з кресленнями.

Метод Уайта Тейлора, застосований в процесі виробництва сталі, збільшив прибуток на двісті процентів. Та ж сама система Тейлора, введена за ініціативою містера Едварда Свіфта в м'ясній промисловості Сполучених Штатів, дала п'ятдесят процентів надприбутку. Містер Тутель не міг приховати свого здивування. В думках він підрахував кількість тварин, оброблюваних за годину на їх комбінаті. Від ста тридцяти баранів можна перейти до двохсот і трьохсот, не наймаючи жодного зайвого робітника. Треба тільки перевести конвейер на дев'яту швидкість. Це здавалось просто неймовірним.

Посланець містера Свіфта помітив скептичну посмішку керівника підприємства. Що ж, він прибув сюди не як представник міжнародної фірми Свіфта, а як представник «Трейд Корпорейшн», яка присвятила себе розробці науки про організацію праці на виробництві, про її максимальну раціоналізацію. Це, звичайно, не зацікавлена сторона. Він пропонує поставити групу експертів-хронометристів, щоб зафіксувати час кожного руху. За стільки-то секунд падає тварина, оглушена молотком; за стільки-то вона потрапляє в цех і її підвішують на конвейер; за стільки-то її перерізують вени, не має значення, що кров за цей час не встигне витекти і тварина ще живою потрапить до робітника, який добиває її і білує; за стільки-то хвилин тушу розбирають за допомогою електричних пилок, потім перекидають у холодильник, потім розрубують, потім у казани...

— Електричні пилки? — запитав зацікавлений містер Тутель.

— Звичайно! Щоб розрізати тушу на дві частини ручною пилкою витрачається занадто багато часу, крім того, це втомлює робітника. Чи не правда?

— Так, це правда, — догідливо відповів містер Тутель.

— Йдеться про пилки, які діють, мов кулеме-ти, при натисненні на курок. Одна ріже до хребта, друга до потилиці, а третя кінчає операцію. Це дуже просто. В нашій системі все враховано, навіть час, який робітник витрачає в душовій. І зовсім виключено куріння. В крайньому разі, він може затягнутись ниншком разів зо два.

Містер Тутель посміхнувся. Ідея йому подобалась: раціоналізація праці. Він завжди був за вдосконалення технологічного процесу. А це ж справжня наука, як вироблять більше, але дешевше!

— Не турбуйтеся, сеньйоре, про гонорар для «Трейд Корпорейшн» ми домовимось. Давайте поміркуємо, як ввести нову систему.... Як її називають?

— Стандарт, містер Тутель.

— Ага, стандарт! Добре, дуже добре. Хочете подивитись, як працює наш конвейер? Остання модель, диво!

Містер Тутель пишався тим, що він займає посаду головного управителя найбільшого м'ясокомбінату в Південній Америці. Споруди його із сталі та цементу вирости мов з-під землі на

берегах Ріачуело і, здавалось, що це — гігантське судно з величезними щоглами та димовими трубами.

Поки вони проходили коридорами контори, містер Тутель пояснював:

— Головний корпус має у нас чотири поверхи. На четвертому поверсі у нас цехи забою биків та овець.

Коли вони піднялися нагору, посланець містера Свіфта запитав про середню продуктивність цеху за вісім годин.

— Близько двох тисяч п'ятисот биків і чотири тисячі баранів.

Представник «Трейд Корпорейшн» посміхнувся.

— З цим конвейером при нашій системі вона може подвоїтись.

Містер Тутель подивився з недовірою на свого компаньйона. Йому здалося, що той перебільшує. Але перше, ніж розпрощатися з гостем, він захотів здивувати його системою навантаження на своїх підприємствах нововведенням, якого не знають інші м'ясокомбінати. Йшлося про коридори — рефрижератори, споруджені на самому березі, щоб готове для експорту м'ясо і на мить не зазнавало впливу гарячого надвірного повітря. Зміна температури тут не допускалась. Яке підприємство краще і більше експортує замороженого м'яса, хто наслідиться змагатися з Тутелем у цьому? В глибині виднілись загороди для відпочинку та сортування худоби, які могли вмістити до двадцяти тисяч баранів і одинадцять тисяч биків. «Англієць» володів усім: залізничною віткою, дешевим транспортом, пароплавами, щоб вивозити заморожене м'ясо до Англії. Держава в державі — ось що це. Посланець містера Свіфта повинен оцінити важливість його підприємств. Можливо, американці й могутніші за англійців, тільки не в Аргентині, думав містер Тутель.

І ось приїхали хронометристи, щоб засікти час у найздібніших, у найбільш спритних і сильних робітників. Поспішайте, існує премія і надбавка! Потім будуть зроблені відповідні підрахунки, щоб встановити мінімальну норму, і швидкість конвейера підніметься до рівня цих цифр. Ті, хто не витримають — геть! Слабі і хворі — геть! Виснажені безконечним рухом — геть! Конвейер вимагає молодого м'яса, молодої крові, і молодь буде від ранку до ночі підпорядковувати себе гарячковому темпу м'ясокомбіната. Потече піт, перемішаний з гноем тварин та землею, густа солонна маса, яка сліпить очі і роз'їдає губи. Але стандарт вимагає шістдесят корисних хвилин. Він не враховує витирання поту. Хронометристи не вважають цей рух за корисний. Значить, він заборонений.

Треба чекати зміни, щоб витерти піт, а якщо зміна не прийде, то з кожним може трапитись те, що трапилось з Віченсо, обмивальщиком потилиць тварин. Руки були не його, вони належали конвейеру. У Віченсо був переповнений сечовий міхур, йому необхідно збігати в убиральню, кортіло витерти обличчя, змахнути їдкий колючий

піт, що заливав йому очі, і він крикнув нагледачу, що його тягне за собою конвейер. Дивіться, як швидко рухається ця чортова стрічка з гаками, вона не дає часу, щоб витерти піт, помочитися! Щоб він вам поламався, щоб полетіли к бісу всі оті шестерні, згоріли запобіжники або вибухнув динамік, чи щось інше, аби лиш він зупинився! О, якби мати силу, щоб зупинити цей рух! Але конвейер продовжує свій невтомний шлях і ніби посилює ритм. Тепер здається, що він біжить ще швидше. Робітники допомагають один одному. Коли хто-небудь починає, як кажуть, «тонуту», йому на виручку приходять інші. Ось підпливає пустий гачок — це хтось не витримав і витер піт з чола і губів. Прибігає нагледач.

— Хто пропустив гачок? Прокляття!

Він записує в книжечку чиесь прізвище. І когось увечері виженуть. І коли припинить свій рух конвейер, Віченсо ще довго працюватиме шлангом вночі, уві сні його руки будуть механічно рухатись, обмиваючи незвичайні, фантасмагоричні бичачі потилиці.

Робітники почали підвішувати туші на гаки; ногами догори погойдувалось двадцять баранів. Це був полк тварин з реп'яхами та колючками в шерсті, які, мов розпечені стріли, впинались в долоні рук. Робота тільки-що почалась, і рухи робітників були ще незграбними, без еластичності в м'язах. Ніж різника топився в горлянці, і червона кров стікала густим дощем, поки тварина билася в корчах і трясла у повітрі ногами. Конвейер збільшував швидкість, блискавицями спалахували ножі. Другий робітник — спритний печеро виривав з гарячого м'яса роги, нарешті, третій — веріхеро, якому припадала найважча робота, повинен був здерти шкуру так, щоб не пошкодити тоненької плівки — матамбре, — яка покриває м'ясо тварини. Конвейер не спинився ні на мить, і нагледач пильно стежив за кожним, щоб вчасно підігнати відстаючого. Ось до конвейера наблизився старий баран з величезними рогами. Мить — і йому вже відрубано голову, як молоденькій овечці, зідрано шкуру і зрізано шар жиру так, що покупцю важко потім буде й дізнатись, яке йому підсунули м'ясо.

Сор'яно, виконуючи обов'язки білувальника, побачив, що на конвейері до нього підпливає здоровенний баран. Він поплював собі на руки й приготувався. Треба було роздягти барана, перш ніж наблизиться друга тварина. Пабло відкинувся назад, узявся за кінці шкури, потягнув з усієї сили, і туша затанцювала на конвейері, оголивши м'ясо, покрите жиром. Але ось уже наблизилась друга туша, і Пабло швидко повернувся на своє місце, щоб не пропустити її. Ніж, ковзнувши, закінчив свій шлях на пальцях його лівої руки. З мізинця бризнула кров, як із фонтана.

— У тебе нема ганчірки? — запитав він товариша.

— Є, але брудна.

— Це не має значення. — Не час зараз дотримуватись гігієни. Головне — міцно перев'язати палець, щоб вгамувати біль. Краще перев'яжеться потім, в обідню перерву. І трапиться ж така халепа, та ще на початку робочого дня!

Йому допомогли зав'язати рану, і він знову став до конвейера. До дванадцятої години, поки не зупинився конвейер, він навіть не згадав про палець. А потім розбитував його, щоб промити. Палець був чорний і холодний, нечутливий при дотику, наче чужий на руці.

— Агов, подай мусат!

Було дуже важко розмовляти в безперервному шумі, кілька слів давалися великим трудом. Стандарт своїм темпом охопив увесь комбінат. По трубах з шаленою швидкістю мчали нутроші, відходи, жир, масло, маргарин. Вони давали роботу іншим цехам: жировому, печам, у яких спалювались на добрива екскременти, та смердючому кишковому цеху. І хоч скрізь тут працювали вентилятори, в приміщеннях стояв задушливий запах аміаку.

Всі шуми світу концентрувалися в м'ясокомбінаті. Ревла худоба у величезних загородах, гупали десятки тисяч ратиць, рев виривався з перерізаних горлянок,— і все це злилося в одне. У загородах чекали своєї черги тисячі голів худоби: білі і чорні корови, рябенські бички, худі, відгодовані, м'ясисті, безрогі,— вони ревли в унісон під душем, ревли від голоду й жаху. Їх у цей сонний ранок пригнали сюди, привезли на грузовиках та у вагонах-клітках. А тепер дрібний дощик обмивав їм шерсть, зчищав з боків засохлі коржі, і озброєні електричними піками з залізними наконечниками загонщики гнали їх на смерть. Худобу заводили у ящики-візки, щоб вона не могла втекти. А звідси—звичайний шлях через усі цехи.

Щедро тече кров, безжально підганяє конвейер, підганяє з самого ранку; руки людей механічно піднімаються, продовжують фехтування молотів і ножів, червоних від крові, поки на подвір'ях і в загонах чекають забою тисячі голів худоби.

Якщо на м'ясокомбінаті старанно мийуть вікна, підлогу та двері, робітники знають, що треба чекати відвідувачів. Коли приходять студентські делегації, довкола все блищить. Юнаки та дівчата весело походжають по цехах, але на порозі кишкової вони нерішуче зупиняються. Шум і запахи тут нестерпні, і не має жодного значення, що стіни тут вимиті до блиску. Підлога залита водою, кров'ю і жиром, а запах кишок примушує тікати навіть найменш брудливих. Дівчата затуляють носи напахченими хусточками.

— Подивіться на цих панянок, не завадило б їм попрацювати тут, щоб знали, де раки зимують!—виголошує одна робітниця, вимірюючи кишку.

Між столами походжають хронометристи, засікаючи робочий час. Швидше, швидше, не зупиняйтесь, бо кожна хвилина затримки порушує ритм, бо конвейер не може чекати! В червоних калюжах хлюпають гумові чоботи, руки занурюються в казани, у вагонетки, у нутроші тварин, труться на пресах, на столах, покритих сіллю, в ковбасних та сосисочних цехах. Тисячі рук з ножами, з ампутованими пальцями, з виразками та бородавками, немов у гарячці женуться за кон-

вейером. Це стандарт передає конвульсію механічного руху—рукам Віченсо, що стискають щітку-шланг, рукам Сор'яно, які стягають з баранів вовнисту шкуру, рукам молотобійця, які б'ють по беззахисних мордах тварини. Біжать рейки з гаками та стрічками транспортера, на яких лежать охолоджені туші, тягнуть їх у трюми океанських пароплавів і кладуть там поряд, в уніформі з полотна.

Х. Геть стандарт!

— Така історія нашої боротьби, яку ми вели й будемо вести без перепоначинку,—сказав Сор'яно, спершись на стойку «Ла-Палома».

Коли він скінчив говорити, всі мовчали. Серед присутніх був сивий дід, біля нього стояла склянка вина.

— Я знав інші часи, друже, без різних там стандартів. Колись все було інакше...—промовив він.

Погляди присутніх звернулися до старого. Було приємно дивитися на нього, на його майже біле волосся, посивілі вуса, на залатаний, але чистий, без жодної плями, костюм.

— Тепер у вас електричні пили, конвейери, і біс його знає, що там ще. А в мій час худобину підвішували на гаки, і два чи три чоловіки, стоячи, виконували всю роботу.

— Ви, може, й старі солільні пам'ятаєте, діду?—недовіжливо запитав Сор'яно.

— Пам'ятаю, друже.

— Ти сумніваєшся?—спитав Альмірон.

— Коли я був малим,—продовжував дід,—мій батько не раз водив мене туди, і я часто бачив, як він різав худобу, здирав шкуру, розбирав туші. І все це без помічників. Він був велетень. За один раз випивав два бутлі вина.

Розмова урвалася. Дідусь скористався цим, щоб відпити ковток вина. Сор'яно і Альмірон значуще презирнулися.

— Це мій батько привчив мене до ревіння худоби,—вів далі старий.—Мені дали роботу у «Ла-Негра»—розбирати туші... Тоді все робилося вручну, без конвейера—і туші, і ящики з ковбасами носили на горбах. А як після цього боліли кістки! При одному лише спогаді в мене знову нїє тіло. Чотирнадцять годин, друже, за три песо в день! От були часи! Та все ж мій батько в кінці дня міг принести додому шмат м'яса, а вам і це заборонено. Там, в «Ла-Негра», ми теж влаштували страйк. Це я кажу для того, щоб ви знали: не ви перші. Ми об'єдналися з хлопцями з «Ла-Бланка», щоб налякати грінго. Ми вимагали восьмигодинного робочого дня і вихідних.

— А чи була у вас профспілка, яка організувала страйки, діду?—нерішуче запитав Пабло.

— Профспілка? Послухай мене, хлопче, невже ви думаєте, що світ народився разом з вами?! У нас було профспілок більше, ніж зараз. У вас

лише одна, а у нас були об'єднання різників, профспілка білувальників, вантажників та ще кілька.

«Типова анархічна організація: профспілки по галузях», подумав Сор'яно.

— І ви виграли ваш страйк? — запитав він старого.

— Цей виграли. І почали працювати по десять годин. Це все-таки було чогось варте! Але так тривало недовго, бо наступний страйк, краще про нього не згадувати, став для нас нещастям. Він відбувся в Беріссо, за п'ятнадцять кілометрів звідси. Там був шістнадцятигодинний робочий день, люди не мали часу навіть з дітьми поговорити. Ви ось скажіться на цей стандарт, на конвейер, що швидко біжить і не дає перепочити...

Старий замовк, але Сор'яно не перебивав, чекаючи, поки той сам продовжить свої спогади, такі співзвучні його власним думкам. Здавалося, що сьогоднішня боротьба — не що інше, як продовження боротьби їх попередників. І Пабло був радий, що зустрівся з живим свідком тих часів.

— Чи протестували ми? Звичайно, але грінго говорили: тут наказуємо ми, у нас свої власні закони. Нічого собі закони! Нас обстріляла охорона підприємства і поліція, а потім дев'ятьох з нас заарештували, звинувачуючи у вбивстві двох наших товаришів. Судді з накрохмаленими комірцями вимагали по двадцять п'ять років каторги кожному. Що ти на це скажеш, друже?

— Ви були серед тих дев'ятьох, діду? — спитав Сор'яно.

— Звичайно, синку. Як же я міг не бути з ними? Я зроду задержуватий.

— І строк одбували? — допитувався Пабло, щоб скоротити паузу, яка затягнулася, бо старий з насолодою смакував вино.

— Так, всіх нас заслали на каторгу в Усуайя. Всі мої друзі залишилися там, у сирій землі, а мене, видно, забула смерть. Та кого це цікавить?..

— Не кажіть так, дідуся.

Очі старого заблищали.

— Згодом нас віддали під суд за страйк 1917 року. Він був страшний. Нас утискували гірше, ніж раніше, війна потребувала більше м'яса, більше консервів. Ми влаштували сходку, ще й яку сходку, друже. Не вірите? «Рим» був переповнений, було більше трьох тисяч чоловік!

— Ви, напевно, добилися свого? — сказав Сор'яно, помітивши, що старий користується паузою, щоб запалити свою люльку.

— Ой, не кажи... Збори обрали трьох найстаріших робітників, для вручення наших вимог. Почекай, я забув імена... Одного звали Портейро, він збирався йти на пенсію, другого — Мартинес, цей працював так давно, що перетворився на ходячий пам'ятник, і третій, здається, був Перло з механічного цеху. Вони понесли вимоги. І знаєте, що їм сказав управитель? Він сказав, що не знає їх, що вони — чужі люди на підприємстві. А в трьохсот чоловік делегації, що чекали біля воріт, полетіли кулі. Ми підібрали одного вбитого і декількох пораниених. Ну як, хлопче? Добре ми провели той страйк?

Так. Тепер Сор'яно бачив: історія написана

кров'ю. Якщо не віроломні кулі хазяїв, то машини, які відрізали руки, або туберкульоз, чи бруцельоз, що перетворювали на тінь найздоровіших!

Він раптом згадав, з яким гнівом розглядав колись хреста на стіні четвертого поверху холодильних установок «англійця». Біля того місця замороженим, мов камінь, стегном бичка вбило робітника. Декілька днів перед очима Пабло стояв той чорний хрест. Сор'яно здавалося, що це — символ його власної долі. І тієї суботи він п'яний видерся на дерево і, лаючись, розрядив свій револьвер.

— Мовчите, — посміхнувся старий. — Але послухайте, що далі... В «Ла-Бланка» було не краще, ніж в Беріссо. Там панував Свіфт, американець, який робив те ж саме. Я не жив у тому передмісті, але дуже добре його уявляю. Я пригадую, як раз у неділю шпиги затримали два десятки робітників і примусили їх пройти повз п'яних матросів, які безжально всіх побили... Потім вони напали на приміщення профспілки, і на допомогу їм з Саладейро підійшов озброєний загін поліції. Під перехресним вогнем ми захищались, як могли, ховались за шматки бляхи та за дерева. А вночі поліція почала стріляти просто у вікна робітничих ранчо. Хто не пам'ятає турка Алі? Він забарикадувався у своїй кімнаті і заснув, бо дуже втомився за день. Більше він не підводився. Куля попала йому в груди. Стрілянина повторювалась щоночі, тому сім'ї після заходу сонця згортали матраци та постільну білизну і йшли з дітьми до міста, щоб врятуватися від куль. Такі були часи, друже. З нами розмовляли кров'ю і вогнем і нас підтримувала тільки робітнича солідарність. Важкі часи були, хлопче, я не хотів би знову пережити їх. Навіть зараз від однієї згадки про них у мене кров холодне.

«Вогонь і кров, — подумав Пабло. — Ось на чому тримаються капіталісти. І так було завжди. Хазяї і робітники споконвіку перебувають в стані війни, в якій нема перепочинку».

Постать старого зникла у дверях.

— Як його звуть? — запитав Сор'яно.

— Його усі звуть просто дідом, — відповів Альмірон.

Час. Що таке час? Стрілка годинника, здавалось, приросла до циферблату. Але якщо прислухатись, можна почути легкі ритмічні удари. Напружено стежачи за годинником, робітники м'ясокомбінату містера Тутеля стікались до воріт підприємства у цей похмурий травневий ранок.

На прохідній охоронники суворо вимагали жетони. Наглядачі та старші службовці «англійця» також були на сторожі, відчувачи щось незвичне, на кожному кроці підозрюючи пастку. Тільки обличчя містера Тутеля розпливалось в безтурботній посмішці. Він не вірив у бурю, яку передрікали його найпостережливіші службовці. Крім того, він думав про установку нових котлів в жировому відділенні, про нові атмосфери

тиску в пресі, що видавлював жир з м'ясних обрізків, про нову машину, яка обрізувала ноги баранів, про те, щоб вигідніше продати копита на гудзикову фабрику. Все мусить бути використане! На руці містера Тутеля виблискував швейцарський хронометр. З того часу, як він провадив стандарт, він звик користуватися тільки ним і вираховував усі операції в частках секунди.

Один з його секретарів поклав на письмовий стіл кілька листівок, надрукованих гектографом.

— Що це таке? — незадоволено запитав містер Тутель, відірвавшись від своїх думок.

— Ми знайшли їх в умивальниках кількох цехів. Ними засіяна вся підлога.

Містер Тутель надів окуляри і взяв одну з листівок.

«ГЕТЬ СТАНДАРТИ»

Стандарт, проклятий стандарт — ось зловісна назва злочинної системи, побудованої на крові й кістках сотень робітників і робітниць.

Стандарт примушує виснаженого робітника падати зі зламаним попереком, з болячками на спині, з покаліченими ногами і руками..

Стандарт означає заміну роботи трьох робітників двома і навіть одним, заміну чоловіків жінками, дорослих — дітьми, праця яких значно дешевша. Система стандартів — це обман, вигаданий преміюванням та додатковою оплатою, які служать лише для того, щоб підняти норму. Система стандарту — це жахлива праця у ритмі, який перетворює робітника в машину. Але машині дають відпочити, її змазують маслом, про неї турбуються, в той час як робітникові достається лише зневага та хвороби, після того як стандарт за кілька років висмокче з нього останню краплину енергії і здоров'я...

Він пробіг кінець листівки і прочитав: «Пабло Сор'яно, генеральний секретар профспілки робітників м'ясної промисловості».

— Виженить Сор'яно, — вигукнув містер Тутель, не в силі стриматись.

— Ми це зробили давно, сеньйоре, — стримано нагадав йому секретар.

Це була правда. Вони нічого не могли йому зробити, не допомогли ні переслідування, ні в'язниці, ні наклепи. Цей Сор'яно продовжував підписувати листівки і організовувати страйки.

Містер Тутель подивився на свій хронометр саме тоді, коли велика стрілка покрила цифру дев'ять, і в ту ж мить могутній окрик струснув м'ясокомбінат і притиснув управителя до крісла.

— Геть стандарт!

Містер Тутель, наче гарячу вуглину, випустив листівку, яку тримав у руках.

З цехів вийшли дві групи робітників, одна направилась до машинного відділення, а друга — в контору.

— Куди ви йдете? — хотів затримати їх наглядач.

— Дорогу! — зажадали робітники, розмахуючи ножами і найфами. Хтось підняв, немов прапор, згорнутий папір. За делегацією йшло біля п'ятисот робітників із своїми робочими інструментами, в брудних від крові фартуках, просякнуті потом, губи їх були стиснуті, рухи різкі.

Коли делегація дійшла до кабінету містера Тутеля, друга група пробилась до машинного відділення. Могутнє й тривожне завивання гудка пролунало в масивних цементних стінах і загубилось десь у міському просторі, начебто вимагаючи солідарності. Це було могутнє свистяче виття, схоже на сигнал, що збирає роз'єднані війська для останнього штурму.

Юлія почула його в дерев'яній кухоньці, де пила мате з Анною. Його почула Анхеліта, яка перестала бавитись і почала дивитись в небо, чи не прилетіли бомбардувальники. Він паралізував дрібного крамаря, коли той вислуховував покупця; матір, що готувала юшку; хлопця, який наливав чарку. Всі мовчки дивились один на одного, ще не зовсім розуміючи, що саме сколихнуло спокій цього ранку.

Піднятий молот повис у повітрі, конвейер зупинився нерухомо. Зігнана худоба стала вільною від електричних палиць, перестала текти кров по цементних рівчаках. Всі цехи м'ясокомбінату «англійця» зупинились, як по хронометру, ніби зіпсована пружина паралізувала всю машину.

Містер Тутель велично підвівся з свого крісла.

— Що ви хочете? — запитав він у робітничої делегації, що стояла перед ним.

— Відповіді на цю вимогу.

Містер Тутель взяв папір і, не читаючи його, поклав на стіл.

— Це моя контора, ідіть звідси!

Рядом з ним стояв найвідданіший секретар, він був блідий і тремтів. Знову пролунав гудок м'ясокомбінату.

— В цех! Там ми подождемо відповіді, — сказав один з делегатів.

Залишившись на самоті з своїм секретарем, містер Тутель наказав:

— Запишіть імена цих. Треба викинути їх на вулицю.

— Але сеньйоре управитель... Ви не розумієте?

Містер Тутель подивився на нього здивовано.

— Це ж забастовка, — договорив секретар.

В цей момент Пабло Сор'яно в супроводі Альмірона і Гузмана проникли на м'ясокомбінат і попрямували до цехів забою, куди йшли тисячі робітників з усього підприємства.

Частина друга

І. Ящики з консервами у вугільному відділенні

З палуб «Зірки Бредфорда» пасажери першого класу махали руками родичам, а пасажери третього класу висовувались через ілюмінатори, щоб і собі попрощатися з тими, хто залишався на березі. Пролунав свисток буксира, який зачепив океанський пароплав, щоб довести його до каналу. Та раптом матроси перестали прибирати трап: на причалі кілька чоловіків сперечалися з представником префектури. В чім справа? Може, на пароплав прокрався злочинець, що втік від правосуддя? У натовпі пасажирів виникали найрізноманітніші припущення.

— Це депутат Демарко, — сказав хтось.

По трапу, нарешті, пройшов кремезний, середнього зросту чоловік; пасмо чорного волосся спадало йому на чоло, в зубах він тримав вже погаслу сигару.

— Куди він так поспішає? Може, зібрався поїхати в Лондон?

— Зважаючи на те, з якою «симпатією» ставляться до нього англійці, то навряд...

Зійшовши на палубу, депутат Демарко перемовився кількома словами з капітаном, і вони разом почали спускатися східцями.

— Вони йдуть у трюми! — почувся чийсь голос.

Коли Демарко пробирався між тюками та ящиками з консервами, йому раптом здалося, що він іде в чоботях по росистій траві до свого оливкового гаю...

...Це була дослідницька плантація, призначена для перевірки м'якості клімату з метою культивування тут оливкових дерев. І залишалось почека-

ти останній рік, щоб куші гордо розправились і показали наслідки п'яти років безсонних ночей. Демарко сам стежив за їх ростом, спостерігаючи той невловимий розвиток, що згодом приводить до чудесного стрибка перевтілення. Якщо в нього залишався вільний від політичних справ час, він повертався у свій маєток, уважно оглядав оливковий гай, стежив за вирубкою дерев у своїх лісах.

У кожного, хто побував би в маєтку Демарко, могло скластися враження, що він людина багата. Але насправді це було не так. Життєві обставини склалися для нього дуже несприятливо, і він відчував постійну скруту в грошах.

Намилювавшись молодими пагонами оливкових дерев, він повернувся в будинок, де Матільда, дружина управителя маєтку Франсіско, вже подавала сніданок. Сніданок був по-англійськи: круті яйця, біфштекс і кава.

Не встиг він піднести чашку до рота, як з'явився сам управитель. Демарко здивувався: — Що сталося, Франсіско? Ти приготував фордика?

— Так, дон Ніколас.

— Ми встигнемо до поїзда з Буенос-Айреса? Приїздить мій друг, і було б дуже неввічливо, якби він зупинився в готелі.

— Якщо ми виїдемо зараз же і якщо з нами нічого не трапиться...

— А що з нами може трапитись?

— Що?..

Франсіско знизав плечима й підійшов до машини. Демарко вийшов слідом за ним. Чорне пасмо спадало йому на чоло, в зубах, як завжди, диміла сигара. Демарко давно нікуди не виїздив з свого маєтку і тільки зрідка прогулювався верхи в напрямку Сан-Луїса або Ла-Ріохи. Коли в нього закінчився депутатський мандат, він виконав свою обіцянку і відійшов від активної політичної діяльності. Минуло два роки, протягом яких Демарко намагався привести в порядок свої фінансові справи, змінити занедбаний вигляд маєтку. В цей час він і почав викорчувувати лісові масиви та засівати на вирубках кукурудзу, яка в цій місцевості давала добрі врожаї.

Тепер до нього навідувались лише найближчі друзі. Вони завжди приїздили сюди під приводом полювання на кабанів, що у великій кіль-

кості водилися в тутешніх лісах, але насправді всіляко намагались знову повернути його до політичної діяльності. «Для чого? Щоб товкти воду в ступі? Невже в цьому й справді полягає моя місія: товкти воду в ступі?» — незмінно відповідав він. Так чи інакше, але досі ніхто не міг вплинути на нього. Тут, на лоні природи, Демарко знайшов той душевний спокій, який раніше порушувався різними суспільними суперечками. Влітку до нього приїздив у гості племінник. З ним Демарко робив прогулянки верхи. Він оточував хлопця увагою, ніжністю, турбувався про нього, наче про рідного сина. Йому пригадалося те літо, коли стояла нестерпна спека і юнак захворів. Тоді він поставив у льох глечик з водою і весь час прикладав до голови хлопця свіжій прохолодній компреси. На щастя, все закінчилось добре, але цей випадок допоміг Демарко зрозуміти страждання батьків. Потім, коли племінник поїхав, він знову повернувся до свого самотнього парубоцького життя, до стосів книг та журналів, які він перечитував довгими вечорами. І в той час, коли надворі миготіли в темряві світлячки, він викладав на папері свої роздуми й міркування.

У своїй самотності він іноді згадував про Ельвіру, наречену юнацьких років. Повернувшись з Європи, він застав її вже заміжною. Тоді він з головою поринув у політику. Революція, невдалий бунт, а потім журналістика і, нарешті, він став депутатом. У салоні Пасос Пердідос він зустрів її знову. Ельвіра овдовіла, в неї залишилось двоє синів. Час руйнує все і особливо жорстоко поводить з тими, хто для нас найдорожчий. Але Ельвіра зберегла ту грацію, яка хвилювала його в бурхливі часи першої молодості. Вони зустрілися раз, потім вдруге. Незабаром у розділі хроніки міської газети з'явилося повідомлення про заручини Ніколаса Демарко з Ельвірою Ламас. Але весілля так і не відбулося. Він припинив часті поїздки до міста в Кордовській провінції, де жила Ельвіра, а вона з синами незабаром виїхала до Франції. Що трапилось? Друзі делікатно намагались вивідати щось. Але Демарко завжди в таких випадках замикався у собі і лише інколи кидав якусь напівжартівливу, напівглузливую репліку з приводу свого одруження.

Фордик метлявся по ледве помітних коліях дороги, весь час обминаючи пні та повалені дерева. За машиною гнався страус, який при кожному сигналі ховався в чагарник. Між кущами стрибали ранні зайці, шукаючи собі їжі та води, щоб промити заспану мордочку. Ніколас Демарко викликав у пам'яті останні зустрічі, які, можливо, назавжди повели його до парубоцького життя. Що ж сталося? Чому вони знову стали чужими? Невже йому справді не вистачило терпіння у ставленні до дітей? Але ж коли до нього приїздив племінник, він недосипав ночами, щоб краще доглянути хлопця, проводив з ним майже весь час, відповідав на всі його запитання, навіть на найбезглуздіші. А коли хлопець захворів... Може, саме через це його й лякала раптова обертання на батька двох дітей?..

Ні він, ні Ельвіра так і не поступилися. І от він просиджує ночі за паперами та книгами, слухаючи співи нічних птахів та вдихаючи пахощі степу, що вливались у відчинене вікно. «Свою справу в житті я зробив», — говорив він собі.

І ось Демарко уже в трюмі океанського пароплава пробирається поміж ящиками з м'ясними консервами, щоб відбити атаки продажної преси, яка хоче зробити з його розслідування чергову сенсацію. А він же хотів жити в своєму маєтку і не встрявати ні в яку боротьбу! Що ж його знову потягло до політики? Раптові бунти гарячої крові, неспокійна, стривожена думка часто ламали його тихе життя. Така вже була його вдача, сповнена пристрасті до боротьби і поривання до бурхливої діяльності — і цього не змогли вбити дріб'язкові інтереси життя у власному маєтку. Демарко не був створений для того, щоб рахувати корів та добиватись вищих цін на своїх бичків. Його більше тягло до дослідів з оливковими деревами, до планування нової зрошувальної системи, яка зробила б його маєток зразковим на всю округу.

Він не раз розорявся, а потім знову якось ставив на ноги своє господарство. Батькову спадщину він розтринькав, коли вперше зайнявся політикою, пізніше тією ж дорогою пішло і його власне майно, коли знову почав «товкти воду в ступі». Йому ніяк не щастило вийти з цього скрутного становища, яке погіршувалось частинами нагадуваннями про закінчення термінів грошових зобов'язань. Саме тому Франсіско щодня заправляв фордика, і він, незважаючи ні на дощ, ні на бурю, ні на завали дерев на дорозі, їхав до міста, щоб дати телеграму в Буенос-Айрес та запропонувати якусь господарську новинку, що дозволила б збільшити його мізерні кошти.

Фордик зупинився. Франсіско вийшов, щоб відкинути з дороги кілька каменюк. Потім автомобіль зашурхотів по трохи ширшій стежці, яка тяглася вздовж гірського хребта. Пейзаж ставав сірим, зелена рослинність відступала перед горами схилами гір. Нарешті з'явилися перші ранчо, де жили сім'ї лісорубів та поденників, — ці людські резерви, які фабриканти і власники сусідніх маєтків використовували, коли потребували сезонних робітників. На станції стояв поїзд, укритий товстим шаром пилюки, бо вже давненько не було дощу. Пероном походжав єдиний пасажир. То був його друг Каналь. Посміхаючись і насвистуючи, як і завжди, коли відчував велику радість, Демарко пішов йому назустріч...

— Де остання партія фірми містера Тутеля? — запитав Демарко.

— Ось перед вами, сеньйоре депутат, — показав чиновник на гору ящиків,

— Треба відкрити їх,— владно наказав Демарко.

— Всі ящики? — недовіжливо запитав чиновник.

— Може, нам пощастить, тоді будуть не всі,— відповів Демарко, запалюючи сигару.

— Якщо дозволите, мені необхідно проконсультуватись, бо мої повноваження...— заговорив було капітан «Зірки Бредфорда».

— Поки пароплав не залишив аргентинські води, немає потреби консультуватись,— енергійно перебив його Демарко.— Я маю досить повноважень, щоб примусити відкрити ці ящики, і, в разі потреби, розпакувати всі пакети.

Чиновник приніс ломик і почав відкривати ящики з м'ясними консервами. Демарко сам витяг перші банки.

— Продовжуйте відкривати далі,— наказав він.

— Може, вам потрібний ніж для відкривання консервів? — запитав з іронією капітан.

— Ні, зараз не потрібний, але пізніше я його попрошу, коли знайдемо те, що я шукаю,— відповів Демарко, наче не помічаючи іронії.

Чиновник відкрив ще кілька ящиків, і Демарко нахилився, розглядаючи їх вміст.

Капітан глузливо посміхнувся.

— Чи не перли сподіваєтесь ви тут знайти, сеньйоре депутат?

— Ні, дещо краще за перли, сеньйоре капітан.

Демарко дивився на Каналь з відвертим захопленням. Це був один з його найкращих друзів. А заради дружби Демарко готовий був на будь-яку самопожертву. Все, що стосувалося дружби, було для нього святим.

— Я гадав, що тебе в цих місцях цікавить велике полювання,— жартівливо сказав Демарко, покушуючи сигару.

— А ти хіба дрібна звірина, старий кабанюго?! Зловити тебе в твоєму барлозі і привезти зв'язаним до Буенос-Айреса,— та це куди краще, ніж мати справу з бідолашною пумою, яка тельбушить телят.

— Але навіщо ганяються саме за мною? Хіба не знають, що я вже два роки, як назавжди зійшов зі сцени! — продовжував допитуватись Демарко.

Каналь нічого не відповів. Він ходив по кімнаті, розглядаючи завалені книжками полиці, купи газет і записних книжок з нотатками.

— Ну, не так-то вже й назавжди. Ти й у своїй норі поінформований про все не гірше за будь-кого з нас. Ні, я тебе тут не залишу і повернуся тільки з тобою.

— Але почекай трохи,— відповів Демарко.— Хіба змінилась політична ситуація, через яку я відійшов від політики? Я не хочу продовжувати товкти воду в ступі. Не хочу очолювати групу меншості. Не хочу бути в ролі спостерігача, коли більшість прогресивної партії іде супроти історії.

Каналь помітив, що ці слова Демарко мимоволі призначав сам собі, полегшуючи таким чином можливість свого повернення. І він посміхнувся.

— Громадськість тепер не задовольняється загальними фразами. Ми повинні дати їй ясну програму антиімперіалістичної боротьби. Абстрактна свобода не цікавить маси, а ми досі захищали саме її. Звідси — наш провал на виборах,— з запалом продовжував Демарко.

— Саме ж про це і йдеться, старий кабанюго. Завдання полягає в тому, щоб зробити нашу політичну програму актуальною, вкласти в неї зміст, який відповідав би нашій кінцевій меті. А нинішні умови такі сприятливі, як ніколи.

— Умови країни, але не прогресивної партії. Хіба зменшився вплив Ітурр'єти?

— У вас не буде ніяких суперечок. Він теж просить, щоб ти повернувся до справ.

— Гм... хотілось би вірити цьому. Можливо, він і не буде публічно виступати проти мене, але ж ти його знаєш, інтригами він доб'ється того, що моя боротьба не матиме успіху. Він дозволить робити лише те, що йому самому вигідно. А потім вдасться до своїх хитрощів, і мені доведеться тоді битися головою об стіну.

— Якщо це станеться, я буду на твоєму боці, і не тільки я, а й усі інші друзі.

— Але так було вже двічі, і я не бачив, щоб хтось з них хоч пальцем поворухнувся,— роздратовано відповів Демарко.

— Заспокойся, заспокойся, будь ласка. Ти ж не можеш заперечувати, що в тебе часом просто не вистачає терпіння. Треба вміти чекати, особливо в політиці. Скільки років ти чекаєш, щоб твої оливкові дерева дали плоди?

Демарко посміхнувся, і Каналь зрозумів, що він зачепив найдошкульніше місце. Оливковий гай! Демарко сам насадив молоді деревця. Сам бачив, як вони підростали, вкриті россою, як овівав їх північний вітер. Це була правда: він ще не покуштував з них першої маслинки.

— Ну добре, добре, чого від мене хочуть?

— А, старий кабанюго, здаєшся!

— Ні, не здаюсь, прошу перепочинку.

Друзі обнялись і розсміялись. Відколи це вони підтримують свою непохитну дружбу? Вона народилась ще в давні дні першої молодості, в роки золотих ілюзій. Потім почалися запеклі бої за вільні вибори, періоди конспірації, невдалі виступи, парламентські кампанії за нову індустрію, за захист провінціальної конституції, за відокремлення церкви від держави. І майже завжди вони були разом.

— Гаразд, що ти пропонуєш?

— Щоб ти очолював наш список депутатів; з тобою він буде непереможний. Від сьогодні ти можеш вважати себе головою блоку.

— У мене будуть повноваження, щоб запропонувати пункти нашої програми?

— Звичайно.

— Включаючи й розслідування торгівлі м'ясом?

— Тобі так спішно треба довести його до кінця?

— Ти добре знаєш, Каналь, а коли забув, то я нагадаю, що саме незгода наших керівників здійснити це розслідування примусила мене відійти від політики.

— Добре, добре, тепер ти можеш це зробити. Можливо, дехто вставлятиме тобі палиці в колеса, але я й мої друзі підтримаємо тебе. Цього тобі досить?

Демарко простягнув праву руку, і Каналь міцно потиснув її.

— А зараз ти мені покажеш свої дерева?

Вони разом спустилися стежкою, яка вела до оливкового гаю. Демарко йшов посвистуючи, зашунувши руки в кишені,

Гори відкритих ящиків заповнили всі кутки трюму. Непереверених залишалося зовсім мало.

«Невже у мене невірні дані?» — подумав Демарко, порпаючись між банками консервів. Йому через силу вдалося приховувати своє розчарування. Двоє робітників-комуністів сповістили про це, і він ні хвилини не вагався, щоб одразу ж зробити наскок. Якщо він нічого не знайде, його становище буде неприємним.

Чинovníк вставив ніж в один з останніх ящиків і підняв залізні скоби.

— Як бачите, перлин тут немає, сеньйоре, — іронічно зауважив капітан.

Демарко відкусив кінчик сигари і не відповів. Невже він потрапив у спритно поставлену пастку, яка повинна дискредитувати його самого, а все розслідування зробити об'єктом глузування? Йому важко було повірити у це. Робітники, які розповіли йому все, здавалися справжніми трудящими. Він не захотів записувати їх прізвищ, щоб не підставити людей під удар, коли вибухне скандал.

Тепер депутат зрозумів, що він ішов над прірвою і що кожний невірний крок може коштувати йому життя. Він ризикував не тільки своїм особистим політичним авторитетом, але й становищем своїх друзів. В розкритих ящиках виблискували консервні пляшанки. Демарко взяв одну, потряс у руках. Всі присутні нишком посміхались.

Демарко обернувся і зібрався вже йти геть, коли раптом помітив зліва якийсь прохід.

— Куди він веде? — запитав Демарко.

— У вугільний відсік, — відповів чиновник.

— Ну що ж, підемо у вугільний відсік, — вирішив Демарко, спонуканий якимось таємним передчуттям.

Гора вугілля височіла при вході в приміщення, а за нею визирала не менша гора мішків.

— Що це за мішки? — запитав Демарко.

— Це добриво, — відповіли йому.

Демарко наказав розв'язати один з них, і довкола поплив різкий неприємний запах. Іронічний сміх погучнішав. Присутні дивились один на одного, ніби кажучи: «А чи не досить цієї комедії?»

— А що в цих ящиках?

— Яких ящиках?

З-під мішків виднілось кілька ящиків, схожих на ті, що були з консервами.

— Щоб до них добратись, треба перекидати всі мішки, — втомлено промовив чиновник.

— Чи не здається вам, що вже досить і цього? — заступився за нього капітан.

— Досить буде тоді, коли я побачу ці ящики, — незаперечним голосом відповів Демарко.

Коли перекидали мішки, знявся цілий рій мух, що кружляв навколо лампочки, яка освітлювала вугільний відсік. Демарко ще раз подумав про двох робітників, які повідомили його про злочин. Він пригадав їхні покалічені колючками руки, вкриті пухирями пальці, пригадав їхні грубезні черевики, що важко гупали в його кабінеті, і прості поношені капелюхи в тремтячих руках. Ні, вони не могли обдурити його.

Коли зняли мішки, показалося двадцять ящиків з етикетками «м'ясні консерви». Як тільки ломиком були зірвані металічні скоби, всі побачили в ящиках якісь папери і конторські книги.

— Перли, капітане, перли! Подивіться на них! — задоволено вигукнув Демарко. Він жадібно гортав книги й записи. Прірва лишилась позаду. Тепер він крокував по твердій землі. Звертаючись до чиновника, що стояв, немов скам'янілий, Демарко сказав:

— Що ви там робите? Відкривайте останні ящики.

— Я думав... — чиновник хотів ухилитись від цього.

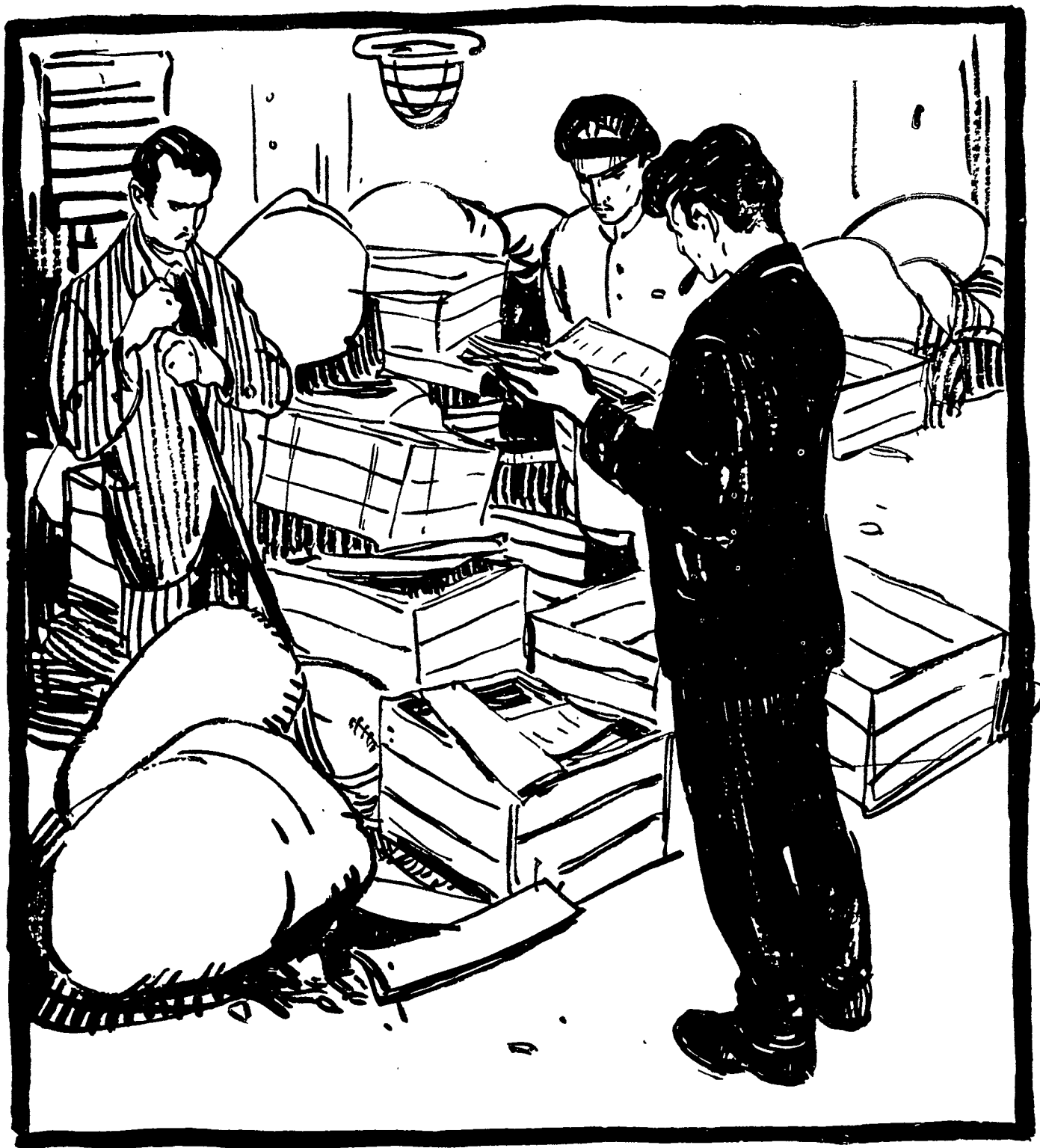
— Єдиний, хто тут думає — це я, — різко наказав Демарко.

— Ще мало перлів, пане депутат? — допитувався капітан.

— Можливо, я їх ще не лічив.

Чинovníк неохоче продовжував піднімати металічні скоби.

— М'ясні консерви, м'ясні консерви, — крізь зуби бурмотів Демарко. Це було нечувано, щоб іноземне підприємство наважилось так грубо позбиткуватися з парламентського розслідування.

Демарко подивився на кришку одного з ящиків і побачив там печатку: «Перевірено. Міністерство сільського господарства». Отак і перевіряють — бюрократично ставлять печатки, не знаючи, навіть, на чому. Такі привілеї надано в країні лише іноземним підприємствам. Тільки задоволення, що його принесла знахідка, не давало вилитись на поверхню обуренню депутата.

Коли Демарко спускався по трапу в супроводі двох своїх секретарів, навантажених стосами паперів та рахункових книг, хтось на палубі сказав: «Здається, у депутата Демарко добрий улов».

Пролунав свисток буксира, трап прибрали, і пасажир першого класу полегшено зітхнув.

— Слава богу, а я думала, що на судні зло-

чинець,— сказала якась закутана в хутра дама.

— Сьогодні джентльменів просять до вечері у смокінгах,— оголосив метр.

II. Злидарська слобода, або проклятий табір

«Підписуйся на патріотичну позику!» «Випробуй своє щастя!»

Ці дві афіші бовваніли при в'їзді у злидарську слободу в передмісті Пуерто Нуево. Мешканці трущоб торгували найрізноманітнішим мотлохом, знайденим на смітниках та добутих жебрацтвом. Молоді і старі, литовці й поляки, болгари й вірмени, іспанці й італійці, югослави і чехи перебивалися цим з року в рік, не маючи ніяких інших засобів до існування.

Драмонець подумав про інші афіші, про кричущі реклами пароплавних компаній, які сьйвом строкатих барв кидалися у вічі в Гамбурзі, в Данцігу, в Генуї. Він пам'ятає їх: усміхнені робітники на збиранні бавовни, на косовиці стиглої пшениці, на корчуванні дерев, на роботі в холодильниках. Постійна робота, добрі заробітки, забезпечене майбутнє. Реклами вражали уяву, перед очима одразу поставав якийсь ідеальний край, де європейський селянин міг звити затишне сімейне кубельце. Драмонець також заворожився і засліпився ці гарні картини. В Белграді ходили чутки про другу війну, по всій країні народ вимагав хліба й волі. Що робити на батьківщині, де є місце тільки для аристократів та чиновників? І він утік від голоду в Європі, як і багато інших, щоб потрапити у пастку в Америці, де його чекало безробіття, вимушене й обтяжливе байдкування. Вдень він збирав утиль, весь час перебуваючи на межі порушення закону про заборону бродяжництва, а вночі шукав притулку по тісних бараках, де кишіли зграї пацюків.

«Випробуй своє щастя!» «Підписуйся на патріотичну позику!»

— Вночі забрали литовця Еунаса.

— Як це сталося?

— В одному будинку він помітив незамкнені двері і зайшов туди. Там була радіола...

— Так повідомляє газета?

— Тут пишеться: «Педро Еунас, литовець, 29 років, без певних занять, місце проживання — невідоме...»

— Він же верстальник!

— І живе в злидарській слободі!

— Для багатіїв не існує злидарської слободи,— кинув Драмонець.

— Але ж нас відвідав префект Томассі!

— А також агенти з м'ясокомбінату...

— Ти згоден працювати на «англійці»?

— Не знаю. Але мені так остогидло харчуватися покидьками і жити серед пацюків, остогидло міняти старі реміняччя та беззубі гребінці на шматочок мила чи пару паршивих панчох...

Гурт безробітних розпався, і деякі з них, сподіваючись роздобути хоч яку-небудь їжу, поплентались із своїми бляшанками до пароплава, що причалив напередодні.

Недалеко від насипу валявся старий заіржавілий якір. Пабло Сор'яно цей якір чомусь здався символом непридатності. Коли б над ним не синіло ясне небо, коли б сонячні промені не прогрівали йому плечі, коли б вдалині не віднілися сотні шогл, а за ними — океанські пароплави, він міг би подумати, що йде по дну моря, важко пересуваючи ноги, немов водолаз. Як тільки він з Альміроном заглибився на територію, що прилягала до внутрішньої гавані, він почав спотикатись об ящики та різний мотлох, що залишився від розібраних напередодні навісів.

Вони зіткнулись з охоронником, який зміряв їх зневажливим поглядом, прийнявши за безробітних. Хто ще міг вештатись в такий ранній час по цьому болоту? Щоправда, іноді сюди заглядали очі до сенсацій туристи; вони проходили скраю, зупиняючись зрідка перед тим, що особливо привертало їхню увагу. Але далі вони не заходили. Деякі жінки, відчуваючи на собі нашішкуваті погляди туристів, починали брутально лаятись.

Каміння, миршаві кушки, порожня тара — і жодної душі навкруги. Пабло йшов по безлюдній місцевості, засунувши руки в кишені, відчуваючи на обличчі подих свіжого ранкового вітру. Під ногами — пустир з погнутими консервними бляшанками, а далі, аж ген за пустирем — важкі масиви кубічних споруд, де робився бізнес...

Вони підійшли до слобідки. Безробітні, стовпившись навколо багать, гріли воду для заварки мате. Ніхто не звернув уваги на новоприбулих. Назустріч їм вийшов тільки бородатий гігант. Це був Драмонець.

— Доброго ранку!

Пабло простягнув руку, і вони по-дружньому привітались.

— Все гаразд? Усе готово?

— Все,— сказав Драмонець.— Треба починати якомога раніше.

Пабло й Альмірон зайшли в головне ранчо. Кілька безробітних, помітивши їх, почали перешіптуватись. Незабаром приміщення заповнилось, а ті, хто не встиг зайти всередину, з'юрилися на порозі. Всім хотілося бути на зборах.

Пабло підсунули стола, він виліз на нього й окинув поглядом аудиторію. На нього з чеканням дивилися сотні блискучих і погаслих очей. Поступово він почав розрізняти окремі загарто-

вані, обпалені сонцем або, навпаки, бліді й змарнілі від голоду обличчя. Під якими широтами народились ці люди, з яких країн світу приїхали сюди, щоб оселитись в оцій «злидарській слободі»? «Та хоч вони й постікалися з різних частин світу і розмовляли різними мовами, все ж таки це — брати», думав Пабло. Всі оці люди, які він сам, належали до великого загону пролетарів. І тут до нього прийшло натхнення, неначе стіл з якого він дивився, був церковним амвоном, а мешканці жалюгідних ранчо, просякнуті потом і запахом грубого тютюну, — його парафіянами.

Він хотів розкрити їм очі, розказати правду, схилити їх до святої справи — страйку. Як тільки Пабло заговорив, море голів перестало хвилюватись. Зараз воно стало схожим на спокійний пшеничний лан. Все злилося до купи, профілі стерлись, зникли очі, носи і губи, виросло одне гігантське обличчя, яке жадібно прислухалось до його палких слів. Що він говорив? Пабло ніколи не міг пригадати всього до дрібниць. Він лише пам'ятав, що говорив про м'ясокомбінат, про норму, про туші, які танцювали на конвейері, про монотонність праці, про гній і кров, про втому; він говорив про жалюгідну зарплату, про драгі черевики своєї дочки, про єдину сукню дружини.

Він замовк, і перед ним знову почали вималюватись окремі обличчя, він помітив збуджені погляди і губи, розтягнуті в дружніх посмішках, він почув, як під солом'яною стріхою відлунували оплески.

Потім запала тиша. Пабло залишився на своєму столі, а поруч нього був Альмірон. Якийсь чоловік підійшов до промовця.

— Я розумію, чого хочуть робочі. Але ми світу білого не бачимо, ходимо по смітниках, і всюди нас проганяють, як собак. Ми порпаємося у багні, перевертаємо все, щоб знайти ганчірку або черевик, бо інакше вже давно б пропали з голоду...

— Так, так! — хором закричало кілька голів. Вся незмірна спільна гіркота прорвалася у цих словах. Чи стануть вони знову людьми, чи матимуть неділю, як заслужений відпочинок, чи зможуть думати про свої родини, забезпечувати їх грішми, поставити для них ранчо, купити собі одяг?

Зібрався говорити Драмонека. Але Пабло подав йому знак, щоб він зачекав з своїм виступом. Треба було спершу в'яснити думки цих злиденних людей, людей-жебраків.

— Що ми виграємо, коли підтримаємо робітників? Хіба ми й далі не залишимося тут з пацюками? Хіба тоді не будемо жити самою кукурудзою з старих консервних бляшанок? — вирвалось в одного безробітного з жовтим обличчям і запалими очима.

Пабло стежив за рештою аудиторії. Чи цим вони дишали? Невже заснула в них класова свідомість?

— Зрозумійте, товариші, — заговорив він, — нам, робітникам м'ясокомбінату, не байдужа ваша доля. Якщо ми просимо, щоб ви йшли за нами, то ми хочемо боротись також і за вас. Ми

будемо вимагати для вас субсидій за рахунок держави та капіталістів. Якщо ви приєднаєтесь до нас, якщо ви приєднаєтесь до всіх робітників, які збираються виставити свої вимоги, якщо ви приєднаєтесь до селян, які в Росаріо, Санта-Фе, провінції Буенос-Айрес, у далекому Чако еднаються, щоб домогтись кращої плати за свою працю, якщо ми всі разом, як один, виступимо проти здирства хазяїв, перемога буде і нашою і вашою перемогою. Настануть кращі дні для всіх, закінчиться оце прокляте животіння в злидарській слобідці, ви назавжди залишите ці брудні і смердючі халупи і знову станете достойними людьми, не забутими суспільством, як тепер...

— Вірно! Вірно! — хвилею прокотилося по ранчо.

— ...І навпаки, якщо ви нас не підтримаєте, якщо ви послухаете тих, хто намагається використати вас проти робітників, то всіх нас розіб'ють поодиночі, примусять підкоритися невинному стандарту, заморять на голодній платні, а ви назавжди залишитеся серед бруду й пацюків, ось в цих смердючих бараках.

Поряд з Пабло піднялася велична постать Драмонека, який зразу заволодів увагою зборів:

— Більшість із нас — іноземці. Ми були на війні, ми знаємо як знушаються з робітників європейські буржуї. Але буржуї скрізь однакові. Дома ми боролися разом з нашими земляками і братами по класу. То чи можемо ми забути про солідарність пролетаріату тепер, коли робітники комбінату оголошують страйк і простягають до нас руки, щоб ми боролися разом з ними? Я теж, як і ви, знайомий з голодом і пацюками, але я вважаю: гірше за все, коли б мене завтра назвали страйколомом... Я не міг би дивитися людям у вічі... Вірно я кажу, товариші?

Спочатку запала напружена тиша, потім залунали вигуки схвалення:

— Вірно! Добре сказано!

Пабло відчув, що слова Драмонека помітно змінили настрої зборів. «Саме підходящий момент, щоб перевірити».

— Так от, товариші, — додав він. — Якщо ми дійшли згоди, то треба створити комітет безробітних, який погодив би свої дії з нашим страйковим комітетом, який би роз'яснював людям суть нашої боротьби і не пускав штрейкбрехерів на м'ясокомбінати. Нехай кожен із нас стане справжнім активістом. Зробіть так, як безробітні Сарате, які організували комітет і домоглися важливих перемог...

— Чого ж вони домоглися? — почувлося з глибини ранчо.

— Багато чого, товариші, і все завдяки спілці. Вони домоглися безплатної видачі м'яса, хліба та одягу, і допоміг їм в цьому один з наших партійних керівників — товариш Енріке. Але вони добилися задоволення своїх вимог тому, що діяли організовано.

Хтось став перед Пабло і закричав:

— Клянусь, що не буду зрадником!

— Годі бути слухняними баранами! — пролунав другий голос.

— Хай живуть робітники м'ясокомбінату! — вигукнув третій.

Тут же був обраний комітет безробітних, і Драмонека одностайно призначили його секретарем.

— Сьогодні о восьмій вечора в «Ла-Палома», — сказав йому Альмірон.

Повертаючись додому, Пабло на мить зупинився перед в'їздом до злидарської слободи. В очі йому кинулись плакати:

«Підписуйся на патріотичну позику!

«Випробуй своє щастя!»

Він зав'язував краватку, і в дзеркалі відбилося його обличчя з рішучим поглядом рухливих сірих очей. Пасмо чорного волосся спадало йому на опукле чоло. Демарко був середнього зросту, дуже жвавий на свої п'ятдесят років.

Він обвів поглядом свою парубочку квартиру, стіни якої прикрашали дві картини Сіслея і пейзаж Малларо. Потім взявся розбирати денну кореспонденцію. Листів було небагато, і серед них лист від управителя, в якому сповіщалося про те, що засуха все лютує, а падіж худоби не припиняється. Демарко заплющив очі і побачив біля підніжжя гори будинок, корів з опущеними головами, пересохлі водойми, поруділий степ, укриті курявою луки. Йому дуже хотілось бути зараз там, боротися проти лиха, шукати якогось виходу. Але його тримали інші обов'язки. Після перемоги на виборах до нього ставились так, як йому раніше й не снилось. Та хіба ж він міг тепер турбуватися лише про свої справи, коли на нього з надією дивилася вся країна?

На письмовому столі височіла солідна гора паперів: все це він конфіксував на «Зірці Бредфорда». Розрахунки і знову розрахунки. За їх допомогою він збирався покінчити з монополією кількох фірм на вивіз м'яса в інші країни. Але писакси з продавних газет закидали йому, що він не турбується про долю народу і тільки в другу чергу займається м'ясом, яке йде на внутрішнє споживання. «Ці демагоги намагаються все заплутати. Адже обидві проблеми зв'язані між собою. Монополія зовнішньої торгівлі впливає на торгівлю внутрішню і, що гірше за все, веде країну до ще більшої залежності».

Його називали «маститим кордовським скотарем». Демарко відклав газету. Їм хотілось поглумитися з того, що було його гордістю. Часто необізнані люди запитували, де міститься адвокатська контора Демарко, вважаючи його таким чином за юриста. І тоді він сухо відповідав: «У мене немає контори, я скотар».

Він пишався тим, що був скотарем. А чому не пишатись? Часто-густо партійні лідери з інтелігентів зневажливо ставляться до практичної організаторської діяльності. Інакше кажучи, скотар для них — це тільки представник привілейованого класу, який користується надприбутками, в якого слабо розвинуте почуття патріотизму і який завжди готовий торгувати своєю країною заради власних баринів. Тимчасом Демарко

вважав, що було б великою помилкою міряти всіх аргентинських власників на один аршин і не бачити, які передові ідеї керували багатьма з них. Біда тільки, що ідеї не могли бути здійснені через м'ясну монополію та бюрократичну байдужість уряду.

«Я скотопромисловець. Ну то й що ж?» Може, його обов'язком було показати республіці і довести товариству скотарів, що він заслуговує їх визнання, а від усього іншого відмовитись? Для нього ясне становище, в якому опинилася нація. Тільки через короткозорість можна було все переплутати. Звичайно, таке становище влаштовує тих, хто одержує прибутки від монопольної торгівлі. Протягом багатьох років аргентинцям не давав спокою один і той же міф: вільні вибори. Але поки вони боролися за повне введення таємного голосування, іноземний капітал, підштовхуваний зажерливістю північноамериканських та англійських банкірів, прибрав до своїх рук головні життєві артерії країни і пив з неї соки, викачуючи багатства, створені працею народу.

Боротьба за вільні вибори відіграла роль густої завіси, за якою не видно було маневрів загарбників. Криза на шмаття подрала цю завісу, і тоді оголились усі потворні виразки, якими було вкрите народне господарство. Треба було об'єднатися, щоб врятувати батьківщину. Тепер уже йшлося не просто про корупцію чи незаконні угоди. Монополісти намагались підпорядкувати все господарство міжнародному капіталу, перетворити країну на звичайнісінький придаток великих держав. І зустрічались такі скотарі, що продавали своїх корів іноземним м'ясним компаніям, аби ціна була підходяща, за гроші вони навіть були готові зректися своєї батьківщини.

В міру того, як Демарко заглиблювався у вивчення питання, шукаючи в поруділих паперах необхідних даних, в його уяві все ясніше поставала історія розвитку вітчизняного скотарства. Перед його очима довгою низкою проходили окремі події і епізоди далекого минулого, немов кадри з дивовижного кінофільму...

...Ульріко Шмідель дивиться з корабля на величезну пожежу, що охопила заснований ним Санта-Марія-де-лос-Буенос-Айрес. Крики індіців, які вчинили несподіваний напад, стрясають повітря, язики полум'я лижуть солом'яні стріхи, а палії танцюють серед пожежі, святкуючи свою перемогу над білими. В каюті корабля лежить дон Педро де Мендоса, перший губернатор Ріо-дела-Плати; обличчя його посиніло, він важко дише і крізь марення шохвилини запитує, коли ж, нарешті, вони допливуть до Іспанії.

Хуан Гутьєррес, королівський стремений, також засмучено дивиться з борта корабля на берег, на задимлене небо в червоній заграві. Він бачить, як індіці захоплюють коней андалузської породи, залишених там іспанцями. Сімдесят два табуни, завезені за кілька десятиріч, розплодились на неозорих пасовиськах цього трав'янистого моря, що простяглося аж до самого обрію.

А що буде, коли індієці захоплять коней? При думці, що на цих берегах може народитися племя справжніх кентаврів, у нього по спині побігли мурашки. Коли його земляки знову наважаться ступити на цю землю, їх зустріне армія на конях, готова дати рішучу відсіч. Виникне новий світ. Чи розуміють конквістадори, яку силу вони залишають на волі? Гутьєррес радий, що доля так пожартувала з Мендоса та його капітанів. Вони сподівались знайти тут золоті злитки, до яких лише варто простягнути руки. А довелося мати справу з індієцями, які займалися мисливством та ловили рибу. Замість золота вони побачили безкраї пасовиська — райське місце для випасу худоби. В Америку він приїхав не сам. Його вислали сюди за пияцтво та скандальні історії з жінками. З королівського стремениго він перетворився на стремениго першого губернатора. Тепер йому шкода залишати цим дикунам своїх коней, особливо Байо, красивого гнідого жеребця — андалузця.

Байо ірже у загороді, а довкола палають солом'яні стріхи.

Ось кінь рвучко стає дибки, немов бажаючи грудьми відігнати гаряче повітря, яким пашать степ і охоплені полум'ям ранчо, і раптом оскаженіло кидається на огорожу. Чується сухий тріск, і з хмари диму з диким іржанням вилітає Байо прямо на переляканих індієців, що вже збиралися пустити в нього стріли. Кінь легко наздоганяє табун, який, втративши вожака, неспокійно кружляв на місці, переможно ірже і летить у відкритий степ. Лункий тупіт копит долинає аж до корабля. І стремений Хуан Гутьєррес з палуби посилає привітання гнідому, який зник з табуном за високими горами.

Тропічний ліс поховав багато експедицій, доки іспанці зрозуміли, що імперія білого короля була нічим іншим, як імперією інків. Піввіку жила легенда, нав'іяна розчаруванням. За цей час розмножилися стада. Нуфло де Чавес привіз в Асунсьон першу партію домашньої худоби; Нумес дель Прадо перегнав у Тукуман отари овець із Перу, а експедиція Санабрія висадила в затоці Свята Каталіна череду, з якої португальці привезли сім корів та одного бугая і в Асунсьон. Береги вздовж річки Ла-Плата почали сповнюватися гучним ревом і лункими ударами ратиць і копит. Десятки тисяч тварин, немов морські хвилі, поспішали до солоних заток, а хижі птахи, що ширяли в повітрі, та зграї диких собак наводили страх на телят.

Як би здивувався дон Педро де Мендоса, коли б він міг знати, до чого привело розмноження тих кількох пар тварин, які він залишив на Ла-Платі!

Неозорі природні пасовиська, чудові водойми, достаток солі — все це визначило майбутнє нових областей. І Аскарате де Біскай з палкою уявою розповідав про чудо, що народилось у пампах ріки Ла-Плата: «Всі багатства тамтеш-

ніх жителів — у худобі, яка так щедро розмножується, що рівнини покриті нею. Особливо багато корів, коней, мулів, ослів, свиней, ланей, так багато, що коли б не собаки, які загризають телят та інший молодняк, вони спустошили б країну».

III. Файв-оклок

Містер Тутель рідко приходив на чаювання по середах. Звичайно його представляв містер Банді, який дуже любив координувати зі своїми колегами з інших м'ясокомбінатів ціни на худобу, що закуповувалась на біржі в Лін'єрі та на приватних пасовиськах.

Цього вечора, проти звичаю, прийшов сам містер Тутель. Містер Вельсон, містер Макгай, містер Баррор і містер Крішем з привітними посмішками зустріли появу свого колеги.

Представники американських і англійських підприємств збиралися щосереди, щоб за чашкою чаю обмінятися взаємними звітами. Чаювання минало дуже спокійно. Містер Вельсон розповідав, як нинішнім ранком він спритно забив м'яч у Лінк-клубі; містер Крішем, в свою чергу, захоплено відтворював усі перипетії партії в поло, зіграної ним у минулу неділю в маєтку Дуау. Потім розмова непомітно перескакувала на ціни на заморожені м'ясні продукти та на виручку, одержану на біржі в Лін'єрі. Всі невимушено ділилися новинами, попиваючи херес і закусуючи бісквітом. Тільки містер Баррор, надзвичайно скрупульозна людина, наказував своєму секретареві стенографувати всі ці відверті висловлювання.

Міг перішити дощ, могло святкуватися Різдво чи річниця Травневої революції¹ — вечірки по середах не відмінялися. Непохитний дух світського виховання керував цими зборами. Покер, поло або гольф були дуже зручними формами тієї солідарності, яка примушувала директорів м'ясокомбінатів щотижня обмінюватися інформацією, щоб уникати несподіванок торгової конкуренції.

Але у цей вечір збори змінили свій традиційний хід. Не встиг ще містер Крішем розповісти про останню партію в поло, а містер Вельсон про несподівану атаку лівого краю, як містер Тутель з запалом заговорив про страйк на своїх підприємствах.

— Вони діяли, як під час революції. Вдерлися

¹ Травнева революція 1810 р., в результаті якої була проголошена незалежність Аргентини.

до мене в кабінет і водночас захопили машинне відділення. Навіть жінки та діти приєднались до бунтівників — клятих комуністів!

— Робітників з кожним днем все важче зрозуміти,— задумливо промовив містер Макгай.

— Вони стають усе сміливішими і нічого не бояться. Приїхала поліція, а їм байдуже! Добре, хоч на поліцію не накинулись з ножами.

— Всі вони комуністи!

— Авжеж, і верховодить ними Пабло Сор'яно, секретар профспілки.

— Профспілки? Яка ганьба!

— І гірш за все те,— вів далі містер Тутель, витираючи хусточкою спітніле чоло,— гірш за все те, що на цей раз об'єднались креоли й іноземці. Саме тепер...

Містер Крішем не зміг стримати уїдливої посмішки. Місяць тому Тутель перехопив у фірми «Армюр» замовлення на двадцять мільйонів консервних банок. «З нерухомим конвейером він його не зможе виконати».

Містер Тутель помітив посмішку свого колеги.

— Не думайте, панове, що це особиста справа нашої фірми,— він натужно закашлявся.— Завтра ж страйк може постукати у ворота всіх м'ясокомбінатів. Це загрожує стандарту — системі, яку ми встановили з такими жертвами. Починається те, що було у дев'ятнадцятому році¹. Ми вирішили звернутись до нашого уругвайського філіалу у Фрай-Бентосі. І знаєте що?..

Запала напружена тиша. Всі чогось чекали. Хтось вистукував пальцями по столу.

— ...Там також оголошено страйк, із солідарності з тутешніми бунтівниками.

Посмішка на обличчі містера Крішема зникла; всі заворушились на своїх місцях.

— Ми не можемо відповісти локаутом, продовжувати роботу з відданими робітниками, бо, правду кажучи, я і сам не знаю, скільки таких залишилось. Мені здається навіть, що наші агенти також страйкують.

— Ну, це вже перебільшення,— пробурмотів собі під ніс містер Вельсон.

— Даремно ви так гадаєте,— заперечив містер Тутель, який уважно придивлявся і прислухався до своїх колег.

— Гаразд. Ми завжди йшли разом, хіба не так? — примирливо сказав містер Баррор, найстаріший учасник цих вечірок.

Всі ствердно закивали головами, але обличчя присутніх залишились стурбованими.

— Містер Тутель вірно говорить. Становище тяжке. На підприємстві «Свіфт» страйк теж неминучий,— додав містер Баррор.

— А пам'ятаєте, як закрились м'ясокомбінати в Лас-Плумасі, Кампані й Сарате?— піддав жару Тутель.

«Навіщо ці згадки?» подумав містер Крішем, дещо занепокоєний таким поворотом справи.

— Тоді ми боролися проти вимог лівих, які закликали націоналізувати м'ясокомбінати.

— Націоналізувати! Наче креоли й справді зуміли б керувати ними,— додав містер Макгай.

— А як ми перемогли?! З допомогою заходів намічених тут, на одних зборах. Саме звідси,— підвишив голос Тутель,— вийшла ідея оренди моїх підприємств...

— Треба щось придумати і тепер,— заспокійливо кинув Вельсон.

Секретар містера Баррора ретельно вкривав стенографічними знаками чистий папір.

— У нас є під руками засіб, якщо дозволите,— знову почав містер Тутель.

Всі насторожились.

— Чи не пригадаєте ви, скільки безробітних в Новому порту? Я висловився ясно?

— О так! Будь ласка, містер Тутель,— промовив задоволений Баррор, пропонуючи йому бокал хересу.

— Ідея непогана, правда? — наполягав Тутель з сяючим обличчям. А потім, згадавши раптом, що його підприємство вже страйкує і що терміново треба виконати замовлення на двадцять мільйонів банок, додав: — Я хотів сказати, що ми попросимо допомоги, поки ми переживаємо страйк.

Містер Крішем кусав собі губи: «Старий шахрай!»

Поки секретар Баррора переписував начисто стенограму, вони, як і завжди, знову заговорили про поло та гольф.

Під час однієї паузи містер Тутель, який вирішив не викладати всіх поганих новин одразу, щоб не зіпсувати справи, знову повернув розмову на потрібну йому тему.

— Є людина, яка завдасть нам роботи більше, ніж всі робітники разом.

— Всього одна людина?! Чи не Сталін це?.. — спробував пожартувати містер Баррор.

— Я точно не знаю хто він, але переконаний, що це — більшовицький агент.

— Ви хочете сказати?..

— Демарко?

— Так, панове! Цей демократ з претензіями, якого звуть Ніколас Демарко, насправді — замаскований комуніст.

— Не говоріть мені цього,— заперечив містер Вельсон, який взагалі не любив перебільшень.

— Ви в цьому переконаєтесь, коли отой бухгалтер — єврей, що працює у нього в розслідувальній комісії зажадає перевірити книги розрахунків.

— Фірмі «Ла-Негра» нічого приховувати,— урочисто заявив Вельсон.

— «Англію» так само,— з насмішкою відповів містер Тутель.— Але після наскоку на «Зірку Бредфорда» я все ж зберігаю розрахунки, про всяк випадок, в надійному місці.

У кожного блискавкою промайнула думка про те, як зберегти свої папери. І вечірка одразу ж втратила свою привабливість. Була всього сьома година, коли директори розійшлися.

Грузовик зупинився поблизу території порту. Сааре і Марроне вийшли з машини і пішки попрямували через пустир. Біля ранчо горіли ба-

¹ Натяк на загальний страйк в січні 1919 року, для придушення якого уряд змушений був кинути військові частини.

гаття, на яких розігрівалася варена кукурудза, роздобута на кораблях, що стояли в гавані. Деякі безробітні грали в шашки на імprovізованих столиках із старих дощок; купка людей оточила чоловіка, який на весь голос читав з газети останні новини.

— Хлопці, кому потрібна робота?

Всі підвели голови, але жоден не поворухнувся. Хіба може бути правдою, щоб хтось прийшов пропонувати їм роботу, коли в місті день у день зростає кількість безробітних?

Мовчанка, якою було зустрінuto пропозицію, спантеличила Марроне. Він відчув холодок у животі і кинув благальний погляд на свого партнера. Але Сааре лише цинічно посміхався і не поспішав говорити.

— То ви не хочете заробляти шість песо на день?

Кілька безробітних підвелися з своїх місць і підійшли до незнайомця. Марроне підбадьорився.

— Робота проста і шість песо на день,— повторив він.

— А яка робота? Яка? — почали допитуватись безробітні.

— Розчищати поле.

— А харчі? — запитав один з них.

— Харчі будуть, вони входять у плату; звичайно кращі за оце,— і він показав на вариво, що підігрівалося в бляшанці.

— Я піду.

— І я!

— І я теж!

— Візьміть мене!

Серед вигуків, якими безробітні давали свою згоду, лунали різномовні слова. А в звучанні самих голосів чулося бажання людей заробити на хліб, дати працю своїм рукам і приносити користь, бажання здійснити свої плани і мрії, які тільки праця могла перетворити в дійсність.

Марроне посміхнувся: «З цими зголоднілими людьми можна робити що завгодно. Людина — це шлунок». І він зрадів своїй думці: людина — шлунок.

Але раптом від групи, яка слухала газетні новини, відділився бородатий, кремезний чоловік. Це був Драмоне.

— Скажіть мені, пане, а хто вас сюди прислав? — запитав він, рішуче підступаючи до Марроне.

Марроне розгубився і знову глянув на свого напарника, благаючи очима про підтримку. Турок Сааре, удаючи, що він цього не помічає, спокійно чистив ножем нігті.

— Я із садиби Перейра.

— А де це?

— Це в Кільмес, кілометрів за дванадцять звідси.

— Я гадаю, ви домовляєте нас не для того, щоб зірвати страйк? — продовжував допитуватись Драмоне. В його голосі вчувалось невдовір'я. Але ніхто не заперечував його авторитету старшини.

Решта безробітних напружено прислухалась до цієї розмови. Всім в душі до болю хотілося,

щоб це була правда, щоб ота садиба Перейра справді існувала, щоб там був неосяжний ліс, безліч пеньків, які треба викорчувати, і щоб була робота, яка ніколи не закінчиться. Все залежало лише од відповіді незнайомого.

Марроне прочитав на обличчях безробітних їхні бажання.

— Ну, друже, ти таке вигадеш! Кому ж захочеться бути зрадником?

— Я теж так гадаю,— відповів Драмоне, і, обернувшись до своїх товаришів, сказав:— Адже правда, хлопці, нікому не хочеться бути зрадником?

— Правда! — відповіли ті майже хором.

— Я в цьому певен,— сказав Драмоне, якого не залишала підозра; він пильно подивився на Сааре, що скромно тримався на другому плані.

Але Марроне читав майже на всіх обличчях гарячкове бажання бути обдуреними. Змученим людям хотілось, щоб існувало те поле і той ліс. «Людина — це шлунок»,— повторив він у думці.

— Шість песо на день, житло й харчі,— нагадав ще раз Марроне.— Харчі, звичайно, кращі за оце...

Дехто ковтнув слину, зіниці у багатьох розширились, бліді обличчя порожевіли. Але все залежало від рішення бородатого велетня. Драмоне угадав душевний стан людей і завагався. Йому чомусь не подобались незнайомці, але як він міг довести, що вони брешуть? Як переконати своїх товаришів? Посилатись тільки на своє передчуття?

— Роботи щонайменше на місяць,— настирливо повторював Марроне, уважно стежачи за обличчями безробітних.

— На скільки чоловік? — запитав Драмоне.

— Для всіх, хто захоче, вистачить гектарів.

Драмоне, нарешті, наважився. Він повинен перевірити.

— Добре, коли так. Побачимо, що там за харч. Вірно, хлопці? — Натопл заворушився, ожив. Краще за все безробітні могли виявити свою радість, тісно оточивши Драмонека з усіх боків і потискаючи йому руку.

Марроне не втримався від жесту незадоволення, коли побачив, що старшина приєднався до тих, що погодились їхати. Він знову подивився на Сааре, і на цей раз той відповів йому кивком голови. Вони відібрали двадцять чоловік.

— Завтра приїдемо за другою партією,— сказав Марроне решті безробітних.

Сааре запросив Драмонека в кабінку грузовика.

— Ні, дякую. Я поїду з своїми товаришами.

Ті, що залишились, розчарованими поглядами проводжали машину, яка, перетнувши пустир, завершила в напрямку Ретіро.

«Людина, яка вселяє страх, сама також боїться», сказав йому одного разу Сор'яно, коли він прийшов до нього в профспілку. Хоч Марроне їхав у кабінці разом з Сааре і хоч при ньому була зброя, йому знову пригадалися чомусь ці сло-

ва, і нелюдський страх оволодів усім його єством. Він обмацав у кишені револьвер, ще раз пере-свідчився, що поруч нього сидить Сааре. У нього виникло бажання вихопити револьвер і всадити всю обойму у тих, хто не давав йому спокою ні вдень, ні вночі. Він давно уже втратив сон. Серед ночі на дах його ранчо падало каміння і з моторошним скреготом скочувалось униз оцинкованою бляхою. Тоді життя в ньому завмирало, кров холола, а в скронях відчувалось болісне стукотіння.

В усьому був винуватий Сор'яно, який так жорстоко посміявся з нього. А він був повірив, що Сор'яно просто сентиментальна людина. Марроне пригадав той момент, коли він скочив у кабінет містера Тутеля, не попросивши дозволу.

— Ось він, сеньйоре, ось він! — і протягнув містеру Тутелю папір.

Директор «англійця» здивовано подивився тоді на нього і схопив папірець.

— Сьогодні ввечері, о дев'ятій годині, — додав Марроне. — Вони запросили мене, вони прийдуть обов'язково. Майже всі активісти комбінату.

— Хто це призначив? — недовіжливо перепитав Тутель.

— Сам Сор'яно. Справа з плакатами зовсім його переконала. Він запросив мене випити мате, познайомив з дружиною і дочкою. Я говорив з ним, він простак.

— Простак? — погляд директора замислено поплив кудись під стелю. «Може й справді, саме простота приваблює до нього робітників?»

— Повірте, містер Тутель, він з м'якосердих. Він сказав мені, що соціалізм — це гуманізм, і ще щось подібне до цього. А доньку свою він пестив так, що кортіло йому самому підв'язати слинявчик.

— Треба діяти обережно.

Директор походжав по кімнаті з папером у руці.

— Плакати переконали його, містер Тутель. Це був дуже спритний хід. Ви дозволите нагадати, що вам це здалося тоді надто... сміливо. Тепер ми влаштуємо облаву. Цей Пабло Сор'яно страшенно сентиментальний.

Але Пабло Сор'яно пошив його в дурні, проявивши лисячу хитрість. Коли агенти почали оточувати квартал, Марроне вже думав про нагороду, яку він одержить. Але закінчилось тим, що його зробили сторожем. Та й на що краще можна було розраховувати після такого ганебного провалу? Раз його викрили, його місія закінчилась. Куди б він не пішов, скрізь його впізнають. Тепер Марроне зрозумів подвійний зміст слів Сор'яно: «Знайте, той, хто виступає проти робітників, рано чи пізно дістане по заслугі. Нікуди не сховаються мучителі робітників, коли настане час розплати. Хіба вони розуміють, що робітники також стежать за всім і все помічають? Повірте мені, друже, пам'ять — велика справа».

Ці слова могли б стати для нього попередженням. Він повинен був вже тоді насторожитись. Але він бачив тільки лагідного, сентиментально-

го Сор'яно, — і тому опинився зараз у сторожах. Куди він міг схватись, де міг продовжувати свою гру? Він був помітний, мов краплена карта...

Грузовик їхав, петляючи по вищербленій бру-ківці. Марроне здалося, що він чує голоси людей, які сиділи в кузові.

— Чи не здається тобі, що вони щось надто розкричались? — боязко промовив він до Сааре.

Турок лише посміхнувся, показавши свої чорні від нікотину зуби. Марроне ненавидів його. Він відчував, що той знає про його страх і на-сміхається з нього. Марроне засовався на сидінні, потім витягнув ноги і зітхнув.

Так, усе його життя було пройняте страхом. Перший раз... Він хотів відігнати той спомин, але минуле насувалось на нього. Перший раз... Він працював простим робітником, коли його запросили на збори, бо хтось помітив, як він підняв листівку, і всі вирішили, що Марроне прихильний до робітничого руху. Так Марроне опинився у підпільній організації робітників. Йому доручили написати гасла в душових кабінах. Його спіймали на гарячому. А може, він сам до-зволив себе спіймати? У конторі Марроне миттю виклав усе, що знав. Та начальство й не збиралось виганяти його. Воно поклато йому в руки п'ятдесят песо. «Дійте так і надалі, Марроне, прикидайтесь, ніби ви згодні з усім, а потім доповідайте нам. Ми за це будемо добре платити». Того вечора він повів дружину в ресторан, а коли офіціант подав рахунок, вийняв з кишені новеньку кредитку і з насолодою стежив за виразом подиву на обличчі Каталіни.

— Звідки в тебе такі гроші? — допитувалась у нього дружина, коли вони йшли по проспекту Мітре. Він загадково посміхнувся.

— Я виграв їх на перегонах. Мені підказали, на якого рисака поставити, — відповів він, все ще посміхаючись.

Каталіна заспокоїлась, хоч їй і не подобалось, що він грає. Та коли пощастило... Вона зупинила його біля вітрини.

— Мені потрібні нові панчохи, Хосе.

З того часу Каталіну не дуже смутило, коли на панчосі спускалась петля. У Марроне завжди були точні дані, які ніколи не підводили. Його перевели на «Ла-Аноніма». Тут йому знову поталанило: він виказав підготовку страйку. Ще ніколи йому не давали стільки грошей, як тоді. Поки Марроне спав, Каталіна витягла у нього гроші з кишені. А вранці запитала, на якого рисака він так вдало поставив. Марроне назвав їй кличку, аби відчепилася. Хіба могло спасти на думку, що вона перевірить по газеті?

— Де ти взяв ці гроші? Ти — злодій!

«Злодій!» Це слово і тон, яким воно було сказане, обпекли його обличчя, мов ляпас. Тоді він розповів Каталіні всю правду. Він ніколи не забуде її погляду.

— Що ти на мене так дивишся?

Вона з силою відштовхнула його від себе.

— Ти мені огидний, розумієш? Чому ти не вкрав їх? Це було б краще!

Дружина почала уникати його, тепер і вдома

він не знав уже спокою. З «Ла-Аноніма» Марроне перейшов на «англійця», і все було б по-старому, якби Сор'яно не перехитрував його. Із жалості йому дали роботу сторожа. Містер Тутель перестав відповідати на його вітання. Відтоді Марроне став «лягавим», як назвали його робітники; він безжалежно видавав усіх, кого заставляв за розмовами.

— Про що ви тут розмовляєте? — і одразу ж записував імена в свою книжечку. Робітники дивились на нього з ненавистю і тільки боючись втратити роботу не чіпали його. Але вночі на оцинковане залізо його ранчо падало каміння. І Марроне раз по раз хапався за револьвер. Прокинувшись, Каталіна дивилась, як він тремтить із зброєю в руці, і зневажливо кидала:

— Спи, до тебе ще черга не дійшла...

Потім Каталіна втекла від нього. Марроне зробив усе, щоб розшукати її, але дружина як у воду впала. Страх Марроне поступово перетворився на кошмар, який привів до того, що він зовсім втратив сон. Ох, поспати б, поспати, як у ті добрі часи, коли він був звичайним робітником, коли стомлений повертався з роботи, а Каталіна подавала йому мате... Він трохи відпочивав, а потім ішов у боліче зіграти з друзями партію... Дружину, своїх друзів, сон, чудесний сон! — все, все він втратив. І тепер навіть оцей примітивний брудний Сааре, який сидить поруч у машині, зневажає його!..

IV. Бунт на щоглі

Цей хлопець остаточно збився з пуття, і домішкою для нього була безкрая пампа¹. Пруденсіо Торрес гасав на коні по хвилястому степу навколо Буенос-Айреса, обминаючи болота і загати вузькими таємними стежками. В пересувних крамничках він запасався усім необхідним. Саме в крамничці Родрігеса цьому пропашному хлопцеві пропонували вино, ербу² і тютюн в обмін на коров'ячі шкури. Плащ правив йому за постіль, небо було для нього покрівлею, а щоб втамувати голод, він полював на цих нічиїх пасовиськах. Тисячі таких самих, як він, молодців блукали в диких степах навколо Буенос-Айреса, навколо Санта-Фе і гір Межиріччя. М'яса тут було вдосталь. Голод вони тамували найкращими шматками, вирізаними з туші забитих тварин. М'ясо їли, трохи підсмаживши на вогнищі, без солі. З решти туші влаштовували собі бенкет собаки та хижі птахи. Але вино, тю-

тюн і тому подібне діставати було важко, тому пропозиція Родрігеса спокусила Пруденсіо.

Принісши першу пару шкур, він одержав за них трохи тютюну і трохи ерби. Раніше він з невчинених шкур робив для себе різні особисті речі. Тепер Пруденсіо Торрес дізнався, що в місті з них роблять мішки, підкладки для тюків та ящиків, реміння, віжки й бичі. Він дізнався також, що біля берега на шкури чекає контрабандистський корабель. Це йому дуже сподобалось, і він одразу ж вирішив об'єднатися з Лопесом та Весенте, такими ж гультьями-гаучо, як він сам, що вміли спритно орудувати ласо і білувати корів. Вони вчинили напад на скотарський маєток Арройо і повернулися звідти з горою шкур. Родрігес гостинно зустрів їх і щедро частував вином. Крім тютюну і ерби, Пруденсіо дістав ще хустку й шаровари. Лопес, кепкуючи, запитав, кому він збирається подарувати хустку. Але Пруденсіо був дикуном і не відповів. Ночами тільки для нього дзвенів сріблястий сміх і перед очима вимальовувалось жіноче обличчя, яке сповнювало тугою його душу. Це обличчя владно манило його до міста. За поясом у нього була заткнута хустка. Іноді він розгортав її, щоб погладити ніжний шовк, і тоді хитро посміхався.

У ті дні в Буенос-Айресі було неспокійно. Нашадки старих поселенців вимагали права власності на череди, що у великій кількості паслися в степах; вони хотіли стати єдиними законними власниками, які мають право вбивати тварин і продавати м'ясні продукти. Купка спадкоємців, прямих нащадків іспанців-конквістадорів, добилась постанови міської управи, де прямо вказувалось: «Ніхто, якого б стану і походження він не був, не має права забивати чи продавати худобу, якщо ця худоба не є його власністю і не має тавра, під страхом штрафу в шість песо та конфіскації м'яса». Саме тоді й виникло товариство акціонерів, які мають право вбивати худобу в степу.

Пруденсіо Торрес нічого не знав про те, що разом з народженням клейма і товариства акціонерів народжувалось і креольське скотарство. Він все шукав ту, чий образ зробив гіркою його самотність. Так і не знайшовши, він кінчив тим, що напився і загубив хустку. На другий день на вулицях затріскотіли барабани і глашатай зачитав постанову про те, що перша група, споряджена акціонерним товариством, збирається їхати на розшуки диких черед.

Пруденсіо Торрес записався в цю групу, і йому видали товсту бамбукову палицю з гострим наконечником у вигляді півмісяця. Мисливці перепливли річку і пішли по слідах черед. Найдосвідченіші їхали попереду, приглядаючись до трави і вказуючи шлях усім іншим. Незабаром за горбами вони побачили перед собою тисячі тварин.

Гаучо на чолі з акціонером просувалися півколом вперед. Розпочалося полювання. Пруденсіо Торрес разом з центральною групою вирвався наперед і почав перерізувати жили на ногах

¹ Пампа — аргентинський степ.

² Ерба — заварка для мате.

гварин. Поранені бики й корови падали, стікаючи кров'ю, і з мукою в очах задирали морди, поки гаучо добивали їх. Пруденсіо Торрес теж роз'їжджав верхи, вимахуючи довгою бамбуковою палицею з гострим півмісяцем на кінці.

За кожну голову він одержував реал. Кінець кінцем Родрігес обікрав його, обваживши під час продажу ерби й тютюну, і у нього в кишені лишився тільки один реал. Пересипавши шури сіллю, щоб зберегти їх від спеки, загін повертався до міста, де біля причалу стояли іспанські кораблі.

В кінці полювання над степом завжди стояв задушливий запах смаленої шерсті — то таврували диких тварин. Тавро узаконювало індивідуальну власність на дику череду і клало початок розвитку великих скотарських маєтків. Не мало ніякого значення, що бички гуляли, як і досі, на волі, а пасовиська залишались дикими. Таврована тварина не губилась — її можна забрати на підставі закону з будь-якого місця. І саме гаучо виконували найважчу роботу: приборкували диких коней, дубили шури, таврували худобу. В ті часи тільки шури та жир мали обмінну вартість. М'ясо ділили поміж себе хижі птахи та собаки.

Але епоха шкур минула, її змінила епоха солонини. Негри в Кубі й Бразилії працювали на плантаціях з шматком аргентинської солонини в кишені. Відчуваючи, що вже втрачають від голоду свідомість, вони впивалися зубами в шматок солонини — цієї «підшови», як називали її англійці, — не затримуючись і не припиняючи своєї роботи.

Поблизу місць, де вантажились кораблі, з'явилися солоні. Різники здирали з м'яса зайвий жир і різали його на більш-менш рівні за товщиною смуги. Після цього м'ясо складали в ями під навісом і заливали розсолон. Там воно лежало не менше місяця, а потім його розклали у діжки і відправляли в Іспанію, Кубу, Бразилію. Попит на солонину зростав з такою швидкістю, що не вистачало бочок, і віце-король наказав привезти з Малаги шість бондарів, щоб навчити креолів робити діжки.

Так у районі Кільмес виникла величезна солярня, що мала власний порт. Він називався Лас-Ігерітас. Хазяїном його був Хуан Мануель де Росас, управитель компанії і ворог Травневої революції. Дона Хуана не цікавили різні схрещування та поліпшення породи. Навіщо це, коли й звичайнісінька солонина до смаку неграм і мулатам?

Потім був бій під Касерес, і монополії Лас-Ігерітас став край. Кількість солярень збільшувалась: тільки в провінції Межиріччя за рік убивали понад двісті тисяч бичків, а в 1865 році з порта Буенос-Айрес вивезли чотириста п'ятдесят сім тисяч центнерів солонини.

Таке зростання попиту вимагало нового методу консервування м'яса, який відповідав би технічному прогресу. В Парижі інженер-француз, що також носив у кишені шматок солонини, робив досліди, застосовуючи ефір та аміак.

М'яко хлюпаючи об борти, масна вода Ріачуело роз'їдала дерево «Еухенії». Човняр Франсіско, великим пальцем набиваючи тютюном люльку, дивився на весла, що лежали на кочетах. «Кепський ранок, — думав він, — краще б оце прив'язати човен та сходити в ресторанчик». Відколи розпочався страйк, ніхто не їздив ні на острів, ні з острова. Для чого ж сидіти тут, коли можна добре відпочити в боліче? Цього разу страйк був справжнім. Скільки років він тут прожив, але такого ще не було. Страйк розпочався на «англійці», далі перекинувся на «Ла-Негра» і «Ла-Бланка», а потім, як кажуть, захопив навіть комбінати Вельсона і Свіфта в Берріссо. Це схоже на справжню революцію! Багато років Франсіско об'їжджає на своєму човні береги цієї річки, він зник до її смороду, до її свинцевої води. Він перевозив усіх, кому треба було перебратися на острів і хто платив йому гроші. Іноді в човен сідали цілі сім'ї з дітьми, які дивились на цю поїздку, як на пригоду; вони боялись віддзеркалення у воді, запитували, чи глибоко тут, чи траплялось, щоб човен перевернувся, чи вміє він плавати. Ці люди поводили себе так, ніби збирались переплисти океан, а не цей рукав річки, на якому з'являлись хвилі лише тоді, коли по ньому проїздив буксир. А коли на повороті човен починав гойдатись, пасажирин блідли і хапалися за борти.

Дон Франсіско, посміхаючись, посмоктував свою люльку. Запах тютюну перебивав сморід води. Його не лякала глибина річки, для нього переплисти її було все одно, що похлюпатись у ванні.

Пропливло каное з молодою парочкою: він на веслах, а вона біля керма. Шлюпка швидко линула по маслянистій воді. Франсіско підкрутив вуса і знову запалив люльку. «Кепський ранок. Краще було б зробити, як усі товариші: прив'язати човна й посидіти в боліче». Лише звичка утримувала його. Він і дня не міг прожити без човна, навіть коли хворів, не забував про нього. І коли якийсь час не бачив своєї посудини, йому здавалось, що він ризикує назавжди втратити її.

Човнові, мабуть, було стільки ж років, як і йому. Цим літом він думав трохи підремонтувати його. Човен, як жінка, — трішки підмазати, — і вже виглядає зовсім іншим. А от його самого підмазати вже не можна...

Клубне каное з молодою парочкою перетворилось вдалині на маленьку цятку. Може, вони шукають затишку під отими деревами, де немає будинків і не видно пароплавів, де не стежать за тобою цікаві очі і не чути смороду? Так, він обов'язково пофарбує свого човна у яскравочервоний колір. І знову наведе зараз уже майже непомітну назву. «Еухенія» нагадувала йому про дочку, яка жила далеко в Італії, про внуків, про родину. Саме через це він майже не залишав човна. Йому подобалось гойдатися на хвилях ріки, палити свою люльку, вдивлятися у воду, вести таємні розмови з кумедними рибками. Товариші не розуміли, чому він залишається наодинці так довго. Вони не знали, що річка — чу-

довий співрозмовник: вона уважно слухає і нічого не запитує. Він розповідав їй про пригоди своєї бурхливої юності, про далекі мандрівки і береги Африки, де жінки ніжні, а вино густе, немов нафта. Йому не сповнилося ще й п'ятнадцяти років, коли він почав мандрувати. Так, він добре погуляв по світу... Чужі мови, далекі

міста, рідкісні плоди. Він любив розповідати про все це річці, раз по раз набиваючи люльку тютюном. Можливо, дещо з його розповідей було мало вірогідним, але хто міг спростувати це?! Для нього усе те, про що він згадував, жило. І ріка була німим приємним слухачем, який не посміхається глузливо і не кривить губи, як друзі в боліче. З ними — гра в карти; з рікою — секрети. Та це були, власне, й не секрети, адже ніяких таємниць він не мав, це були тільки спогади.

— Гей, човняр!

Старий підвів очі й побачив трьох незнайомців. Обличчя, що виросли перед ним, не викликали довіри.

«Схоже, робітники. А, може, ні?»

— Чи воліте? ¹

Коли Франсіско не довіряв комусь, він завжди переходив на рідну мову, ніби вона могла захистити його.

— Перевези нас на той берег.

— Хіба ви не знаєте, що зараз страйк?!

— Нам це байдуже, ми хочемо переїхати.

«Чого їм треба?» — Ми сьогодні не перевозимо.

Трое чоловіків спустились по східцях, щоб сісти в човен. Але Франсіско вгадав їх намір.

— Послухай, діду, ми тобі добре заплатимо.

— Куди їхати? — запитав він, ніби збирався їм догодити.

— На м'ясокомбінат. Потім ще прийдуть люди, от побачиш.

«Запроданці. Страйколоми», промайнула думка.

Франсіско взявся за весла, закріпив їх у кочетах, потім вперся ногами і ривком відірвався від берега.

— Куди ж ти, клятий дідугане?!

Ще один ривок, — і човен вже на середині річки. Він чув їх крики і лише посміхався. «Запроданці паршиві».

Один з незнайомців у сліпій люті схопив камінь і з силою шпурнув його в човняра. Франсіско відчув удар по голові, в очах у нього потемніло. «Що це?» Він рукою помацав рану і пальці змокрили від крові. Тепер йому справді потрібна скляночка вина, добра скляночка, щоб вгамувати гнів. «Ех, якби мені було зараз двадцять! Я б їм дав, страйколомам проклятим!» Пролунав свисток буксира. Франсіско перестав гребти і човен пішов за течією. Одно весло випало з кочета і зникло у маслянистій воді. В голові у нього щось плескалось в такт хвилям. Це було немов солодке оп'яніння, і на кормі він бачив тепер обличчя своєї дочки Еухенії, яка посміхалась до нього.

На гратах вагонів-кліток, які підвозили худобу до м'ясокомбінатів, чітко виднівся напис: «Поводьтеся добре з худобою». Вагони котилися й котилися, а затиснуті, немов у лещата, тварини, неспокійно переступали ногами й одчайдушно ревли серед випарів екскрементів. Співучі колеса ніби кидали в спітнілі морди: «Поводьте-

¹ Чого вам? (Італ.).

ся добре з худобою... Поводьтеся добре з худобою... Поводьтеся добре з худобою...»

Тварини тицялися в ґрати, шукаючи виходу, принохувалися до повітря, ніби вгадуючи запах конюшини та люцерни, якими були вкриті поля, що тяглися обабіч залізниці.

«Поводьтеся добре з худобою... Поводьтеся добре з худобою...» — ритмічно вистукували колеса вагонів, і глухо лунав дзвін залізних буферів. Вже можна було розгледіти димарі й корпуси м'ясокомбінатів, зелені садки передмість, поставлені на якоря кораблі, чувся шум фабрики, гудів розтривожений вулик людей і машин. А ось уже й загороди, побілені вапном, загоничі на конях чекають на вивантаження худоби.

Повітря розтинали крики загоничів і ляскання батогів, а колеса все вистукували по складах: «По-водь-те-ся доб-ре з ху-до-бо-ю». Коли поїзд, нарешті, став, тварини безладно виривалися на платформу і починали лизати побілену вапном огорожу.

На світанку нескінченна череда била ратицями об дощаний настил, море рогів хвилюю котилося до бойні, продираючись крізь ранкову імлу, чулися крики погоничів, в повітрі стояв тваринний сморід, змішаний з різким ароматом клеверу. Спрагла худоба сунула тісними вулицями, неспокійні бички хвицялись і штовхались, намагаючись вирватись уперед, на волю. Але погоничі на конях утворили кордон, і тварини марно кидалися від одного тротуару до іншого, паралізуючи рух на вулиці.

— М-му-у-у... му-у-у! Му-у-у!..—ревла худоба.

Лунав ляскіт батогів, іржали коні, але дужі руки погоничів міцно тримали вуздечки, і череда, підхльостувана криками, безладними хвилями сунула вперед; тварини, немов передчуваючи близьку смерть, противились цьому нескінченному перегону. В ранковому світлі тьмяно виблискували роги й копита, бруківка гула під ударами тисяч ратиць, а погоничі без упину гасали на конях, через силу переборюючи сон. Прикривши вологі уста рукавом, вони кричали охриплими голосами, які, здавалося, народжувались із самої імли:

— Гей! Гей!

— Му-у-у!.. Му-у-у-у!..

У білосніжних сорочках, з ножами у піхвах, вишикувалися в тіні велетенських воріт, немов приготувавшись до штурму, люди з пораненими мозолистими руками. Білі сорочки чітко виднілись на сірому тлі похмурого світанку.

— Вчора пригнали чотири тисячі голів.

— Конвейер більше не витримує.

— Конвейер? Це ми більше не витримуємо! Я вже не володію рукою і навіть уві сні продовжую білувати туші.

— Ганьба, ми зраджуємо своїх братів!

— До нас гонять худобу з інших боень!

— А наші брати у цей час борються за шматок хліба.

— Не будемо працювати на «англійця»!

— Не будемо!!

Череда наближалась. Це був розбурханий речучий потік, схожий на річку під час повені, що нестримно рветься з берегів, щоб затопити безплідні поля і поглинути все своїми могутніми хвилями. Дикі інстинкти терзали тварин, і вони крутили головами, шукаючи порятунку і вільного степу, не бажаючи йти в загороди, немов уже відчували запах сталевих клинків.

Тварини й люди наче змовились у цей ранок. Зморених погоничів хилило на сон, їх до кісток пробирала ранкова свіжість, свинцем наливалися повіки. Вже видно було бойню, вже зняло ціле море вогнів. Боець, напевне, уже знімав фартух, на мусатах з'явилися щербини від точення ножів.

— Знову пригнали?

— Нас завалюють худобою з комбінату «англійця»!

— Треба страйкувати!

— Хай живе страйк!

Нескінченний потік худоби з ревом наближався до бойні, трамбуючи землю. В цей час з-за рогу вискочив з блискучими шаблями загін кінної поліції. Звук горна розігнув холодне повітря, і вершники полетіли на непокірних робітників. А жива ріка вже вливалась у загороди, і стомлені погоничі раділи близькому відпочинку.

Шаблі плиском падали на спини й плечі, шматували сорочки й тіло; повітря струсонули крики та постріли. Натовп у білих сорочках відступав до худоби. Стривожені бички і корови збивались до купи, в сирому тумані висів запах свіжого гною.

Серед робітників був Рейносо, креол з Туїу, що працював на бойні. Як тільки він побачив нападаючих кіннотників, у нього блискавкою промайнула думка: він кинувся до загороди, де ревла худоба, і навстіж розчинив ворота. Потім ударив батоном бика-вожака, який і без того рвався на волю. Коні з вершниками падали, збиті на галопі, білі сорочки перемішались з худобою, в сірій імлі блищали шаблі, а череда розпливалась, немов потік.

— Хай живе страйк!

Відрізани потоком худоби, безсилі заглушити крики, кіннотники шаленіли від люті. І раптом погляди всіх обернулись до щогли. Якийсь чоловік, мов кішка, виDIRався на її верхівку.

— Це Рейносо, це Рейносо,— кричали страйкарі.

Загорнувшись у блакитний з білим прапор, прапор своєї батьківщини, Рейносо кричав:

— Товариші, приєднаймося до наших братів з «англійця»! Хай живе робітнича солідарність!

Багатоголосий натовп підхопив його слова:

— Хай живе! Хай живе!

В будинку управління м'ясокомбінату відчинилося кілька вікон, і розгублені обличчя широко розкритими очима втупились у подвір'я, у нестримний біг худоби, у наступ ножів, затиснутих руками сучасних гладіаторів.

V. Анна захищається, або смерть біля воріт

Була осінь, і вітер надмавав вітрила кораблів у Руанському порту. Юрба зівак знічев'я стежила за вантаженням. Матроси піднімали на судно розрізані навпіл туші биків, овець і свиней, нескубану домашню птицю з закривавленим пір'ям.

— Для чого вони все це вантажать?— питали цікаві один одного.

І ніби для того, щоб іще більше посилити їх подив, з'явилися вантажники, несучи кошики із свіжими овочами.

— Та вони з глузду з'їхали! Адже все погниє!— обурився хтось у юрбі.

— І все це попливе не куди-небудь, а в Америку,— сказав другий.

— Вони змушені будуть викинути все це у море, щоб не задихнутись,— додав якийсь дідок, випускаючи хмарки диму з розкішної турецької люльки.

— Яка дивна назва у цієї посудини!— вигукнув обшарпаний хлопчина.

Всі пересунулись до корми і насилу прочитали по літерах: «Фрігоріфік»¹.

На палубі якийсь чоловік наглядав за роботою матросів. Він був низенького зросту, кремезний, з рухливими очима за скельцями окулярів; чоловік весь час стукав палицею по поручнях, ніби нагадуючи: «Кінчайте, кінчайте швидше!»

Сонце сховалось за молом, кинувши останній промінь на винарню Арнен. Тоді зіваки з пристані, одразу забувши про пароплав, подались туди, щоб випити склянку вина і зіграти партію в карти. Вітрила прикрили такалаж, запрацювали машини. Дужі матроси руками підняли якір. Присмерк уже розкидав примарні сірі тіні від низеньких будиночків Руана, коли «Фрігоріфік» відчалив від набережної.

Багато хто питав мсьє Шарля Альбера Тейє про походження такої назви корабля. Але замість відповіді мсьє Шарль тільки посміхався. Він добре пам'ятав, як вісім років тому, у 1868 році, подався шукати пригод на кораблі під назвою «Ріо-де-Жанейро». Йому не пощастило, бо після двадцятиденного плавання дерев'яна машина, встановлена на палубі, вибухнула, і його холодильна установка вийшла з ладу. Недбалість наглядча коштувала йому восьми років бездіяльності. Тільки тепер оце вдалось знову добитися довір'я судновласників і зафрахтувати другий корабель. Шарль Тейє не вірив у забобони, але все ж таки побажав сам охрестити корабель і дав йому назву, якої судно й заслуговувало: «Фрігоріфік». Він і сам не знав чому, але всім серцем вірив, що ця назва в майбутньому стане знаменитою. Мосьє Тейє спустився у трюм і розпорядився, як розмістити туші; водночас він пересвідчився, що вентиляційна система працює бездоганно.

Потім він розшукав капітана в його каюті, щоб докладніше розпитати про місце призначення. Чи бував той коли-небудь в Буенос-Айресі? Яка це країна? Йому розповідали про пишні луки, де рогата худоба гуляла, немов у раю при створенні світу. Правда це, чи з ним лише жартували? Капітан підтвердив: «так, все це правда». Він не хотів зізнаватися своєму пасажирові, що бачив тільки обриси та головні вулиці цього південноамериканського міста. Він ходив туди за вантажем шкір та в'яленого м'яса. Тепер кажуть, що ця країна почала вивозити пшеницю. Ті, хто побували у глибині материка, розповідали про чудові рівнини цієї країни. Але це його мало цікавило. Він був капітаном торговельного корабля.

¹ «Холодильник» — (фран.).

Зате інженерові Тейє країна з багатими степами здавалася чимсь казковим. Інженер з Парижа, він був великим мрійником і з запалом пояснював капітанові, як підкорити холод і як зберігати його. Звичайно, холод не дуже приємна річ. Іноді його слід проганяти чаркою доброго коньяку.

— А для чого зберігати холод?

— Як тільки приїдемо в Ліссабон, поласуємо нашим м'ясом, із трюмів.

«Істи це м'ясо?» А вголос капітан погоджувався: «так, так». Та в думці твердо вирішив за всяку ціну відкараскатись від такого добра. Він оголосить себе вегетаріанцем або скаже, що йому необхідно стежити за вахтою. У нього зовсім не було бажання отруїтись. Цей інженер, мабуть, трохи не при своєму розумі, але він не має права допустити, щоб захворіли інші.

Корабель прибув до Ліссабона саме в той час, коли виникла потреба ліквідувати серйозну аварію, яка трапилась з котлом холодильної установки. Капітан зрадів: «Ми змушені будемо викинути всю цю гидоту в море!» Час від часу, коли інженер не чергував у трюмі, він спускався туди, щоб понюхати м'ясо, розгортав пир'я на курях, тицяв пальцем у закривавлені ребра свиней, у туші биків. Від них ще не тхнуло. Але це неодмінно станеться! Хіба ж може бути інакше?

Стоянка в Ліссабоні затягувалась. Інженер Тейє нервував. Він особисто керував усіма ремонтними роботами.

Міське управління влаштувало на їх честь бенкет. Капітан був у захопленні. Нарешті він поласує свіжим м'ясцем! Він покуштував усіх страв, навіть пальці облизував.

— Ну як? Смачно, правда? — запитав у нього інженер, не випускаючи з рук виделки.

Настав час промов. Префект підвівся, щоб похвалити чудові якості французького м'яса.

— Так, так, — кивав капітан посмоктуючи свою люльку. «Але що говорить цей чоловік? На бенкеті подавали м'ясо з корабля?»

Капітан зблід і мовчки подався в туалет.

В Парижі одразу ж дізнались про успіх інженера Тейє. І акції компанії, створеної для виробництва холодильних установок, піднялись від тисячі до п'яти тисяч франків. Але чи був у інженера Тейє патент на свій винахід? В конторі реєстрації патентів він не значився. Ех ти ж, французький мрійнику!

— Не треба поспішати, — любив повторювати інженер Тейє, який завжди нехтував офіційними законними нормами. На цей раз він не хотів терпіти невдачу і, перш ніж зареєструвати винахід, бажав всебічно перевірити його на практиці.

Але звістка про бенкет в Ліссабоні швидко поширилась через послужливу пошту, і в Парижі вже ділили майбутні прибутки.

Корабель продовжував свій шлях. Капітан дивився тепер на інженера Тейє з великою повагою. Він і тепер спускався, хоч і не дуже часто, в холодильник. Частину птиці і м'яса з'їли

в Ліссабоні, а те, що лишилось, було таким же свіжим, як і в перший день.

І от, нарешті, на горизонті появились присадкуваті будинки Буенос-Айреса. Розвантажувальні човни підплили до борту корабля. А на березі величезної ріки напівголі мулатки й іспанки прали білизну і падали димні люльки.

— А де ж пасовиська? — допитувався інженер.

Пароплав, який привіз м'ясо в країну корів! Це було видовище, варте уваги. Всім хотілось подивитися на це чудо. Президент Авельянеда також зійшов по трапу, щоб помацати заморожене м'ясо. В просторій їдальні було влаштовано бенкет, і міністр сільського господарства вголосив промову, в якій заявив, що Аргентина перестане вивозити в Кубу та Бразилію солонину, щоб експортувати свої найкращі м'ясні продукти в Європу.

Спершу звідси вивозили спеції, щоб зберігати м'ясо, яке не переносило літньої спеки. А тепер Європа створила штучний холод, щоб вивозити м'ясо з Ріо-де-ла-Плата. Один цикл закінчився, починався другий. І м'ясо, — ця їжа людей ще з часів потопу, ставала двигуном розвитку. Про це думав інженер Тейє, поки міністр розсипався красномовними фразами.

А пасовиська? В першу ж неділю інженер виїхав з Буенос-Айреса і, вдихаючи пахощі ґрамільї та чагарників, з подивом дивився на величезні череди, що паслись на трав'янистій рівнині.

У березні 1877 року «Фрігоріфік», вже добре відомий жителям Буенос-Айреса завдяки своїм струнким контурам, відплив у море, наповнивши свої численні паруси вітром з Ріо-де-ла-Плата. В його трюмах лежало аргентинське м'ясо, яке мало завоювати європейського споживача. Спершись на борт, інженер Тейє думав про перспективи, які відкривав перед людством його винахід.

Його винахід? Тейє навіть не знав, що його успіх розпалив заздрість. Люди з яструбиними пазурами вже налаштувались заперечувати його права. Приїхавши у Францію, він дізнався, що патент давно зареєстрований на інше ім'я. Але Тейє був не з тих, хто складає зброю при першій невдачі. Він звернувся за допомогою до правосуддя. Чекаючи остаточного рішення, інженер побував у паризькому морзі, де з подивом побачив у дії нову холодильну установку. Негадане суперництво дало себе знати раніше, ніж прийшло рішення суду, яке сповіщало про поразку. Він програв справу — суд присудив сплатити судові витрати, які перевищували його мізерні кошти. Він ходив по інстанціях, був у повіреного, натискав на всі важелі і зустрівся нарешті з суддею. Його «помилювали», звільнивши від боргу з умовою, що він відмовиться від будь-яких претензій на свій винахід. Але Тейє визнав за краще сісти за ґрати і вісім місяців покутував в одиночній камері свою віру в справедливість системи, яка робила з чесних людей заздрісних і безсоромних хапуг. Потім прийшла бідність, жорстокі злидні, друзі відсахнулись від нього. Капіталісти старого світу не

визнавали цієї людини, яка вимагала, відстоювала свої права, замість того, щоб просити милостиню. Тейє повернувся до своїх книжок, до своєї лабораторії, терплячи холод і голод. Але одного разу він одержав нагороду від аргентинського уряду. В далекому Буенос-Айресі також переміг саме його спосіб і замість засолювання м'яса там перейшли до сучасного заморожування.

Смерть забула за нього, а коли у 1908 році в Парижі зібрався Перший міжнародний конгрес спеціалістів з штучного холоду, хтось назвав ім'я інженера Шарля Альбера Тейє. З туману минулого вплив «Фрігоріфік», а за ним, спираючись на ціпок, на сцену піднявся старий чоловік з сивою борідкою клинцем. Його зустріли бурхливою овацією і проголосили батьком холодильників.

Страйковий пікет складався з чотирьох жінок. Холод розум'янив їхні обличчя, вітер шпурляв у них пригорщі гострих піщинок. Але вони не здавались і непохитно стояли на варті з листівками в руках. Серед цих чотирьох жінок найбільшою ентузіасткою була Анна Родатьєна. Вона не відводила блискучих очей від рогу вулиці і, ледь помітивши білий халат робітника м'ясокомбінату, одразу ж бігла йому назустріч, простягаючи листівку. З-під її хустки вибивалися чорні кучері.

Анна добре пам'ятала збори, на яких виступали Сор'яно і Альмірон. «Якщо до нас приєднаються всі жінки, страйк буде виграно». Пригадавши сказані на тих зборах слова, вона відчувала ще більшу відповідальність. Жінка постукала за каблуками, щоб зігріти ноги. Їй здалося, що вона взута у дерев'яні шкарбани, в яких ходять у кишкового цеху. Коли шкарбани промокали, вони робилися важкими, немов кайдани. Що їй казати, робота в кишкового значно важча, ніж у інших цехах, де вона працювала раніше. Взявши крижані струмені від холодильників немилосердно проймали до самих кісток. Не допомагали ні джемperi, ні сорочки, ні спідниці. А влітку, навпаки, виснажувала нестерпна жара, що йшла від машин, де мились кишки.

Вона пригадала свій перший день роботи на м'ясокомбінаті. Шум машин, швидкість конвеєра страшенно лякали її. Анну поставили тоді на зав'язування товстих ковбас, які направляв на полотно конвеєра інший робітник. Ковбаси були одинарні й подвійні, або, як їх називали, «парубки» й «жонаті»; за годину вона мала перев'язати тридцять «жонатих» або шістьдесят «парубків». Анні важко було виконати цю норму, бо вона стояла далеко від машини, яка набила ковбаси, і до неї доходило мало ще незав'язаних ковбас.

Влітку працювати було значно приємніше, бо ковбаси виходили з камер заморожені, але зате взимку... Взимку доводилось віддирати лід, який вкривав їх, і пальці зводила судорога, водянки лопались, а руки синіли від холоду.

Анна потерла долоні, ніби щойно закінчила перев'язувати начинену ковбасу. Вона побачила, як з-за рогу вийшли дві жінки. Анна пішла їм назустріч.

— Куди йдете, подружки?

Жінки нерішуче зупинились. Одна з них намагалась заховати за спину якийсь пакунок.

— Ви йдете на м'ясокомбінат?

Робітниці мовчали. Вони не насмілювались ні продовжувати свій шлях, ні відповідати. Анніні подруги також мовчали.

— Не може бути, щоб ви хотіли зрадити нас! — сказала Анна, вклавши в свій голос усю свою зневагу до зрадництва.

Жінка з пакунком хотіла вже було повернути назад, але подруга з відчаєм схопила її за руку і, звертаючись до Анни, сказала:

— Пропусти нас! Нам треба пройти!

— Якщо поясниш, для чого, я пропущу тебе, — стояла на своєму Анна. Інші пікетниці мовчки спостерігали за сценою, яка водночас і зацікавила їх і трохи розвеселила.

«Альмірон сказав — навіть птиця не повинна пролетіти на комбінат», — думала Анна.

— Ми повинні нагодувати своїх дітей. Пропусти нас.

— Ах так? Ви гадаєте, що нам не треба нікого годувати? В оцієй, бачиш, — Анна взяла за руку одну з своїх подруг, — у цієї вдома троє голодних ротів, а сама вона вдова. І все ж таки вона тут, разом з усіма страйкарями. А ви...

— В мене теж троє дітей, — промовила жінка, не відпускаючи подруги з пакунком. Обличчя її зблідло.

— А ти гадаєш, що тобі покращає, коли станеш зрадницею? Якщо комбінат переможе, залишиться стандарт і та ж сама голодна зарплата. Нас, як і раніше, нізачо викидатимуть з роботи, і ніколи не перестануть знущатися з нас.

— Я хочу пройти, — тупо повторила жінка.

— Послухай! — Голос Анни раптом став теплим і ніжним, ніби вона вгадала, що опір робіниць послаблюється. — Прочитай цю листівку, прочитай, що вимагаємо ми для жінки: за однукову з чоловіками працю — однакова й плата. Як це тобі подобається?

— Мені здається, що це було б добре, — сказала робітниця.

— А ти? — звернулась Анна до жінки з пакунком.

— Мені теж. Я вагітна, а працюю нарівні з чоловіками.

— То ж бачиш! Ми маємо повне право одержувати однакову зарплату, але нам платять чомусь значно менше. Нами замінюють чоловіків, і зараз нас половина на комбінаті. Ми терпимо однакові муки і за однакові обов'язки хочемо мати рівні права. Саме через це — не пропустимо нікого...

— Я хочу пройти, — наполягала жінка.

— Якщо ти підеш, то будеш там одна однісінька. Ніхто не зробив цього, ніхто не захотів зраджувати. Що ти, власне, виграєш? Роботу на день. А потім? Тобі платитимуть так само, як

і досі, а коли захворієш чи постарієш, тебе без жалю викинуть за ворота. Залишайся з нами. Нас тисячі, ми сильні і нас підтримують робітники інших фабрик.

— Ходімо звідси,— знову спробувала забрати свою подругу жінка з пакунком.

— Я хочу пройти, у мене трое дітей.

— Ходімо,— повторила її подруга.— Я тобі казала, що це негарно, я не хочу бути зрадницею! — І вона швидко пішла за ріг вулиці.

Старша жінка провела її очима.

— Ірмо, Ірмо! — гукнула вона.

Але та зникла за рогом, навіть не обернувшись. Сльози градом покотилися по щоках старшої.

— Не плач, сестро.— В голосі Анни Рода-тьєна зазвучали материнські нотки.— Ну заспокойся, не можна плакати. Ось, візьми ці листівки, а ти, Каміло, запиши її адресу. Ми допоможемо їй...

Різко загальмував автомобіль. З нього поспіхом вискочило двоє чоловіків.

— Що ви тут робите?

— А ви хто такі? — рішуче виступила їм назустріч Анна.

— Як це, хто ми такі?! Я тобі покажу, клята іноземко! — Один з них схопив її за руки.

— Пустіть мене, пустіть!

Другий, шукаючи до цього насильства якогось приводу, звернувся до жінки, яка витирала сльози:

— Це вони тебе не пускали?

— Ні, сеньйоре, — твердо відповіла та, витираючи рукавом щоки.

— Ти хочеш працювати? Іди, іди, не бійся, з тобою нічого не трапиться.

— Ні, я не піду. — Вона намагалась завернути в протилежний бік.

— А ви про що тут базикаєте?

Подруги Анни почали нерішуче вигукувати:

— Пустіть Анну, пустіть її!

Підтримка подруг і тієї самої жінки, яка так наполегливо намагалась «зрадити», підбадьорила Анну і дали їй силу. Вона зі злістю вкусила агента за руку, той скрикнув від болю і випустив її. Анна кинулась тікати в один бік, а її подруги — в другий.

— В машину, швидше! — крикнув один з незнайомих.

Анна швидко бігла вперед, повернула за ріг, перетнула вулицю. «Ще двісті метрів, а там Альмірон». Вона відчувала, що її наздоганяють.

— Зупинись, собако!

Але Анна все бігла й бігла. Вона ще раз повернула за ріг, і тут машина порівнялась з нею. Один з переслідувачів притис її до стіни і почав викручувати руки.

— Не дряпайся, собако, не дряпайся!

Другий агент поспішав йому на допомогу. Анна з усієї сили захищалася ногами, дряпалась і кусалась.

— Ти нам за все заплатиш, клята бунтівнице!

Вони намагались підтягти її до машини, але Анна чинила одчайдушний опір. Плаття на ній було вже подране в кількох місцях. Побачивши оголені плечі жінки, один з агентів гукнув:

— Давай роздягнемо її, Андре. От буде здорово!

Вони пошматували і стягли з неї весь одяг, і ранковий холод охопив її молоде тіло. Сльози безсило гніву текли по обличчю Анни, але вона продовжувала боротись.

— Пішли, красуне! Взнаєш, де раки зимують...

Біля машини Анна зібралась з останніми силами і ще раз спробувала вирватись; розпач удесятерив її опір, і весь її гнів, вся ненависть до м'ясокомбінату вилились у цій упертій боротьбі. «Мене візьмуть тільки мертвою». Вона побачила сіре небо, комбінат, а вдалині зелені гайки. «Як дивно, усе чомусь гойдається, наче на кораблі... Ох, якби Терезі та Камілі пощастило розшукати Альмірона...»

— Здавайся, собако, бо вб'ємо на місці!

Один з чоловіків вихопив револьвер і націлювався. «Вони хочуть застрахати мене». Раптом

Анна помітила свою голизну, і сором обпалив її обличчя.

— Стріляй, боягузе!

І тут сталося чудо. Револьвер полетів у повітря. Удар кулаком відкинув піку насильника. Другий чоловік кинувся навіки. В Анниних очах все почало двоїтись, але серед туманних образів, які витали перед нею, вона розгледіла постать Альмірона. «Нарешті!» Сили залишили її. Шум бійки зтих. Анна відчула, як хтось прикриває її піджаком, а потім до неї долинув голос Пабло Сор'яно, який вона так добре знала. Пабло тихо наказував:

— Обережно. Перенесіть її в машину.

Анна хотіла якось висловити свою радість, свою вдячність, але змогла лише прошепотіти:

— Товариші...

— Молодець, дівчино, ти чудово захищалась.

— А ці собаки? — запитала вона.

— Один уже дістав по заслугі, другий своєчасно втік.

— Далеко не втече, піймаємо, — люто процідив кризь зуби Альмірон.

Анна відкотила комір піджака, заплющила очі і ще раз радісно прошепотіла:

— Товариші!..

Дошки на мосту зарипіли під вагою грузовика, і сморід гнилої води вдарив у ніс тим, що сиділи в кузові, тримаючись за борти машини.

«Я так і знав», подумав Драмоне. Він одразу ж почав міркувати, як треба діяти, прикинув висоту борту. «Обходити ворота з флангу», — наказав тоді лейтенант, коли їх косив вогонь кулемета, встановленого на височині. Він повз на животі по нерівному схилу, притискаючись до землі, вдихаючи різкі пахощі трави, а потім пролунав вибух гранати, після якого запала мертва тиша. Безперервне смертоносне стріляння кулемета припинилось. Так йому відсталася погони сержанта і десять днів відпустки. Якими радісними були ті незабутні дні, коли він повернувся до родини, до священної тиші полів, до теплого хліба й вина, що ним пригощали його із старих бурдюків.

«Обходити ворога з флангу».

Грузовик швидко котився, примушуючи всіх міцно триматися за борти. Поки він не зупиниться, нічого вдіяти не можна. Але в усякому разі товариші повинні бути наготові. Тепер вітерець доносив запах жиру з м'ясокомбінату, перемішаний з нудотним запахом нутрошків та ам'яку. Цементні споруди, свинцевосірі масиви будівель тяглися рядами без кінця.

Марроне неспокійно совався на сидінні, немов йому передавалася тривога людей у кузові. Страх холодив йому серце, паралізував волю. Бородатий велетень був не з тих, кого можна було б задурити, і якщо він пішов з своїми товаришами, то це означало, що він їм не довіряв.

— Справу потрібно кінчати якомога швидше, — сказав він Сааре.

Турок посміхнувся, але нічого не відповів.

«Це сигнал», вирішив у думці Драмоне́к, почувши, як кілька разів прогудів автомобільний ріжок. Він був певний, що їх заманили в пастку. Вони були беззбройні і могли захищатися тільки кулаками...

— Будьте готові до найгіршого,— сказав він найближчому сусідові.— Треба тікати, перш ніж машина зупиниться.

Його попередження обійшло всіх, хто сидів у кузові, але безробітні не погоджувались. Хіба їх везуть не в Кільмес корчувати поле з тисячами пнів і рубати ліс, щоб вони мали змогу прогодувати родину та дістали собі харчі й тютюн? Вони не хотіли слухатись цього бородатого велетня. Хто він їм такий? Якщо йому не хочеться працювати, нехай собі тікає і не баламутить інших своїми підозрами.

Драмоне́к прочитав в очах своїх товаришів золоті мрії про краще життя, і тут грузовик раптом притишив хід.

— Зараз! — рішуче сказав він, ставлячи ногу на борт. Але ніхто не послухався, всі дивились на нього, немов прощаючись.

— Ідіоти, не вірите мені?!

Грузовик різко повернув у ту мить, коли розчахнулись величезні ворота м'ясокомбінату. Машина, підскачовши, швидко прошигнула у двір. Драмоне́к спритно виплигнув з кузова і побіг до виходу, але ворота були вже зачинені. Безробітні не могли отямитись від подиву: а де ж безкрай ліс, де ті тисячі пнів, що їх треба корчувати? Замість цього їх оточила поліція із зброєю наготові.

Драмоне́к почав перелазити через ворота. Один з поліцейських націлівся в нього, але Сааре різким рухом руки примусив його опустити пістолет. Турок швидко побіг до електробудки. Рукоятка рубильника була мов із чорного дерева. Повітря розітнув пронизливий рев сирени. Безробітні розгублено дивились один на одного. Поліція оточувала їх і біла прикладами. Марро́не засорчав у свисток, викликаючи підмогу.

На залізних штабах воріт, обкручених колючим дротом, звивався велетень з посинілим обличчям; руки його обвуглились, від одягу несло смаленим. Здавалось, то розпластав свої крила велетенський птах, вражений блискавкою.

VI. Шукаючи союзників

Швидким поглядом Пабло окинув зал. Там не було жодного вільного місця. В перших рядах він помітив Гвзмана, Анну Родатьєна, трохи далі — Рейносо, робітника з міської бойні, яка страйку-

вала з солідарності. Але що робить серед робітників Карбальо, наглядач холодильних установок? Невже він теж приєднався до страйкарів? Пабло зустрівся з ним поглядом і посміхнувся. Дехто з присутніх намагався вгадати, з ким це він, керівник профспілки, обмінювався привітанням.

Альмірон ні на крок не відходив від Пабло і наче перетворився на його тінь. Він супроводжував Пабло всюди — на збори, на різні зустрічі, навіть оберігав його сон. Інструкції Енріке були категоричними. Сор'яно мав звичку ходити один і відкрито, зовсім не турбуючись про свою безпеку. Отже, інші повинні були подумати про нього.

Сьогодні Альмірон майже силоміць примусив його надіти чорні окуляри, змінити одяг, капелюх та хустку, яку Пабло звик пов'язувати на шию поверх закритої куртки, і навіть начепити краватку. Йому пригадалось, як він вперше познайомився з Сор'яно. У нього страшенно боліла спина, йому не хотілося навіть розмовляти, і він ладен був накинутись на кожного, хто увійде до його кімнати. Але Сор'яно повів себе так, ніби й не помітив його поганого, зовсім не недільного настрою. Пабло відкрив перед ним незвіданий світ з островами і портами, з прекрасними словами: боротьба, солідарність, профспілка. Альмірон страждав тоді від самотності, примушуючи себе забути Юліану, а Сор'яно, мов фокусник, провів його через такі несподіванки, познайомив з долею стількох людей, пробудив у ньому благородні товариські почуття, пив з ним одне мате, навіть ввів у лави партії... Відтоді він уже ніколи не почував себе самотнім.

Збори ось-ось мали розпочатися. В залі ніде яблуку впасти. На вулиці стояв наготові грузовик з поліцією, озброєною сльозоточивими газами, напроти вишикувалась поліцейська охорона з підприємства. Чи зважиться вон? напасти на тисячі робітників і робітниць, що зібралися в цьому залі?

Сор'яно нахилився до Альмірона і сказав йому на вухо кілька слів. Той зійшов у партер і скоро повернувся на сцену з Анною Родатьєна та Рейносо. В залі пролунав грім оплесків: присутні вітали цих перших героїв страйку. Анна сіла поруч Пабло і зашарілась, її рум'янець був густішим, ніж тоді, коли агенти зірвали з неї одяг.

Пабло непокоїло питання: як заручитися підтримкою робітників при розслідуванні діяльності власників м'ясокомбінату? Це розслідування почав у парламенті Демарко. Пабло знав, що бій буде важким. «Аполітики»-опозиціонери в останній час мали перевагу, схиляли робітників до нейтральної позиції. Виною цьому була недостатня свідомість багатьох комуністів, які ще не розуміли, що при здійсненні пекучого історичного завдання — ліквідації напівколоніальної залежності — певну роль може відіграти і прогресивний депутат буржуазної партії. В питанні гегемонії робітничого класу суперечок не було, але дехто заперечував, що в розпалі боротьби, коли самі робітники виступлять на чолі

антиімперіалістичного фронту, можна буде сміливо використовувати підтримку інших класів.

Як тільки в палаті депутатів почалися дебати, одразу стало ясно, що мета цього розслідування повністю збігається з вимогами робітників м'ясної промисловості. І тому саме в цей момент Сор'яно, підтриманий Енріке, відкрив у партії дискусію про вироблення дійової партійної лінії. Швидке розгортання страйку зміцнило точку зору тих, хто розумів і підтримував прогресивний характер боротьби депутата Демарко, який представляв широкий сектор національної буржуазії.

Тепер йшлося про те, щоб переконати нестійкі робітничі маси, які схилились до умовлянь екстремістів. Чи вдасться це Пабло? Вже був час відкривати збори. Пабло Сор'яно охопило нетерпіння: він рвався в бій, бажаючи переконати товаришів у справедливості своїх поглядів. Раптом до залу увійшла та, кого він аж ніяк не сподівався тут побачити. Він побачив спершу знайоме пасмо волосся, потім трохи опуклий лоб і, нарешті, Пабло зустрівся з її очима, які лагідно посміхались до нього. Серце Пабло співало від радості. Скільки днів він не бачив Юлії? Зустріч з нею тут, хоча і на відстані, якої він не міг скоротити, запалувала його на боротьбу.

Коли Сор'яно підвівся, шум у залі стих. Він поклав на стіл кілька папірців з нотатками і у стислих тезах почав розкривати причини, що викликали страйк, аналізувати його розвиток і вплив на робітників інших підприємств.

— І ось, товариші, настав п'ятий день страйку. Наслідки непогані. У боротьбі проти м'ясокомбінату ми не самотні. Робітники «англійця» першими оголосили страйк, але до них скоро приєдналися робітники м'ясокомбінатів «Ла-Бланка», «Ла-Негра», Свіфта і міської бойні. З нами Авельянеда і Беріссо; з нами робітники-металурги заводів Сан-Мартін. Ми маємо докази солідарності і симпатії від колективу трамвайників та водіїв автобусів, а також від дрібних торговців, які зрозуміли, що наша боротьба — це також боротьба їхня, це боротьба всіх. А у цей час в національному парламенті один прогресивний депутат створив комісію по розслідуванню діяльності м'ясних монополій, мета якої збігається з нашими вимогами. Що ж, ми раді всім союзникам, які приєдналися до антиімперіалістичної боротьби, і тому, що ця боротьба перестала бути лише нашою боротьбою, а перетворилась на боротьбу всього народу. Від нашої гнучкості і терпіння, від того, чи порозуміємось ми з нашими союзниками, залежить кінцевий результат. Уряд і підприємці хотіли б ізолювати нас, щоб зламати голодом. Це їх стара тактика: роз'єднати противника і потім розбити його поодиноці. Але в країні лунають голоси національного незадоволення тим, що наш добробут віддається на поталу імперіалістам. Ми переживаємо такий момент, коли немає жодного соціального сектора, який не висловлював би свого незадоволення існуючим порядком речей. Депутат Демарко сконцентрував це незадоволення в своїй розслідувальній комісії. Він веде енергійну і безприкладну мужню боротьбу проти загарбницьких інтересів підприємств. Ми повинні наді-

слати йому своє схвалення, підтримати його, повідомити про наші вимоги. Цей крок з'єднає наш страйк з тими великими вимогами, які висуває зараз уся країна і від яких ми не можемо триматись осторонь. І, нарешті, я хочу відзначити чудову поведінку наших товаришів-жінок, що борються пліч-о-пліч з нами і не втрачають мужності. Можна назвати хоча б товаришку Анну Родатьєна і згадати про її героїчний опір агентам м'ясокомбінату...

Його останні слова потонули в бурі оплесків. Пабло заховав нотатки в кишеню і сів. Він знав, що опозиція теж не мовчатиме. Он уже Ільдефонсо просить слова. Пабло намагався знову відшукати очима Юлію, але марно: вона немов розчинилась у цьому багатоликому повному ентузіазму натовпі. Трохи схвилюваний, Пабло почав малювати щось на своїх папірцях. Йому раптом спало на думку відтворити обличчя своєї дружини. Щоправда, він не дуже володів мистецтвом художника, але його пальці вже машинально виводили на папері знайомий профіль.

— Я, товариші,— почав Ільдефонсо,— не розумію, навіщо на ці збори виноситься тема, така чужа інтересам робітничого класу. В парламенті депутат-опозиціонер, який одночасно є скотопромисловцем, лає привілеї, якими користуються капіталісти провінції Буенос-Айрес на шкоду дрібним прибережним скотарям. І я питаю, товариші, що може бути спільного у нас, робітників, з цією гризнею буржуїв? Ми за звільнення пролетаріату! Це справа самих пролетарів. Нас не цікавить політика. Нас цікавлять практичні заходи, які ми здійснюємо за допомогою профспілок. Ці заходи спрямовані на те, щоб були задоволені економічні вимоги, на які ми маємо право.

Слова оратора були зустрінуті схвальним шепотом, і він зійшов зі сцени з виглядом переможця. Поки другий робітник підіймався на його місце, Пабло виводив профіль портрета. Незадоволений результатом, він зім'яв папір і кинув його під стіл, намагаючись не пропустити жодного слова із виступу чергового промовця.

— Я згоден з тим, що сказав тут товариш Ільдефонсо. Депутат Демарко, якого так гаряче захищав наш секретар Сор'яно, патякає у палаті про підкупи, про те, що такий-то міністр дере за своїх бичків дорожче, ніж бідні скотарі узбережжя. Бідні скотарі... щоб їх усіх порозривало...

Ці слова зал зустрів загальним сміхом.

— ...Але хіба депутат Демарко порушить питання про тяжкі умови життя і праці робітника м'ясокомбінату, хіба він виступить проти стандарту, який висмоктує з нас усі сили, а потім хворих, з підірваним здоров'ям, викидає на вулицю?

Почулося кілька схвальних вигуків, та більшість робітників не підтримала промовця. Сор'яно щось писав на аркуші паперу. Перед ним стояло важке завдання — змінити настрої зборів, які начебто схилились до нейтралітету.

— Депутат Демарко з тієї ж породи, що й сам міністр: незадоволений політик, який скаржиться, чому йому не дають більшого шматка. Він протестує тільки через те, що дістав менше грошей за своїх телят. Але нам яке до цього діло?..

В залі знову запала тиша. Коли Пабло Сор'яно підвівся для відповіді, в його індійському обличчі відчувалася твердість і непохитність. Дивлячись на нього, робітники уявляли собі його життя, сповнене боротьбою і самопожертвами в ім'я їх класу; вони добре знали, скільки часу він просидів у в'язницях, бачили його активну діяльність, його роботу по організації страйку. Пабло Сор'яно міг помилятися, але ніхто не сумнівався в його щирості.

— Товариші,—голос Пабло пролунав, як звук фанфари,—кілька днів тому мені пощастило зустрітися з старим аргентинським пролетарем, свого роду пам'ятником робітничого руху. Це був старий креол, що звик, як і ми, з дитинства працювати ножем. Старий поділився з нами спогадами, він розповів про страйки сімнадцятого і дев'янадцятого років. То була героїчна боротьба, і тоді теж іноземний капітал терзав кривавими пазурами живе тіло нашої країни. А що прийшло після всіх їхніх мук, після такої безприкладної хоробрості? Поразка, товариші, поразка, яка кинула робітників ще в більший розпач, яка віддала робітників на поталу підприємствам немов військову здобич, трофей. А хазяї дістали можливість вибору: цей підходить, а цей — ні, цей піде працювати в кишковий цех, цей — на холодильник, а цього взагалі геть на вулицю...

Пабло замовк і подивився на робітників — обличчя у них були замислені й серйозні.

— Я багато думав над словами старого креола,—вів далі Пабло.—В чому причина поразки цих стійких борців? Я складаю тут шану перед пам'яттю керівників того страйку, хоч вони й були анархістами. Але, товариші, якщо використувати досвід минулого, то ми повинні розуміти, що ті виступи кінчались поразкою тому, що вони були ізольованими, не шукали солідарності з усім робітничим класом, а покладалися лише на стихійність. З сьогоднішнього дня ми повинні передбачати і по-справжньому організувати все, як що справді хочемо перемогти і покінчити з стандартом, який висмоктує з нас усі сили. Ми повинні піти назустріч нашим братам по класу і роз'яснювати людям причини страйку. Ми повинні допомогти їм зрозуміти, що боротьба наша свята, патріотична, бо, відтравивши пазурі м'ясокомбінатам, ми одночасно відрубаємо пазурі іноземним капіталістичним монополіям, які виснажують нашу націю. Це добре показав депутат Демарко. Економіка нашої країни поневолена. Рік у рік вивозиться з Аргентини понад мільярд песо у вигляді прибутків іноземних концернів. Звідси й борги по зовнішніх позиках,—то струмками тече і летиться наша кров. Наша мета — покінчити з цим. Країна повинна звільнитися від імперіалізму. А хто може сказати, що це не цікавить робітників?!

Збори з жадібною увагою сприймали слова Сор'яно, перед кожним з присутніх виникали знайомі картини.

— Робітничий клас має звичайно і свої власні інтереси, які він повинен захищати; правда й те, що звільнення пролетаріату — це справа самих робітників. Але не можна керуватись цими прин-

ципами механічно, треба пристосовувати їх до кожного конкретного випадку. Тільки так ми прийдемо до перемоги. На вашу думку, хто наш головний ворог?

Пабло чекав відповіді, але ніхто не відповів.

— Хто наш головний ворог? — повторив він.

— М'ясокомбінат...—пролунав чийсь голос.

— Дуже добре. М'ясокомбінат. Далі: в чіях руках м'ясокомбінат? В руках іноземного капіталу. Так от, якщо депутат Демарко наступає одночасно на іноземний капітал і на місцеві олігархії, якщо він звинувачує м'ясокомбінати, то чому ж він не може бути нашим союзником?

— Він скотар, власник! — знову почувся чийсь голос.

— Так, вірно: депутат Демарко — скотар, капіталіст,—продовжував Сор'яно. Але, що він захищає? Зростання і розвиток усього аргентинського скотарства. Він хоче звільнити скотарів від підкорення м'ясокомбінатам. Хіба це прагнення чуже нашій боротьбі? Хіба ми, робітники, боремось тільки за більшу платню і кращі умови праці? Ми боремось за повне визволення. А повне визволення завойовується шляхом захоплення політичної влади, щоб захищати не тільки власні інтереси, але й інтереси усієї нації. А як ми зможемо завоювати владу, відштовхнувши тих, хто зміг би йти разом з нами на цьому етапі боротьби, чи навпаки, об'єднавшись з ними?

— Це опортунізм! — пролунав другий голос.

— Замовкніть! — закричала більшість.

Пабло заволодів увагою зборів, він відчував довіру залу, і в душі у нього зростала впевненість. В цю мить він знову помітив чорне волосся своєї дружини і зустрівся з її теплим поглядом.

— Ви знаєте, що м'ясокомбінат не шкодує грошей на могутню організацію агентів і донощиків. І тут, серед вас, є зараз його прислужники. Проти цієї системи бореться зараз депутат Демарко. Невже ми залишимо його без підтримки? Тоді його поразка буде нашою поразкою. Не забувайте про це. Робітничий клас, як ніхто інший, зацікавлений в економічній незалежності країни. До нас теж вдерся імперіалізм. І м'ясокомбінати — його найсильніші форпости. Але золото імперіалізму не змогло купити совісті аргентинців. Ця совість — Ніколас Демарко. Підтримаємо його, підемо йому назустріч! Він — наш союзник у цей важкий час...

— А він буде піклуватися про нас? — вигукнув хтось з робітників.

— Тут уже говорили,—вів далі Сор'яно,—що депутат Демарко не займається нашими справами, питаннями праці в м'ясній промисловості. То, може, ми викладемо йому свої вимоги, повідомимо про нашу боротьбу?

— Він зостанеться глухим до наших вимог,—перебив його якийсь робітник.

— Ні, товариші, ви помиляєтесь. Сьогодні вранці я зв'язався з його секретарем. Коли Демарко дізнався, кого я представляю, він зажадав, щоб я якомога швидше передав йому відомості. Людина вже тиждень не відпочиває, не спить, але не припиняє жорстокої боротьби. І в той же час

він згоден вислухати нас. Невже після всього цього ми все ж таки хочемо бути нейтральними? Зал мовчав.

— Я питаю, чи будемо ми й надалі нейтральними?

Настала глибока тиша, якою Пабло скористувався, щоб придивитися до слухачів. Він був щасливий, бо вже передчував близьку перемогу.

— А що пропонує товариш секретар? — запитав хтось.

— Я пропоную негайно надіслати депутату Демарко нашу документацію. Я впевнений в тому, що з парламентської трибуни стане відомо всій

країні про рабський режим, від якого ми страждаємо. Ми повинні стукати в усі двері, викривати цих англійців і янкі та їх спільників серед вітчизняної буржуазії.

— Надіслати!

— Нехай негайно йому надішлють папери!

— Сьогодні, зараз же!

— Нехай вся країна дізнається, як нас експлуатують!

— Підтримаємо Демарко!

Схвильований Сор'яно підняв над головою руки. Він переміг.

«От, якби депутат Демарко міг бути присутнім на зборах!»

З глибини залу Юлія вітала його. Пабло придивився до її очей, і йому здалося, що вони повні сліз.

VII. Містер Тутель блідне

Образ Тейе зник з уяви Ніколаса Демарко. Наступила доба м'ясохолодильників. Якими далекоми здавалися ті часи, коли гаучо вирізав тільки язик, трохи грудинки, а решту м'яса залишав для бенкетів ненажерливим диким собакам та хижим птахам.

Передвісником м'ясокомбінатів в Аргентині виявився другий француз. В паперах він значився як Еухеніо Террасон. За допомогою національних капіталів цей Еухеніо Террасон побудував у 1882 році в Сан-Ніколас-де-лос-Аройос перше холодительне підприємство. Минуло шість років після того, як корабель Тейе кинув якір біля аргентинського берега. В країні починався новий цикл розвитку — доба мороженого м'яса. Вже через рік до Англії прибула перша партія баранячих туш в чудовому стані. Це був успіх, справжня революція метиленового ефіру і метилену, які зовсім витиснули розсіл і бочки на десять відер. Найбагатші місцеві скотарі з цікавістю конкурентів стежили за дослідями Террасона, і через два роки в Авельянеді відкрилась аргентинська компанія мороженого м'яса — перше підприємство нової аргентинської м'ясопромисловості. Але англійці знову простягли свої щупальці, щоб заволодіти молодістю промисловістю, як колись заволоділи управлінням залізниць. Вони розраховували на недалекоглядність сільських скотарів, які погодилися закрити на п'ять років комбінат в Авельянеді, одержавши від компанії «Рівер Плейт» та «Нельсон і син» винагороду в розмірі п'ятнадцяти процентів з капіталу.

Янкі й англійці заснували «Ла-Бланка» і комбінати Свіфта, «Лас-Палмас», «Армур». Саме в цей час у них виникла думка вбити в зародку національну промисловість.

Перш за все вони закрили підприємство Террасона, можливо, для того, щоб не мати конкурента в купівлі худоби, в обробці м'яса, у виборі ринків збуту. Павутиння і пліснява покрили машини безталанного француза, стіни обвалилися й потріскались. Мертве мовчання прийшло на зміну творчому гудінню моторів. Поступово утворилося об'єднання м'ясокомбінатів. Англійці й американці забували про суперництво, коли йшлося про конкуренцію з аргентинською промисловістю. На конференції у Флетес вони поділили на частки експорт і домовилися підтримувати такі ціни на худобу, які ледве покривали витрати скотарів на її відгодівлю та догляд.

Одного листопадового дня компанія «Рівер Плейт» та комбінат в Сарате повідомили про остаточне припинення своєї діяльності. Жінки, чоловіки й діти, приголомшені цією звісткою,

дивились на об'яви й не наважувались вірити. Скільки людей залишиться без роботи! Один робітник нерівними літерами написав на зім'ятому брудному оголошенні: «Сьогодні, 28 листопада, востаннє відвантажено морожене м'ясо. Завтра закриються, можливо, назавжди ворота комбінату. Якою тепер буде моя доля? Що буде з моїми товаришами? Чого ще можна чекати від цих нахабних грінго?»

Монополісти закрили м'ясокомбінат «Рівер Плейт» та комбінат в Сарате «через застарілість та недосконалість». Але уряд провінції Буенос-Айрес запропонував купити їх за одинадцять мільйонів песо. На мить у людей ожила надія. Знову виникала перспектива працювати.

«Нахабні грінго», як писав невідомий робітник перед страхом безробіття, відхилили пропозицію уряду, а замість цього виділили шістдесят тисяч на те, щоб зруйнувати комбінати. Компресори, динамомашини — все це розпродувалось як не потрібне залізниччя. Хоч ворота були закриті, але м'ясокомбінат працював: товстелезні канати піднімали машини і з висоти кидали їх на цементну підлогу...

Екскурс в історію посилював гнів Демарко. В нього не вкладалось у голову таке злочинство проти країни: безглузде, хижацьке руйнування величезних матеріальних цінностей тільки заради того, щоб не допустити конкуренції національного капіталу. Він наче наяву бачив потужні шатуни, чудові механізми, сильні динамомашини й компресори, перетворені в залізний брукхт. Злочин, якому немає назви! І країна навіть не відповіла загальним обуренням, жодний поплічник злочинців не був покараний! Демарко мусив визнати, що лише комуністи й профспілкові організації викривали це беззаконня.

Як могла трапитись така історія? Що зробив він і його співвітчизники, щоб перешкодити цьому? Який обман паралізував їх і до цього часу покривав трагічну дійсність? Поки вони, сп'янілі від слів, боролися за вільні вибори, за формальну демократію, імперіалістичні хижаки висмоктували соки з аргентинської економіки.

Демарко знову сів за письмовий стіл і почав приводити в порядок свої записи.

Коли в ті дні він, далекий від усяких політичних боїв, вернувся у свій кордовський маєток, йому здалося, що саме він повинен виконати цю складну місію — пробудити народ, показати його болячки і повести на боротьбу. Та чи стане у нього сили, щоб довести цю справу до кінця? Невдоволення, яке піднімалося у душі в години самотності, нестримне бажання повернутися знову до землі і вирощувати оливки тепер оживало з новою силою, вбиваючи волю до боротьби. Чи не завелике це навантаження для його слабих сил? Чи не приведе його виступ до нового конфлікту в партії? Хіба він — революціонер, що може апелювати до мас? Чи вистачить в нього сили, щоб домогтися перемоги?

Незважаючи на всі його моральні якості, на його гнівне обурення, на палкий патріотизм, для Демарко існували ще й інші інтереси, інтереси суто класові, що диктували його політику. Він не

приховував від себе цих незаперечних фактів. Йому часто здавалось раніше, що політична прозорливість полягала в умінні пристосовуватися, обмежувати свої сили якимись рамками. А тепер обставини складались так, що треба було міняти ці погляди.

В сусідній кімнаті цокотіли друкарські машинки секретарів, які готували матеріали для нього. І в той час, як Демарко переживав найгострішу душевну роздвоєність, біля дверей раптом задзвенчав дзвінок і почувся несміливий голос його економки.

Коли містер Тутель одержав повістку, він спочатку хотів розірвати її і кинути в кошик для сміття. Цілий ранок він ходив, давав розпорядження, як і завжди, опівдні випив пару скляночок віскі, але коли настав вечір, зненацька відчув, що повістка весь час стоїть у нього перед очима. Як розгортатимуться події? Наліт на «Зірку Бредфорда» був несподіванкою для м'ясокомбінату. Хто б міг подумати, що депутат Демарко взнає про це? Вантаж ніколи не перевірявся, інспектор тільки робив помітки на накладних, які йому передавали. Хто дізнався, що в цих сорока ящиках з-під консервів перевозилися розрахунки й документи? Мабуть, хтось з тих, хто працював на пакуванні. Зрадник був серед своїх людей і, можливо, навіть серед його довірених службовців.

Ввійшов Аренс. Містер Тутель пильно подивився йому у вічі. Може, він? Ні, це виключено. Відданий виконавець усіх його наказів, Аренс одержував платню в фунтах замість тринадцяти з половиною песо. Хіба б він зважився на таку зраду? Може, це Санотті, Пікалд або Ганун? Ні, і не вони. Мабуть, це якийсь креол, з тих, які завжди щось винюхують у конторі. Ну, він провчить їх — негайно ж повиганяє усіх з роботи.

Гаразд. Навіщо збільшувати гіркоту невдачі? Хіба це перше розслідування? Десять років тому також хотіли перевірити, як працює м'ясокомбінат, його прибутки і таке інше. Демарко на початку своєї політичної кар'єри вимагав передачі монополій державі. Але містер Тутель знав: «коли собака здиhaє, сказ пропадає». Проект було передано в архів, а Демарко зник з політичної арени. Санчо Сарандо, великий друг підприємства «англієць» добре повів тоді захист: «Хоч це і принижує, зачіпає нашу національну гордість, проте, якщо ми справді хочемо захистити країну, ми повинні поставити себе в становище англійської колонії в галузі виробництва м'яса. Про це не можна говорити в палаті, але це правда. Дайте скажемо Англії: ми будемо давати вам м'ясо, а ви, і тільки ви, постачатимете нас усім необхідним». Зрештою, Санчо Сарандо був правий. Якби Англія не купувала м'яса, кому б вони його продавали? Аргентина кожного року тремтіла, коли королівство заявляло про скорочення закупок. Заморожене м'ясо можна зберігати не більше, як сорок днів. Як забігали ці аргентинці, з сльозами на очах благаючи закупити в них

м'ясо! І як він нагрів руки під час підписання конвенції в Лондоні! Вся країна була в його розпорядженні — міський транспорт, банки — все.

А тепер знову з'явився Демарко із своїм проклятим проектом. Настирливості в нього більше ніж треба. Він вимагає перегляду справи. Це вже занадто. Крім того, прислав рахівника-єврея. Яке нахабство! Адже це безперечно комуніст. Він насмілювався зажадати не чого-небудь, а пояснення справжніх прибутків. Але він, містер Тутель, накаже відповісти: «Пошукайте їх у підпіллі або по кутках». Це розслідування не повинно продовжуватися. Де ж належна повага до приватної власності? Він не піде на виклик, у нього немає бажання, щоб його допитували Демарко та цей рахівник-єврей. Якщо їх цікавлять його прибутки, нехай беруться за справу. Вирішено. Але, може, слід порадитися з своїм адвокатом? Він міг би надіслати телеграму до Англії. Гм... це небезпечно. Крім того, що подумують про нього? Коли Тутель востаннє їздив у Лондон, лорд Вістлі похвалив його за спритність, з якою він зумів усе приховати. Адже сума, вирахована на податки з прибутку, була просто сміховинною. Після всього цього раптом питати поради у лорда Вістлі? Це означало б признатися, що він боїться брати на себе відповідальність, що він не може самостійно вирішувати. А справи погані: йшло розслідування, тривав страйк. Він зустрів на своєму шляху двох людей, яких важко було переоцінити: Демарко і Сор'яно. Це були горді, непідкупні аргентинці. Вони не схожі на міністра сільського господарства, вихідця з аристократичної родини. Міністрові сплачували проценти з виручки за м'ясо, і він був головним натхненником групи, що підтримувала м'ясопромисловців. Чому цей Демарко дозволяє собі сунути у все носа? Чому цьому єврею-рахівникові дозволили перевіряти рахунки? Який сором! Країна дикунів! Тут не виконуються рицарські правила бо-ротьби.

Задзвонив телефон. «Як ви гадаєте, чи варто йти?.. Звичайно, я скажу, що не існує ніяких прихованих розрахунків... Дякую... Гаразд, я скористаюсь вашою порадою. До побачення».

Тутель повісив трубку. Якщо адвокат дотримується тієї думки, що доцільно з'явитись на виклик... Коли немає змоги проконсультуватися з Англією, треба слухатися поради адвоката. Справа може заплутатись. І навіщо він взяв усе це на себе?

Йому на мить зробилося тоскно, захотілося побувати вдома, у своєму будинку в Суррей. У нього на дослідній фермі були кролі, поросята... Його поважали, як господаря, і іноді в неділю пастор присвячував йому проповідь. Як там зараз? А його великі кролі, найкращі в усій окрузі! Він роздобув їх з такими труднощами... Груди йому стиснула туга за батьківщиною, і, щоб перебороти її, він випив ще пляшечку віскі.

— Скільки чоловік висилають? — запитав Пабло.

— Поки що тільки Валенте, — відповів Енріке,

який закінчував читати листа. Час від часу у нього вихоплювалось: «Який жах!»

— А як взагалі там справи?

— Серед селян пробуджується класова солідарність. Подивись на оце фото.

Пабло взяв у руки фотокартку. П'ять поставлених поряд плугів. Поруч них — чоловіки й жінки: чоловіки у шароварах і куртках, голови жінок замотані хустками.

— Ти знаєш, чиє поле вони орють?

Пабло намагався відгадати, для чого зібралися ці селяни, для чого наготовлено п'ять плугів.

— Не знаєш? — перепитав Енріке.

— Поле Валенте! — наздогад відповів Пабло.

— Так, саме його! Розумієш, орендарі щонеділі збираються і працюють на ділянках арештованих товаришів. Це фото надіслав мені Чернека, вони якраз прийшли на ділянку Валенте.

«А в цей час, — подумав Пабло, — з далекого Чако поїзд на всіх парах мчить в Буенос-Айрес. В одному купе у наручниках їде орендар Валенте».

Більшість селян Чако були іммігрантами, і для того, щоб покінчити з вимогами про підвищення цін на бавовник, уряд арештував їх лідерів і погрожував вислати з Аргентини, вигнати їх з нової батьківщини, відірвати від сімей, від землі, яка стала родючою лише завдяки їх невтомній праці.

Енріке також замислився. Він бачив поїзд, який проїжджав повз обнесені колючим дротом поля. Пригадав свою останню поїздку в Чако з партійним дорученням. Поїзд розвивав швидкість. Линув по сірих закурених полях, подекуди зарослих будяком та мімозою. Суха земля Сант-Яго горіла під палаючим сонцем. Календар показував початок весни, але там лютувало вже безжалісне раннє літо. Вивів пальцем на запиленій шибці вагона: «Чако» і спостерігав, як курява швидко вкриває літери. Потім почав уважно розглядати своїх супутників: тут були сім'ї сезонників, комісіонери, дрібні комерсанти та орендарі. Одна жінка дістала виснажену коричневу грудь і намагалась всунути дитині в рота сосок. Курява пробивалася через щілини у вікнах. Вагон нагадував ковальське горно в розпал робочого дня — від нього пашіло розжареним повітрям. «Оцей вагон другого класу з твердими дерев'яними сидіннями був символом соціальної нерівності», майнула у нього думка. Він знову глянув у вікно. Пейзаж був той самий: мімоза і будяк, будяк і мімоза. Пейзаж, покраяний колючим дротом, кричав про приватну власність. Згадав про рідну ферму, побиті черевики і подрані штани на братах і собі. А власник землі забирав більшу частину врожаю. Потім він побачив себе в місті: посудомийник, учень каменяра, робітник м'ясокомбінату... Далі — вступ до партії, яка відкрила йому широкий світ, в'язниця, життя в підпіллі — все промайнуло перед його очима.

Коли його відрядили працювати серед селян, які об'єднувались в товариство по захисту своїх

інтересів, він повернувся до сільського життя. В Сан-Ніколас поновив тоді видання сільськогосподарської газети. Часті дні вимушеного посту не змогли зменшити кількості безсонних ночей. Риси його обличчя загострились, одяг на ньому обвис, але очі випромінювали гарячу рішучість. Він об'їздив багато областей країни, закликаючи орендарів боротися за підвищення цін на сільськогосподарські продукти, за зниження орендної плати. На одній із станцій в провінції Сальто він бачив з вагона, як поліція і наглядачі приватної цукроварні вели під конвоем групу поденників, арештованих за те, що намагалися звільнитися від феодальної залежності. З тих пір, коли він відчував, що сили його покидають, йому досить було згадати про цих вічно голодних людей, щоб знову набратись насаги.

— Отже, містер Тутель, ви твердите, що «англієць» не має звички складати рахунки вартості купленої худоби?

Містер Тутель не наважувався відповідати. В голосі депутата Демарко прослизав переможний тон, на губах грала усмішка.

— Так, сеньйоре,— сказав він нарешті.

Демарко обернувся, щоб обмінятися поглядом з рахівником, який поважно стояв за його спиною.

Директор Тутель пошкодував, що з'явився на виклик. Він погано зробив, що кинувся в пашу вовкові. Він міг заперечувати до ночі, та коли в них є якісь докази і якщо під час обшуку на «Зірці Бредфорда» вони знайшли рахунки, що навели їх на слід... Як ніколи, він сумував зараз за полями Суррей, за кролями і недільним словом пастора.

— Значить, ви певні, що на ваших підприємствах не складають таких рахунків? — наполягав Демарко.

Містер Тутель більше не сумнівався: він потрапив у пастку. Його адвокат — просто дурень. Він прийшов на виклик — і це було все одно, що здатись. Але тепер вже не можна відступати.

— Цілком певен, сеньйоре депутат.

Він ненавидів цього єврея, який дивився на нього з удаваною повагою. Можливо, в душі він навіть сміявся з нього, директора! «Країна дикунів; тут не поважають приватної власності!»

Демарко знову подивився на рахівника, а потім звернувся до керівника підприємства «англієць».

— На жаль, повинен сказати вам, сеньйоре Тутель, що в ваших твердженнях є велика помилка. «Помилка! Що їм відомо? Краще перечекати, не поспішати».

— У нас є заяви службовців комбінату Гануна, Санотті і Пікалда. І те, що в них говориться, аж ніяк не відповідає вашим запевненням.

Запала напружена тиша. Містер Тутель дивився на двері, чекаючи чуда — появи міністра, свого адвоката, лорда Вістлі, кого завгодно, хто міг би врятувати його з цього безвихідного становища. Його службовці все вибовкали! І треба ж

було платити їм фунтами за таку зраду! Тепер він розпрощається з ними через їх «непридатність». Непридатність чи невірність? Він уже не знав, кому вірити. Всі його зрадили. Рицарства більше не існує. Містер Тутель сумував за вечорами в Суррей. До вечері він одягав смокінг і приймав пастора та обох міс Вастері: «Як поживають ваші кролики-гіганти?» «Дякую, як і завжди». А тепер замість прийомної вечірки він опинився перед цими комуністом і євреєм, які загнали його на слизьке. Адже кожному ясно, що Демарко — комуніст, радянський агент. І буде зовсім не дивно, якщо він підтримує страйк.

— Я не розумію,— сказав, нарешті, Тутель.

— Одначе,— наполягав Демарко,— це не дуже важко зрозуміти, сеньйоре директор. Хіба управління м'ясокомбінату не робило по три копії рахунків на кожну партію худоби?

— Три копії! Що це значить? Де ж вони?

— Саме про це я вас і запитую, сеньйоре Тутель. Де ж вони?!

«Виграти час, виграти час! От якби зараз відчинилися двері і з'явився міністр: «Сеньйоре міністр, тут не поважають приватної власності!» Треба зволікати, треба йти на скандал, обурюватись».

— Копій немає, вони не існують.

— Як не існують! Конторник Ганун доводить, що завжди робилось по три копії. Службовець Пікалд свідчить, що, починаючи з моменту розслідування, робиться тільки один примірник, який зберігається під замком в управлінні.

«Демарко все відомо! Що ж це за службовці були в нього! Вони їх залякали, це безперечно. Але його вони не залякають! Він англієць і знає свої права. Вони нічого не зможуть йому зробити, він — англієць!»

— Це правда, сеньйоре депутат. Вони не існують тому, що їх спалили.

Так, саме так він повинен був відповісти, щоб вони знали, з ким мають справу.

Демарко і рахівник задоволено глянули один на одного. Ця заява просуvala справу вперед навіть швидше, ніж вони сподівались. Директор був у них в руках, і м'ясна монополія — теж.

— Припустимо, що дві копії спалено,— сказав Демарко.— Ну, а третя, сеньйоре Тутель?

— Всі копії спалені.

«Зібратися з силами, не відступати ні на крок!» — Сказати, де третя? Ви надіслали її до Англії.

«Звідки вони дізнались? Це просто неймовірно! Вони все знають».

Містер Тутель підвівся: час було кінчати. Він стиснув кулаки, прокашлявся і сказав:

— Я відкрито заявляю, що ми не хочемо показувати приватних рахунків.

— Я це підозрював,— кинув у відповідь Демарко.

Містер Тутель сказав «до побачення» і попрямував до дверей. Але Демарко, натиснувши на дзвоник, майже крикнув йому навздогін:

— Сеньйоре Тутель, за розпорядженням розслідувальної комісії палати депутатів вас арештовано.

Директор Тутель обернувся, збліднувши від обурення:

— Це насильство! Як ви смієте? У вас немає права!

— Розслідувальна комісія має всі законні повноваження, щоб заарештувати вас, сеньйоре. І якщо ви сумніваєтесь...

Відчинилися двері, і до залу увійшов поліцейський комісар.

— Сеньйоре комісар, директора Тутеля затримує палата, доки він не передасть сюди розрахункові документи. Будьте з ним ввічливі.

— Я звернуся до свого адвоката! Я протестую! — вигукнув директор, бліднучи знову.

Поки містера Тутеля вели темними коридорами, він як ніколи сумував за вечорами в Суррей, за своїми велетенськими кролями. Чи ж доглядає їх місіс Марго так, як він наказував?

VIII. Сподівана зустріч

Містер Едвард Свіфт поснідав у своєму кабінеті на п'ятій авеню в Нью-Йорку. Минулої ночі він не склепив очей. Не допомагали навіть снотворні засоби: падіння акцій не давало йому заснути. О, як би він хотів бути звичайним бруклінським буржуа і не мати ніяких інших турбот, крім маленького бізнесу! Але відтоді, як він прилучив до свого капіталу сімейну спадщину і став директором цілої компанії, в його житті не було жодної хвилини, вільної від невирішених питань. Все трохи спростилося тільки тоді, коли він запровадив систему стандарту у виробничий процес, а пізніше створив цілу мережу власних магазинів по продажу населенню продуктів та напівфабрикатів з м'яса... «Єдине, що залишається невикористаним від худоби, — це рев», — любив повторювати Тінкер, його помічник по впровадженню системи Тейлора на м'ясокомбінатах і головний організатор монополізації роздрібною торгівлі. І справді, в діло пускалося все, крім реву худоби, того реву, що починався, як тільки тварина попадала на територію бойні.

Попиваючи каву, містер Свіфт гортав газету. Одна невеличка замітка привернула його увагу. *«Страйк робітників м'ясної промисловості. В Аргентині паралізовані англійські і північноамериканські м'ясокомбінати».*

Аргентина, далека країна безкраїх пасовиськ і незчисленних черед. Містер Свіфт двічі відвідав її. Він добре пам'ятав свою останню подорож у 1922 році. Тоді він наглядав за побудовою холодильників. В уяві раптом ожило аргентинське міс-

то, влаштований йому прийом, усмішки прекрасних, елегантних жінок, які називали його «м'ясним королем». А через п'ять років він послав туди свого помічника для впровадження стандарту.

Вони вимагають відміни стандарту. Цікаво. Певне, вони змудились за ручними пилками. От якби можна було поставити слухняних роботів на місця цих ледацюг. Він привчив їх до конвейєра, а вони, бач, бунтують! А хіба він, містер Едвард Свіфт, не живе за ритмом конвейєра, хіба він також не пружина в машині?.. Містер Свіфт відчув себе вкрай втомленим; горілка не давала йому полегшення. Лікарі встановили діагноз: гіпертонія... Так було завжди, коли справи ускладнювались. Тоді він замикався у своїй конторі на шостому поверсі і читав детективні романи, аж поки не з'являвся його вірний секретар, який повідомляв: «Все гаразд» І в містера Свіфта одразу ж зникало бажання вгадувати, хто виявиться вбивцею; він стромляв квітку в петельку піджака, викликав свого шофера Чарлі, і, насвистуючи, спускався ліфтом униз, на вулицю.

Але зараз не було помічника, який міг би йому щось порадити. У Вашингтоні вартість акцій Свіфта впала наполовину.

А вони вимагають відміни стандарту. Безумці, адже всі ми — складові частини конвейєра. Всі ми відчуваємо шум цеху, удари молота. Хронометристи підганяють і мене: «Стережіться, містер Свіфт, стережіться. Акції падають, падають акції, па-да-ють ак-ці-ї». При одній думці про це містер Свіфт почував себе дуже старим. Ніби цілі століття звалювались йому на плечі.

Він визирнув у вікно. Повітря пахло весною. На вулиці на нього чекав шофер. Задзвонив телефон. Містер Свіфт зняв трубку: «Алло!» Що це йому говорять про п'ятдесят процентів? Загинула половина капіталу? Але ж це крах, катастрофа! Містеру Свіфту здалося, що валяться стіни його контори, підмиті страшними потоками води, пущеної з висоти Ніагарського водоспаду.

Він ширше розчинив вікно — звуки автомобільних гудків стали чіткішими, мов щебетання пташок. Свіфт подивився на вірного Чарлі, що стояв біля дверцят автомобіля з капелюхом у руці.

«П'ятдесят процентів. Акції продовжують падати». Містер Свіфт перехилився через підвіконня...

Судовий лікар встановив: «Падіння містера Едварда Свіфта з шостого поверху свого будинку було абсолютно випадковим».

Перед тим, як натиснути на дзвінок, чоловік на мить завагався. Не було ще й сьомої години ранку, а з квартири вже чулося цокотіння друкарських машинок.

— Тут живе депутат Демарко?

Жінка змріяла пильним поглядом цього гіганта з індійським обличчям і від несподіванки причинила двері.

— Скажіть йому, що я з профспілки робітників м'ясної промисловості.

— Депутат не зможе прийняти, він не спав усю ніч.

— В мене важливий пакет. Я хочу вручити його особисто.

— Це неможливо, я не маю права,— майже кричала перелякана жінка.

— Що тут діється?

Демарко, з чорним пасмом волосся на лобі, з'явився у передпокої.

Несподіваність його появи змусила служницю відійти, і незнайомець протиснувся у двері.

— Сеньйоре Демарко, я секретар профспілки робітників м'ясної промисловості.

— Це ви?! Матільдо, чому ж ви не впускаєте його? — І звертаючись до прибулого, додав: — Проходьте, як вас?.. Ага, Пабло Сор'яно? Пам'ятаю, добре пам'ятаю.

Коли Пабло зайшов до кабінету, його вразила спартанська скромність обстановки. В сусідній кімнаті цокотіли друкарські машинки.

— Я приніс документацію про умови праці робітників. Конкретні факти, сеньйоре депутат.

Демарко переглядав папери почервонілими від безсоння очима. Сор'яно напружено чекав. Чи можна розраховувати на його допомогу? Можливо, мали рацію ті, хто на зборах виступав проти цієї зустрічі? Хіба Демарко не був «завсідником жокейського клубу», як висловлювались деякі товариші? Так, але ж він завжди захищав національну промисловість. Іноді, думав Сор'яно, віриш тільки в те, чого хочеш. Тому він завжди су-

воро перевіряв свої бажання, щоб не жалкувати потім. Навіть, коли в нього була недовіра, він намагався аналізувати факти з холодною об'єктивністю. Боротьба з власниками підприємств виховала в ньому пильність. Його природна добродушність і щирість до людей, здавалося, зникли.

— Ну що ж...— сказав Демарко, перегорнувши останню сторінку.

Почуття розчарування охопило Пабло. Невже він помилився? Але чому не можна було вірити в те, що Демарко підтримує їх? Зрештою, хоч він і належить до іншого класу і в нього є власні інтереси, але ж на даному етапі ці інтереси могли збігтися. Отже, чи піде Демарко далі розслідування зовнішньої торгівлі м'ясом, чи візьме участь у спільній боротьбі, яку він в значній мірі підготував своєю парламентською діяльністю? Такі були сумніви Сор'яно.

— Нам, робітникам, дуже приємно, сеньйоре, що ви так палко і послідовно захищаєте національну промисловість. Ми віримо, що цим ви захищаєте загальнодержавні інтереси нашої батьківщини, доля якої турбує нас, пролетарів...

Пабло замовк, але Демарко навіть не поворухнувся.

— Ми б хотіли також, докторе, щоб ви особисто пересвідчилися, в яких страхотливих умовах працюють і живуть робітники м'ясокомбінатів. Ці підприємства не тільки розоряють тисячі дрібних та середніх скотарів, але жорстоко експлуатують трудящих і являють собою засіб політичного поневолення нації.

— Ви хочете, щоб я займався робітниками?— запитав Демарко.

— Мета у нас одна. Справа, яку ви захищаєте,— це наша справа.

Демарко посміхнувся. Незважаючи ні на що, йому подобались відвертість і простота Пабло. Спочатку він неприхильно сприймав усе це. Йому здавалося, що ці люди намагаються примусити його робити те, чого він не повинен робити. Кілька днів тому його відвідала делегація комуністичної партії і також просила зробити то те, то інше. Депутату було неприємно думати, що хтось може використати його в своїх інтересах, і тому він упереджено сприймав підтримку лівих. Але тепер з'ясувалося, що Пабло Сор'яно вболіває за ту ж саму справу, що й він. «Якби всі робітники були такими...» подумав Демарко. Він звик мати справу з батраками кордовського маєтку та з орендарями, які приходили до нього на підпитку, і він ніколи не вважав цих людей здатними на подвиги.

Сор'яно по-своєму витлумачив посмішку депутата. Йому здалося, що ця посмішка самовдоволено говорила: «З мене досить».

— Здається, представники лівого напрямку,— сказав Демарко,— хочуть відвести мене вбік від цієї мети, до якої прямую я.

Сор'яно вловив у голосі Демарко розчарування.

— Перш за все, сеньйоре депутат,— відповів він,— я мушу сказати, що ми, робітники, вбачаємо у ваших діях прогресивний зміст. Ми не тільки задоволені, ми широко вітаємо вас. Але оскільки ця боротьба має загальнонаціональне значення,

ви повинні рахуватися не тільки з своєю партією, але й з народними масами, які згодні йти за вами.

«Рахуватися з своєю партією! А чи дійсно рахувався я зі своєю партією?» Демарко хотілося вірити у це, але він не міг обманювати себе. В прогресивній партії була опозиція, яка виступала проти його діяльності.

— Ви помиляєтесь, сеньйоре Сор'яно. Я самотніший більше, ніж це здається.

— Ні, це не так. Можу вас запевнити, що разом з вами всі патріоти й чесні люди країни. Робітничий клас завжди підтримає вас.

Демарко замислився. Чи правду казав робітник? Можливо, й ні. Але щирість його слів мимоволі викликала довір'я. Тридцять років політичної діяльності розчарували його, зробили в значній мірі скептиком.

— Добре,— сказав він, підводячись з місця.— Я скажу про умови життя робітників наприкінці свого виступу. Навідуйтеся до мене.

Сор'яно міцно потиснув простягнуту йому руку. Демарко здалося, що в цьому потискуві він відчув привітання від усіх робітників Аргентини.

В кабінеті Ітурр'ети не було нікого, але у Демарко було таке відчуття, ніби за ним хтось стежить, готуючись напасти ззаду. Може, то очі на портреті лідера партії підстерігають його? Може, за отими чорними плямками ховається справжній погляд їхнього господаря? Демарко посміхнувся від таких думок і запалив сигару.

Вороги плескали: Ітурр'ета стежить за своїми відвідувачами з сусідньої кімнати, щоб потім легше розгадати їхні наміри. Та це, звичайно, дурниці.

Двері відчинились, і Демарко встав. До нього наближався Ітурр'ета, лідер прогресивної партії, людина, яка тримала її в руках довгі роки.

— Радий вас бачити, сеньйоре.

— Я теж.

— Дуже вдячний, що ви відізнались на моє запрошення.

— Нема за що. Я вважав, що ця зустріч необхідна.

— О! Мені хотілось поздоровити вас. Я написав листа і вирішив передати його особисто. Вірте мені, ваша парламентська діяльність підносить авторитет партії серед народу.

— Ви переоцінюєте мої заслуги.

Ітурр'ета сів навпроти нього, і тепер Демарко мав змогу розгледіти лідера. Він був вже немолодий, на скронях у нього пробивалася сивина, і очі втратили свій колишній незвичайний блиск. Спина трохи згорбилась, а на обличчі застигла втома. Куди поділась та славнозвісна молодецькість лідера, про яку говорили жінки, до яких він колись залицявся?

Коли Ітурр'ета помітив, що гість розглядає його, в ньому заворушилось неприємне почуття. Він почував себе краще, коли подавляв відвідувача самою своєю присутністю. Для цього він садовив гостя у низьке крісло, так щоб дивитися на нього згори. Але на цей раз по неуважності Демарко сам

сів на місце лідера і розглядав його з упертою цікавістю, яка непокоїла Ітурр'ету.

— Ви сподіваєтесь завтра закінчити з розслідуванням, сеньйоре Демарко?

— Не знаю. Це залежить від дій наших супротивників. Вони зажадають, напевно, щоб мій проєкт було передано в комісію.

— І що ви збираєтесь робити?

— Я попрошу проголосувати... Я заручився підтримкою незалежних. Вони готові віддати свої голоси, якщо ми підтримаємо їх у тукуманській справі.

— Це делікатне питання.

— Чому? — наступав Демарко.— Тукуманська справа ясна. Ми не скомпрометуємо себе, якщо підтримаємо незалежних.

— Я мав на увазі не це, а те, до чого можуть привести дебати. Тукуманська справа набирає небезпечного характеру.

— Небезпечного?

— Так, сеньйоре Демарко. Ви усвідомлюєте, яку реакцію громадськості викличе ваш запит?

— Я враховую і це.

— Ви, напевне, знаєте, що страйк робітників м'ясокомбінатів розгортається.

— У них є всі можливості виграти.

— І що серед селян починаються заворушення?

— Я надіслав їм своє привітання.

— Робітники громадського транспорту теж готують страйк.

— Це сприятлива для нас ситуація, сеньйоре Ітурр'ета. Уряд визнає свою безпорадність і звернеться до нас.

— Сеньйоре Демарко, ми зможемо диктувати умови лише тоді, коли оволодіємо обстановкою.

— Ми володіємо нею.

— Зараз ні. Злий дух вирвався з пляшки на волю. Робітники дуже схвилювані.

— Якщо ми задовольнимо їхні вимоги, вони заспокояться.

— Справа в тому, сеньйоре Демарко, що ми також повинні поступитись, якщо хочемо, щоб уряд пішов нам назустріч.

Демарко подивився на лідера. Він бачив, що в розмові назріває небезпечний і важкий момент. Тепер зрозуміло, що турбувало Ітурр'ету і для чого потрібна була ця зустріч.

— Про які поступки ви говорите?

— Про вилучення з вашого проєкту націоналізації м'ясокомбінатів. Уряд мусить виконувати свої договори і посилати м'ясо, яке необхідне Англії і Сполученим Штатам для їх армій.

Демарко стиснув кулаки на бильцях крісла.

— Це неможливо!

Лідер здивовано подивився на нього:

— Ваша пропозиція щодо націоналізації збігається з точкою зору комуністів. А вони мають свої власні плани.

— Вони можуть їх мати,— з різким наголосом сказав Демарко,— але в даний момент вони борються за те, від чого ми, на жаль, відмовились у минулому.

— Боже, але ж вони ідуть далі нас! Вони наступають на нас! І якщо гребля прорветься, хто стримає цю повінь?

— Стихійного розливу не може бути. Робітничий клас — це люди порядку. Треба дати хоч мінімум того, що вони просять.

— Дозвольте, докторе, нагадати вам уроки історії...

— Немає потреби, сеньйоре Ітурр'ета. Досі у нас, членів прогресивної партії, була програма із самих гучних фраз. І якщо сьогодні складаються умови для здійснення наших заповітних мрій, то ми доможемось цього тільки при підтримці робітничо-селянських мас, які не обов'язково є комуністами.

— Робітники і селяни... — схвильовано повторив Ітурр'ета. — Чи не вважаєте ви, що назрів час для аграрної реформи?

— А чом би й ні? — задирливо запитав Демарко. Вперше він відчував себе переможцем над лідером. Це був його день.

Ітурр'ета зблід, витяг годинника з кишені камізьки, подивився на стрілки і провів пальцями по масивному ланцюжку.

— Ми повинні це добре обміркувати, сеньйоре Демарко. Нам треба дати відповідь уряду.

— Хіба уряд звертався до вас?

— Мушу сказати вам: так. Сюди приходив міністр економіки, він сидів у цьому самому кріслі, де зараз сиджу я.

— Сам міністр економіки!

— Що ж, прийняти запрошення на розмову вважається хорошим тоном.

— А комітет партії?

— Він згоден, докторе, — сказав Ітурр'ета, докладаючи видимих зусиль, щоб зберегти спокій, — через те я й хотів поговорити з вами.

— Щоб скорити мене перед ухвалою комітету?

— Щоб сповістити вас про цю ухвалу.

— На жаль, мушу сказати вам, сеньйоре Ітурр'ета, що я наважусь на крайні заходи. Це моє рішення і рішення моїх товаришів.

— Ви будете жалкувати.

— Ніколи, якщо це на користь країні.

— Країні! Ви говорите так, ніби вся країна — це робітники бойні або десяток жебраків з вулиці.

— Їх більшість, нехай це навіть буде всупереч інтересам вищих кіл, — сказав Демарко.

— Я бачу, ви дуже змінилися, докторе. Це не ті переконання, які були у вас під час перебування в маетку.

— Ви помиляєтесь, сеньйоре Ітурр'ета. Це мої давні переконання. Тільки я не зовсім ясно усвідомлював їх. Але тепер зовнішнє і внутрішнє становище склалося так, що тільки ті, кому байдужа доля батьківщини, можуть бути союзниками іноземного капіталу.

— Ви гадаєте, що я не патріот? — спитав розлючений Ітурр'ета.

— Я не хочу вас образити. Але погоджуватись з вами, це значить виступати проти батьківщини.

— Я вважаю, що немає потреби продовжувати далі, депутате Демарко. Мушу попередити, що комітет одностайно вирішив позбавити вас підтримки, якщо ви наполягатимете на просуванні цього законопроекту.

— Я буду боротися сам.

— Залишаю вас з вашою совістю. Подумайте... До побачення сеньйоре.

Імпозантна постать лідера зникла за порт'єрою, а Демарко, всупереч своєму бажанню, продовжував дивитись на портрет, який поблискував на стіні.

Демарко вийшов на вулиці вечірнього міста, щоб розшукати своїх друзів у ресторані, який вони звичайно відвідували. Як тільки він завернув на вулицю Корр'єнтес, його атакувало миготіння сяючих літер, запахи «пісеріас», запрошуючі погляди жінок. Демарко любив час від часу кинутись у цей повний руху диявольськи гарячковий світ, який таїв у собі всі пристрасті і всі вади. Він порівнявся з кафе «Ель-Плата», де марнували життя нероби у модних капелюхах і в чобітках на високому військовому підборі. За одним з ближчих столиків кілька чоловік вивчали журнал «Лафіха». Демарко згадав свої юнацькі роки і ті часи, коли захоплення перегонами примушувало його забувати про підручники. Його не дивувало, що люди захоплюються таким чудесним видовищем. Хіба кінь вийшов не з пампи, хіба він не був одним з чинників, які привели до створення цієї країни? Цілеспрямованість примусила його перебороти юнацьке захоплення. І тепер, коли він дивився на перегони очима державного діяча, як захисник інтересів своїх співвітчизників, він розумів, що преса не випадково розпалює і підтримує цю пристрасть більшості аргентинців (очевидно, для того, щоб вони не думали про життєві проблеми). Відмовляючись друкувати його інтерпеляції про поневолення національної економіки, найбільші газети у той же час не шкодували місця для вдалих чи невдалих стрибків коней, докладно описували спритність жокеїв у підготовці до змагань. Все було спрямовано на те, щоб розважити громадян і відволікти їх увагу від реального становища країни.

Демарко йшов вулицею Корр'єнтес, побоюючись, що його впізнають. Різні моди можна було побачити на цій скаженій, виручій вулиці Буенос-Айреса, що починається біля урочистої статуї коло військового манежу і кінчається аж десь на околиці. Вона ніколи не засинала, в будь-який час на ній був рух, метушня; коли закривались кіно, продовжували роботу кафе з джазами; на кожному кроці вихилились стилісти і йшли, немов сонні, одурілі наркомани з помутнілими очима.

На поверхні все сяяло, переливалось. Але Демарко цікавило й те, що було під землею, — величезне кладовище під ногами, під шаром цементу й каміння.

Скільки кісток і розбитих сердець, скільки застиглої крові грінго поглинули тунелі підземелля, яке море нездійснених мрій поховано під асфальтом! Вся історія Буенос-Айреса, весь літопис міста лежав під ногами.

Буенос-Айрес, королева Ла-Плати,
Буенос-Айрес, кохана земля...

Танго солодко і тужно пливло і над заклопотаними перехожими, що снували вулицею, і над цікавими неробами, які припадали до вітрин. Художник з величезною чуприною й химерним пенсне під невіддирним поглядом натовпу, який позіхав від нудоти, малював місто, яким воно було у 1900 році. На пересувному лотку якийсь дідок перевертав гору обшарпаних і засмальцьованих книжок у кричущих дешевих палітурках. Дрібні буржуа, любителі молочних страв, забігали в кафе «Санта-Аніта», а потім зникали в темряві кінотеатрів.

Вся варварська і легковажна чуттєвість великого міста вривалась на вулицю Корр'єнтес у той час, коли нещасні клерки знімали люстринові нарукавники, а в магазинах гасилися вогні вітрин. Це було справжнє паломництво розпаленого натовпу, який поспішав і штовхався, неначе боючись кудись запізнитися.

Раптом Демарко уявив собі солдатів Педро де Мендоси та дона Хуана де Гарая у шкіряних куртках і залізних шоломах, з алебардами і карабінами, що встали з-під асфальту. Як здивувалися б мирні громадяни, що безтурботно набивають шлунки біфштексами та пиріжками, як витріщили б очі гуляки, що з запалом сперечаються про коней, намагаючись передбачити виграш або розорення, як наполохалися б гарненькі балерини з театру «Шантеклер», що поспішають на роботу з своїми пачками під пахвою? Він наче наяву бачив, як ці солдати, немов вовки, озирються у людській сутолоці на вулиці Корр'єнтес, налякані сигналами автомобілів та безперервним миготінням вогнів. І це вони, безстрашні воїни, для яких дрібницею було кинутись у дрімучу небезпечну гушавину лісу чи за золотими злитками в місто древніх царів!..

Але солдати Медоси й Гарая вже змішалися з порохом так само, як і індієць та гаучо. Існує тільки оцей пекельний рух, європейські обриси американського міста з потомленими жителями.

Якийсь чоловік зупинився і, подивившись на нього, щось прошепотів на вухо своєму супутникові. Острах бути впізнаним примусив Демарко перейти на вулицю Майпу. Друзі завжди докоряли йому, що він не прагне стати президентом республіки. Для чого? Президент не може ходити, як простий смертний, він повинен жити в полоні етикету. А Демарко цього не любив.

Він підійшов до театру «Казино», де натовп людей чекав у вестибюлі на початок спектаклю. «Хай живе депутат Демарко!» І тут же залунали бурхливі оплески. Демарко прискорив ходу і завернув на вулицю Сарм'єнто. Побоювання збулося: його впізнали. Несподівано ця стихійна демонстрація зворушила його. Він пригадав слова Сор'яно, робітничого керівника: «Народ іде за вами, і він любить вас більше, ніж ви собі уявляєте, депутате Демарко». Він уперто хотів залишатись непомітним, але досить було, щоб хто-небудь один впізнав його на вулиці, і його проводжали оплесками.

Коли Демарко підійшов до ресторану, де на нього чекали друзі, він уже примирився з цим.

IX. Марроне стріляє з револьвера

Гуркіт від ударів по пюпітрах заглушав голос Демарко. «Скільки найнятих м'ясопромисловцями адвокатів сидить у залі серед «представників нації?»—подумав Демарко, з презирством обводячи поглядом лави супротивника. Недалеко від нього в першому ряду нервово розмовляв міністр сільського господарства з міністром економіки; в ложах пожвавлено перемовлялись їхні дружини і друзі. Вони сподівались, що залякають його! Але Демарко не лякав навіть опір деяких його однодумців. Коли він починав розслідування, то наперед уявляв собі удар, який готується йому всередині власної партії.

В пам'яті Демарко знову промайнула розмова з Ітурр'єтою, серце його стискалось від наскоків офіційної преси, яка з посмішкою називала його прокомуністом і революціонером. Але він відчував внутрішній спокій, через те, що його діяльність збігалась з веліннями совісті. І йому досить було, що Каналь та його група твердо йдуть за ним, готові до будь-яких несподіванок.

— Сеньйоре президент...

Шум від ударів по пюпітрах посилювався.

— Він не буде говорити!

— Не буде!

— Не дамо!

Як хотілося Демарко повернутись у свій маєток, кинути боротьбу. Але він знаходився за сотні кілометрів від маєтку, і в кожному листі його вірний Франсіско сповіщає про падіж худоби від посухи.

Нагорі в ложах також нарастав гомін, одночасно в залі дзеленчали електричні дзвінки.

— Сеньйоре президент...

Дзвінки й удари по пюпітрах не давали йому говорити. Як він сумував за оливковим гаєм, за джерелом біля підніжжя Сієрри, за різким вітром, що дме з вершин!..

— Сеньйоре президент...

Шум від ударів по пюпітрах нарастав.

— Панове депутати,—підвівся голова палати,—слово надане представникові від провінції Кордова. Я звертаю увагу шановної палати, що коли скандал не припиниться, я змушений буду закрити засідання.

Все тіло юнака горіло, як у вогні. Гарячка почалася раптово з приходом вечора. Демарко ледве встигав міняти хлопцю на лобі холодні компреси. Племянник вигукував уві сні якісь слова і стогнав, мов поранена тварина. «Від чого це: від поїздки під палючим сонцем, чи від обіду на посту Естевес?» Демарко був засмучений. Рішучість, з якою він зустрічав усі неприємності, зникла, коли він побачив, що юнак, який приїхав

до нього на канікули, тяжко захворів. В аптечці був лише аспірин. Він розчинив одну таблетку в склянці води. Потім підвів юнакові голову, щоб влити в рот ліки. Він зрадів, коли побачив, що племінник розплющив очі. «Як ти себе почувашеш?» — «Добре, дядю», — відповів хлопець і кволо посміхнувся. Його душа поверталася в тіло. І саме в цей день Франсіско поїхав за своєю сім'єю в П'єдрас-Бланкес. Демарко залишився один, без допомоги. Він пішов на кухню, закип'ятив воду на чай. Даніель стежив за ним очима. «Тобі краще?» — «Так, дядю». Демарко приклав долоню до його чола. Температура танула, мов грозіві хмари, що затягнули небо, а потім раптом вилились зливою.

— Сеньйоре президент, здається, уряд намагається провалити це обговорення, за яким уважно стежить уся країна...

Шум посилювався. Президент повернувся в бік Демарко і жестом показав своє безсилля.

Демарко переставив стілець так, що опинився обличчям до лав супротивників. Доки ще будуть чинити опір його виступу? Країна хоче знати...

Міністри сільського господарства й економіки піднялись і попрямували до виходу. Президент також залишив своє місце, і в залі погасло світло.

Каналь підійшов до Демарко:

— Вони діють по плану. Що робити?

— Залишатись на місці. Вони знають, що країна йде за нами, і ці маневри їм не допоможуть.

Депутати урядової партії вийшли слідом за міністрами. В приміщенні залишилися тільки Демарко та його блок і три незалежних депутати.

— Я пропоную другому віце-президентові зайняти місце голови, — сказав Демарко.

— Слід підрахувати, чи є кворум, — зауважив депутат від незалежних.

— Палата навіть у своїй меншості повинна продовжувати обговорення. Цього бажає народ. Вся країна вимагає, щоб було покарано фаворитизм щодо зарубіжних м'ясопромисловців і групи поміщиків на шкоду загальним інтересам.

Стоячи з піднятими руками, Демарко продовжував свою промову. Його не турбували відсутність стенографісток і темрява в приміщенні. Він відчував рух народу і сподівався, що яка-небудь газета все ж таки підхопить його слова, щоб донести до всіх співвітчизників. Бій було розпочато і, знехтувавши попередженням Ітурр'єти, Демарко вирішив довести його до кінця. Він не боявся народу. Він думав про слова Сор'яно, відчував потиск його руки, що передав йому солідарність трудящих, згадував щирі вітання, якими зустрічали його незнайомі люди на вулицях...

— ...націоналізуючи м'ясокомбінати, ми повинні сказати, що...

Пролунало два постріли. Приміщення наповнилось їдким запахом пороху. Каналь підбіг до стільця свого друга. Пасмо чорного волосся спало на зблідле опукле чоло, по якому стікали ясні краплини поту.

— Тебе поранили?

Демарко думав про оливкові гаї (чи побачить

він їх знову?), про худобу, яка безсило біла ногами суху землю, про випалені сонцем пасовиська, про гаряче дихання гірського вітру, про дзвіночок на шиї бугая-вожака, про сіру куряву над пожовклою пампою...

— Тебе поранили?

Де він? Чи це не сон? Хіба не настане день і не розжене своїм світлом темряву? Хіба вже не зростає дощі змарнілі поля і хіба не буде вибрикувати худоба на пухкій землі? Як же, як же! Він бачить повні водойми, округлі животи корів, що булькають, мов бурдюки з вином, він бачить вкриті зеленим листом оливкові гаї, що гнуться під вагою плодів. Та це ж його маєток, його тихий сільський притулок, такий милий його стомленій душі!

Потім він почув цокіт копит, шалений рев тисячних черед, що втягли його у свій вир і бігли кудись уперед, в забуття.

Марроне боявся ночі. Страх холодив йому серце, покривав потом усе тіло, як тільки на землю лягали довгі тіні і починало падати каміння на оцинкований дах. Він не знімав пальця з курка і був готовий у кожную мить послати кулю за кулею.

Хтось грубо шарпнув Марроне за плече, і він вихопив з-під подушки револьвер.

— Ти що, з глузду з'їхав? Вставай, — сказав йому турок Сааре. — Твоя черга.

— Котра година? — запитав Марроне, відкидаючи ковдру.

— Друга.

Піднявшись, Марроне відчув холод і намацав на стільці плащ.

— Твоє завдання — робити обхід по цеху за бою, — сказав йому турок, натягуючи на себе ковдру.

— Новини є?

— Ніяких, — відповів той і закутався з головою, збираючись спати.

Марроне перевірів револьвер і взяв контрольний ключ. Він хотів перевірити, чи добре замкнуті ворота, бо не довіряв турку. Масивні ворота ледь виднілися в темряві ночі. Марроне підійшов до будки і прочинив двері. Фосфоричні стрілки зеленаво світилися на чорному циферблаті.

— Чудово, все гаразд.

Як йому хотілося, щоб у цю мить сюди підійшли страйкарі на чолі з Пабло Сор'яно. Він тримав би їх на воротах доти, доки б вони не почорніли, поки електричний струм не спопелив їх нерви, як це сталося з бородатим велетнем. Більш за все йому хотілося зустрітись із самим Сор'яно і прикувати його до воріт назавжди. Коли б не цей верховода, його становище було б іншим. Марроне подумав і про свою дружину. Він страшенно сумував за нею, хоч і зненавидів за те, що вона покинула його в скрутну й небезпечну годину. Ажже їй подобались духи і панчохи, вона приймала їх без жодного слова, поки не дізналась, якою ціною вони дістаються. А хіба ж він міг із свого заробітку носити їй духи й шовкові панчохи?!

— Повія! — розлючено пробурмотів Марроне. — Повія! Кинула мене в таку хвилину!

Та почуття презирства тільки посилювало його тугу. Марроне почував до холодильних установок, всовуючи контрольний ключ у всі замкові щілини. Тепер він второпав, що було тільки пів на другу ночі. Сааре обдурив його, розбудивши на півгодини раніше. Марроне стало холодно, і він вирішив повернутися назад, щоб примусити негідника дочергувати. Але не наважився. Турок був здатен навіть ударити його, як це вже траплялося кілька разів. Він ненавидів турка так само, як Пабло Сор'яно. Сааре йому також хотілося бачити розп'ятим на воротах у передсмертних корчах. Марроне тішила думка, що він коли-небудь порахується з клятим турком, відплатить йому за все. Він одімкнув ліфт і піднявся на четвертий поверх, у цех.

Важка тиша панувала в приміщенні. З того самого ранку, як робітники влаштували тут збори, бойня більше не працювала. Марроне подивився на нерухомий конвейер, на пусті гаки, на чисті канавки. Не минуло ще й семи днів, а йому здавалось, що пройшло сім років. Він ніколи не думав, що робітники зможуть стільки протриматись. Якщо страйкарі виграють, яка доля чекає на нього? Оскільки він був замішаний у вбивстві безробітного Драмонека, вони можуть запроторити його в тюрму. Як шкода тих часів, коли робітники вважали його за рівного собі, коли вони вірили йому!.. Коли б він ні в що не втручався, то не кінчив би шпигунством. П'ятдесят песо за зраду змінили його життя, привели в царство страху. Страх, мов хробак, вгризався у тіло, душив його, забирав останні сили. Раптом Марроне здалося, що в цеху заревів бик, лупцюючи ратицями по дошках загороди. Він вихопив револьвер і почав зазирати у ящики. Всі вони були порожні. Але що це?! Конвейер включився, запрацював — так-так-так, — важко загупав молот по головах тварин.

— Ану, передай мені ножа!

Свист ножів виразно почувся у тиші цеху. Марроне бачив, як заметушилися люди серед підвішених туш, бачив, як потекла кров із перерізаних горлянок, як завирувала вона у канавках.

— Підставляй шию, Марроне!

Хто назвав його ім'я в цьому содомі, хто так жорстоко сміявся з нього?! Марроне засвітив усі лампи; кров розпирала йому жили, у скронях стукотіло, шкіра наче ось-ось збиралася луснути. Він окинув стривоженим поглядом цехове приміщення. Там не було нікого. В цьому він міг би поклястися...

— Підставляй шию, Марроне!

Краще піти. О, якби у нього в руках був рубильник, він міг би спалити струмом усіх заколотників. І турка теж разом з ними. Прокляття! А містера Тутеля? Чому б не спалити і містера Тутеля? Якби той зараз прийшов сюди, Марроне міг би не впізнати його і ввімкнути рубильника... Дружина, тільки дружина могла б допомогти йому! Марроне весь цей час у відчаї шукав Каталіну. Хтось сказав, що вона живе з Карделем у Вілья Інденденсія. Він пішов провідати її. Він зробив це, відкинувши геть свою чоловічу гордість. Повія! Директор дав йому п'ятдесят

песо. Як легко здалось йому тоді заробляти гроші. І як важко повернулось це тепер! Де гроші — там сила. Коли Марроне дивився на містера Тутеля, який самовпевнено і бундючно давав розпорядження, розвалившись у кріслі, він бачив тільки його спину, вкриту чеками, тисячами чеків по п'ятдесят песо. Якщо він тоді пішов до Сор'яно, то це гроші надавали йому сміливості. А Каталіна пішла до Карделя, і він залишився самотній, без друзів, без сну...

Марроне підійшов до консервного цеху. В темряві величезні казани здавались йому пузатими ляльками. Кипіла вода, чулися голоси і виразно дріботіли кроки жінок.

— Як пече, ох, як пече!

— Ми вкинемо тебе у гарячий казан, Марроне!

Хто це сказав? Холодний піт покрив його тіло. Марроне намагався рушити далі, але не міг ступити ані кроку. Він засунув руку в кишеню і знову схопився за рукоятку револьвера! Він силкувався заговорити, але видувив лише кілька звуків. «Якщо прийдуть, швидше включити струм, опустити рубильник!» У скронях гуло, наче хтось там гатив у барабан. Марроне в нестямі стиснув їх, та пекельний шум в голові не припинявся. Там-там-там! Краплі води падали йому на чоло. Там-там-там! Тепер, мов пузаті ляльки, заворушилися казани і лавою посунули на нього. Посміхаючись місяцеподібними обличчями, вони припирали його до стіни і збиралися розчавити його, ні — виплеснути на нього весь окріп! Марроне закричав, і луна помножила цей божевільний крик. Він побіг, але за ним з гуркотом гнались казани. Марроне спіткнувся й упав на підлогу. Холод цементу поглинав жар його палаючого тіла. Так він і залишився лежати, ніби заснув і, сам не знаючи чому, раптом пригадав, як ще в дитинстві перекинув чашку з молоком. «Дурень, дурень!» — термосила його мати. Мати завжди термосила його і криками докоряла за пустощі... Прийшла Каталіна, щоб витерти його обличчя... Вона поцілувала його, роздягла, вклала у постіль... Він уже не був п'яний, і Каталіна подавала йому гаряче мате... Потім вони разом ходили в кіно, і дома він відчував дотик п'яного жіночого тіла.

— Каталіно! Каталіно!

Крик його різко обірвався і луною завмер під стелею. Поруч нього, взявшись в боки, знущальницьки реготали казани.

Марроне підвівся, обтрусив штани, поправив на плечах плащ. Потім подивився на казани: вони стояли на підставках у ряд, нерухомі й порожні. Вони не діяли.

— Я божеволію...

Марроне глянув на годинника. Було пів на третю. Чи витримає він до п'ятої? Йому хотілось розбудити Сааре, сказати, що він чуває себе погано. Марроне підійшов до дверей і зупинився. Якщо Сааре обдурив його, покликав на пів години раніше, то чи підмінить турок його тепер, хоч би він і справді погано почував себе? І Марроне поплентався назад до холодильників. Туші бичків, загорнуті в білі мішки, були схожі на привиди, що протягали до нього руки; Марроне ступив ще кілька кроків, але не наважився пройти у друге

відділення. Привиди стежили за кожним його рухом, наче збирались перегородити йому вихід...

...Бики, розлючені голубі бики!.. Море рогів... Я загинув, загинув!.. Як смердять шкури... і по-чорнілі від нікотину зуби Сааре... Куди йдуть безробітні?.. Треба спустити рубильник... Але чому нема струму?.. Вороги наближаються... Хто у мене вкрав револьвер? Я залишився беззахисним! А голубі бики сунуть стіною, підступають все ближче білі мішки з мерзлим тушами... Вони розстріляють мене!.. Який різкий запах аміаку!.. Я впаду!.. Краще потрапити до пекла, аби швидше вирватися звідси... Відчиніть двері! Я замерзаю! У мене задубіли пальці і зупинилась кров! Не кидайте мене в казані! Поверніть мені сон, поверніть Каталіну! Я не хотів стріляти у безробітних! Це містер Тутель дав мені п'ятдесят песо. Каталіні хотілось мати нові панчохи... А мати гримала на мене, що я розлив молоко... Мене уб'ють! Сюди біжать голубі бики!.. Віддайте мені револьвер, я буду стріляти в робітників, хай знають!.. Затримайте голубих биків!.. Я відчуваю, як їх копита топчуться по мені!.. Зачиніть ворота, бо розбіжиться вся худоба!.. Не здирайте з мене шкуру, я не бик, я працював у кишковому і підібрав листівку!.. Я боявся... Мене залякали у конторі... Скоро мене прийдуть бити!.. Я не можу спати, бо на дах падає каміння! Я спушу рубильник! Поверніть мені револьвер! Сааре вбив безробітного, а я цього не хотів, я хотів бути тільки шпигуном... Каталіна живе з Карделем у Вілья Індепенденсія... Я вб'ю їх, поверніть мені револьвер! Відчиніть двері!.. Я замерзну!.. Не вішайте мене на гак!.. Ой, як боляче ріжуть ножі!.. Я боюсь, Каталіно, я не зробив нічого, клянусь!.. Я тільки вистрелив у портрет Сор'яно... я загубив курок... Бики розтопчуть мене!.. Ось ідуть безробітні!.. Сааре, зачиняй ворота, дай мені курок, Сааре!.. Прокидайся, виродку, бачиш, ідуть киплячі казани!.. Все мое тіло зробилось болячкою... Бики, проженіть биків!..

Два чи три сухих постріли пролунали в нічній тиші. Марроне упав із схрещеними руками; на грудях у нього зяяла кривава рана. Сааре нагнувся, щоб ближче подивитись у його сіре обличчя...

— Коли б я не вистрілив першим, він би вбив мене. Цей дурень збожеволів од страху.

Х. Боротьба лише починається

Уві сні Валенте спробував поворухнути руками і відчув на зап'ястях сталь наручників. Він прокинувся і побачив, що в купе нікого немає. Крізь маленьке віконце цідилось ранкове світло. Валенте підвівся й поглянув через скло: кілька присадкуватих будинків пропливли повз вагон і схо-

вались за високими стінами, обліпленими плакатами, яких він не встиг прочитати. «Передмістя», подумав він. Десять років тому Валенте вже приїздив до Буенос-Айреса. Він тікав з пампи, поїденої ерозією і засухою, і поспішав у Чако, приваблений казками про вільні державні землі, про бавовну — біле золото. З того часу він не повертався у місто. Все його життя було позначене тим, що він корчував, вирубував дерева, розчищав галявини, знищував комах і гадюк, копав колодязі, по неділях працював на ремонті шляхів, сіяв бавовну, ганявся за рожевим метеликом та його гусінню, поки не зацвітала груша. Таким було його життя за ці десять років. Тим часом діти підросли, а жінка постаріла. Коли він вперше перейшов кордон, що відділяв територію Чако від провінції Санта-Фе, на свіжонамальованому плакаті було написано: «Освоюйте Чако!» І тепер, повертаючись назад, він знову побачив ті ж самі барвисті літери, розмиті дощами і вицвілі на сонці. Тоді він ішов за своїм возом з селянським начинням у гурті таких як і він переселенців. А тепер повертався в наручниках, наче злочинець. «Освоюйте Чако!»

Чого варта його боротьба з природою, коли тепер він мусить знову розпочинати її проти людей, проти злодіїв, проти великих підприємств, які регулюють торгівлю бавовною? Навіщо треба було стільки надриватись, обприскувати паризькою зеленню кожний кущик? Слогади про сім'ю розчулили його. Він шкодував, що встрав у цю справу й очолив орендарів. Чи пам'ятають вони тепер про нього, коли він їде у вигнання, закутий у кайдани? Скільки жертв нізашо! Нізашо? Внутрішній голос намагався переконати його в протилежному, але Валенте був надто засмучений, щоб прислухатися до нього.

Раптом він почув, як рипнули двері, і на порозі постали два детективи, що охороняли його.

— О, сеньйор Валенте прокинувся, — з сарказмом сказав один з них.

— Ми під'їжджаємо? — запитав арештований.

— Ви чекаєте урочистої зустрічі? — Поліцейські розреготались.

Так. Валенте чогось чекав. Але чому його не пересадили в Сарате і чому пропустили вперед приміський поїзд? Чому, проїжджаючи мимо Росаріо, не зупинились на станції Сунчалес?

— Треба приготуватись. — Молодший детектив вийняв ключ, відімкнув один наручник і надів його собі на зап'ястя. — Ти, Арендондо, стережи його з другого боку.

— Не турбуйся, якщо цей дивак викине якийсь фокус або закричить, я всаджу йому пару куль, куди треба, — і він хвастливо вихопив з кишені пістолет.

«Чого це мені кричати?» Вільною рукою Валенте поправив на шиї вузол хустки.

Поїзд притишував хід, брязнули буфери. «Тепер таки під'їжджаємо».

— Чого ми чекаємо? — запитав молодший поліцейський, не приховуючи хвилювання.

— Розпоряджень.

Двері в купе відчинились, і поліцейські виструнчилися. Зайшов інспектор Гонсалес, супроводжуваний двома чоловіками в цивільному.

— Все в порядку? — запитав він, окинувши поглядом арештованого.

— Так, сеньйоре інспектор. Все в порядку.

— І ви збираєтесь так і вийти, щоб усі бачили наручники? Накиньте на нього пальто, — сердитим голосом наказав Гонсалес.

Молодший поспішив виконати наказ. Вони вийшли з вагона, і Валенте спохмурнів, побачивши себе в оточенні поліцейських, ніби він був їхнім другом; перехожі не могли б навіть здогадатись, що він заарештований. Люди метушились на пероні, як і завжди. «Немає нікого».

— Що, не прийшли твої дружочки? — уїдливо спитав поліцейський, який раніше погрожував Валенте револьвером.

Та не встиг він договорити, як раптом на крайніх платформах перону замайоріли в повітрі лозунги і транспаранти. Ціла колона людей почала хором скандувати його ім'я. У Валенте стиснуло груди. Вони вигукували його ім'я! Вимагали волі

для нього! Він відчув, як револьвер поліцейського вперся йому у поперек.

— Ніяких дурниць.

Валенте хотів кричати, хотів дати вихід своїй тузі, але його сильно штурхнули, і він похитнувся. Чотири дужих руки схопили його і, перш ніж він це усвідомив, затягли у машину. З перону долинав глухий шум обурення, шум, який кликав до боротьби... Вигукували його ім'я.

Зблідлі поліцейські мовчали. Валенте намагався перехопити погляд детектива, що глумився з нього.

«Ну що, не прийшли мої дружочки?» — здавалось промовляли його очі.

Його друзі! В той час, як він вважав себе самотнім, забутим усіма, його друзі прийшли боротись за нього, вимагати для нього волі, кричати на всю країну про його арешт. Хто це був? Як йому хотілось обняти цих незнайомих друзів, як йому хотілось знати їх імена, подякувати їм!

— Ти впізнав кого-небудь, Дуарте? — запитав інспектор, який сидів біля шофера.

— Ні, начальнику, я не зміг розгледіти, хто там був...

— Вони тобі не відрекомендувались? Це були робітники м'ясокомбінатів... вони, бач, страйкують,— сказав другий.

«Робітники страйкують». Валенте знову подумав, що він не самотній — братерська могутня солідарність ішла йому на підмогу.

Доктор Вілья не переставав вигукувати, проглядаючи знімки:

— Чудо, справжнє чудо!

Його помічник хотів сам пересвідчитись у цьому і також почав розглядати плівки.

— Бачите кулю? — запитав Вілья.

— Бачу.

— Правда дивовижно? Зверніть увагу — вона пройшла в кількох міліметрах від серця, легенів, печінки, не зачепивши жодного з цих органів, і зупинилась в нейтральній порожнині.

— Мабуть, доведеться оперувати?

— На щастя, ні. Операція була б надто важкою.

— Вам не здається, докторе, що свинець може пошкодити організмові?

— Свинцева іррадіація легко нейтралізується. Відомо багато випадків, коли наявність кулі всередині тіла абсолютно не позначається на нормальному функціонуванні організму.

Асистент, не відриваючись, розглядав плівки.

— Справді, рідкісний випадок. Як це було?

— Це, очевидно, сталося у ту мить, коли він підіймав руки. Від цього руху грудна клітка розширюється, і саме тому куля пройшла таким шляхом.

Увійшла сестра з букетом червоних гвоздик, В очах Демарко з'явилось німе запитання.

— Їх приніс якийсь чоловік. Просив передати, що це від робітників м'ясокомбінату.

Здавалося, Демарко чекав саме цієї відповіді.

— Попросіть його зайти,— тихо, але владно промовив він.

— Але ж лікар наказав...

— Я відчуватиму себе краще, сеньйорито, коли прийму цю людину.

Демарко перевів погляд на купу листів, розкиданих на ліжкові. Їх кожного дня приносять сотнями — від незнайомих чоловіків, жінок, і особливо багато від молоді, від юнаків і дівчат, яких він в своїй останній промові назвав майбутнім нації. Хоч лікарі забороняють йому читати їх, але ці листи допомагають пораненому краще, ніж будь-які ліки.

На порозі з'явилась постать чоловіка з чорним капелюхом у руках. Демарко здалось знайомим його обличчя, але впевненості в ньому не було. Лише коли прибулий привітно посміхнувся, сумніви зникли:

— Проходьте, друже Сор'яно, проходьте.

Які невідомі узи єднали його з цією людиною? Чи це була та симпатія, що зародилась при пер-

шій зустрічі, чи, може, спільне вболівання за громадське благо?

Сор'яно, не відриваючись, дивився на депутата Демарко. Він не сподівався побачити його таким веселим і бадьорим, нібито нічого й не трапилось.

— Ви здивовані, що бачите мене таким?

— Якби ви знали, як я радий, сеньйоре...

— У мене міцна шкура. Наступного разу хай приносять з собою протитанкову гармату,— посміхнувся Демарко. Раптом обличчя його стало серйозним.— Мене дивує, що ви ходите відкрито. Вас же можуть заарештувати.

— Я з учорашнього вечора переховуюся. У нас відбулися збори, і головою зборів був ваш портрет. Раптом — поліція, хотіли мене схопити. Я вийшов через чорний хід, машина була наготові, і я зник.

— Бережіть себе, Сор'яно. Бачите, що скоїлося зі мною.

— Те, що сталося, наука для всіх. Але це їм так не минеться. Ми оголосили загальний страйк.

— Загальний страйк?— здивовано запитав Демарко.

— Так, сеньйоре.

— Які ж у вас вимоги?

— Перш за все — покарати злочинця, який підняв на вас руку, і тих, хто стоїть за ним. Ми вимагаємо також націоналізувати м'ясокомбінати і ліквідувати стандарт. Разом з нами виступають селяни.

— Вважайте, що бій виграно, Сор'яно,— сказав рішуче Демарко.— Якщо робітники і селяни об'єднують свої лави, їх ніхто не переможе. Хай це буде уроком для всіх членів прогресивної партії.

— Крім вас, сеньйоре. Ви це першим зрозуміли,— твердо відповів Сор'яно.

— Боюсь, що надто пізно. В мене немає спільників. Моя партія не підтримує мене.

— Але вас підтримує весь народ. Якби ви захотіли, ви змогли б об'єднати його під одним прапором.

— Сумніваюсь. Інколи мене охоплює глибока нудьга, і я сумую за своїм маєтком, де все було так спокійно...

— Спокій не для вас, сеньйоре. Ви борець.

Демарко посміхнувся, похитав головою.

— Я здаюся ним, коли вступаю у битву. Але ця боротьба направлена проти мене самого. Я перейшов межі і втратив своїх товаришів...

— Але ви завоювали весь народ.

— В моєму віці важко міняти переконання і друзів.

Коли Демарко залишився один, він замислився. Він завжди вважав себе прихильником порядку. Як же це трапилось, що своєю діяльністю він мало не викликав революції? Його портрет головував на пролетарських зборах. Він не хотів заходити так далеко. Це все йшло всупереч його бажанню. Може, слід було б зупинитися раніше? Що ж, Ітурр'ета мав рацію, сили революції провалились. І не йому їх зупинити! На очах Демарко народжувалось щось нове, несучи загибель усьому старому.

Почувши слова Сор'яно про «боротьбу без пе-

репочинку», він зрозумів, що єднало їх. В цих словах звучала любов, зворушлива віра, тепла людяність і щире благородство. Він пригадав той день, коли ходив за своїм хворим племінником, забувши про себе, і зрозумів натхнення, яким горів Сор'яно.

Демарко заплющив очі, і крізь дрімоту до нього докотився багатоголосий гомін. Тисячі людей прийшли привітати свого захисника. На чолі йшли Сор'яно і його товариші, вони кликали його стати до їх лав. Тоді він узяв прапор і радісний пішов їм назустріч.

Уві сні уста його всміхалися.

Медсестра тихенько спустила фіранки.

— Мамо, тут якийсь сеньйор.

Серце Юлії шалено закалатало. Це ж був її Пабло! Він так змінився, що вона впізнала його лише по ясних очах.

— Ти мене не впізнаєш, донечко?

Це був Пабло! Він простяг руки до Анхеліти, але вона злякано відійшла від нього. Лише коли він зняв окуляри, дівчинка радісно закричала:

— Переодягнений татко, переодягнений татко!

Пабло взяв дочку на руки, підняв її і ніжно поцілував.

Юлія ледь встигла витерти руки об фартух.

— Здається, я змінився...

— Тільки не для мене,— сказала вона.— Я знала, що це ти прийшов.

— Не бачачи мене?

— Коли Анхеліта сказала: «Якийсь сеньйор»— у мене враз закалатало серце, я відчула що ти знову вдома.

— Хіба ж я кудись ходив? — жартував він, намагаючись приховати хвилювання. Пабло вже не міг стриматись, він ніжно пригорнув до себе дружину і став цілувати її губи, очі, волосся, в той час, як Анхеліта радісно гукала:

— Татко прийшов! Татко прийшов!

Юлія принесла свіжий мате, і попиваючи його, Пабло докладно розповідав їй про підготовку до загального страйку. Дружина не зводила з нього закоханих очей, пригадувала, як він вперше юнаком з'явився їй у кукурудзі, боязкий і стриманий. Зараз він зовні зовсім інший, роки і події наклали свій суворий відбиток на його обличчя. Але,

незважаючи на це, вона пізнавала в ньому свого Пабло, якого покохала на все життя багато років тому. Вона раптом відчула приплив ніжності до чоловіка і, нахилившись, торкнулася губами його чола.

Погляд Пабло впав на фото з діркою на скроні.

— А це що таке?

— Коли я зайшла додому, щоб забрати речі, він вже був таким. Напевно, від злості, що не знайшли тебе, вони вистрелили у твій портрет.

— Дивний спосіб вилити злість...— сказав, посміхаючись, Пабло.

— Коли ми повернемося додому?— запитала вона.

— Ти квапишся? Ще й тижня не минуло, як ти з дому...

— А мені здається, що пройшов рік, кожен день тягнеться, як місяць...

Пабло пригадав той ранок, коли все це почалося. Пройшов тільки тиждень, але який тиждень! Перед ним з'явилося обличчя депутата Демарко, коли він прощався з ним у лікарні, потім перед ним пройшов дідусь у «Ла-Палома», що познайомив його з історією профспілкової боротьби, і Анна Родат'єна з зашарілим обличчям, яка прикривалася піджаком Альмірона... Ось прийшла його мати, щоб запалити свічку перед іконою святої діви; він побачив скляні очі жеребчиків, отруєних травою міо-міо; відчув мозолі на своїх руках, коли викорчовував акації; пригадав чорний хрест на стіні, пиятики в боліче, російського Хуана з його кошиком свіжого хліба, обличчя Енріке на мітингу, книгу в червоній об-

кладинці, яку він прочитав при світлі ліхтаря. Потім перед ним з'явилося усміхнене обличчя Юлії в той день, коли він купив їй флакончик парфумів, цехи м'ясокомбінату з їх смердючим жиром і аміаком, зле обличчя наглядча Гарсеса, пацюки, які обнюхували його ноги тоді, коли він сьорбав юшку в тюрмі, бридкі таргани, що хрустіли під підощвами черевиків, потім—сніжні гори далекого півдня, залізні ґрати в тюремній камері і дзвінки голоси дітей, фігурка гаучо з хлібного м'якишу, літак, що ревів розжареними моторами, масові збори робітників, обличчя Юлії з пасмом чорного волосся, коли вона вітала його з глибини залу,— все його життя, прожите в на-

прузі, без перепочинку, без жодного перепочинку. Але тепер він був знову з Юлією і Анхелітою. Чи надовго? Може, на годину. Завтрашній день вже кликав його. Пабло раптом відчув радісну гордість за обраний ним шлях, впевненість у тому, що боротьба не була марною, що незабаром настануть нові, світлі часи і навіки зникнуть горе і злидні минулого.

— Що ж тепер буде? — запитала Юлія.

Пабло відставив мате і, посміхаючись, відповів:

— Тепер ми стоїмо на порозі нового, розумієш? Тепер вже йдеться не про страйк робітників, тепер піднявся весь народ, який знає, чого хоче. Ти розумієш, що це значить? Кожного разу, коли ми розпочинали страйк, нас перемагали, ми бачили, як наших бойових товаришів виганяли з підприємств, заносили до чорних списків, і, хоч ми й протестували, на наші вимоги ніхто не звертав уваги. І знаєш чому? Тому що ми були роз'єднані, тому що наша справедлива і патріотична боротьба не знаходила відгуку в серцях всього пригнобленого і знедоленого народу. Але після стількох ударів, після таких стихійних виступів повинен був настати перелом. Мудрість Кому-

ністичної партії, її вірність революційній теорії прискорили його. Тепер ми не одні, за нами йде робітничий клас і селянство, і кожен пам'ятає всіх тих, що загинули в боях, і кожен переживає радість, знаючи, що кров була пролита не марно. Ти розумієш, Юліє? Там, в Сарате, ми склали невелику групу. Енріке навчив нас бачити правду. Все, що ми перетерпіли: ув'язнення, і, що найгірше, недовір'я з боку наших братів по класу, лише загартувало нас. З нами була правда й терпіння, і ми вірили в світлий розум і силу народу. Тепер ми — не ізольована група, ми — авангард робітничого класу, за яким йде весь народ. Хіба вони зможуть розбити нас, якщо за нами майбутнє?!

— Значить боротьба не скінчилась?

— Боротьба лише починається. Ми зроблені з міцної сталі. Як і сталь, ми витримаємо всі удари, а самі залишимося незламними до кінця.

Міцним і твердим, як сталь, почував себе Пабло, коли він пестив темну голівку дівчинки, ласкаво і ніжно, наче голубив майбутнє.

*З іспанської переклали
Алла КРЕТОВА та Іван ВОРОНА*

Листи друзів

Ель-Арабі ДЕМАРХЛАТРУС,

журналіст (Алжир)

Спасибі вам за найцінніше, українці...

гідність як ересь, знищенням котрої займаються мерзенні інквізиторські суди, що хотіли б запалити вогнища на всій землі, — то народи усіх континентів, а особливо африканські та азійські народи, рано чи пізно, примусять капіталістів повернути загарбане, як це вже подекуди сталося.

Ідеї миру є і мусять бути єдиними для країн усього світу! Мир треба відстояти в боротьбі. Народи повинні дійово підтримувати один одного в боротьбі за мир!

Кожний алжірець, хто б він не був, вважає, що за даних обставин допомагати Алжирові та Північній Африці позбавитися французького колоніалізму — значить щиро сприяти не тільки збереженню загального миру, але й усіма силами кріпити його основу.

Жителі Сахари і високих гір, жителі міст і сіл, селяни і поети, чоловіки і жінки Алжіру борються за свободу.

Навіть коли у них підгинаються від втоми ноги, їхній символ: «Продовжувати боротьбу до перемоги!» Тому, що в кінці нашого важкого шляху — свобода!

Кров — брудна пляма на обличчях тих, хто нас катує, і кров — чудове сонце на обличчях тих, хто її віддає...

Спасибі Вам за найцінніше, що є на світі — за дружбу!

Для Алжіру, який б'ється зараз за свою незалежність і суверенітет, сотні синів та дочок якого щодня гинуть в боях проти колонізаторів, мир має особливе значення. Алжир не хоче миру з тюрмами, кількість котрих набагато перебільшує кількість шкіл, миру з концентраційними таборами, ні, тим більше, миру з кладовищами!

Якщо дехто в капіталістичному світі, світі імперіалістів, розглядає боротьбу за незалежність та людську

ДЕ Б'ЄТЬСЯ СЕРЦЕ СВІТУ

Майбутнє — «третя дійсність». Так називав його М. Горький, і це визначення глибоко співзвучне з оптимістичним світосприйнянням радянської людини, шукача, трудівника, творця.

Стрімкий і неупинний біг подій нашого часу. Світ середини ХХ століття — це світ у бурхливому русі, світ, який постійно, безперервно змінюється, оновлюється під могутнім впливом величезних людських мас, що дедалі більше стають до історичної творчості. Кожний новий день приносить безліч драматичних, часто трагедійних фактів, суперечливих суспільних подій. Здатність зрозуміти і соціально осмислити об'єктивну дійсність у всіх її зв'язках, інакше кажучи, знайти головний стрижень сучасного розвитку, розкриваючи при цьому навісті двері у світле завтра всього людства, — все це підносить марксизм як справжню науку і передову ідеологію над усіма іншими течіями громадської думки. Прихильників його це сповнює того життєствердного пафосу, без якого неможливий справжній прогрес. А ті, хто відходить від марксизму, неминуче скочуються у болото реакції, стають співцями безнадії та відчаю.

Цікаво в зв'язку з цим навести такий приклад — свідчення сумної еволюції одного письменника. Мова йде про польського поета В. Ворошильського. Свого часу він став відомий як автор книги віршів під програмним заголовком «Смерті немає». А далі її автор зробив чималий крен вбік від ідеології робітничого класу, ставши одним із заспівувачів войовничого ревізіонізму в літературі. І от нова його збірка має вже зовсім іншу, проте цілком виразну назву —

«Людина обирає смерть». Неприхований, знавистий, безвихідний песимізм, прокльони на адресу нашої країни, як «жорстокої зорі», де панують «грубість і невдоволене кохання», проголошення «сакраментального» тупика, в який забрела безпомічна людина, — ось характерні риси його нової книги.

Як відомо, мода на гіркі стогони з приводу «всесвітнього хаосу» і приреченості всього живого має свою досить довгу історію. З того часу, як на початку 20-х років слізливий ієреміади, викликані воєнним розгромом кайзерівської Німеччини, втілювались у горезвісному «Присмерку Європи» Освальда Шпенглера, писання подібного жанру знайшли досить широке розповсюдження. «Тепер я часом думаю, — пише, наприклад, в наші дні відступник і ренегат Артур Кестлер, — що Європа приречена, що цей розділ історії наближається до кінця». Особливо ж американський ринок затоплений писаниною різного роду плакальщиків, які похмуро провіщають швидке «виверження всесвітнього Везувію, який загрожувє всій західній цивілізації» долею Помпеї.

Екскурсами в стародавні часи та аналогіями між падінням Римської імперії та майбутньою долею сучасної імперії долара захоплюється в США найрізноманітніша публіка — від романістів-початківців до поважного сенатора Менсфілда. Інстинкт самозбереження викликає жах і розгубленість перед невідомим майбутнім. «Завтра світ може розлетітися на шматки», — лякає французький екзистенціаліст Альбер Камю, який завоював собі за океаном найпалкіші симпатії. А іноді, модифікуючи свої тужіння, цей стовп сучасного ідеа-

лізму добалакується до твердження, нібито взагалі, мовляв, «завтрашнього дня немає», немає і бути не може. «Все, — скаржиться Камю, — тоне в клубках густого диму, немає нічого, що піддавалося б справжньому пізнанню, і художник блукає сьогодні у темряві навіщого, подібно до простого перехожого».

Як бачимо, присмерк капіталізму, соціальний розпад буржуазного суспільства дають себе відчувати. І недаремно ці співці буржуазного декадансу з якимсь хворобливим захопленням копаються у минулому, давньому, смакують його часом міфічні принади, судорожно чіпляючись, як визнався Андре Маламро, за «любі примари».

Звичайно, багата на різні контрасти, наша епоха дає чимало приводів для тієї «філософії відчаю», яка, наче іржа, роз'їдає свідомість цілого ряду художників і мислителів буржуазних країн. Ось яскравий приклад: 1957 року всіма державами було витрачено, як підрахував покійний Фредерік Жоліо-Кюрі, 96 мільярдів доларів на озброєння. (1929 року витрати не перевищували 4,2 млрд.). Ця сума, призначена для винищення людини, дорівнює вартості всіх товарів, які обертаються в міжнародній торгівлі.

Чорна тінь Хіросіми, лиховісні заграви водневих бомб, вкрите свинцевими хмарами радіоактивного пилу небо, з якого щомиті погрожує хлинути кривавий дощ, — ці небезпечні прикмети оскаженілого старого світу, що котиться з гори. І навіть коли це небо розтінають наші космічні снаряди, пущені рукою відважного генія, і людина готується в найближчому майбутньому до гордого

на інші планети,— верховоди капіталістичного світу зводять на неї наклепи, залякують криками про нову загрозу «космічної смерті». Інакше, як у мілітаристському аспекті, вони просто нездатні сприймати великі завоювання науки й техніки.

Президент Ейзенхауер, цей, як його називають, фінансовий капітал у генеральському мундирі, не посоромився якось обвинуватити СРСР у «балістичному шантажі». Президентів ввижаються військові кошмари у міжзоряному просторі, про що він охоче повідомляє на своїх прес-конференціях. Зате на бідній землі він надає абсолютної свободи своєму азартному помічникові — містеру Даллесу. А державний секретар в останні місяці мало не переступив однією ногою через улюблену його серцю «межу війни». Так було торік в липні-серпні, коли з вини США пожежа світової бойні вже займалася в районі Близького і Середнього Сходу. Так було і у вересні-жовтні — цього разу вогнище світового конфлікту могло запалати на Далекому Сході.

Для свого похилого віку Джон Фостер Даллес — на диво метушливий і неспокійний. З того часу, що він займає свій пост, він встиг проїхати понад 540 тис. миль. Це більше, ніж відстань від Землі до Місяця і назад. В ім'я чого, заради яких цілей містер Даллес не шкодує своїх старечих сил, — це ні для кого не таємниця. Він не скупиться на багатослівні промови, які індійський публіцист Караджія назвав «одноманітними тарзановими криками проти комунізму». Та ось кілька місяців тому державному секретареві довелося несподівано висловити тверезу думку. «Якщо, — сказав він, — сильні країни спробують шляхом застосування сили втримати світ від змін, тоді катастрофа неминуча». Це фарисейське і в усякому разі нелогічне зізнання в устах людини, яка чинить лютий опір найменшим крокам до покращання людського життя. Адже саме заради збереження ганебного «статус кво», а головним чином, щоб вкрати у народів їхні соціальні і національні завоювання, містер Даллес вперто йде від однієї небезпечної авантюри до іншої, ще більш небезпечної. Може, тиск з боку світової громадськості, а також видиме безсилля американської політики «з позиції сили» примушують Даллеса висловлювати такі незрозумілі в його устах сентенції?

Як би там не було, для самозаспокоєння немає ґрунту. Маніяки, що вирішили будь-якою ціною перешити шлях потокові життя, — не вгавають, хмари не розходяться...

Проте справжній пульс сучасності б'ється не в дипломатичних канцеляріях, не в генеральних штабах, і навіть не в правліннях багатючих монополій ще сильних, однак вже давно одряхлілих імперій. Биття пульсу серця епохи можна виразно почути, приклавши вухо до землі великого табору соціалізму, який день у день міцніє, набирається неперебор-

ної могутності, — табору, який здатний постояти за себе і за справу революційного оновлення нашої планети. В найнапруженіший момент кризи на Близькому Сході цю здатність наочно показав Радянський Союз, який, за словами газети «Вашінгтон пост», «примусив американських діячів на Надзвичайній сесії ООН ретироватися в принизливій ролі переможених». Ця величезна сила СРСР — єдиної з великих держав, що очолюють ООН, чії солдати ні в кого не стріляють, ні на кого не скидають бомб, — вірно служить справі миру і соціалізму.

Організована і спрямована не на руйнування, а на титанічне творення енергія сотень мільйонів трудивників, повновладних хазяїв своєї землі, — це і є сьогодні найзначніше і найважливіше із усього, що відбувається в нашу епоху. Натхнення праця радянських людей втілює надії і мрії прогресивного людства. І саме завдяки цьому ХХІ з'їзд КПРС, який надав великої, надзвичайної актуальності питанням «хто — кого?» в мирному світовому економічному змаганні, і є подією першорядного, найвидатнішого міжнародного значення.

* * *

Керівник провідної американської газети «Нью-Йорк таймс» Сульцбергер опублікував статтю про Всесвітню виставку 1958 року в Брюсселі. Це своєрідний трактат про дві сучасні, але різні цивілізації, які журналіст уявив у павільйонах СРСР і США, віддавши, всупереч всім сподіванням, перевагу першому: «Хоч яка не є чудова наша будівля, — писав він про американський виставочний павільйон, — її вміст промовляє про цивілізацію занепаду, в той час як наш радянський антипод динамізмом свого технічного і культурного наступу явно всім імпонує, і особливо народам континентів Азії та Африки з їх тяжінням до індустріалізму». Тривога гнітить, як бачимо, американського газетяра. Він розглядає радянське економічне зростання — так приймає тепер у Сполучених Штатах — в його міжнародному аспекті і, насамперед, у зв'язку з його впливом на вибір шляхів країнами, які визволилися від іноземного ярма.

Події останніх років — одна з багатозначних сторінок в «історії хвороби» вмираючого капіталізму. В запеклих сутичках ліквідується колоніалізм як такий, а це і є головним для нинішнього етапу всесвітньої визвольної боротьби. Цілком зрозуміло, що більше вже не можна пригнічувати мільйони людей в ім'я купки магнатів Нью-Йорка, Лондона і Парижа. Нині народи самі хочуть вирішувати свою долю — і можуть це зробити.

Справа не лише в тому, що на відміну від початку нашого століття, коли населення колоніальних і напівколоніальних країн складало 1200 мільйонів чоловік, тобто 70% населення земної кулі, тепер під колоніальним ярмом мучиться не біль-

ше 6%. Головне в тому, — за ким підуть народи Азії та Африки, що здобули національну незалежність.

І що б не робили реакційні політики та ідеологи, все виразніше стає загальна орієнтація, рівняння переважної більшості народів, які прокинулися до нового життя, на систему соціалізму, на СРСР. Це змушені визнати навіть наші вороги. Люди на всіх континентах порівнюють, зіставляють дві найбільші за своєю економічною, політичною, воєнною могутністю держави — і роблять з цього далекоглядні висновки.

Індійська газета «Трібюн» підкреслює яскравий контраст між «вольною, внутрішньо переконаною» системою планового господарювання в СРСР, між «продуманою і цілеспрямованою методологією економічного будівництва, що звучить як категоричний імператив», і похмурою розгубленістю і навіть явною безпомічністю американських правлячих кіл перед «економічною стихією».

Газета «Трібюн» могла б послатися на «аналіз» економічного становища Сполучених Штатів, зроблений міністром торгівлі Сполучених Штатів Уїксом. Виявилося, як досить оригінально заявив цей «компетентний лідер» «головний корінь зла полягає в тому, що американські торговці, невідомо з якої причини, несподівано розучилися торгувати». Далі цих «глибокодумних» просторікувань американський міністр не йде, і будь-яких перспектив так і не наважується намалювати.

Та взагалі буржуазні «теоретики» давно вже стали рабами обставин, вони не можуть піднятися до справді наукових узагальнень. Адже один відомий американський фінансист в унісон з Уїксом переконував, що «криза, наче літня злива, ринула з блакитного неба процвітання, і ніхто по-справжньому не знає, що її викликало». Далі автор цих слів вдається в містики, проголошує кризу чимсь «ірраціональним», породженням певної таємничої чортівщини і т. д. і т. п.

Герой і кумир молодії буржуазії Наполеон в бесіді з Гете зло і зневажливо висміював різних діячів, які схилили голови перед обставинами, перед сліпою невідомою долею. Наполеон не вірив у неї. «Доля — це політика!» — пихато заявляв він. Людина з допомогою волі та енергії керує своєю долею сама. Але все це було в епоху піднесення, молодості капіталізму. А тепер, зневірившись у своїх можливостях, буржуазія шамкотить беззубим ротом: «Політика — це доля!»

У США стали відомі цікаві аспекти засекреченої діяльності «Комітету економічного розвитку», створеного ще в роки другої світової війни. В його складі — верхівка доларової імперії, тобто наймогутніші фінансисти і промисловці, впливові конгресмени і, зрозуміло, представники відомства розвідки, очолюваного братом державного секретаря — Алленом Даллесом. Цікаво, що цей комітет з гарячковим інтересом вивчає в першу чергу проблему змагання між двома

протилежними світовими системами. При цьому навіть дбайливо відібраний матеріал не може приховати головного: в свідомості правлячих кіл США вже досить міцно укоренилася думка про зростаючу могутність Радянського Союзу. Саме про це свідчить хід дебатів на сесії комітету. Ніби підсумовуючи їх, професор Мас-сачузетського технологічного інституту навіть кинув дотеп з цього приводу: «Коли у мене буває поганий настрій, я думаю, що через п'ять років вони (тобто СРСР.— М. К.) переженуть нас у всіх галузях. Але коли я настроєний оптимістично, я відчуваю, що їм потрібно буде десять років, щоб досягти цього».

Досвід історії показує, що героїчні звернення під силу лише робітничому класові. Прийшовши вперше до влади в нашій країні, він озброївся науковою програмою перетворення суспільства на благо народу; такого прецедента не знає жодна революція в минулому. Філістери всіх мастей, навіть ті, що грають в лібералізм, посміювалися над «потугами більшовиків планувати історію». А суспільна практика, цей чудовий критерій істини, посміялась над обивательськими пересудами. Самовідданим напруженням сил наш народ під керівництвом Ленінської партії перборов усі величезні труднощі, пов'язані з тим, що соціалістичне будівництво почалось перш за все в межах економічно відсталої, багатокладної країни з низьким рівнем продуктивних сил (а саме такою й була царська Росія: займаючи перше місце в світі по території, третє — по населенню, вона в промисловому виробництві стояла позаду малесенької Бельгії). Далі було здійснено швидкий стрибок до рівня високорозвинутої індустріальної держави. А інші радянський народ бореться за здійснення грандіозних планів, накреслених ХХІ з'їздом партії: основне економічне завдання СРСР практично стало на історичний порядок денний 60—70-х рр. нашого століття.

* * *

Семирічний план 1959—1965 років наближає нашу країну до досягнення об'єму виробництва Сполучених Штатів. Хоч Радянський Союз набагато випередив усі інші капіталістичні держави, у 1957 році об'єм його промислової продукції був удвічі менший ніж в США. Деякі буржуазні економісти, і навіть такий статечний журнал, як лондонський «Економіст», охоче смакують ці дані. Але на кінець цього славного століття СРСР перевершить сучасний рівень виробництва деяких найголовніших видів продукції Сполучених Штатів, а по інших — щільно наблизиться до американських показників. Доларова імперія залишиться позаду.

«В мирному змаганні з капіталістичними країнами нам треба виграти 10—15 років», — такими словами

товариш М. С. Хрущов формулює думи радянських людей.

Час працює саме на нас. Навіть найзавзятіші супротивники вже давно не приховують наших переваг у темпах розвитку. Післявоєнні роки відняли у них останній «козир». Виявилося, що СРСР випередив США не лише по темпах, але й по абсолютному щорічному приросту багатьох видів продукції. Про «російський господарчий паровий каток» пише тепер англійський журнал «Спектейтор». Ми використовуємо прогресивний характер, молодість радянської промисловості, які дозволяють нам не повторювати всіх колишніх етапів розвитку кожної її галузі. Чимало речей занадто швидко старіють у наш вік нестримного технічного прогресу. Так, на авансцену радянської економіки виходить виробництво газу, а роль вугілля, як продукта, значно менш рентабельного і більш трудомісткого, серйозно зменшується в топливному балансі нашої країни. Але при цьому не може бути й мови про абсолютне падіння виробництва вугілля і зв'язані з ним кризисні явища. Навпаки, ми будемо нові шахти і вводимо в дію цілі нові райони. Великий стрибок буде зроблено і у виробництві енергопотужностей.

Щодо виробництва на душу населення, то оскільки співвідношення кількості населення СРСР і США дорівнює 100:80, то потрібний буде ще певний час, приблизно п'ять років — після 1965 року, — і головна країна капіталізму буде залишена позаду по виробництву на душу населення. Англію і ФРН ми в цьому ж відношенні доженемо і переженемо вже в результаті виконання семирічного плану.

Американський вчений Робертс вважає таку перспективу неминучою і природною, оскільки «перевага на боці нації, яка найшвидше розвивається». «Нам її не наздогнати», — заявляє він. Вже за 13 передвоєнних років радянська промисловість виросла у порівнянні з дореволюційним періодом майже в 9 разів — на таке зростання капіталізм затратив близько століття. За 12 повоєнних років СРСР вклав у своє народне господарство і витратив на соціально-культурні потреби величезну суму — близько 1000 мільярдів доларів. Це дало свої результати. Були ліквідовані наслідки війни; набагато, порівняно з 1940 роком, збільшено виробництво, значно покращав життєвий рівень трудящих. На цій базі і береться новий, небувалий в минулому розгін. Могутній розвиток синтетичної хімії — цієї відсталої до недавнього минулого галузі — прискорює виконання головного економічного завдання СРСР. Величезну роль відіграє і розвиток сільськогосподарського виробництва.

Цікаве визнання зроблене паризькою буржуазною газетою «Монд». «Вперше дата економічної перемоги соціалізму над капіталізмом, коли Радянський Союз перевершить Сполучені Штати по виробництву продукції на душу населення і матиме найвищий життєвий рівень у світі, ви-

значена з точністю. Це буде через п'ять років після виконання семирічного плану, тобто до 1970 року».

Вчителі робітничого класу Маркс і Енгельс завжди відхиляли звернення до них пропозиції дати детальну картину майбутнього комуністичного суспільства. Геніальні корифеї науки не хотіли «по-пустому гадати про те, чого знати не можна», — писав В. І. Ленін у «Державі та революції». Але наш час тим і відрізняється, що кінцева мета боротьби пролетаріату вже стає зримою і відчутною і піддається науковому пізнанню. І є щось закономірне в тому, що при складанні перспективного плану на 1959—1965 рр. було створено понад 30 комісій, в яких працювало кілька сот найвидатніших вчених. Адже на цьому ж принципі базувалось і створення ленінського плану ГОЕЛРО.

Таке прокладання шляхів у завтрашній день, своєрідне «планування історії», звичайно, немислиме на базі хаосу та анархії капіталістичних виробничих відносин.

Що ж можуть протиставити нашим досягненням пани з капіталістичного табору, його найзападливіші апологети? Каламбурять на тему, що, мовляв, «планування — це синонім президентського управління». А марксистська політична економія каменя на камені не залишає від подібних вульгаризаторських теорій. Господарське життя суспільства визначається не законами, які видаються властями предрержавними, а об'єктивними законами, які від волі і свідомості людей не залежать. Вести розмову про план при капіталізмі — це значить говорити абсурдні речі. Адже ж асигнував кілька років тому президент Ейзенхауер мільйон доларів на опрацювання заходів, які б мали покінчити з циклічними коливаннями промисловості, перегоріти шлях кризи. Адже ж обіцяв він своїм виборцям: «Ніколи більше злочин масового безробіття не повинен впасти на наш народ». А коли дійшло до діла, вони не змогли нічого зробити.

І той факт, що на виборах в листопаді 1958 року простий американець прокатав на вороних правлячу республіканську партію, показує, що народ не можна безкінця годувати демагогічними обіцянками.

Шила в мішку не приховаєш, і міністр праці США в офіційній заяві визнає, що до районів із значним безробіттям тепер відносяться 89 із 149 найважливіших ринків праці Сполучених Штатів. Популярні журналісти брати Олсон вирішили позайомитися на місці з охопленими кризою шахтарськими селищами в районі Детройта — столиці автомобільної промисловості. Їхня розповідь про безвихідне горе і муки тисяч і тисяч людей праці коментарів не потребує: «Діти сидять без молока, хазяйки не знають, як звести кінці з кінцями, чоловіки в пошуках роботи, наче старці, блукають по дорогах...» і т. д. Брати Олсон наївно мріють про чарівний «регулювальний механізм», який підтримував би рівновагу між виробництвом і споживанням. І це

в умовах капіталістичної анархії!

А саме голоси цих спритних журналістів особливо виділялися в хорі одописців капіталізму і його американської «землі обітованої». Адже брати Олсон особливо нестримно прославляли американський спосіб життя і обгрунтовували тезис про «безкризисний характер» американського господарства, про його «вічне процвітання» і т. д. І якщо з січня 1958 року, наче по команді, такі бундючні промови припинилися, то саме тому, що стало неможливим приховувати очевидний факт: Сполучені Штати дедалі глибше засмоктують трясовина економічних лих.

Чудовий знавець американської економіки, французький професор Андре Зігфрід пише, що загроза надвиробництва «постійно, наче дамоклів меч, висить над американським оптимізмом». Зігфрід нагадує, що яка б не була амплітуда коливань в господарській кон'юктурі США, бізнесмена ніколи не залишає тваринний жах перед несподіваним крахом. Та й як може бути інакше, коли кількість безробітних у країні досягає 6 мільйонів чоловік? Понад 15 мільйонів американців живе у трущобах, а оголошені плани житлового будівництва виявилися фікцією.

Вбога, неприваблива дійсність! І до яких тільки хитромудрих прийомів, а то й просто шахрайських фокусів не вдаються нині прислужники буржуазії, аби лише хоч трохи затушувати кричущий контраст між двома світами — світом, який нестримно йде вгору, і світом, що неухильно котиться вниз. Так, наприклад, нещодавно була сфабрикована книжка під крикливим заголовком «Капіталістичний маніфест». Її автори Адлер і Келсо з тим специфічним нахабством, яке властиве держдепартаменту і його нинішньому керівникові, обурливо протиставляють свій опус... «Комуністичному маніфестові» Маркса і Енгельса. Вони пропонують панацею від усіх лих. Виявляється, ахілєсова пята такої чудової речі, як сучасний капіталізм, в його «недостатній капіталістичності»: «Груд експлуатує капітал». Для обгрунтування цього нечуваного відкриття, автори «Капіталістичного маніфесту» не церемоняться з статистичними даними. Що їм, цим літературним крамарям, до того, що в наш час 70% національного доходу США дістаються паразитичним елементам і лише 30% — тим незліченним мільйонам, які всі ці матеріальні цінності створюють!

Незважаючи на рекламний галас, ділові кола не беруть всерйоз до уваги подібного роду пропагандистських опусів зарозумілих писак. Такі книжки справі не допоможуть!

Значно переконливіша для народів світу правда Радянського Союзу і країн народної демократії, які на ділі довели, що трудящі маси можуть чудово обійтися без експлуататорів. Розвіяна буржуазна легенда, нібито будь-яке посягання на вселаддя імущих класів порушує «свободу» та інші незаперечні права людини. Навпаки, тільки ліквідація свободи експлуатації чужої праці, тільки крах

економічного панування буржуазії забезпечили розкріпачення народних мас і прилучили їх до натхненної творчості.

Страх перед майбутнім туманить розум, і міністр юстиції США Роджерс формулює політичний курс правлячої кліки, коли звертається до американців: «Не піддавайтесь на гачок мирного співіснування», що лежить в основі радянської політики! Всесильним американським монополіям напруження міжнародної обстановки потрібне як повітря. Вже не вперше офіційні особи відверто визнають, що мільярди доларів кинуті на гонку озброєнь — «для того, щоб підтримувати вогонь в домнах і не допускати зупинки конвеєрів». А коли, як показав 1958 рік, цей патентований засіб не допомагає, тоді ще несамовитіше галасують великі і малі діячі, охоплені однією манією — манією переслідування всього передового і прогресивного. «Це вже не дипломатія, а небезпечна психопатологія, біла гарячка, яка затяглася надовго», — говорить Сайрус Ітон про «лінійку» пана Даллеса.

Заводії імперіалізму мріють зараз про те, як би повернутися до щасливих часів «спокійного» XIX сторіччя з його безроздільною монополією імущої меншості. Проте таке задкування виходить за рамки здорового глузду. А тимчасом «план-максимум» імперіалістичних верховодів і полягає у «скасуванні» всіх революцій, які вже відбулися, — соціалістичних, національних, антиімперіалістичних, і в тому, щоб ні за яку ціну не допустити нових. Так званий «Захід» (в особі його керівництва) нерідко виступає досить відверто і виставляє свої умови збереження миру. Починаються розмови про «скорочення» табору соціалізму і повернення певної його частини капіталізму; при цьому мається на увазі Китай, Німецька Демократична Республіка, європейські країни народної демократії, а також і деякі райони СРСР. Ці найнахабніші претензії зачіпають і країни, які скинули поневолення, — вони повинні знову влізти в колоніальний зашморг.

Личарі грошового мішка, які несамовито наживаються на злиднях народів Сходу, перетворюють світ на пороховий постріб. Нехитрі цифри: видобуток барела нафти обходиться в американському штаті Техас в 1 долар 10 центів, а в арабському Кувейті — в 10 центів — в 11 разів дешевше. На політичні наслідки цих перекослих матеріальних пружин компетентно вказував американський сенатор Кефвер: «Представники нинішнього уряду Сполучених Штатів настільки звикли чхати, не встигне у нафтових компаній засвербіти у носі, так звикли, інакше кажучи, попереджати найменші бажання нафтових концернів, що інший спосіб дії у них і в головах не вкладається». І далі цей досить-таки поінформований політичний діяч констатує: «Мігнати нафти — це і є уряд США сьогодні».

Якщо остання стадія капіталізму — імперіалізм — за лєнінською характеристикою означає наступ реакції по

всьому фронту, то нафтові монополії побивають в цьому розумінні всі рекорди. З їх прямого бажання США взяли на себе функцію «міжнародного жандарма», чинять опір найменшому подуву вітру свободи, вперто роблять ставку на «живі трупи», на зразок Чан Кай-ші чи короля Хусейна (якого президент Об'єднаної Арабської Республіки Насер назвав «вбитою качкою»), підпирають, як тільки можуть, ненависні народом прогнилі режими. Правда, в середині XX віку така, породжена несамовитою жадібністю, чорнотетена тупість дістає законну відплату. Останні події — революція в Іраку, яка загрожуює монополіям втратою «головної кладової» нафти на Сході, скандальне фіаско десанту США в Лівані, де новий уряд кінцем кінцем видворив американських «гостей» із своєї країни, так само як створення Тимчасового уряду Алжирської Республіки, прискорене реакційними змінами у Франції, — все це явища одного порядку.

Ф. Енгельс називав Францію «батьківщиною революцій». Дійсно, вона пройшла величезну політичну школу, її правляча верхівка діє тонше, спритніше вдається до мімікрії, до соціальної демагогії. Фашистські молодички, які вчинили 13 травня 1958 року кривавий путч в Алжирі і багато в чому копіювали штурмовиків Рема, по-кошунськи називали свої бандитські організації «комітетами громадського спасіння» — зовсім як в героїчні часи Робесп'єра і Сен-Жюста. Найвитонченіша пропагандистська система брехні і одурманювання мільйонів людей продовжує діяти. Але вона кінцем кінцем не приховає правди від мас.

Вже після референдуму начальник канцелярії де-Голля, він же генеральний директор банкірської фірми Ротшільдів, Жорж Помпаду розхвастався в колі друзів: «Тепер настає наш час»... Та хвалитися особливо нема чим.

Звичайно, над демократичними завоюваннями французького народу нависла грізна небезпека. Це безсумнівно. Проте все-таки не сила, а страшна слабкість французької імперіалістичної буржуазії («імпотентність», за виразом газети «Комба»), тваринний жах і безмежна ненависть до організованої могутності пролетаріату і його партії штовхнули цей вельми досвідчений експлуаторський клас на найнебезпечніші маневри, на ризиковані авантюри.

А поки що логіка речей бере своє, і люди, які пишуться своїм показним патріотизмом, вступають в політичний альянс із німецькими реваншистами, вчорашніми окупантами і душителями Франції. Преса правлячої в Італії християнсько-демократичної партії вітає цей франко-західнонімецький флірт і підкреслює свою готовність до нього приєднатися. Наводиться аргумент: три головні країни західноєвропейського континенту об'єднує, мовляв, «спільна концесія державної влади». Відзначається при цьому «заслуга» канцлера Аденауера — адже він перший заборонив Комуністичну партію Ні-

меччини, в нього неабиякий досвід злочинних провокацій і брудних інтриг проти першої держави німецьких робітників і селян — НДР.

У США правлячий клан багатіїв, які розжирили на двох світових війнах, готовий пуститися у танок, оскільки у зв'язку з подіями у Франції зросли шанси на міцний європейський тил, знов загорілися надії на можливість хрестових походів на Схід. Навскач із старшим партнером ідуть і англійські консерватори, ці найстаріші, ще з часів Великої французької революції, вороги і ненависники свободи і демократії.

Через країни і континенти проходить нині глибокий вододіл, з кожним днем збільшується напруження міжнародної класової боротьби. Американська і європейська реакція, яка стоїть біля керма влади, дедалі безсоромніше вбирається у фашистську тогу і брязкає зброєю. Вона проголошує анафему кожній прогресивній тенденції в розвитку будь-якої країни.

Але ж все це було — нестримні торжества головорізів у Нюрнберзі, які брязкали зброєю, і погромні промови на площі Венеції в Римі, — все це встигло набити страшну оскому нашому поколінню.

* * *

Що є зараз принципіально, якісно нового в світі, — так це співвідношення сил, яке склалося наприкінці 50-х років. І його не можна ігнорувати. Через усі перепони проривається могутній, небувалий і нездоланий рух за мир. Він цілком спроможний успішно боротися за здійснення заповіту Жоліо-Кюрі: «Завдання полягає в тому, щоб не прохати миру, а нав'язати мир палям війни». Небезпечність даллесівського курсу балансування на краю воєнної

катастрофи, небезпечний для самого існування приватновласницького режиму, розуміють тепер люди, дуже далекі від ідеології робітничого класу, і в самих США, і в Англії. Це — і американський мільярдер Сайрус Ітон¹, і сенатори Кларк і Хемфрі, і провідний буржуазний філософ лорд Рассел, і відомий англійський військовий письменник полковник Ліддель Гарт. Мабуть, ніхто з державних діячів західних країн ще не піддавався такій нищівній публічній критиці, як Даллес. Сенатор Морзе жадає навіть «скальпа Даллеса», вимагає віддати під суд цього «чемпіона провалів американської політики».

Прихильники державного секретаря, на зло його опонентам, на сторінках журналу «Лайф» проспівали дифірамб його наполегливості, яка переходить у фанатичну впертість; він, мовляв, не припускає компромісів і шодня, щогодини твердить: «Карфаген має бути зруйнований» (йдеться про табір соціалізму, якщо перекласти це на сучасну мову). До цих аналогій відомий американський публіцист Уолтер Ліппман робить істотну поправку: за його словами в становищі розгромленого і зруйнованого в результаті Пунічних війн Карфагена опиняться Сполучені Штати, а місце Риму Ліппман відводить Радянському Союзові.

Французький генерал Бертюар вказував на «воєнні наслідки запуску супутників» і підкреслював при цьому реалізацію в СРСР «певного курсу на створення в найближчому майбутньому абсолютно неприступної армії». Брати Олсон, згадувані раніше, повідомляли, що за висновками

¹ «В Радянському Союзі, — констатує Ітон, — уряд говорить від імені всього народу. В Сполучених Штатах це не так. Там уряд від імені народу не говорить». Ітон підкреслює, що народ у США «всюєю душею відданий справі миру».

Пентагону, в найближчі три роки «СРСР доможеться майже незаперечної переваги в ядерній могутності, яке раніше належало США».

Це закономірно і разом з тим символічно, що по наукових відкриттях перша країна соціалізму випередила найцивілізованіші буржуазні країни. Людина проникла в неприступний для голого ока мікросвіт, у царину безкінечно малих частинок розбудженого атома. Перед нами неймовірно захоплюючі обрії, які обіцяють небувале досі підкорення безкінечної і невичерпної природи. Тільки 400 тонн дейтерію — важкого водню, чий запаси на відміну від уранових практично невичерпні, потрібно було б для заміни цілого мільярда тонн вугілля і нафти, які ми будемо видобувати в найближчі 15 років. Атомна енергетика змінить обличчя міст і сіл. Та хіба лише одна вона?

Ми сильніші за старе суспільство, яке скаженіє від нерозв'язних класових суперечностей. Але ми гуманісти, які дорожать найціннішим — людським життям, і значно більше за інших роблять, щоб уберегти народи від непоправних трагічних втрат. Ці втрати потрібні для торжества наших ідей.

Ми віримо, що сонце, яке високо піднялося над соціалістичними країнами, засяє над усією землею. Ми твердо переконані, що соціалістично організована, сумлінна, шоденна праця сотень мільйонів простих людей, які змагаються з системою капіталістичної експлуатації, — що ця праця перебере будь-які перешкоди і доможеться свого.

І саме тому, що ця радісна, вільна, самовіддана праця, яка творить всевітню історію, вперше народилася і стала можливою в нашій країні — Союзі Радянських Соціалістичних Республік, — саме тому тут так певгмавно б'ється гаряче серце всього прогресивного людства.

Листи друзів

Менелаос ЛУДЕМІС,
письменник (Греція)

Моє дитя зігріте сонцем України

Ми з вами брати. Ми любимо вашу країну. Ми віримо в вашу країну. Нам випало на долю багато страждань. Але нас ніщо не зупинить. З надією і дружбою ми простягаємо вашому народові наші покалічені руки, — хай мир і любов об'єднують людей-борців.

Я щасливий, що мою першу книгу, видану в Радянському Союзі, побачили очі читачів України. Я радий, що одне моє дитя зігріте сонцем України, що над ним безхмарне небо вашого краю.

Конкретні роздуми біля абстрактних творів

Карикатури з німецького журналу «Нейе берлінер ілюстріте».

Знаменита колекція Мольтцау, виставлена в столиці Шотландії Едінбургу. Лондонська галерея Тейт — імпазанта збірка картин англійського та європейського живопису й скульптури, яка, здається, може конкурувати навіть з самою Лондонською картинною галереєю. Сотні, якщо не тисячі, людей приходять сюди щодня, милуються картинами великих реалістів минулого. Тут, в просторих залах, панує та сама, повна серйозності й поваги до справжнього мистецтва, атмосфера, що й у нас на Батьківщині. Стара й велика культура західної Європи старанно оберігається тут героїчною армією музейних охоронців. Справді, треба виявляти неабиякий героїзм, щоб утримувати ці колекції в ідеальному порядку, не зважаючи на катастрофічне зниження асигнувань на музейні справи в державному бюджеті Великобританії.

Але в кожній з цих двох галерей є кімнати, до яких заходиш із дуже дивним і ніяким почуттям. Можливо, то почуття сорому, — так, очевидно, саме сором бере тебе, — коли ти потрапляєш до кімнат, де розташовані твори так званих абстракціоністів, тієї течії серед західних художників і скульпторів, яка зараз зайняла командне місце в розвитковій сучасного буржуазного мистецтва. Озираєшся на дуже нечисленних відвідувачів цих кімнат і бачиш, що й на їхніх обличчях той самий вираз ніяковості, що й у тебе. І тобі, і, мабуть, їм здається в цей час, що ти й вони — ніби той натовп з андерсенівської казки, який милувався на голого короля, переконуючи себе й інших, що його величність одягнено в чудесні шати, аж поки не знайшовся хлопчисько, який скрикнув: «Та король же голий!» І

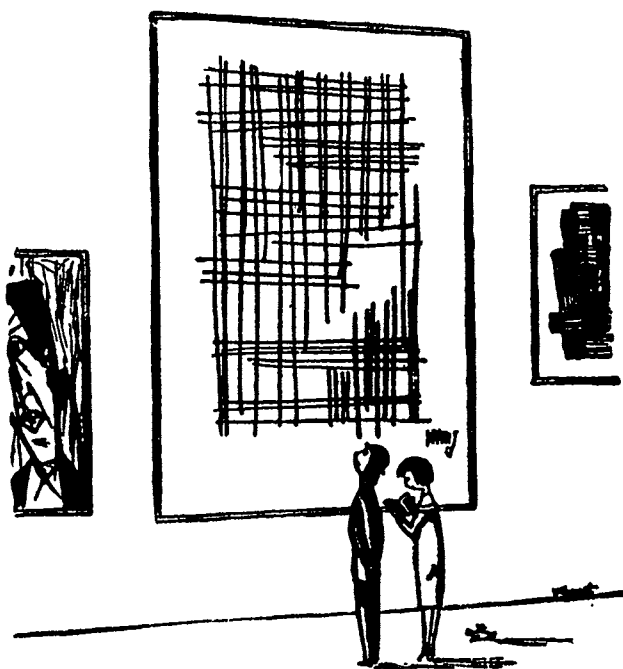
тоді всім стало соромно, що вони брехали і собі й іншим.

Італійський прогресивний художник Піццінато, з яким ми довго говорили про абстрактне мистецтво, сказав досить вірно:

— Шматок іржавого заліза нічого не коштує. Але є можливість здерти за нього мільйон лір. Поставте його на постамент, прикріпіть дощечку з написом: «Скульптор такий-то. Конструкція № 1». І обов'язково знайдеться якийсь сноб від мистецтва, який купить вашу конструкцію і виставить її в своєму салоні, хоча на вулиці він гидливо обійшов би цю «конструкцію» за десять кроків.

Наші мистецькі журнали й газети вже досить вміщували на своїх сторінках репродукції абстрактних картин — суміші якихось хаотичних ліній або плям, абстрактних скульптур, схожих на перекручені унітази або на мотки телефонного дроту. Люди старшого покоління пам'ятають, що подібні «твори» з'являлися і за кордоном, і в нашій країні десь іще в десятих, двадцятих і тридцятих роках нашого століття. Тоді вони називалися кубістськими, супрематичними, лівими й іншими назвами. Вони змінювали один одного, щоб зрештою потонути в флегматичній течії Лети. Ми свідки того, що це вже раз мертвонароджене «мистецтво» вдруге викинем з'явилося у світ, причому багато хто з нашої мистецької молоді не знає, що всі ці «твори» абстракціоністів зовсім не є новиною, а тільки ще більше занепадницьким відродженням того, що було вже раніше і вже один раз безславно померло.

Між тим на вітринах зарубіжних книжкових крамниць ви можете сьогодні побачити не лише товсті монографії про «творчість» окремих художників-абстракціоністів. Існують навіть цілі «Енциклопедії абстрактного мистецтва». Таким чином, абстракціоністський напрямок в образотворчому мистецтві виставляється деякими критиками як щось справжнє і велике. Принаймні ринкова вартість окремих абстракціоністських творів дуже висока: коли в Тейтівській галереї один з відвідувачів, обурений такою «скульптурою», розбив її палицею на шматки, він змушений був через суд заплатити її авторові десять тисяч фунтів стерлінгів. За таку суму можна б купити картину Джотто або Ван-Гога.

— У каталозі про цю картину написано: «Мистецтво художника досягло найвищої досконалості у цьому хвилюючому творі, що випромінює поезією...»

Сказати однак, що «король голий», хоча й буде вірно, але достатньо лише для андерсенового хлопчика. Вважати всіх без винятку абстракціоністів тільки пройдисвітами, які вміють заробити на шматку іржавого заліза, буде спрощенням, яке нічого не пояснить. Так чи інакше, а абстрактне мистецтво є суспільною ідеологією. Ідеологією, яка впливає на людей, хоч і дуже обмеженого кола. Це ідеологія реакційна—але все ж таки ідеологія, і нам треба її знати і в ній розібратися. Для того, щоб успішно боротися проти якоїсь хвороби, насамперед треба встановити, що це за хвороба. А без вивчення симптомів захворювання ти будеш неспроможний поставити діагноз. Постараємося ж зрозуміти, що являє собою течія в образотворчому мистецтві, яка сьогодні носить назву «абстракціонізм».

Для визначення найхарактернішої суті цього напрямку треба, очевидно, виходити із основного критерію мистецтва взагалі: художнього образу. Визначення цього поняття відоме: художній образ є відтворенням дійсності в конкретно-чуттєвій формі одиничного, окремого, в якому втілені наслідки пізнання істотного, загального; відтворенням дійсності, тобто тої об'єктивної реальності, яка існує незалежно від нашої свідомості; відтворенням дійсності в її революційному розвитку. Так говорить визначення соціалістичного реалізму. Для образотворчого мистецтва, тобто для живопису, графіки, скульптури, специфічним матеріалом є образ зоровий, тобто відтворення того, що художник бачить своїми очима, і що є об'єктивно існуючим для всіх людей.

Абстрактне мистецтво виступає проти цієї першої вимоги всякого мистецтва. Уже його попередники кубісти Брак, Метценже, Грі й інші, чия діяльність припадала на десяти роки нашого століття, декларували відмову від показу зовнішнього світу, як об'єктивної реальності. Вони вважали за потрібне зводити зображення зовнішнього світу до його «первісних», мовляв, елементів: куба, конуса та подібних. В міру розвитку течії кубізму, його прихильники прийшли взагалі до відмови від зображення будь-яких предметів; його теоретики заперечували всяку реальність, висуваючи на перше місце інтереси й відчуття окремої творчої особи, для якої зовсім не обов'язково рахуватись із нормальним сприйняттям «натовпу». В такому ж напрямі розвивалася і творчість так званих пуристів (Озанфан, Жаннере-Корбюзье та інші). Пуристи (від слова «пюр» — чистий) вважали за потрібне «очищувати дійсність», зводячи, як і кубісти, всю її різноманітність до кількох «первісних форм». До цього ж, в основному, зводяться теорія й практика представників безлічі інших «ізмів». Наприклад, голландські художники Мондріан і Ван-Дусбург твердили, що мистецтво «мусить покінчити з зовнішньою видимістю предметів і з об'ємом». Таких самих поглядів дотримуються й американські абстракціоністи Дейвіс, Холті, Пірейра, Говард та інші. Домогтися повного

Надивився...

знищення схожості намальованого з реальністю, поставити в основу творчості художника його суб'єктивне сприйняття зовнішнього світу, на місце об'єктивного значимого образу поставити ієрогліф, тобто умовний знак,— ось ті загальні принципи, які об'єднують представників модних тепер абстракціоністських течій в образотворчому мистецтві.

Філософською основою подібних поглядів на мистецтво є, звичайно, ідеалізм: дійсність, мовляв, є не такою, якою її об'єктивно бачать люди; вона є такою, якою її сприймає містична інтуїція художника— в його сприйманні суб'єктивне начебто зливається з об'єктивним, і продукт цього «злиття» є єдиною (очищеною від усього

«випадкового» та «зовнішнього») «справжньою реальністю».

Ми написали вище, що абстракціонізм є «течією в образотворчому мистецтві». Та хіба ці слова в якійсь мірі підходять для визначення тієї «творчості», в якій образ замінено ієрогліфом, тобто коли немає якраз основної умови, за якої виникає мистецтво? Для визначення тієї «творчості», яка ставить собі метою не пізнання, а свідоме руйнування дійсності, щоб, мовляв, віднайти її приховану сутність?

Вороже всім своїм еством і реалізові, характерною рисою якого є вірність дійсності, і всім іншим мистецьким напрямкам, прихильники яких споконвіку все ж таки йшли від дійсності, хоча б і прикрашали її або відштовхувались від неї (романтизм), абстрактне «мистецтво» якщо й може бути назване мистецтвом, то хіба лише в лапках.

І все ж таки, що вона собою являє, ота діяльність, непримиренно ворожа нормальному сприйманню і нормальної психології звичайної людини, споживача всіх мистецьких цінностей?

Сказати просто, що художники-абстракціоністи є купленими слугами імперіалістичної буржуазії— значить сказати щось, може, частково й вірне, але не зовсім точне. А як погодити таке твердження, наприклад, з тим, що абстрактний живопис був заборонений в Італії Муссоліні, в Німеччині Гітлером? Як погодити таке твердження з тим, що видатний прогресивний діяч світу, художник-комуніст Пабло Пікассо, в більшості своїх сучасних творів є, може, найяскравішим представником абстрактного мистецтва? На такі факти легко затулити очі, однак навряд чи це дасть яку-небудь користь. Очевидно, справа стоїть значно складніше, і виводити творчу практику абстракціоністів лише із того, що їх капіталісти купили за гроші, буде все одно, що визначати, за словами Маркса, зміст і форму Дантової «Божественної комедії» накладними флорентинських купців.

Заборона абстрактного мистецтва в країнах фашистської диктатури, як і взагалі неприйняття подібних «ізмів» буржуазним суспільством 20-х років, можна пояснити, насамперед, тим, що філософська основа творчості подібних художників полягала в активному несприйнятті зовнішньої дійсності, в песимістичному погляді на світ. Ідеологія фашизму, яка намагалася стверджувати «вічну реальність» фашистської тоталітарної держави, звичайно, не могла миритися з подібною ідеологією. Гітлер і Муссоліні вимагали від художників оспівування фашистського державного ладу, ствердження й захоплення тою дійсністю, яку вони насаджували в своїх країнах-тюрьмах. З філософією песимізму явно не по дорозі було фашистській «філософії» білокурої бестії— «надлюдини», яка прагнула стати господарем світу. Недивно тому, що зразу ж після повалення фашистського режиму в Італії прогресивні художники взялися були першим часом до малювання картин в абстракціоністсько-

му душі, називаючи їх «Першотравнева демонстрація», «Народне повстання» і цілком широко думаючи, що роблять тим суспільнокорисне діло.

Іще складніше стоїть справа з абстракціоністською творчістю такого видатного і прогресивного за своїм політичним світоглядом художника, як Пабло Пікассо. Для його творчості характерним є, на нашу думку, певний розрив між формою та змістом. Досить згадати, наприклад, одну із останніх фресок великого художника, намальовану на стіні громадської споруди в Парижі. Темою грандіозної фрески є боротьба світла проти темряви. Однак прекрасна своїм задумом тема, відтворена формальними засобами абстракціонізму, надзвичайно важка для сприйняття. Втрачає, насамперед, сама ідея твору, яку можна зрозуміти лише з дуже великою приблизністю.

Характерно, до того ж, що Пікассо, усвідомивши потребу створити образ голуба миру, зрозумілий мільйонам, відмовився на той раз від формальних засобів абстрактного мистецтва і вдався до реалістичних методів. І його «голуб миру» став всесвітньовідомою емблемою, — дорогою і зрозумілою сотням мільйонів людей.

Але давайте повернемося в зали Тейтської галереї Лондона і на виставку колекції Мольтцау. Ми зупиняємося перед скульптурою, яка має дійсно зворушливу назву «Пам'ятник невідомому політичному в'язневі». Нема сумніву, що твір з такою назвою може бути задуманий лише художником, який широко співчуває революціонерам, гнаним і переслідуваним капіталістичними урядами. І ми вдивляємось у цю скульптуру.

Можливо, це один із небагатьох екземплярів абстрактного мистецтва, в зовнішньому вигляді якого можна ухопити якусь думку. Перед нами хаос гострих дротяних колючок. Вони всі скеровані до центру. А в цьому центрі лежить якась закарлючка, повергнута на спину, в якій ти можеш пізнати людину хіба що старанно заплющивши очі. Надивившись на цей хаос, ти приходиш до висновку:

скульптор (якщо його можна так назвати) хотів своєю конструкцією показати борця, замордованого переслідуванням, тортурами, — всім тим, що персоніфіковано в цих гострих, безжалісних колючках.

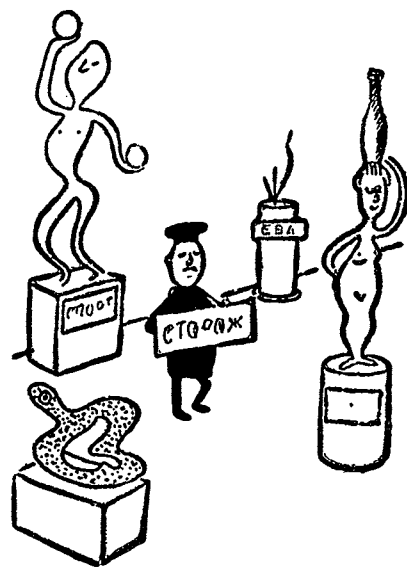
Мимоволі віддалені асоціації приводять тебе до згадки про інший пам'ятник. Він був поставлений у Москві чи Петербурзі десь у буремні часи 1918 року. Називався він «Червоний клин розіб'є облогу білогвардійщини». Пам'ятник виглядав так: на п'єдесталі стояв пофарбований у біле величезний пенз. У нього було вбито великий клин, пофарбований у червону фарбу, і пенз розколовся на дві половини.

Важко сперечатись: і той, давній, і цей теперішній пам'ятники, обидва натхнені прогресивною ідеєю. Та чи могли вони повністю задовольнити звичайного глядача? Гадаю, що ні в якому разі. Мистецтво потребує не схеми, хоча б і реалізованої максимально енергійним і лаконічним способом. Мистецтво вимагає зорового образу. Я, його споживач, хочу бачити людину, основу основ всякого справжнього мистецтва, її обличчя, я хочу, вчитавшись в риси цього обличчя, здогадатися про ті думки й переконання, які надихнули політичного в'язня на непримиренний конфлікт із капіталістичним оточенням. Я, глядач, хочу бачити образи тих червоних героїв, які, босі й роздягнуті, у вісімнадцятому році здобували перемогу над озброєними до зубів білогвардійцями й інтервентами. Я хочу, зрештою, бачити й образ ворога народу, контрреволюціонера, я мушу знати свого ворога, а пофарбований у білу фарбу пенз дає мені тільки його схему, значок, ієрогліф.

Тому першою органічною вадою абстрактного мистецтва є відсутність в ньому образу, а через те й неможливість для глядача через споглядання абстракціоністського твору пізнати дійсність. Органічна неспроможність абстракціоністського методу втілити ідею, хоча б і прогресивну, навіть у тому випадку, коли автор має шире бажання втілити в своєму творі певну ідею, очевидна вже тому, що в мистецтві ідея виливається лише у формі художнього образу.

Я навмисне обрав для початку випадки складні, тобто згадав про два абстракціоністські твори, в яких автори прагнули відбити якісь суспільно значимі ідеї. Але звернемося до прикладів, так би мовити, «чистого» абстрактного мистецтва.

От у тій же колекції Мольтцау ми бачимо два «твори», які називаються просто конструкціями. Із

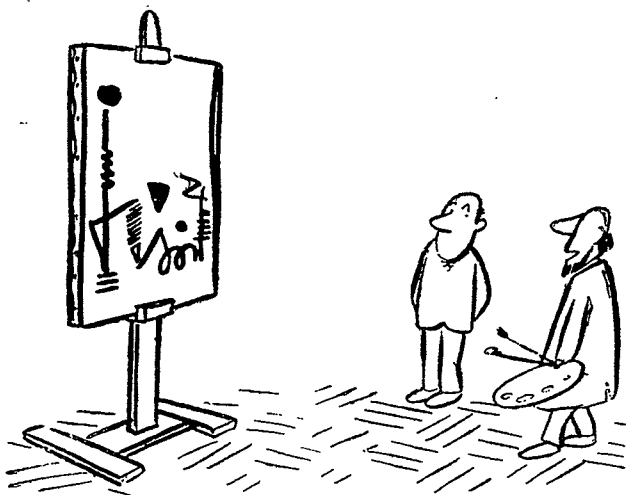
Без слів.

самої їхньої назви видно, що автори не ставили собі ніяких тематичних завдань, обмежувалися лише безпредметною грою фарб і ліній. Конструкція перша — нагромодження різнокольорових плям на полотні розміром два на два метри. Конструкція друга — безпредметна скульптура: білі кола, овали, лінії форми, яка в наш час дістала назву обтічної.

Я вдивляюся в «картину». Чи приємно мені споглядати її? Аж самому стає дивно: виявляється, що такі приємно. Так можна дивитися на килим, в якому зі смаком підібрано фарби, або на гру райдуги на воді, або на гаму різнокольорових олівців, покладених один біля одного, або на кольорове оформлення, скажімо, кресленика.

Але почуття безпосередньої приємності моментально зникає і замінюється вже описаним почуттям сорому, коли робиш спробу розібратися в тому, який же зміст цієї картини? Що хотів художник сказати цим нагромодженням кольорових плям? Очевидно, нічого, він просто підбирав приємні для ока гармонії кольорів, і шукати в них якогось змісту все одно, що вдивлятися в оголену королівську спину і шукати на ній відсутній оксамит камзола.

Другий «твір». Уважно вдивляючись у нього, починаєш розуміти, що скульптор обирає не випадкові лінії і форми. Я свідомо вжив вище слово «обтічний». Справді, розвиток техніки за останні десятиріччя викликав до життя низку зовнішніх форм, обумовлених життєвою необхідністю. Форма літака або автомобіля обов'язково мусить бути позбавленою гострих кутів, великих площин, здатних робити опір потокові повітря. Внаслідок і з'явилися форми, названі обтічними, причому всі ми є свідками, що ці форми перейшли частково й на предмети, які не стикаються з опором повітря. Такими є, наприклад, форми

— І тимчасом це лише мій підпис!

дитячих колясок, які випускає наша промисловість, форми модерних меблів та ін. Частково ці обтічні форми, наприклад у тих же меблях, пояснюються не лише зовнішнім наслідуванням форми автомобіля або літака, а й суто практичною потребою уникати гострих кутів у сучасних маленьких кімнатах.

І я, як глядач, ловлю себе на тому, що мені приємно дивитися і на цей другий «твір». Але теж тільки до того часу, поки я не починаю шукати в ньому якогось змісту. І тоді це приємне почуття знову замінюється ніяковістю й осудженням самого себе: «Не пошивайся в дурні, не шукай тут того, чого немає: змісту, ідеї».

Дальший хід думок такий: ясно, що ні перший, ні другий «твори» не є мистецтвом у точному розумінні цього слова. В обох нема образу, нема смислу, нема змісту, немає ідеї. Але як же бути з почуттям приємного?

І тут доходиш до ясного й дуже простого висновку: почуття приємного зовсім не обов'язково є почуттям, навіяним тобі саме мистецьким сприйняттям. Приємно їсти смачні страви, але ти дістаєш від цього не естетичне, а фізіологічне відчуття. Приємно відчувати тепло — але це почуття теж не має нічого спільного з естетикою. Отже, приємність від споглядання цих двох абстракцій не є наслідком естетичною, і лише підтверджує, що абстрактні твори лежать поза обсягом творів мистецьких.

Я обрав навмисне найбільш важкі приклади — твори, в яких можна помітити сліди якоїсь суспільно-значимої ідеї, або твори «нейтральні», в яких, з одного боку, немає ідеї, а з другого боку, немає і нічого безпосередньо шкідливого, обурливого, цинічного. А скільки можна було б навести прикладів таких творів, від яких за кілометр відгонить знущанням з людини, свідомим спотворенням того, що є кінцем і початком всякого мистецтва — образу людини. Безформні покручі, стовбури з рахитичними руками й ногами, опудала, позбавлені голови — вмістилища безсмертного людського розуму, або з головою, подібною на якийсь держак від молотка, — всі ці «твори» спроможні тільки викликати огиду в нормальній людині.

В подібних витворах зовсім відсутнє те, що характеризує творчість людини, як ества, обдарованого мисленням, узагальненням, усвідомленням. І ця обставина призводить до справді потворних і огидних явищ.

Нещодавно в пресі повідомлялося, що з'явився новий «видатний художник-абстракціоніст» — дресирована мавпа, картинами якої захоплюються адепти модерністського мистецтва. І цей потворний факт також зовсім не випадковий, як не випадково й те, що ви можете побачити на модних виставках за кордоном і картини шизофреніків. Якщо вже абстракціоністи декларують повну свободу своєї творчості від контролю розуму, якщо вони покладаються тільки на інстинкт, інтуїцію, — то й справді «творцями» таких картин може бути не тільки лю-

дина, а всяка істота, яка зможе затиснути в руках пензля. Справді, що може бути характернішим для розкладу буржуазного мистецтва, ніж... передача засобів творчості із рук людини до мав'ячих лап?

Але на цьому ніяк не обмежуються обвинувачення, які можна ще висунути проти абстрактного мистецтва.

В уже згаданій Тейтовській галереї ви бачите сотні реалістичних картин, які належать художникам різних національностей. Тільки поглянувши на ту чи іншу картину, ви безпомилково можете сказати: оці прозорі, на диво витончені картини належать голландцям. Оці полотна, на яких буває багатство фарб, іспанські. Оця нарочита приблизність малюнка, зате вражаюча м'якість, гра на нюансі — манера французького живопису. І так далі. У кожній нації своя форма, свій характер, своя творча манера. В сумі картини художників світу створюють дивовижне багатство манер, підходів, умінь бачити світ по-своєму, так, як бачать його різні народи землі.

Дивлячись на твори абстрактного мистецтва, ти ніколи не зможеш сказати, якої національності його автор, який народ його породив. Абстрактне мистецтво космополітичне, як космополітичні пошесні хвороби, зачіски стиліг, фокстрот і рок-н-ролл. Художник-абстракціоніст із Ямайки малює такі ж нагромодження фарб і ліній, як і англієць або швед, чи американець.

Чому саме космополітичність, відсутність будь-яких національних ознак є неодмінною властивістю абстракціоністських творів? Звичайно, це зовсім не випадково.

Художній образ завжди національний за формою, оскільки митець звертається своїм твором до свого народу і черпає натхнення з джерел народного сприймання життя. Відсутність образу так чи інакше завжди приведе до космополітизму.

Якщо художник відокремлюється, замикається в сфері власних суб'єктивних переживань і відчуттів, він тим самим відокремлює себе від свого народу, втрачає зв'язок із ним, із його психологією, стає індивідуалістом, який може черпати матеріал для своєї творчості лише з свого власного «я». Митець перестає бути митцем і, замкнутий в самому собі, мимоволі стає позбавленим будь-якої можливості виражати своїми творами душу, почуття, думки свого народу, ідеї, що надихають його, цілі, до яких він прагне. Таким чином, і з цього погляду «мистецтво» абстракціоністів не позначено справжніми ознаками мистецтва.

Іще одне важливе питання, питання мистецьких традицій. Ми пам'ятаємо Ленінове: «Вивчати спадщину не означає обмежуватися нею», і через те іноді вкрай незадоволені деякими картинами наших художників, які в

— Це ж вікно, пане добродію!

Замість різноманітності манер і способів бачити зовнішній світ, у творчості художників-абстракціоністів превалює повна одноманітність, яка позначає собою, скажімо, малюнок якоїсь фігури в підручнику геометрії або форму фарфорового ізолятора на телеграфному стовпі.

творчих прийомах не йдуть далі того, що в свій час знайшли передвижники або Репін. Ми свідомі того, що образотворче мистецтво, як і всяке інше мистецтво, має закони свого внутрішнього розвитку, обумовленого в кінцевому рахунку розвитком всього зовнішнього світу. Але розвиток завжди

закономірний, і бачачи якість мистецьке явище, ми бачимо й те, звідки воно взяло свій початок, бачимо його зв'язок з минулим.

Мистецтво абстракціоністів втратило будь-який зв'язок з минулим мистецтвом. Правда, споглядаючи картини французьких імпресіоністів колекції Мольтау і в Тейтовській галереї, найбільшій у світі колекції французьких імпресіоністів, бачиш якийсь віддалений зв'язок між імпресіоністами й абстракціоністами: вже у французів кінця XIX і початку XX сторіччя було продеклароване суб'єктивне враження художника від певного предмету, як основний принцип зображення. «Не так відтворювати сам предмет по собі, як твоє враження від нього», — цей принцип легко простежити в роботах імпресіоністів, які стверджували, що художник повинен відтворювати лише свої первісні суб'єктивні враження, вільні від контролю розуму, узагальнення й типізації. Ці принципи зв'язують імпресіоністів (як, між іншим, і експресіоністів) з напрямком вже відверто декадентським — абстракціонізмом. Однак, імпресіоністи все ж таки не поривають з образом, із зображенням зовнішньо-

го світу, хоча й декларують суб'єктивізм, як основу свого сприйняття дійсності. Дальший і рішучий крок у цьому напрямі зроблено абстракціоністами — крок до цілковитого відмовлення від художнього образу, до відмови від відтворення об'єктивної реальності зовнішнього світу.

Так, абстракціонізм — суто буржуазне занепадницьке мистецтво, і тому не дивно, що дивлячись на абстрактні твори, не помічаєш в них нічого, що зв'язувало б їх із традиціями великого прогресивного мистецтва будь-якої з країн світу. Адаже ґрунт у них зовсім різний: прогресивне мистецтво завжди мало коріння в народі, занепадницьке мистецтво буржуазії завжди було антинародним по своїй природі.

Наприкінці хотілося б знову наголосити на одній думці: не треба спрощувати! Не слід думати, що всі без винятку художники-абстракціоністи є свідомими слугами буржуазії або шахраями, які прагнуть заробити на моді.

Немає сумніву, що до абстракціонізму, як модної течії, причепилося дуже багато халтурників, заробітчан,

шахраїв. Але не в них справа, і зводити увесь цей напрямок тільки до шахрайства — було б надто прямолинійно, і, зрештою, тільки применшувало б його шкідливість. Важливе інше — що цей занепадницький напрямок у мистецтві притягає до себе увагу багатьох талановитих людей на Заході, в тому числі й таких, які щиро вірять, що абстракціонізм є якимось новим словом у мистецтві (деякі з причин цього явища я наводив на початку статті). Немає сумніву, що зрештою більшість із цих суб'єктивно-чесних митців усвідомлять хибність і шкідливість «абстрактного мистецтва» і повернуться до народного, прогресивного мистецтва, зрозумілого мільйонам. Абстракціонізм, як і все буржуазне мистецтво в цілому, історично приречений, коріння його сухе, і він не ляже навіть угноєнням у ґрунт мистецтва соціалістичних народів, якому одному судилося велике майбутнє.

Такі думки виникають, коли дивишся в іноземних картинних галереях твори абстракціоністських «митців».

Лондон — Едінбург.

КАЛЕНДАР КОЛО «ВСЕСВІТУ»

«КРАЩА КАРТИНА». Американський художник-сюрреаліст Трістан Прайс, не знаходячи покупців своєї продукції, вирішив організувати виставку написаних ним картин. На виставці відомий меценат запропонував йому за одну з картин 1000 доларів. Ця пропозиція, як не важко здогадатися, була прийнята. Картина, придбана меценатом, виявилася випадково взятим у раму полотном, об яке художник під час роботи витирив пензлі...

АЛКОГОЛІЗМ У ФРАНЦІЇ. За повідомленням французького статистичного бюлетеня минулого року в країні було зареєстровано 19.384 випадки смерті від алкоголю. Серед них 5.916 «безпосередніх» жертв (між іншим, від «білої гарячки») і 13.464

випадки, коли люди вмерли від хвороб, зв'язаних з надмірним вживанням алкоголю. Той же бюлетень повідомляє, що 1913 р. кількість смертельних випадків від зловживання алкоголем становила 2,3 на 100.000 жителів Франції, а 1957 р. ця цифра піднялася до 13,4.

КУЛЬТУРНІ ЗЛОДІЇ. Тікаючи на острів Тайвань чанкайшісти «евакуювали» з собою багато цінних пам'яток китайського мистецтва. Так, з багатьох музеїв Китаю, в тому числі і з пекінського, вивезені чудові стародавні картини й скульптури, голови буддійських богів з дорогоцінного металу, а також цілий ряд інших музейних скарбів. Тепер всі ці речі відправлені за океан, у Сполучені Штати, на... «тривале збереження».

Подібна доля спіткала і деякі пам'ятки корейського мистецтва. Лісінманівський уряд навіть ухвалив спеціальну постанову про «збереження пам'яток культури в заморських країнах».

ВИКЛЮЧНО ДЛЯ БІЛИХ. Під такою назвою англійська газета «Дейлі уоркер» вміщує повідомлення про новий виборчий закон, при-

йнятий південноафриканським урядом. Виборчий віковий ценз для білих, які проживають в Південно-Африканському Союзі, було зменшено з 21 до 18 років. Закон цей однак не стосується корінного населення країни — негрів. «Мабуть, уряд сподівається, що таким шляхом його країна скоріше стане республікою», — іронічно зауважує газета.

ВІЙСЬКОВІ БАЗИ США В 33 КРАЇНАХ. В статті, яка належить перу консультанта Білого Дому в справах заморських баз Т. Хупса, надрукованій в листопадовому номері журналу «Форін Аферс», говориться, що збройні сили США розташовані в 33 різних країнах і територіях.

Більше мільйона американських військовослужбовців перебувають зараз за межами США. На їхнє утримання щороку асигнується понад два мільярди доларів.

В статті підкреслюється, що для будівництва військових баз спеціально вибираються території, розташовані поблизу кордонів Радянського Союзу і народного Китаю.

ПОЕЗІЯ ЖИТТЯ

Чеський поет Їржі Волькер жив неповних 24 роки. Саме з його ім'ям тісно пов'язаний розвиток сучасної чеської літератури соціалістичного реалізму. Великим поетичним талантом і зрілістю революційних поглядів позначені кращі твори молодого поета.

Навколо його творчості велася довголітня боротьба, і загострювалася вона в найсерйозніші періоди життя чеського народу, коли вирішувалася його доля і доля чеської культури. Після смерті поета 1924 р., коли буржуазія намагалася підпорядкувати Чехословаччину політичному і культурному впливові Франції, письменники і теоретики формалістичних напрямків кинули гасло — «Досить Волькера!» Буржуазна критика писала про нього як про хворого сентиментального мрійника, підкреслювала трагізм його долі, щоб, як каже Б. Вацлавек, «барва його прапора здавалася лише рум'янцем на хворому обличчі». В період посилення реакції (1934 р.) клерикально-фашистські діячі знову проголосили — «Досить Волькера!» Проти поета виступили реакціонери і в час німецької окупації; його ім'я було викреслено із шкільних підручників. І кожного разу найвидатніші чеські письменники і вчені, зокрема Ст. К. Нейман, Зд. Неєдлі, Ю. Фуčíк давали відсіч реакції. «Більше Волькера!» — вимагали вони, — більше поезії в душі його творів, більше вчитися у нього. І в рік визволення батьківщини поета і переломний в її житті (1948) знову і знову виникала бурхлива полеміка про Волькера. Вона не була лише літературною спіркою про цінність творів письменника. Кожного разу, коли говорилося про І. Волькера, ставилося по суті питання про шляхи розвитку чеської літератури. Чи буде вона ідейною, революційною, чи піде шляхом, вказаним буржуазією і декадентською естетикою? Вирішувалося питання, як поставиться нова література до реалістичних культурних традицій минулого, а передусім до Радянського Союзу і ідей комунізму.

Для трудящих Чехословаччини Волькер ніколи не переставав бути дорогим, улюбленим поетом, особливо ж близьким був він завжди робітничій, студентській молоді. На своїх вечорах і зборах вона звикала читати його вірші та співати пісні; під їхнім впливом вступала до лав комуністичної партії і ними освідчувалася в коханні.

Виключна життєрадісність, сердечність, тепле і ніжне ставлення до

людей, що так приваблюють у його ранніх творах, безперечно впливають з його щасливого дитинства, яке пройшло в моравському місті Простейові. Це були ясні безхмарні роки. Їржі ріс в атмосфері любові, ласки здоровою, бадьорою дитиною, прекрасно і легко вчився, займався спортом, мав завжди багато друзів. Батьки дуже уважно стежили за його розвитком, вчили дивитися на світ широко відкритими очима.

Юнак спостерігав нестачі, голод одних і безсоромну спекуляцію і наживу інших. Він бачив, як стріляли в квітні 1917 року в демонстрацію беззахисних голодних робітників. Все це ранило чутливе серце, змушувало працювати розум. Зароджувалися перші думки про соціальну несправедливість, тяжке становище трудящих.

Однак юний поет у 1917—19 роках підпадає під вплив модних модерністських напрямків — символізму, експресіонізму, зокрема дуже популярних на той час творів Аполлінера. В його любовній ліриці проявляються наслідувальні тенденції, чужі його життєрадісній вдачі, мотиви смерті, старості. Правда, Волькер ніколи не прагнув надрукувати ці вірші, а пізніше не раз над ними весело сміявся. «Як мені весело, коли часом прочитаю деякі свої «сатаніські» вірші, повні содомських гріхів і содової води» — писав він К. Біблу 1921 року. Вплив декадентської естетики на Волькера був недовгим. Він нейтралізувався багатьма чинниками, поперше, любов'ю до народної ідейної класичної літератури; по-друге, мало значення і те, що у Волькера, який хоч і походив з інтелігентської родини, були завжди друзі з пролетарського середовища. Увага і повага до людей праці не дозволяла поетові відійти від реальності, замкнутися в своєму «я». Але найсильнішою протидією декадентським впливам був безперечно вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції, яка мала величезне значення для розвитку передової чеської культури і зокрема для формування світогляду і творчості Волькера. На учнівському гуртку в 1917 році дещо пишномовно, але щиро, він вітає її, як прихід нового дня після темної ночі. Вже тоді його почуття співзвучні з почуттями передових верств чеського населення.

Волькер скоро входить в коло молодих літераторів Праги, друкує свої вірші в журналах, а в 1920 році готує до друку першу збірку «Гість на поріг», яка робить його ві-

домим поетом. Волькер ділить збірку на чотири розділи, з яких кожен повинен представляти певний етап його розвитку, хоч усі вірші написані в основному в 1920 році. Перший розділ «Хлопець» змальовує почуття юнака, який зміє тішитися життям, радіти з квітів, вітерця, «проміння сонця — джерела тепла, краси і любові», «тиші рідного дому», друзів, книги і слова, яким можна висловити цю радість життя. Це вірші широго, довірливого серця, сповненого безмежної любові та ніжності, яке прагне роздати людям багатство своїх почуттів, щоб їхнє життя стало легшим і красивішим. «Раєм серця» хотів Волькер назвати свою книгу. Поет часто звертається до найбуденніших, звичайних речей і справді відкриває в них красу і привабливість, наповнює їх особливим змістом, тому що він думає не про самі речі, а про їхню роль в житті людей, причому не окремих індивідумів, а колективів, вбачає в них певних посередників у людських відносинах, в єднанні людей. Тому великого значення набирає в його поезії образне порівняння: речі в кімнаті стають мовчазними друзями, які б радо поговорили, поштова скринька на розі вулиці не є чимось незначним, тому що люди її поважають, навіть звіряються їй, листи в неї кидають, і ці листи, мов пилки, летять до сердець, і виростають у серцях плоди солодкі чи гіркі.

Радянський дослідник творчості Волькера С. Нікольський довів («Вопросы литературы», № 9, 1957 р.), що збірка «Гість на поріг» досі читалась невірно. Порівняльний аналіз віршів збірки з попередньою творчістю поета і зі статтею «Революціонери», написаною також у 1920 році, дав змогу С. Нікольському переконливо довести, що у віршах останніх розділів збірки Волькер висловив не християнську мораль, а свою віру в революцію, в Радянську Росію. Він тільки використовував різну символіку, в тому числі й біблійну, як зрештою й багато інших

письменників, які не зразу знайшли більш відповідну форму для вислову своїх революційних поглядів. Тому, власне, в таких віршах як «Сьогодні», «Жебраки», «Мандрівники» й інших, бог — символ революційного прозріння автора—з'являється йому в образі бідної людини, бо творцями нового світу є бідняки, пролетаріат.

Захоплення символами завжди свідчить про певну неясність поглядів поета. У Волькера на той час була вже віра в революцію, але він щойно починав розуміти її класову суть. В одному з останніх віршів збірки поет говорить: «Сьогодні я ще дитина і можу все любити, але завтра стану мужем, а мужі моляться багнетами». Навесні 1921 року в його листах часто зустрічається згадка про душевну кризу, яку він переживає, відчувається, що він надзвичайно багато думає про життя і мистецтво. Подібно до багатьох інших передових людей Чехії Волькер усвідомлює під час революційних подій грудня 1920 року, репресій та арештів після них, що соціалізм не здійсниться в один день, і буржуазія не здасть своїх позицій добровільно, що потрібна рішуча, може, й кривава боротьба. Він відчував, що мало любити людей праці, треба ненавидіти всіх і все, що їх тримає в рабстві. В статті «Маніфести» він пише: «На жаль, не робимо віршами фабрик соціалістичними, економічної революції також ними не проведемо. Одним серцем тепер нічого не робимо». Він пише у листі до батьків, що через свої революційні переконання розійшовся з більшістю друзів, які вважають його більшовиком; а в листі до Піши зазначає, що спочатку це йому боліло, поки не усвідомив, що крізь пальці пройшов пісок і залишилося золото. До таких «золотих» друзів належав передусім відомий на той час поет, значно старший від Волькера Ст. К. Нейман. З ним Волькер познайомився першого року перебування в Празі і дуже багато чим завдячує йому в своєму швидкому ідейному зрості, в знайомстві з марксистсько-ленінською теорією. Ст. К. Нейман саме пише тоді свої революційні «Червоні пісні», організовує видавництво й журнал «Червен», який в 1921 році перетворює на комуністичний орган, пропагує і видає твори Леніна.

Другом і вчителем Волькера був і видатний дослідник чеської культури Зд. Неєдлі. Власне, впливу Зд. Неєдлі завдячує поет тим, що не відвернувся, як значна кількість «модерністів», від народної культури минулого, а намагався сам і вимагав від інших розвивати її демократичні традиції.

В цьому ж 1921 році Волькер стає членом Простейовської організації Комуністичної партії Чехословаччини, вважаючи, що там важче становити, ніж у Празі, і він буде кориснішим. Революція стає для Волькера змістом життя, свої погляди, які вражають рідкою на той час у молодих літераторів зрілістю, він справді вистраждав, глибоко продумав. Тому тепер він може ясно уяви-

ти собі завдання нового мистецтва. В квітні 1922 року на засіданні революційної літературної групи «Вар», організованої Зд. Неєдлі, Волькер виступив (від імені літературної організації «Деветсіл», до якої він тоді належав) з рефератом «Пролетарське мистецтво», який, як і всі наступні свої статті, надрукував у журналі «Вар». Вперше в Чехії він формулює вимоги до літератури, виходячи з серйозного знання марксистсько-ленінської теорії. І робить він це чітко, просто і конкретно, так що в кожному реченні відчувається впевненість, глибоке внутрішнє переконання. Причому кожне з висунених положень він обгрунтовує. Свій виступ він починає словами: «Ми відчуваємо несправедливість і приреченість теперішнього ладу і віримо в перебудову суспільства. Вбачаючи тривкий і конкретний план цієї перебудови в марксистському вченні, дивимось на світ з точки зору історичного матеріалізму. Тому в нашому розумінні нове мистецтво є мистецтвом класовим, пролетарським і комуністичним».

За думкою Волькера, нове мистецтво повинно бути революційним, тобто митці повинні не тільки викривати буржуазну дійсність, але брати найактивнішу участь в перебудові світу. Вони повинні протиставити буржуазному індивідуалізму колективізм, як свідомість класової солідарності. Пояснюючи своє розуміння тенденційності мистецтва, Волькер вимагає ідейності, принциповості, інтернаціонального спрямування. Одною з основних ознак нового мистецтва він вважає оптимізм, який відрізняється від оптимізму буржуазної літератури тим, що полягає не у вірі в досконалість існуючого світу, а у вірі в можливість його перетворення. Дуже важливою була і вимога реалізму в літературі. На пролетарське мистецтво в цілому Волькер дивиться як на переддень великої епохи соціалістичної культури. Словами: «Пролетаріат—творець нового світу, і митці хочуть бути творцями нової краси в ньому»—закінчує поет свою статтю.

В дуже цікавій і досі актуальній статті «Мистецтво святкове чи буденне» Волькер знову ж намагається роз'яснити соціальну природу поезії, поставити мистецтво на службу пролетарській революції. Він вимагає пам'ятати, що головною рисою народу є не те, що він пригнічений і страждає, а те, що в нього є непереможне прагнення визволитися від гніту і страждань. Література повинна йому в цьому також допомогти, показуючи і сучасне і перспективи майбутнього.

Статті Волькера викликали першу в Чехії дискусію про завдання пролетарського мистецтва. Проти поета виступив буржуазний критик Шейнфлуг і авторитетний професор Арне Новак. Волькер рішуче відповів їм у статтях: «Про майбутнє літератури» і «Оборонці мистецької свободи». Ця полеміка, як зрештою і всі пізніші, що розгорталися довкола статей і творчості поета, не була

суто літературною. Мова йшла про ідеї комунізму, про історичний матеріалізм, про ставлення літератури до життя народу. Волькер дотепно і влучно викривав проповідь «чистого мистецтва», писав, що «застарілий», за думкою Арне Новака, історичний матеріалізм є основою прогресу всього людства і незрівняно більше відповідає потребам життя, ніж фрази про «внутрішню свободу» митця.

Волькер викриває шкідливу теорію так званого морального удосконалення народу, показуючи, що вона привчає народ до покори і пасивності. «Не народ у нас,— каже письменник,— а ми у народі повинні вчитися».

Волькер розуміє також необхідність широкої пропаганди нових ідей, тому бере активну участь в організації вечорів поезії і доповідей видатних прогресивних письменників.

Статті Волькера — велике досягнення чеської критики, тим більше, що писалися вони в час, коли чеській буржуазії вже вдалося придушити революційний рух у країні. Вони кидають світло на формування соціалістичного реалізму в Чехії, і багато висловів поета зберегли цінність і актуальність до наших днів.

В той час остаточно сформувалося ставлення Волькера до декадентського мистецтва як антинародного і далекого від життя.

Все це посилює вимогливість поета до власних творів. Він говорить: «Відчуваю таку величезну відповідальність за кожне слово, що боюся писати». Вірші першої збірки вже його не задовольняють, він прагне писати інакше, «бути ближче до землі». В одному листі він пише: «прорубуюся до епіки. Здається мені, що сучасність, пересичена надпродукцією лірики, хоче і... Лірика — це стан, а епіка — дія». Волькер починає вважати доказом сили і мужності твори, в яких письменник говорить не про особисті переживання, а про суспільні явища, народні прагнення. Поет сам, за його власними словами, починає викидати себе із своїх творів. Він уже свідомо ніколи не повертається до чисто інтимної лірики, навіть під час тяжкої хвороби, вважаючи, що «людина росте не в стражданнях, а перемагаючи їх». «Біль перемогти — це більше, ніж терпіти» — говорить він у вірші «Строфи».

Роки 1921—22 характеризуються напруженим шуканням нової форми, відповідної новому ідейному спрямуванню творів поета. Волькер хоче писати не тільки про робітника, але й для робітника, писати так ясно, конкретно, щоб бути зрозумілим найширшим масам трудящих, і він мучиться тим, що не вміє ще бути таким простим і правдивим, як хотів би. Це шукання не даремне, поет починає відчувати, що в його творчості з'явилася щось нове, завоюване, хоч, дуже вимогливий до себе, він ще не задоволений досягнутим.

Восени 1922 року виходить його друга збірка з символічною назвою

«Народження», якою поет підкреслює болісний процес здобуття своїх ідейних і художніх позицій. Ця збірка показує Волькера як поета зрілих революційних переконань і великого самобутнього таланту. Про неї слід говорити як про ідейно і поетично цілісну книгу. Як і попередня, вона відзначається щирістю, душевною чистотою, в ній немає нічого штучного, нічого такого, що не йшло б від серця. Волькер не втрачає і своєї життєрадісності, тільки тепер вона впливає з твердого переконання, і це дозволяє поетові говорити навіть про найстрашніші явища капіталізму зі світлою вірою в майбутнє. Тематичною основою збірки були почуття самого поета, тематичною основою його другої збірки є чеський робітник, його праця, любов, ненависть, радість і горе, а наперед його боротьба за соціалізм. В чеській літературі була вже чимала традиція поезії на робітничу тематику. Однак Волькер виступає великим новатором, він прагне викликати своїми творами не тільки співчуття до робітників, що страждають від капіталістичних умов життя, але передусім повагу до них, віру в них, як у силу, що змінить світ.

Найбільшим досягненням Волькера-поета є його балади. Жанр балади дуже розповсюджений в чеській літературі. До нього зверталися десятки письменників. Волькер безперечно черпав з досягнення в цьому жанрі свого улюбленого Ербена, з його народності, простоти художніх образів, оптимізму, а також Яна Неруди, який надав баладі соціального характеру і, так би мовити, перетворив її з романтичного жанру в реалістичний. Балади Волькера неперевершені досі, прекрасні, новаторські твори. Трагічне в них є відображенням протиріч буржуазного суспільства, оптимізм впливає з віри в пролетаріат, в соціалістичне майбутнє.

Особливо яскраво виступає тут нове розуміння праці. Досі в літературі говорилося про неї, як про ворожу робітничої силі, яка нищить його здоров'я і життя. Волькер продовжує це викриття капіталістичних умов праці робітника, але одночасно показує працю, як джерело всіх благ, всіх досягнень людства, джерело гордості і могутності робітничого класу. Є в нього прекрасна «Балада про кочегарові очі», яка починається надзвичайно пластичною картиною електростанції в нічну годину:

Заснули вулиці, заводи,
Закліпали зірки на небозводі,
Будинки позаплющували вікна-очі,
І лиш один очима світить серед

ночі.
...І руки Антонінові моторні
рвонували під котлом дверцята чорні.
Він чверть століття робить це

щодня,
В сліпучу топку дверці відчиня
Й вугілля кидає лопатою важко
У той вогонь пекельний, що це зна
спокою,

Що вимага напруги рук його, плечей,
Що забирає світло із очей.
Його ясні, глибокі очі сині
Шлють тепле світло по тонкій

дротині
До міста, у театри, на заводи,
До робітничої убогої господи,
До вченого з задумливим чолом,
Всім тихо світять над нічним

столом.
Ця балада — засудження капіталу, гімн праці і одночасно вислів думки, що власне робітники несуть людству світ нових ідей, нового життя. Конкретніше про боротьбу в ім'я цих ідей Волькер говорить в «Баладі про сон». На брудній вулиці передмістя мешкав робітник Ян з добрим серцем і слабими кулаками, і очі його, мов рани відкриті, боліли від навколишньої несправедливості: він бачив палаци і трущоби, ситих і морених голодом. Ходив по місту бідний Ян, тужив, а все-таки хотів жити. І от одного разу приснився Янові сон, що життя зовсім змінилося:

Як тільки склеплялись повіки
Над ранами голубими,
Серце, мов зерно, посаджене в тілі
навіки
Розросталось фантазіями буйними.
Він бачив країни щасливі, веселі,
Де не буває халуп і палаців,
Де процвітають щасливі оселі.
Де мирно живуть люди добрі, не
злі,
Довірливі й ширі, мов діти малі.
І мужні, як воїни й будівники,
Що разом будують мости на віки
Із музики, слів і залізобетону,
Щоб вільні народи не мали кордону,
Щоб дружно жили поміж гір, поміж
рік,
І серце із серцем єдналось навік.

Але це тільки сон, після якого ще темнішим здалося все довкола, ще важчим. А ті, яким сонце не світить, мусять «забути гарні сні», щоб жити далі. Ян іде з порадою до дівчини Марії і дізнається: щоб убити мрію, треба її здійснити. Ідуть тисячі робітників, що пізнали тягар життя і прекрасні сні, робітників, що мають не тільки добре серце, але й міцні кулаки, ідуть перетворювати сон у дійсність. Вони йдуть з мечами і молотами, бо коли здійснюються прекрасні сні, летиться кров. Цей вірш стає зовсім прозорим, коли пригадаємо стійке образне порівняння Волькера ще з першої збірки: сонце — Жовтнева революція. Далше розкриття цього образу — сон, як картина життя і прагнень Радянської Росії, здійснення сну — революції в Чехії.

І в цих баладах і в цілій низці інших творів збірки Волькер досягає надзвичайної мелодійності вірша і при тому класичної простоти, лаконізму і точності. Кожна деталь настільки конкретна, що перед читачем постає типовий чеський робітник, умови його праці, родинного життя. Причому Волькер дуже уважний до найдрібніших моментів життя робітника, що ріднить його твори з віршами французького комунара Еже-

на Потье і мимоволі приводить на думку слова Ю. Фучіка: «Ми, комуністи, любимо людину... знаємо ціну і найдрібнішим людським радощам і вміємо ними тішитися».

При всій конкретності, реалістичності і пластичності художнього малюнку вірші Волькера є, як правило, символічним висловом якоїсь оптимістичної думки, яка їх ніби підсумовує і тому найчастіше підкреслена кінцівкою твору. Коли Волькер закінчує свою «Баладу про ненароджену дитину» словами:

Любляться люди на світі,
З любові не родять.
Не родять?

Останнє, окремо виділене питання сприймається після опису трагедії двох бідних людей, як вислів віри поета в кращі умови життя при соціалізмі. В цілій низці творів збірки «Народження» символічне значення їх є таким же прозорим як і пряме. І якщо символісти вдавалися до символів, щоб підняти пряме значення понять, у Волькера вони служать збагаченню основного поняття, проникненню в його суть. Це досягається тим, що Волькер підкорює всі образи головної ідеї твору. Він не раз говорить про те, що безжалісно відкидає найкрасивіші метафори і епітети, найдаліші порівняння, як-що вони не вливаються органічно в загальну композицію твору, звучать ізольовано, не служать поясненню головної думки. Звичайно поети черпають образні порівняння з дуже віддалених одна від одної галузей життя. У Волькера помічається протилежна тенденція: він шукає матеріал для художнього вислову думки там, де бере тему і зміст твору: найчастіше в робітничому середовищі. Його образні метафори дуже прості, скромні, а разом з тим дуже емоціональні. Багато висловів поета звучать як афоризми.

Поетичною творчістю не обмежується спадщина цього талановитого письменника. Він написав три драми, чимало прозаїчних творів, з яких особливо художніми і новаторськими є його казки «Про сажотруса», «Про останнього мільйонера». Залишилася велика кількість незакінчених творів, ескізів, які вказують на нездійсненні широкі творчі плани.

На жаль, наш український читач майже не знайомий з творчістю Іржі Волькера. В 20-х роках з'явилися окремі переклади його творів, зокрема С. Масляка (віршів «На реїтгені», «Вмираючий», «Балада про ненароджену дитину», оповідання «Служниця»), переклад маніфесту «Пролетарське мистецтво» і в 1929 році перша і, здається, досі остання на Україні стаття про поета. Автор її М. Деркач. Досі не було спроб дати переклад основних творів письменника українською мовою, а це тим важливіше, що російський переклад («Избранное» М. Л., 1949) викликає серйозні застереження. Немоżliвість промовляти до читача цитатами художніх творів дуже утруднювало і завдання автора цієї статті.

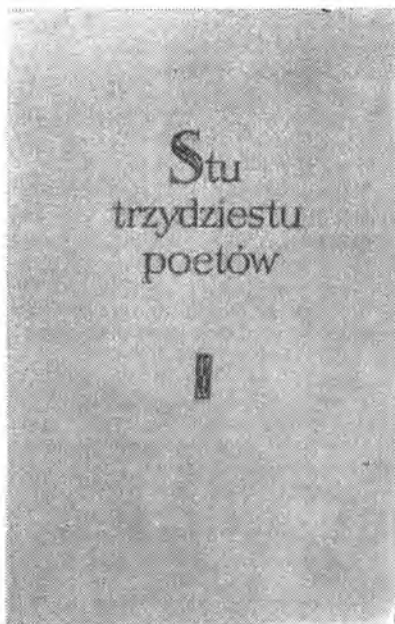
„СТО ТРИДЦАТЬ ПОЕТИВ“

Перед нами доволі об'ємиста, гарно оформлена збірка творів радянських поетів у польських перекладах, випущена в світ наприкінці 1957 року Державним видавничим інститутом у Варшаві. Складена вона відомим перекладачем і літератором, активним популяризатором російської та радянської літератури в Польщі Северином Полляком, якому, до речі, належить і велика кількість вміщених тут перекладів.

Найбільше місце в антології, тобто дві третини, зайняли російські радянські поети. Решту заповнюють твори українських, білоруських, литовських, латиських, єврейських, грузинських, вірменських, аварських, азербайджанських, казахських, таджицьких та узбецьких поетів першої половини ХХ століття. Поетична творчість поетів східних народів Радянського Союзу, щоправда, представлена дуже скупо. Так, наприклад, азербайджанським, казахським, таджицьким, узбецьким поетам відведено всього-навсього по одній сторінці, що пояснюється, очевидно, відсутністю перекладачів із цих мов.

Створення антології радянської поезії в польських перекладах надзвичайно актуальна і важлива справа. Адже польський читач, ознайомлений в деякій мірі з творчістю сучасних російських поетів по антології «Два століття російської поезії», мало, а то й зовсім не знає ще багатьох українських, білоруських, литовських чи латиських поетів, тим більше представників поезії Сходу.

Цінність обговорюваної нами книги полягає також в тому, що в ній зібрано кращі праці 80 польських перекладачів, серед яких зустрічаємо імена видатних поетів демократичної Польщі Владислава Броневського, Юліана Тувіма, Яна Бжехви, багатьох відомих літераторів і майстрів перекладацької справи, як Тадеуш Голлендер, Влодзімеж Слободнік, зга-

дуваний вище Северин Полляк та інші. Переважна більшість перекладів заслуговують високої оцінки. Авторні зуміли не тільки тонко передати думки, почуття і настрої, втілені в творі того чи іншого поета, але й з великим хистом і дбайливістю відтворити художні особливості та мовно-стилістичні прийоми, максимально наблизити переклад до оригіналу, домогтися чудових поетичних ефектів.

Сказане вище стосується перекладачів Сергія Єсеніна, Олександра Блока, Володимира Маяковського, Павла Тичини, Максима Рильського. Вони знайшли в польській мові влучні відповідники як для вислову індивідуально-мовних утворень поетів, так і для передачі народно-національних елементів, вплетених авторами в тканину своїх віршів. Перекладачам довелося перебороти неабиякі труднощі, зумовлені різкою відмінністю фонетичної, морфологічної і синтаксичної систем польської мови з її постійним наголосом і російської та української з експіраторним, мінливим. Це надзвичайно ускладнює відтворення римування і ритмічних нюансів.

Певна річ, що серед такої великої кількості перекладів знайдуться і менш вдалі. Окремі неточності маємо, наприклад, у перекладах Юзефа Чеховіча. Перекладаючи вірш П. Тичини «Там тополі у полі на волі» з циклу «Сонячні кларнети», він перекутив образ оригіналу.

В іншому вірші цього ж поета («І Бєлий, і Блок») Чеховіч теж змінив думку автора; другий рядок третього куплета «Воздвигне Вкраїна свого Мойсея» він перекладає:

Daj nam, Ukraino, naszego Mojżesza.

На довільність і приблизність хибє і переклад вірша Миколи Бажана «Дорога» з циклу «Сталінградський зошит», виконаний Маріаном Юрковським.

Зрозуміло, що поодинокі хибі й недоробки перекладачів не могли б аж ніяк знизити вартість цієї книги, коли б не інші, серйозніші хибі, на які ми мусимо звернути увагу. Це торкається, передусім, того розділу антології, в якому представлена творчість російських радянських поетів, бо всі інші розділи й не претендують на повне і всебічне висвітлення поетичних досягнень того чи іншого народу Радянського Союзу і є, за словами Северина Полляка, лише «зачатками» майбутніх антологій.

Які ж це хибі? Нам здається, що укладач антології надто суб'єктивно й тенденційно підійшов до підбору поетів і творів, що повинні репрезентувати сучасну російську поезію. В антологію, ілюструючи майже півстолітній шлях розвитку творчості російських радянських поетів і в той же час обмежену за обсягом, не слід було включати поетів, які не мають безпосереднього відношення до радянської епохи, а також випадкових, малохарактерних, незрілих віршів, які можуть викликати у читача хибне, неправильне враження про творчість поета.

Северин Полляк, зібравши доволі велике число авторів і їхніх творів, не зумів, на жаль, поставити кожного з них на заслужене місце, те, котре він справді займав в історії літератури свого народу, не зумів вибрати з віршів цих поетів найсуттєвіше і найтипівіше. Тому-то дуже непереконливо звучать слова післямови, що укладач у розділі російської поезії... «намагався в міру можливості зберегти дійсні пропорції в доборі творів».

Немає сумніву, що в цьому випадку слід винести не стільки об'єктивні причини, на які посиляється С. Полляк — неможливість одержати окремі матеріали, відсутність перекладів тощо, скільки суб'єктивні — небажання «зберегти дійсні пропорції». Адже укладач сам пише в післямові, що не взяв до уваги багато віршів, які увійшли до антології. «Два століття російської поезії», і «передусім для того, що хотів зберегти якнайбільше місця для віршів дотепер незнаних у Польщі, що вносять нові елементи відчуттів, світосприймання, поширюють образ російської поезії».

Поглянемо, кого розуміє С. Полляк під маловідомими поетами, які «розкривають» перед польським читачем нові риси й моменти в розвитку російської радянської поезії. Таким виявилися Костянтин Бальмонт, Вячеслав Іванов, Андрій Белий, Іван Бунін, Максиміліан Волошин, Осип Мандельштам, Микола Агнівцев, Рюрик Івнев, Микола Клюев, Анатолій Марієнгоф, Михайло Кузьмін. Постає питання: на якій підставі С. Полляк відносить згаданих поетів до радянських? Адже деякі з них померли ще в 20-і роки, тобто в перші роки існування радянської держави, інші не дали після Великої Жовтневої соціалістичної революції якихось високохудожніх, соціальнозначимих творів, треті покинули свою батьківщину й емігрували за кордон. Це представники різних реакційних, занепадницьких напрямків у російській літературі першої чверті XX століття, твори яких пройняті релігійним містицизмом, безпросвітним песимізмом, ненавистю до трудового народу й революції, в якій вони бачили процес безцільного спустошення, розгул руйнівних сил, катастрофу світу.

Коли ми говоримо про радянських поетів, то маємо на увазі не тих поетів, життєвий і творчий шлях яких хронологічно співпав з радянською епохою, які перебували довгий чи коротший час на території нашої країни й писали однією з мов радянських народів, але, і що найважливіше, тих, які в своїх творах відображали зміни, що сталися в житті наших людей, народження і зміцнення нової соціалістичної влади, нових суспільно-політичних відносин, які висловлювали прагнення, надії і мрії народу, оспівували справедливість його боротьби, звеличували славетні вчинки його героїв.

Цього не врахував С. Полляк, працюючи над антологією радянської поезії. Керуючися своїми особистими симпатіями й антипатіями, він включив сюди в першу чергу твори, які йому особисто подобалися, задовольняли його естетичні вимоги, й відкинув усе те, що його не приваблювало, забуваючи, що основним критерієм у доборі поетів для антології повинна бути їхня популярність серед народу, з якого вони вийшли і для якого творили, бо тільки народ і може справедливо оцінити своїх митців, визначити вартість їхньої поезії. Ми не можемо забувати, що художній твір — не тільки вияв поглядів, думок і почуттів одного поета як творчої індивідуальності, але й вияв національної специфіки й психології усього народу, який він представляє, і в тому, який твір на батьківщині поета забутий, а який широко відомий, слід бачити відбиток естетично-моральних принципів та ідейно-політичних ідеалів усього народу.

Кожен радянський поет бажає з'явитися перед зарубіжним читачем у своєму справжньому вигляді, таким, яким його знає рідний народ. Ось чому поет Ілля Сельвінський виступив недавно в «Літературній газеті» (20 травня 1958 р.), де з обуренням

пише, що до антології «Сто тридцять поетів» включені лише його ранні поезії, в яких він, як і багато інших поетів тої пори, віддавав певну данину символізму. Такий штучний, односторонньо-тенденційний підхід до підбору віршів не може сприяти правильній уяві про творчість поета, викривляє і спотворює його реальне поетичне обличчя. На жаль, така доля спіткала в антології не тільки І. Сельвінського, а й багатьох інших російських та українських радянських поетів, з творчості яких тут представлені ранні віршові спроби, переважно песимістично забарвлені, і не дано зразків зрілого періоду, коли у них вже сформувався світогляд, усталилося відношення до навколишнього світу, виробився власний стиль.

Невірне розуміння С. Полляком ідейно-художніх принципів радянської літератури, в даному випадку радянської поезії, призвело також до того, що окремі поети, які стояли осторонь радянської дійсності, були байдужі і не раді тим величавим перетворенням, що відбувалися на їхніх очах, зайняли десятки сторінок в антології, як, наприклад, Велемір Хлебніков, Марина Цветаєва, Аліла Ахматова, Борис Пастернак. Останньому, між іншим, присвячено не менше уваги, ніж В. Маяковському. Зате чимало талановитих радянських поетів представлено тут лише одним-двома маленькими віршиками, вирваними наосліп з їхніх численних творів. Це такі, як О. Безименський, О. Сурков, О. Жаров, Д. Бедний, В. Луговської, С. Маршак, М. Ісаковський, І. Еренбург, К. Сімонов, М. Светлов, Б. Корнілов, М. Грибачов, П. Шубін, С. Гудзенко, Є. Долматовський.

Ще більше «не пощастило» поетам В. Князеву, М. Полетаєву, В. Казіну, Й. Уткіну, В. Гусеву, В. Лебедеву-Кумачу, В. Александровському, М. Голлодному, А. Барто, Л. Ошаніну, С. Смирнову, А. Софронову, П. Комарову, С. Орлову й багатьом іншим, які чомусь опинилися поза межами антології. А втім їхні твори нерозривно зв'язані з радянською дійсністю, дороги й близькі радянському читачеві.

Ми бачимо, що в антології «Сто тридцять поетів» (насправді їх лише 127) найповніше і найдбайливіше висвітлена радянська поезія 20-х років, у тому числі і творчість поетів реакційних, занепадницьких течій в російській літературі того періоду. Цим С. Полляк, свідомо чи несвідомо, попрацював на користь буржуазних літературознавців типу Лепенбауера чи ревізіоністів типу Яна Котта, які, прикриваючись «марксистською» фразеологією, виступають проти сучасної радянської літератури, називаючи її нехудожньою, убогою. Вони твердять, що радянська література яскраво спалахнула в роки революції, а потім стала поступово занепадати і на початку 30-х років ніби зійшла нанівець як щодо змісту, так і щодо форми. Правильний добір поетів та їхніх творів в антології переконав би кожного польського читача в безпідставності подібних тверджень, розкрив би ті величезні досягнення, яких домоглися радянські поети у 30—40—50 роках в своєму безупинному ідейному й художньому зростанні.

Такі, на наш погляд, основні вади антології «Сто тридцять поетів».

Б. ГАВРИШКІВ

КРАЙ, ДЕ ПАНУЄ ГОЛОД

Юнакові — сімнадцять років. А він, переслідуваний злиднями, уже сходить і об'їздив усю свою країну, за два роки порівнявся життєвим досвідом не тільки з старшими братами, але навіть із батьками. Він уже звідав, що таке безробіття, суд, поліція і тюрма...

Енріке Аморім. Корраль Аб'єрто. Роман. Переклад з іспанської М. Жердинівської. Видавництво «Радянський письменник», Київ, 1958 р.

Це Орасіо Коста. Його країна — далекий Уругвай. Життя ж його, як про це можна судити з розповіді Енріке Аморіма, нічим не відрізняється від життя мільйонів його співвітчизників.

Енріке Аморім — письменник, чие ім'я стоїть в однім ряду з іменами багатьох славних і мужніх борців за мир. Своїм романом «Корраль Аб'ерто» він теж бореться за цю велику священну справу.

Корраль Аб'ерто — одне з численних міст країни. Його називають «щурячим», бо там немає ні світла, ні води, ні лікарень. А що є? Злидні, злидні і злидні... Отже і незмінні їхні супутники — злочинність, пияцтво, розпуста, хвороби...

Втім Корраль Аб'ерто ще, мабуть, не найгірший куточок у країні. Батьки Орасіо переїхали сюди з «місцевості ще злиднішої»...

Чи дивно, що люди, поки мають силу, молодість, здоров'я, тікають з таких міст світ за очі? Вони шукають кращої долі у великих містах, мріють влаштуватися на підприємство бодай на якусь роботу. Це щастить не всім. Але й «щасливі» не цупко тримаються за своє «щастя».

Орасіо, наприклад, знайшов роботу спочатку на фабриці багатого іспанця, потім працював у дубильні, згодом — у бондарні. Однак швидко змушений був кинути те, заради чого дістався аж у Монтевідео, і чимдуж податися назад, у горезвісне Корраль Аб'ерто. Справа в тому, що хлопця запліднили у вбивстві наглядача фабрики, який насправді покінчив життя самогубством. І хоч не було жодних реальних підстав звинувачувати Орасіо, проте його переслідували довго і невідступно. В цій країні непросто знайти роботу, зате легко потрапити під нагляд поліції. Тут є кому переслідувати...

Орасіо — не виняток. Людей, щасливіших за нього, здається, зовсім нема в Уругваї. Принаймні, Енріке Аморім таких не показав. А це письменник, якому віриш із першого рядка, бо вся його книга зігріта щирою любов'ю до рідного народу, глибоким вболіванням за його долю.

Так, Орасіо не виняток. Не краще склалося життя його батьків і сестри Ізабель. Не краще живеться і шоферу Байгорріа, учительці Неллі, італійці Джеммі та багатьом уругвайцям і уругвайкам, чні яскраво змальовані образи глибоко зворушують і вриваються в пам'ять.

Незабутнє враження справляють у книзі не тільки люди, а й зображені в ній міста і села. Власне, люди і міста виступають у романі невіддільно одні від одних і, одні одних доповнюючи, створюють загальну картину життя в Уругваї.

Ми немов разом з Орасіо Косто й іншими героями роману побували в Монтевідео, Янгу, Колонії Терсера, Корраль Аб'ерто й інших містах, разом з ними подорожували по дорогах Уругваю, познайомилися з людьми, що належать до різних верств суспільства, побачили їхній побут,

звичаї, умови, в яких не живуть, а животіють мільйони злидарів, і не можемо не приєднатися до Байгорріа, коли він, виїжджаючи з Янга, знову констатував:

— Тут теж злидні... Погано, погано...

Ці слова стосуються, звичайно, не лише Янга. Вони звучать широким узагальненням. Недаремно ж Байгорріа говорить «тут теж...»

На підтвердження цього можна було б навести чималу кількість виписок і цілих уривків. Але обмежимося бодай одною першою-ліпшою коротенькою цитатою: «Дружини Хасінто та Канделаріо виглядали з дверей своїх халуп. Вони не могли переступити через поріг, бо крізь їхній подертий одяг видно було голе тіло. Дружина Хасінто була вагітна і ховала свій живіт»...

Енріке Аморім зосередив свою увагу не лише на змалюванні горя і повевірянь трудящих і тих, хто позбавлений роботи. З великою силою життєвої правди він показав також образи висискувачів та іншої наволоці, які немов л'явки, висмоктують з народу кров краплю по краплі. Серед них особливо виділяються наглядачі Пако Додера, сеньйор маєтку Лос Троперос, поліційний шпик Ресендес та інші.

В умовах такої соціальної нерівності правляча верхівка робить усе, щоб тримати народ у стані цілковитої, повної покори. Та це їй не вдається. Хай ще поволі, але в свідомості людей починають жевріти жаринки протесту, обурення й гніву, і не може бути сумніву: прийде час, коли з отих жаринок запалає полум'я, якого вже ніхто не загасить.

Вислухавши розповідь Орасіо Коста про життя в Корраль Аб'ерто, шофер Байгорріа спитав його:

— І ви нічого не робите, щоб змінити це жахливе становище?

На це Орасіо відповів:

— А хіба ми знаємо, що робити? Ми не знаємо нічого.

І тоді Байгорріа сказав хлопцю з усією прямоотою:

— Все ж таки ви самі трохи винуваті. Всі ми винуваті, якщо терпимо, а не боремося. Наша громадянська війна не повинна була скінчитися так, як вона скінчилася. В інших країнах світу, в Індокитаї, не складають зброї. Ти не знаєш, що таке Індокитай, але там, мабуть, багато міст, схожих на ваше щуряче місто. І вони продовжують боротьбу. Треба боротися — боротися вдень і вночі...

Орасіо вперше в житті слухав такі слова, і вони знаходили живий відгук у його розбурханому серці. А Байгорріа продовжував:

— Слухай, хлопче, нам залишається тільки насильство. Насильство в будь-якій формі. Слова вже не допомагають. Потрібні свинець, шрапнель, порох. Ми надто багато балакали. Коли б то було в моїй силі, я б усе це висадив у повітря.... Хто має право викидати на вулицю таких здорових, сильних, чесних хлопців, як ти? Ніхто! Ви мусите організуватися в армію й

почати рубати голови тим, хто винен у цьому!

Орасіо більше не бачив шофера Байгорріа, але він його не забув. Хіба можна забути людину, яка тебе підняла на гору, розкрила тобі очі на світ!

Минали дні, тепер Орасіо дивився на життя іншими, розумними очима. Він багато бачив і багато думав. Він уже не просто жив, а зростав, і це зростання Енріке Аморім передав з виключною переконливістю.

Хлопець повернувся в Корраль Аб'ерто. Тільки це вже був не той зелений підліток, яким звали його тут бачити і який нічим не різнився поміж інших. Орасіо Коста, чи, як його тепер тут з повагою почали називати, Карпінтеро, зумів посіяти в серцях своїх земляків оті зерна мудрої правди, які почув на дорогах життя, і які, прорісши, дають людині розум і силу. То він тепер організовує десятки, сотні людей, очолює їх, веде.

Карнавали на масляну традиційні в цих краях. Проте нинішній карнавал був незвичайний. Карпінтеро підготував його не так, як завжди. Він підняв у похід і мало не всіх хворих. Кожен, хто міг, включився в цю грізну, могутню демонстрацію, пішов за Орасіо, своїм ватажком, бо віднині всі йому «вірили так само, як голодували. У них, жителів світу, в якому панував голод, цей голод прийняв нову форму». В цьому визначенні з усією вичерпністю втілено провідну ідею заключних розділів роману — ідею формування нової свідомості мас, визрівання їхньої згуртованості під нездоланим і нестримним впливом буття.

Карпінтеро вже не тільки сам бачить і розуміє, а разом з ним і завдяки йому тепер сотні жителів Корраль Аб'ерто збагнули, що в їхній похмурій дійсності існують «голод і смерть з одного боку, достаток та життя — з другого»; що «один сухотний, один сифілітик, один голодний не означають нічого. Величезний же натовп хворих на рак, стадо сифілітиків, низка паралітиків, загін хворих на туберкульоз означають багато, так, вони дадуть відчуття це», «погано, коли людина сама міряє дорогу. Куди краще, коли людей багато»...

І вони згуртувалися в могутню силу, оці поневолені і знедолені, і перед ними здригнулися, розступилися ті, хто вважав себе всевладним. Прикінцеві розділи роману багаті пафосом єдності людей, які поставили собі за мету рішучу, нехитну боротьбу за кращу долю, за людську гідність, за право і свободу. Маси, запалені такою благородною ідеєю, такою священною метою, переможуть будь-що. І письменник Енріке Аморім стверджує це своєю пристрасною схильованою книгою.

Зображенням сили людей, збратаних спільною справою, роман «Корраль Аб'ерто» займе достойне місце серед кращих творів прогресивних письменників світу, присвячених темі боротьби за мир. Запорука перемоги в цій боротьбі так само полягає в незламній єдності і згуртованості.

Українські читачі романа Енріке Аморіма будуть сердечно вдячні перекладачеві М. Жердинівській і видавництву «Радянський письменник» за те, що вони познайомили їх із хорощим самобутнім письменником, розкрили перед ними сповнену драматичного напруження сторінку боротьби людей далекої і мало знаної країни. Шкода лише, що в загалом культурний, майстерно здійснений переклад проникли окремі недосить відредатовані місця й звороти, невластиві українській мові. Наприклад, «Я підроблю трохи грошей», «але питання в тому, як зігнати з поля оренда-

тора», «почне оспарювати його поради», «Спека була непереносною» тощо.

Слід сподіватися, що здійснюючи видання кращих творів прогресивної літератури зарубіжних країн, видавництва будуть вимогливіші і до перекладачів і до свого редакторського апарату. Необхідно домогтися, щоб переклади таких книг ні в чому — ні у великому, ні в малому — не поступилися перед ідейним та художнім багатством, яким художники слова наділили свої твори, написавши їх рідною мовою.

Б. БУРКАТОВ

ГАРТУВАННЯ ЛЮДСЬКИХ ДУШ

Влітку 1954 року переможно закінчилася восьмирічна визвольна війна в'єтнамського народу проти французьких колонізаторів. Народ ДРВ одержав можливість вільно будувати свою культуру, розвиток якої гальмувався майже столітнім французьким пануванням. Народ став господарем величезних храмів, створених в'єтнамськими архітекторами в VII—XIII століттях, йому стали доступні твори видатних в'єтнамських поетес Діап Тхі Дьєм та Хо Суан Хіон і поеми творця національної літературної мови Нгуєн Зу.

Національно-визвольний рух у країні не лише вирвав національне мистецтво із хижацьких пазурів колоніалізму. Він виховав також загони борців за нове, народне, антиімперіалістичне мистецтво. Трудящим В'єтнаму добре відомі імена художників Нгуєн Ван Санга та Нгуєн До Куонга, письменників Буї Хієна, Нгуєн Ван Бонга, Нгуєн Дінг Тхі, Нгуєн Конг Хоана та інших. Творці нового в'єтнамського мистецтва і літератури

керуються тезою «мистецтво для життя», виробленою перед початком другої світової війни і перевіреною в довгорічній боротьбі за свободу В'єтнаму. Провідною темою в сучасній літературі «Країни Півдня» є тема нової людини, тема активної участі громадянина молоді республіки у створенні і зміцненні нового ладу.

Великою популярністю у В'єтнамі користується повість Нгуєн Ван Бонга «Буйвол», нещодавно видана Держлітвидавом у перекладі на українську мову.

Письменник на прикладі життя одного з невеликих районів В'єтнаму розгортає картину боротьби трудового народу проти французьких колонізаторів, змальовує ряд типових образів селян і їхніх захисників-партизанів.

Розташоване поблизу французького поста, село неодноразово зазнає нападів окупантів, горить, знову виростає і продовжує жити. Мешканці вдень обробляють поля, вночі вартують біля кріпосної стіни, щоб не зазнати раптового наскоку і не стати жертвою звірачої жорстокості французів. Французькі загони з боем вдиралися в село, але шоразу наражалися на сильний опір населення та партизанів і в паніці відходили. Проте лави захисників ріділи, поля спустошувалися, гинули буйволи — основні помічники у важкій праці землеробів. Вороги прагнули знищити всю молодь, щоб народ не міг продовжувати визвольну війну, і перестріляти всіх буйволів, щоб приректи селян на голодну смерть.

Але народ боровся і завдавав окупантам нищівних ударів. У повісті згадується про подвиг партизанки Тан, яка, потрапивши в полон, мужньо трималася на допиті і загинула, непохитно вірячи у перемогу народу. Ім'я Тан було на устах в'єтнамських юнаків і дівчат. Вони тисячами йшли в народну армію і партизанські загони. Героїня повісті чорноока красуня Баї домоглася того, що її прийняли у лави захисників села, і стала одним з найвідважніших бійців партизанського загону. Юна патріотка потрапляє до рук колонізаторів і трагічно гине, але її місце в строю заповнюють інші молоді сміливці. До загону приходять Х'єу, молодша подруга Баї, і відчайдушний підліток Л'єу.

Боротьба триває; хоч неймовірно труднощі чекають селян і партизанів на кожному кроці. Відомо, що у складних обставинах, у напружені і відповідальні хвилини найповніше проявляються людські характери, розкриваються найглибші куточки людської душі. Небезпека не тільки усуває все зайве, наносить у поведінці людини, вона змушує людей глибше вірити в силу згуртованості і підпорядковує вчинки окремої особи волі колективу. Однією з найсильніших сторін повісті Нгуєн Ван Бонга є переконливий показ, як під ударами окупаційного війська селянська община внутрішньо консолідується, зміцнюється. При цьому автор ніде не відступає від правди життя на дотоду художньому задумові. Він просто й правдиво зображує поведінку людей з різними характерами у найскладніших обставинах. Одні з них без зайвих слів виконують важкі обов'язки селянина і солдата, дбаючи в першу чергу про загальну справу, інші не забувають і про свої особисті інтереси. Є й такі, що стомилися від частих облав та щоденної небезпеки і висловлюють сумнів у доцільності оборони села. Але всіх їх об'єднує незламна віра у прихід Народної армії і жагу ненависті до зрадників і окупантів.

Завдання партійного керівництва полягало в тому, щоб довести кожному селянинові виняткову важливість партизанської боротьби, вселити людям віру у власні сили. Авторіві вдається показати, що успіхи партизанів

Нгуєн Ван Бонг. Буйвол. Повість. Переклад з в'єтнамської, Держлітвидав УРСР, Київ, 1958 р.

залежать тільки від монолітності загону, а монолітність загін завдячує організаційній роботі партії. В образі партійного керівника Тіка письменник розкриває джерело незламності партії. Тік весь час із людьми, він узагальнює досвід боротьби, аналізує кожен крок партизанського загону і на основі зроблених висновків навчає захисників села тактиці партизанської війни. Він добре розуміє, що боездатність загону залежить від свідомості кожного партизана. І тому, всіляко борючись за міцну дисципліну, Тік разом із тим стримує свого запального й суворого заступника Чо, який інколи без потреби обурюється там, де потрібне старання роз'яснення, постійне виховання. Образ Чо один з найвдаліших у повісті. Його доля нерозривно пов'язана з народною владою, бо «...тільки за народної влади з допомогою товаришів зміг він стати людиною. Коли б це раніше, то, хоч як він старався б, однаково довелося б увесь вік робити на чужих людей. Чимось більшим за наймита не міг би він стати ніколи». Тому його поведінкою керує тверде усвідомлення свого обов'язку перед партією і народом. Вимогливий до себе, він не вибачає товаришам жодної недбалості у справі захисту рідного села. Автор подає образ Чо у розвитку. Активна участь у діяльності партизанського загону, особиста сміливість і відданість загальній справі створюють молодому партизану заслужений авторитет. І на наших очах у характері і в поведінці Чо відбуваються значні зрушення. Він вчиться у Тіка, як треба виховувати людей. Дуже показовим у цьому плані є його ставлення до Хое, що не відзначався особливою сміливістю і міг у відповідальну хвилину покинути пост. Якщо раніше Чо лише зневажав його, то пізніше, за порадою Тіка, він уважно придивляється до Хое. Чо намагається завжди бути поруч, дбайливо пояснює завдання і відходить лише тоді, коли впевнюється, що Хое добре зрозумів його. Непомітно для Хое Тік перевірив його сміливість і виховував віру у свою силу.

Гартування людських душ відбувалося різними шляхами. Якщо колишній наймит Чо відразу зрозумів, що його життя і особисте щастя невіддільні від успіхів В'єтнамської партії трудящих, то Тянові довелося і ще доведеться багато пережити, щоб прийти до цього переконання. Він походив з багатой родини, закінчив семирічну школу і тому дещо зверхньо поглядав на товаришів. Він, як і всі партизани, відчував ненависть до колонізаторів і вірив у перемогу Народної армії, але йому бракувало непохитної впевненості у тому, що визволення країни і особисте щастя невіддільні. Спочатку Тян захопився роботою в партизанській групі. Тоді ставнише в селі не було ще дуже напруженим: французи не наслідувалися влаштовувати великі облоги. Та коли обставини різко змінилися на гірше, Тян почав нехтувати своїми обов'язками. Він не розумів, що зараз доля кожного чесного в'єтнамця за-

лежить від спільної боротьби і хотів вирішувати її сам. Але скоро він пересвідчився, що є лише два шляхи: або зрада інтересам батьківщини і перехід на службу до французів, або активна участь у війні Опору. Побачивши на власні очі нечувані звірства окупантів, він обирає другий шлях, і його направляють на курси ідеологічного перевиховання.

Нгуен Ван Бонг багато уваги приділяє психологічній характеристиці учасників Опору. Кожен персонаж чітко індивідуалізований, кожен винок, кожне слово героя допомагає зрозуміти його образ.

Зовсім інший підхід у автора повісті до зображення зрадників народу і представників окупаційної армії. Всі вони виступають як однорідна зграя насильників і вбивць. Проте це не знижує реалізму твору і цілком підпорядковується художньому задумові письменника. Він показує обличчя окупантів і зрадників у дзеркалі народного сприйняття. А народ бачив у них лише озброєну банду, що вбиває, катує, гвалтує мирне населення. Хіба можна говорити про якісь людські почуття, про якесь психологічне вмотивування звірячих вчинків лейтенанта французької армії Шассена, якого люди прозвали Сать Санем (вбивцею)! «Спочатку Шассен розстрілював людей біля підніжжя баньяна, але хутко це йому надокучило, і він почав примушувати людей вилізати на дерево і потім стріляв у них доти, доки вони не зривалися і не падали на землю. Іноді він велів вішати людей униз головою і тоді стріляв у них». Розповідь про його

вишуканий садизм можна було б продовжити. Нгуен Ван Бонг відмовляється від індивідуалізації цього образу, олюднення його, бо хіба можна знайти якісь людські риси у кровожерної тварини?

Виклад подій у повісті відзначається винятковою стислістю, лаконізмом. Ми не знайдемо у автора описів психологічного стану людини, яка зазнала тяжкої втрати, бо це не головне. Головним і відповідальним є загальне прагнення до знищення окупаційної армії, яка несе страждання. Ця мета змушує людей забувати про особисте горе, болі і муки. Дуже характерним з цього погляду є такий епізод. Старий учитель Луан під час сутички з ворогом був поранений. «До нього підбіг Тік:

— Що вам дідуся?

Вчитель підвів голову, показав рукою вперед.

— Біжи хутчий, клич До Б'єна!

Але Тік не міг його так покинути.

— Ви поранені?

Луан почав сердитися:

— Та біжи мерщій! Він може втекти, а зі мною нічого не станеться!»

Правда, інколи письменник занадто спрощено описує людські переживання. Але враховуючи сувору і стислу манеру викладу, що хіба не можна вважати суттєвою.

Повість Нгуен Ван Бонга «Буйвол» є значним досягненням нової демократичної літератури свободолюбивого народу і, безперечно, викличе в українського читача бажання познайомитися з творами інших в'єтнамських письменників.

В. РУСАНІВСЬКИЙ

ШЛЯХ, ПРОЙДЕНИЙ БАГАТЬМА

Читаючи роман П'єра Гамарра «Учитель», мимоволі згадуєш інший твір французької літератури — оповідання «Останній урок» Альфонса

П'єр Гамарра, Учитель. Переклад з французької Романа Терещенка. Видавництво «Радянський письменник», Київ, 1958 р.

Доде. 1871 рік, Ельаас, переможний фанфари пруссаків, у школі старий учитель мсьє Амель пише на дошці величезними літерами: «Хай живе Франція!». Так відгукнувся герой оповідання на поразку своєї батьківщини. Усе життя він діяв словом, і боротьба його — слова, хай найпрекрасніші і найбагородніші, та все ж слова.

Коли читаєш першу половину роману П'єра Гамарра, здається, що і його герой неспроможний на дію. Спокійно і неквапно тече життя у селі Фoenвіль. Сільська школа, де виріс і вчився Сімон Серме, куди він повернувся, щоб учити дітей, як і його наставник пан Берtrandу. Сімон Серме навчає дітей всьому прекрасному, що є на світі. Історія країни проходить перед очима учнів, слова вчителя наповнені любов'ю до батьківщини. Математика, оповідання про природу, гордість за успіхи дітей, робота в мері, — цим сповнене його життя.

Нещодавно закінчилася перша світова війна, сам Сімон Серме був отруєний газом, а його друг Ревін'як, чийого сина він виховує, загинув на фронті. Ще свіжий у пам'яті людей спогад про кривавий кошмар, що пронісся над світом. Однак Сімон Серме не розуміє причин війни. Йому здається, що досить тільки мати освіту, «уміти читати і міркувати», і людям неможливо буде нав'язати війну. Заспокоїлива балаканина Бріана діє на людей. В усіх школах країни, на всіх класних дошках старанно пишуть його слова: «Поки я живий, війни не буде». А на березі Женеvського озера демагоги усіх мастей прекрасними словами намагаються відсунути катастрофу, яка вже не за горами. Глухі, а часом грізні удари її відчувуються і в маленькому Фoenвіль. В Марокко гине син селянина Монтане, чулки про паризькі страйки доходять і сюди. У селі з'являються комуністи — люди, які бачать усе, що відбувається, у його справжньому світлі, і говорять: «Смерть ховається у самому режимі»... Та все це покищо не зрозуміло учителеві Сімону Серме. Він продовжує повторювати дітям: «Візьміть свої класні зошити, переписуйте резюме моралі — не убий! Ви мене зрозуміли? Не треба убивати. Це найбільший злочин. Насильство викликає насильство».

У цьому — вся ідеологія чесного, без міри доброго учителя, якого читає дуже скоро починає любити так гаряче, як і сам автор. Серме зупиняє дитячу бійку. Його обурює навіть гра з олов'яними солдатиками. А коли його син хоче стати офіцером, щоб перед лицем фашизму, який насувається, уміти краще захищати батьківщину, він рішуче протестує. Відкидаючи аргументи сина, який вказує на фашистський заколот в Іспанії, Сімон Серме говорить: «Нешастя Іспанії полягає в тому, що там думають, ніби справу можна вирішити порохом. Пролита кров нічого не вирішить. Це ланцюг без кінця».

А життя іде своїм шляхом. Ганебна Мюнхенська угода відкриває дорогу військовій поразці Франції. Німецькі танки повзуть шляхами країни Сімона Серме. І ось уже в рідному селі з'явилися окупанти, а школу зайнято німецьким складом боеприпасів. Син у партизанському загоні. Старий учитель уже не працює в мері. І все ж, коли глухої ночі комуніст Камбулів, старий друг і односелець, пропонує йому приєднатися до національного фронту боротьби, Сімон Серме непевно відповідає: «Я тільки вчитель. Я не хочу іншого ремесла. Та й крім того, я вже мало на що здатний. Я старий. Я боюся дітей, що граються в солдати». Нахиливши до нього своє вуглувате, зморщене лице, комуніст Камбулів говорить: «Ці діти походять від тебе. Ти, Сімоне, навчив їх любити республіку і мир. Вони цього не забули. Вони захищають те, що ти їм дав!».

Можливо інший письменник на цьому місці й закінчив би роман, та автор за віком міг бути учнем Сімона Серме, і він добре знав своїх учителів.

П'єр Гамарра народився в 1919 році у Тулузі, у тих самих краях, де живе і його герой. З дитинства йому довелося працювати. Трудове життя зводило його з багатьма людьми. Події 1939 року сколихнули усю Францію: спочатку «дивна війна», потім жажливий розгром, потоки біженців на дорогах, зрада і гіркота поразки. У ті важкі дні комуністи завоювали французьку молодь і створили ядро національного Оперу. До них пішов і П'єр Гамарра. Разом з відомим письменником комуністом Вюрмером він працює у друкованому органі руху Оперу «Тулузький патріот». Справжнім журналістом став він під час перебування в м'які. Йому доручають редагувати газету «Південнозахідний патріот», орган Оперу великого південного району Франції. У післявоєнні роки розкривається літературний талант П'єра Гамарра — він стає письменником. Комуністична ідеологія допомагає йому зрозуміти і правильно оцінити події французької історії, учасником яких був він сам. Тісний зв'язок з народом дозволив подивитися на все очима простої людини, відобразити її світогляд. Французький народ, мужній і волелюбний, не скорився фашистській навалі. Він діяв не прекрасними словами, а зброєю, звільнивши свою столицю від окупантів до підходу англо-американського війська. Тому не міг не діяти й герой роману Гамарра, плоть од плоти народу — учитель Сімон Серме.

Терор, смерть, яку несе фашизм, обурили цю безпорадну цілісну людину, що без міри любить свій народ, як усі чесні люди Франції.

Учитель стає борцем. Склад із боеприпасами знаходиться у рідній школі, де він учився сам, де він учив дітей. Метал і порох — він упав на тих, хто не хотів скоритися окупантам, на його учнів. І старий учитель ножицями, якими його батько

підрізував виноградну лозу, різь дротяну загорожу, що оточує школу. «Сімон узяв це знаряддя селянина, щоб відкрити собі дорогу на війну», — каже автор. Каністра з бензином, сірник — і склад летить у повітря. Пацифіст стає воїном в ім'я миру і життя на землі. Однак, вступаючи у війну, він залишається таким самим гуманістом як і був. «Повітря вільно наповнювало йому груди. Він повторював: «Так, я убив смерть, я убив зло. Мої сини придуть будувати життя».

З почуттям глибокого задоволення читаєш цю книгу. Благородство, прямота, цілісність характеру, що не дозволяє йти на будь-який компроміс, віра у все найкраще в людині, — усе це робить образ Сімона Серме близьким і зрозумілим радянським людям. Тепло, з якою Гамарра описує своїх героїв, глибокий психологізм центральних образів роблять книгу серйозним художнім твором. Автор уміє знайти характерний штрих для кожного персонажу, і тому так запам'ятовується терпляча Люсьєна — Сімонова дружина, життєрадісний Мазолль — соціаліст, спокійний і розумний поштар Пезе — комуніст. Усі ці люди — учні й дорослі, односельчани, живі люди, незалежно від того, чи зустрічаються вони лише на двох-трьох сторінках, чи діють протягом усього роману.

Гамарра знає своїх героїв, знає й любить той край, де розгортаються події. Плодоносні, залиті сонцем виноградники, вино, яке п'ють селяни, щедрі врожаї, які віддаються за копійки, — усе це зроблено у справжній реалістичній манері, яка прославляла французьку літературу. В центрі всього — людина, що пройшла довгий шлях від проголошення і проповіді ідеалів миру і демократії до активної боротьби за мир — шлях, пройдений багатьма громадянами Франції.

Звичайно, в романі можна помітити і ряд хиб — деяку стислість заключної частини, схематизм ряду образів (Луї — сина Серме, соціаліста Фабра, мера пана Безье та інших), та, їй правдо, про це не хочеться навіть говорити, бо надто вже хвилює читача історія французького сільського учителя.

В буржуазній літературі післявоєнних років живе образ «загубленої людини», молодість якої забрала війна, а майбутнє не обіцяє нічого хорошого. Як похмурі тіні бродять герої таких книг по землі, і блакитне небо тільки підкреслює сіру нудоту їхніх душ. Книга Гамарра є яскравою протилежністю цим творам. Вона сповнена віри у могутню силу народу. Ми з цілковитою певністю можемо сказати, що до славної плеяди французьких прогресивних письменників міцно ввійшов ще один талановитий представник.

Полум'яний заклик до боротьби за мир звучить на сторінках книги Гамарра.

ПЕРШЕ

ЗНАЙОМСТВО

З АЛАРКОНОМ

Книжечка ця не пройде повз увагу нашого читача. Побачивши на обкладинці незнайоме ім'я Педро Антоніо де-Аларкона (досі Аларкон у перекладі на українську мову не видавався), наш читач — людина з великою жагою знайомства з кращими надбаннями не лише вітчизняної, а й світової культури, — розгорне книжку і, прочитавши кілька сторінок, уже не зможе відірватися від неї.

Його полонять колоритно виписані, яскраві сценки народного життя Іспанії перших років XIX століття, майстерно виіплені характери героїв, соковитий народний іспанський гумор, яким щедро пересипана вся розповідь.

У невеличкій передмові автор зазначає, що основою його твору служить відомий народний переказ, вперше почутий ним з вуст «простого козопаса... з роду кмітливих і охочих до жарту селян... дядька Репели». Розповідаючи далі про різні тлумачення в друкованих джерелах історії про мірошника, його жінку і корехідора (так називали в Іспанії представників центральної судової влади, наділених широкими повноваженнями), Аларкон підкреслює: «Я вже давно зрозумів, що істину треба шукати, звертаючись до народних джерел цієї цікавої історії, що «найдотепніший і вишуканий» переказ її він почує у «класичному тлумаченні Репели».

Читаючи «Трикутний капелюх», відчуваєш буквально на кожному рядку, що ота відверто проголошена у передмові естетична декларація не випадкова. Письменник будує свою повість на ґрунті народного епосу, весь тон його розповіді витриманий в дусі народних переказів, і що заслуговує на особливу увагу, він дивиться на переважну більшість змальованих у творі подій, явищ і характерів з народної точки зору, з точки зору простого, але мудрого селянина.

Це помітно вже навіть у двох коротеньких перших розділах, де подано тислу, але дуже влучну характеристику тих часів, у які відбувалися

події твору. Аларкон досить точно «прив'язує» їх в часі, вказуючи, що все сталося між 1804 і 1808 роками. А то були досить таки помітні в історії країни роки. 21 жовтня 1805 р. французько-іспанська ескадра була знищена англійцями в бою при Трафальгарі. В кінці 1807 р. французькі війська вступили на територію Іспанії, а в 1808 р. вибухнуло народне повстання проти окупантів і власного феодально-абсолютистського ладу. Почалася народно-визвольна війна, що поєднувалась із так званою Першою іспанською буржуазною революцією 1808—1814 років.

Отже, зображені в творі події відбуваються в переддень героїчної битви іспанського народу проти армії Наполеона та внутрішніх ворогів — короля, духовництва і дворянства.

З уїдливою іронією пише автор про суспільне життя тих часів: «... наші батьки жили на старий іспанський лад у мирі і злагоді з богом, з інквізицією і монахами. Панувала та сама різниця нерівності перед законом, ті ж самі привілеї і пільги, повна відсутність будь-яких громадянських чи політичних прав, підкорення впливовим єпископам і могутнім корехідорам (владу яких було дуже важко розмежувати, бо й перші й другі втручалися як у мирські, так і в духовні справи). Як і колись, наші батьки сплачували десятини, приміції, торгові податки, субсидії, обов'язкові подаяння, велику і малу ренту, подушне, королівську «третину», державні податки, місцеві повинності і ще до п'ятдесяти інших податків...»

І далі, розповівши коротко про паразитичне, тваринне життя «поважних осіб», тобто імушних класів, Аларкон іронічно вигукне:

«Які то були щасливі часи, коли наша країна жила у тиші і спокої, уся оповита павутинням, вкрита порохо-

нявою і поточена міллю, під владою всіляких забобонів, вірувань, традицій, звичаїв і зловживань, освячених віками!»

Така загальна, так би мовити, зовнішня характеристика суспільно-історичного фону, на якому розгортатиметься розповідь про символ влади корехідора — трикутний капелюх, що виступає у повісті своєрідним образним уособленням феодально-абсолютистського ладу.

В наступних же тридцяти чотирьох невеличких розділах, власне, й викладається вся історія про те, як старий розпусник корехідор дон Еухеніо де-Суньїга-і-Понсе де-Леон хотів весело провести ніч із дружиною мірошника сеньєю Фраскітою, перед цим передбачливо затримавши за допомогою своїх посіпак її чоловіка дядька Лукаса. Дядько Лукас, здогадуючись про хитромудрі витівки старого зальотника, тікає вночі від алькада, йде додому і, переконавшись, що дон Еухеніо знаходиться в його домі, одягає плащ і капелюх корехідора і прямує до його дружини.

В цих розділах Аларкон дає хужо, поглиблену характеристику феодального ладу, розкриває його «з середини», зображуючи кілька колоритних типових характерів, породжених соціальними умовами тих часів, через відносини своїх персонажів розкриваючи взаємини різних суспільних станів.

З великою теплотою і симпатією малює Аларкон образи представників народу — дядька Лукаса і сеньї Фраскіти. Обое вони чесні, порядні, трудолюбиві. Лукас — людина великого природного обдарування, веселої вдачі. Кожне діло буквально горить у нього в руках. Завдяки своєму неабиякому розумові, кмітливості, життєздатності, безправий селянин, уміло використовуючи слабості сильних світу цього, примудряється справно вести своє господарство, перемагає в своєрідному поєдинку з корехідором, хоч, здавалося, сили тут такі нерівні. На боці дона Еухеніо сила майже необмеженої влади, якою він на кожному кроці зловживає в особистих цілях, підлість, підступи, обман. Йому допомагають два мерзотники, його підлеглі, альгвасил Гардунья і староста села, «картяр, п'яниця, шахрай і розпусник» Лопес. А мірошник може покладатися тільки на власну кмітливість, розум та на велику любов своєї дружини Фраскіти і на її порядність. Перемагають люди з народу, перемагають Лукас і Фраскіта. Здорова народна мораль, природний тверезий розум, вірність у дружбі й коханні перемагають підступи і підлість розпусного аристократа та його холоуів.

Прямуючи протилежністю мірошника і його дружини є сатирично виписані образи представників пануючих верств — корехідора Гардунья, алькальда Лопеса. Це люди без честі і совісті, грубі, жорстокі, підлі, розумово обмежені. Всією логікою подій і характерів повісті автор підводить читача до думки про те, що носіями світлого, здорового в житті нації, но-

Педро Антоніо де-Аларкон. Трикутний капелюх. Переклад з іспанської Л. Добрянської і Л. Колесник. Держлітвидав, 1958. Редактор О. В. Хатунцева.

сіями справді високої моралі були представники трудових верств.

Сила повісті Аларкона в реалістичному відтворенні сценко народного життя, в зображенні типових позитивних образів представників народних мас, у викритті нікчемності і паразитизму життя феодально-чиновницької касты. «Трикутний капелюх» якоюсь мірою подав відповідь на питання, де і в чому шукати ту силу, що перемогла в тривалій і тяжкій боротьбі окупаційну армію Наполеона, силу, що живила іспанські буржуазні революції?

В кінці книги подано невеличку біографічну довідку про письменника. В принципі це добре. Шкода тільки, що та довідка надто вже коротенька. Тому й не пощастило в ній, бодай у загальних рисах, розкрити цікаву постать талановитого, своєрідного і в той же час дуже суперечливого письменника, журналіста і суспільного діяча. Замість стандартної, загальної, а тому й досить туманної фрази: «Політичні погляди Аларкона були нестійкими, що позначилося на його творчості», слід було б, принаймні, сказати, що почавши як республіканець і антиклерикаліст (у 4-й буржуазній революції 1854 р.) Аларкон зі зброєю в руках б'ється на вулицях Гренади, а потім не менш нещадно громить контрреволюцію зброєю сло-

ва; виступає в лавах повстанців, а в 5-й буржуазній революції (1866—1870 рр.) він у 70-х роках скочується на монархічні позиції. Слід було б сказати, що політичний регрес Аларкона яскраво демонстрував половинчатість і непослідовність ліберальної буржуазії, яка злякалася виступів робітничого класу і широких мас народу і зрадила справу революції.

Нарешті, слід було б зазначити, що консервативні риси світогляду письменника дали певний негативний відбиток навіть у найкращому його творі, взагалі одному, з кращих візрів іспанського реалізму XIX століття — повісті «Трикутний капелюх». Це виявилось, зокрема, в трактуванні образу дружини корехідора та в дещо ідеалізованому образі єпископа, показаних носіями високої моральності, що нібито живиться їхньою католицькою вірою.

Звичайно, що читачеві все це було б не безінтересно знати.

І ще одне. «Відкривши» українському читачеві талановитого представника іспанського реалізму другої половини XIX століття Педро Антоніо де Аларкона саме через його кращий твір, Держлігвидав України, безсумнівно, зробив хорошу і потрібну справу.

К. ВОЛИНСЬКИЙ

ЯК ВІН СТАВ КОМУНІСТОМ

«Ми гадаємо, що більшість людей всякої епохи складається з таких же посередностей, як і ми, але ніколи ще люди не відчували так гостро свою посередність», заявив один із героїв «Покоління, яке не мовчить»¹. Ця книжка складається з одинадцяти анонімних автобіографій випускників

Joseph North, «No Men are Strangers», International Publishers, 1958.

¹ Книга «Покоління, яке не мовчить», видавництво «Райнхарт енд Компані», 1958 р. створена за ініціативою викладача Принстонського університету Отто Ватса, що запропонував одинадцятьом випускникам висвітлити своє ставлення до освіти, сім'ї, положення у суспільстві, поділитися своїми думками, надіями і планами.

Joseph North No Men are Strangers

International
Publishers
1958

Принстонського університету — представників тієї частини сучасної американської «золотої молоді», яка опановує науку лише для того, щоб стати «майбутніми президентами «Дженерал моторс». Прекрасною відповіддю їм служить автобіографічна повість Джозефа Норта «Серед людей немає сторонніх», яка показує, що у Сполучених Штатах Америки є люди, впе-

нені у власній силі, здатні захищати високі гуманістичні ідеали і боротися за світлий завтрашній день свого народу.

Реакційна преса зустріла його книгу холодною мовчанкою. Жоден журнал або газета не наважився вмістити на неї рецензію: буржуазним репортерам та їхнім господарям не сподобався реалізм автора, його сміливий виступ проти «американського способу життя».

Комуніст Джозеф Норт, один із редакторів газети «Уоркер», завжди знаходився в центрі подій, він добре обізнаний із життям трудящих Америки. Син робітника-емігранта з України, Норт з дитячих років на прикладі власної сім'ї розумів, що таке злидні і безробіття, криза і голодування.

Все, що він бачив і пережив, Норт зображує в книзі «Серед людей немає сторонніх», закликаючи тих, хто втягує його батьківщину в міжнародні авантюри і ганебні військові кампанії, опам'ятатися, поки не пізно, і прислухатися до голосів мільйонів трудящих Америки, які рішуче вимагають корінного перегляду сучасної урядової політики.

«Серед людей немає сторонніх» — третій літературний твір автора. В 1935 році Норт брав участь у створенні антології «Пролетарської літератури в США». Пізніше він написав біографію Боба Майнера — великого політичного карикатуриста Америки. Остання книга Норта — його найкраща і найталановитіша праця. Автор сам визнає, що відчував потребу розповісти мільйонам простих людей, як звичайний «американський хлопець Джо» приходить до марксистських позицій». Потреба ця була такою ж сильною, як прагнення «висушеної сонцем землі до зливи».

Норт з гордістю говорить про свою належність до комуністичної партії, він рішуче виступає проти «добровільних сліпців», що не хочуть бачити слова «соціалізм», яке «руки багатьох тисяч мільйонів людей написали на стінах» старої капіталістичної будови. Він критикує ревізійністів — тих, хто багато говорив про свої марксистські погляди, але «злякався деяких помилок», «схопився за них і ігнорує» зараз велич нашої правди, «головної правди» в житті. Норт прямо засуджує Говарда Фаста й інших відвертих і прихованих ренегатів, які, прикриваючись опортуністичними гаслами, зрадили свій народ і перекинулися до табору реакції.

«Людство стоїть сьогодні перед дилемою: загальне життя, тобто соціалізм, або суцільна смерть, тобто капіталізм», — каже він, закликаючи тих, хто по-справжньому любить вітчизну, не гаяти часу і зробити вибір між двома непримиреними соціальними і політичними полюсами. «Хто хоче кінчити випробування водневою зброєю? — продовжує Норт. — Хто беззастережно припинив їх? І навпаки. Чиї руки знаходяться у кишенях бідних? Хто грабує Латинську Америку, Африку, Близький Схід? Ті, хто вірить у соціалізм, чи капіталісти?»

Войовничий гуманізм автора, стій-

кість його політичних поглядів, яскравий письменницький талант,—все це забезпечило успіх повісті Норта у прогресивних колах Америки. «Це життєрадісна, повна сподівань, актуальна й майстерно написана книга про незабутній героїзм простих людей,—вказує Елізабет Гарлі Флінн¹.— Її приємно читати, відчуваєш полегшення після цинічних тирад колишніх комуністів, які зневажають зараз своє минуле життя... і вирішили, що боротися дуже важко... Перед нами справжній живий комуніст, який пишається з того, що він комуніст, і скромно, без усяких претензій, розповідає, як він ним став і що ним керує».

В першому розділі «Серед людей немає сторонніх» Норт зображує своє дитинство, показуючи якими химерними виявилися всі обіцянки уряду США, який робив з обманутих його брехливими деклараціями бідиаків-емігрантів з Європи дешеву робочу силу, примушуючи їх працювати на чужині в страшних і небезпечних умовах. Батько автора, молодий, сповнений сили коваль, повірив тоді, що зможе вирватися із злиднів, переїхавши до республіканської Америки. Сподівання його розвіялися, наче дим, при першому ж знайомстві з американським «раєм». Змушений годувати чотирьох, він іде на будь-який заробіток і трагічно гине на фабриці штучного шовку, залишивши сім'ю без шматка хліба.

Серед поневірянь і вічної турботи про завтрашній день проходять шкільні і студентські роки самого Джозефа. Яскраво і просто розповідає він про свою працю на судоверфі у мільйонера П'ю, яку він справедливо називає «бійнею», змальовуючи неприкрашену картину життя простих трудівників Америки.

З особливою теплою зображує Норт свою матір — лагідну, але стійку жінку, яка героїчно ризикувала со-

бою, щоб врятувати від куклукскланівців сусідського негрятяського хлопчика. Це вона підтримувала Джозефа у найтяжчі хвилини життя, це вона вчила своїх синів бути чесними і непримиреними, мужніми і відданими трудящим. Матері своїй Беллі і присвячує автор книгу «Серед людей немає сторонніх».

Такою ж простою та щирістю позначаються розділи, де Норт розповідає, як він став комуністом.

«Я прозрів після зустрічі з людьми, які познайомили мене з філософією, що науково пояснює існування людини і дослідника, неминучість її перемоги над голодом, пригнобленням, і війною»,— пише автор.

Перевірити переконливість цих теорій допомогло саме життя. Працюючи репортером у невеличкому промисловому місті в Пенсільванії, Норт спостерігав на власні очі тяжке матеріальне становище людей різноманітних професій. «Моею спеціальністю була біднота»,— згадує він.

Вивчаючи реальну дійсність, Норт зрозумів на практиці усю страшну закономірність протиріч капіталістичного ладу. Молодому журналісту довелося зустрічатися із вбивцею Сакко і Ванцетті. Норт зацікавився, що ж примусило колишнього електрика з Бронкса стати професійним катом, який за двісті п'ятдесят доларів включає рубильник електричного стільця?

— Безробіття! — відповів він.

«Капіталізм із його системою експлуатації, криз і необмеженою владою грошей»,— подумав Норт.

Вплинув на автора і страйк текстильників у Гастонії, під час якого було вбито багато робітників, і зустріч із мужнім молодим негром Анджело Геридоном з Джорджії, що вимагав докорінної зміни державного устрою.

Остаточно переконує його у правильності обраного ним шляху такий випадок: одного разу представник «Міжнародної організації захисту прав робітників» запросив його на мітинг протесту в Бетлехемі (штат Пенсильванія), де муніципальна рада шойно прийняла рішення про обме-

ження свободи слова. Норт побачив на трибуні дівчину, яка читала конституцію Сполучених Штатів. Тільки встигла вона вимовити кілька речень, як здоровенний полісмен вдарив її по обличчю. Норт виступив на захист дівчини, проте сила була нерівна. Його схопили, побили і кинули до в'язниці. Коли редактор газети, де працював Норт, порадив йому «випити і забути про всю цю історію», він зрозумів, що «не може і, головне, не хоче» забути. З цього моменту він остаточно переходить до «лівих» і стає незламним борцем за комуністичні ідеї.

Автор реалістично змальовує жахливе становище американських безробітних, кількість яких невпинно зростає у США. В Дулусі, наприклад, Норт зустрів жінку, яка розповіла йому, що змушена була вбити чужого собаку, щоб нагодувати голодних дітей. Таких прикладів багато у книзі «Серед людей немає сторонніх».

Норт об'їздив усю Америку, побував у багатьох країнах, зустрічався з Чапліном, Хемінгуєм, Лінкольном. Стеффенсом, колишніми бійцями Інтернаціональної бригади Іспанії, учасниками визвольної боротьби Франції проти німецьких окупантів. Про все це він цікаво й живо розповідає у своїй книзі, показуючи читачам, що комуністи всього світу завжди захищали інтереси народу у різні періоди історії.

Остання частина «Серед людей немає сторонніх» показує визволення в'язнів з концентраційного табору в Дахау. З боєм і гнівом змальовує Норт трагедію дванадцятирічного хлопчика, який втратив розум від людських страждань. Це найкращий і найсильніший розділ книги. Він сповнений ненависті до фашистів і закликає читачів вірити у мужність і велич людини.

Відмічаючи майстерність автора повісті, відомий американський новеліст Майкл Голд пише, що Норт «став одним із кращих сучасних письменників-публіцистів, які продовжують традиції Джона Ріда».

Н. КАПЕЛЬГОРОДСЬКА

КАПЕЛЬГОРОДСЬКА «ВСЕСВІТУ»

ДЕЩО ПРО МУЗИКУ. В рекламі однієї з американських фабрик грампластинок твердиться, що музика дуже допомагає прибирати приміщення. Там також містяться поради: при пересуванні меблів слід ставити

пластинки з музикою «Веллія Фігаро», при вибиванні килимів — «Казки Гофмана», на випадок прання — музику Пуччіні.

ПРИЗНАВСЯ! Американський письменник-комуніст Альберт Кан, викликаний до сенатського підкомітету в справах внутрішньої безпеки, не вагаючись, відповів твердо на запитання, чи він хоч раз в житті підкорився «вказівкам з Москви».

«Скажіть нам, які це були вказівки?» — запитав тремтячим голосом голова.

«В 1949 році»,—признався Альберт Кан,—я одержав від Іллі Еренбурга в подарунок люльку. До люльки

була прикладена така вказівка: «Щоб люлька не тріснула, рекомендується не курити її перші сорок-п'ятдесят раз на морозі або під вітром». І я послухався».

ЩЕ ОДНА НЕБЕЗПЕЧНА ПРОФЕСІЯ. «Служба в банку стає небезпечним заняттям,—заявив нещодавно в Лондоні представник англійської Національної спілки банківських службовців, маючи на увазі дедалі частіші випадки збройних нападів на банки.—Нашим службовцям доводиться працювати під дулами пістолетів, і становище стає дедалі серйознішим».

МЕЛОДІЇ МОГО НАРОДУ

(Короткий огляд бразильської музики)

Музика в Бразилії є типово національним засобом передачі почуттів та думок народу.

Бразилія — країна мелодій. Вони беруть початок у музиці індіанців, у співах португальців, які акомпанували собі, граючи на віолі, і в танцях негрів з їх складним захоплюючим ритмом.

У кінці XVIII сторіччя в Бразилії з'являється перший видатний композитор священик Жозе Маурісіу. Він ніколи не виїжджав з Ріо-де-Жанейро, але вважався учнем та послідовником Гайдна і Моцарта.

Проміжною формою між народними піснями, які виконувалися на вулицях під час народних свят, та класичною музикою була міська пісня, яка виникла та розвинулася на базі цих двох жанрів. Саме міська пісня поклала початок танцювальним мелодіям модінья. Не перевершуючи справжню народну пісню, вона має своєрідні риси, і навіть тепер, незважаючи на вплив іноземної музики, саме з міської пісні народжуються всі наші чудові, жваві самбо, фрево та марші.

Успіх Кармен Міранди серед любителів кіно — свідчення привабливості такої музики. Не можна забувати, що в цій галузі Бразилія має видатних композиторів, чії твори є джерелом для інших музикальних жанрів.

Оперна музика Бразилії виникла під впливом європейської, головним чином італійської, можливо тому, що ця культура першою прийшла в Бразилію. Вплив італійського «Bel canto» позначається і на найпопулярнішій з пісень XIX сторіччя — модінья. Навіть Карлос Гомес, видатний композитор, чий твори поклали початок національній бразильській музиці, пише свої твори в дусі італійської опери.

В кінці XIX сторіччя в Бразилію починає проникати німецька і французька музика.

З композиторів, які намагалися використати народну музику, можна назвати Бразіліу Ітібере, Алешанд-

ре Леві, але їхні спроби мають тільки історичне значення.

Альберто Непомусено перший почав розробляти народні теми в своїх творах, хоча в багатьох випадках він залишався ще під впливом європейської класики. Основні твори Альберто Непомусено («Бразильська серія», прелюд «Гаратужа» та інші) мають характерні національні риси.

Твори Непомусено — перша спроба використати фольклор у музиці, як це зроблено в Росії, досягнення якої в цій галузі загальновідомі.

До цього нового напрямку примкнули не тільки музиканти, а й уся громадськість, яка жадала бачити у своєму мистецтві характерні народні риси. Інші композитори спорадично йшли шляхом Непомусено, який повинен був неминуче перемогти у майбутньому.

В 20-х роках XX сторіччя у всій Бразилії розгорнувся рух за духовне оновлення в галузі літератури і мистецтва. Рідна земля, батьківщина запаловала бразильських митців на нові творчі шукання, і могутній свіжий струмінь усе оновив своїм животворним диханням.

Цей рух означав великий крок уперед. Йшлося не тільки про те, щоб внести фольклорні теми в музику, а й щоб створити музичну культуру, в якій народна мелодія стала б основою.

Риси його втілилися в творах Гейтора Вілья-Лобос, чие ім'я відоме всьому світу. Його твори належать до кращих зразків сучасності і відзначаються оригінальністю, палким натхненням, невичерпною творчою силою. Вілья-Лобос відкрив нові перспективи в розвитку нашої музики. Його твори надзвичайно різноманітні: палкі, захоплюючі, або тужливі, чи прості й невинуваті. Його музика по своїй суті є бразильською. Не тільки тому, що Вілья-Лобос використовує народні мелодії та ритми, але й тому, що вона глибоко національна, що в

ній звучать думки й почуття нашого народу. В таких великих творах, як «Амазонас», «Корос», «Башіанас», у симфоніях, камерних творах та хорах Вілья-Лобос демонструє світові нові зразки бразильської музики.

Народні мелодії надихають не лише молодих композиторів, але й тих, чия творчість була під впливом інших тенденцій та напрямків.

Плеяда талановитих композиторів, сміливих і наполегливих у шуканні, працює над дальшим розвитком національної музики Бразилії. Серед них — Лоренцо Фернандес, блискучий музикант, Франсіско Мінйоне, талановитий композитор, автор такого шедевра, як «Мараката де Шіко-Рей». Разом з Камарго Гуарнієрі, Радаме-сом Гнателлі, Суза Ліма, Луїсом Госме та Бразіліу Ітібере вони складають плеяду видатних митців, що з великою майстерністю розкривають красу та силу нашої музики. Не можна не згадати також Франсіско Брага, Барросо Нетто та Енріке Освальда, чудового майстра, чії твори, не маючи національного колориту, разом з тим граціозні, привабливі та зворушливі. Виросло і нове покоління: Клаудіу Санторо, Герра Рейксе та Еніс Катунда.

Залишається ще спробувати передати іноземному читачеві враження про бразильську музику. Треба відмітити, що мотив смутку пронизує її, і це цілком природно, коли згадаєш елементи, з яких вона складається. Але в той же час наша музика характерна великою жвавістю та синкопованим ритмом, які беруть початок в багатогранній музиці африканських негрів. Звуки ударних негритянських та індійських інструментів надають їй ще більшої експресії та блиску.

Бразильська музика — не європейська, пересаджена на інший ґрунт. Вона своєрідна і в своїй основі несе власні, ще невідомі звуки і відкриття.

Майстер крапок над „і“

Є гості бажані й доброзичливі, з якими, проте, довго почуваєш себе ніяково: вони занадто добре пам'ятають, що вони гості.

Георге Кіріак, румунський художник, невеликий на зріст, рухливий, з вузькими примруженими очима, які весь час ніби випромінюють беззвучний сміх, до таких гостей не належав. Ступивши на радянську землю, він відразу відчув найістотніше: високогірну атмосферу напруженого творчого життя — ту саму атмосферу, якою дихають зараз і його земляки. Тому він дивився на все, так би мовити, не ззовні, а зсередини, не як гість, а як друг і брат. Він широко захоплювався красою київських парків, площ і вулиць, майстерністю митців України, чарівністю київських дівчат і жінок, і одночасно зовсім необразливо каламбуривав з приводу деяких будівель на Хрещатику, деяких порядків (точніше — безпорядків!) у готелі, деяких київських законодавців мод...

Звичайно, неабияку роль у цьому відігравали професійний хист і індивідуальна вдача журналіста-сатирика, який вміє у життєвому факті, як садівник у зеленій брунці, побачити яскраву квітку майбутнього сміху...

Чоловіки соромляться занадто відвертого прояву почуттів. А тим більше чоловіки-сатирики. І Кіріак обирає, наприклад, цілком професійну форму для висловлення свого захо-

ДАНИНА ПОВАГИ ХУДОЖНИКУ

плення художнім гением великого Шевченка: на малюнку автор кладе до підніжжя пам'ятника палітру з зображенням на ній лавровим вінком і підносить своєму великому колезі чималий букет... пензлів, олівців і пер.

Ім'я Георге Кіріака почало з'являтися на сторінках румунських газет і журналів лише після війни. Є в Румунії карикатуристи більш досвідчені і відомі, яких сам Кіріак вважає своїми вчителями і здавна вчиться у них. Але вже тепер йому належить цілком певне місце в румунській сатиричній графіці, його ні з ким не сплутаєш.

Коли спробувати сформулювати, в чому саме полягає творча індивідуальність Кіріака, то, крім специфічних особливостей графічного почерку, про що йтиме ще мова далі, це — всепроникливість стихії сміху, яку він, здається, всюди носить із собою, її особлива гармонійна, тепла забарвленість, що так відповідає вдачі художника (вона, проте, невідносно змінюється, коли вістря

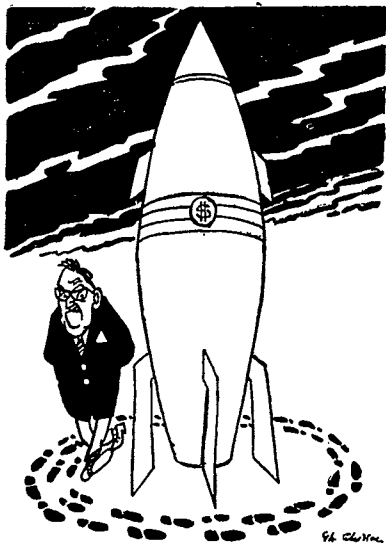
олівця повертається проти ворогів миру і людства).

Розповіді Кіріака про себе проймає тим же м'яким гумором, характерним для більшості його карикатур.

— Як я став карикатуристом? О, це сталося зовсім несподівано. У третьому класі гімназії я почав захоплюватися малюванням. Помітивши це, мій батько попросив мене зробити його портрет. Схожими вийшли тільки вуса і борода, а ніс я намалював таким завзятим гачком, що батько визнав у мене справжній сатиричний талант. З того часу й пішло. Я малював на уроках і перервах, дома і на вулиці, малював товаришів і викладачів, родичів і перехожих, шукаючи подібності і одночасно «слабких місць» у зовнішності і характерах людей. Гімназичні вчителі лайли мене за неувважність, а головне за те, що я відволікаю своїх товаришів від занять. Але це для мене було над усе.

Першою роботою, відданою Кіріаком на суд публіки, був груповий сатиричний портрет екзаменаційної

ЄДИНИЙ СМИСЛ

Джон Фостер Даллес: — Від своєї політики не віддаляюсь.

комісії, якій він складав іспити на бакалавра. А експонована ця робота була... у вітрині перукарні, яка належала одному знайомому. Успіх не підлягав сумніву: клієнтūra знайомого перукаря, за свідченням художника, значно зросла...

Після визволення Радянською Армією румунського народу від підступної диктатури Антонеску і німецько-фашистської окупації Кіріак віддаєтьсялюбимій справі. Спочатку це була робота у заводській стінгазеті. Такий шлях творчого формування карикатуриста є, мабуть, найефективнішим, бо він зв'язаний з живими і конкретними процесами дійсності, він ставить художнику у величезній кількості факти, які для

сатирика дорожчі, ніж хліб і повітря...

Не випадково пройшли через стінгазету, як кризь горнило життя, й деякі інші визначні румунські карикатуристи — Нел Кобар, Чік Дамадіан, Йон Попеску-Голо, той самий, що пізніше завоював собі світове ім'я мультиплікаційними фільмами.

Це був знаменний час. В очисному вогні визволення, запаленому Радянською Армією, народжувалася нова, народна Румунія, і художники-патріоти гаряче відгукнулися на заклик Комуністичної партії стати до лав будівників соціалізму.

Скоро у Кіріака з'явилося широке і вдячне поле для творчої діяльності—просторі аркуші однієї з центральних румунських газет.

«Як карикатурист я творіння газети «Ромінія лібера» («Вільна Румунія»),— любить повторювати Кіріак. І це не просто ефектна фраза—це правда, тим переконливіша, що процес формування і творчого зростання художника триває на шпальтах цієї газети й зараз.

Він до 1954 року вів запроваджені по його ініціативі регулярні сатиричні огляди «Міжнародний тиждень»—серії карикатур різних художників. З 1956 року він редагує в газеті майже щоденний сатиричний відділ, який має незвичну назву «Крапка над «і».

«Поставити всі крапки над «і»—це, як відомо, значить—не залишити жодних неясностей, недомовленостей, непорозумінь. Це значить, сказати все до кінця, нічого не приховуючи, відверто вказати пальцем на негативне явище, назвати конкретних винуватців. І кіріаківські «Крапки над «і» на прбсторі кількох газетних рядків іноді дають більший ефект, аніж фейлетон розміром у цілий підвал.

Бюрократизм, несумлінне ставлення до своїх обов'язків, хіби в роботі крамниць, ательє, транспорту, різних установ, неввірене виховання ді-

тей у деяких сім'ях, брак на виробництві, неохайність і недбалість, небажання рахуватися з інтересами інших, неввічливість, грубість, сліпе наслідування буржуазній моді,—з усіма потворними залишками капіталізму у свідомості людей веде нешадну боротьбу Кіріак своїми «Крапками над «і».

Численні листи читачів, а також реакція на кожний випуск «Крапки над «і» свідчать, що постріли влучають у ціль, а «щільність» вогню дуже велика.

Минулого року художника, за поданням газети, було нагороджено медаллю «За труд», що цілком обґрунтовано можна вважати визнанням політичної корисності його творчої праці і зокрема високої боездатності «Крапок над «і».

Графічна мова Кіріака надзвичайно лаконічна. Навіть у виданнях з кольоровим друком, наприклад, в сатиричному журналі «Урзіка» («Кропива»), він звертається до кольору надзвичайно скупко і обережно, задовольняючись однією-двома плямами.

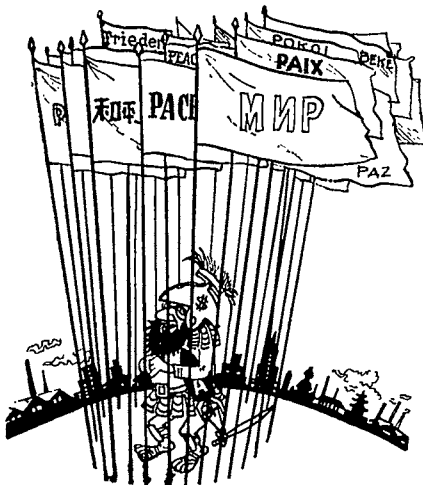
Ось карикатура «Ех, цього прогавив!», яка критикує впорядкування вулиць і недбалість шоферів: ліхтарний стовп, дерево, машина, бруківка, дві людські постаті—і на все це не більше як півтора десятка ліній. Проте, неважко переконатися, що цією ж кількістю ліній можна було б досягти значно більш «реалістичного» (а по суті—натуралістичного) ефекту: точніше намалювати машину, «краще» розрахувати перспективу і масштаби, зробити так, щоб дерево не висіло у повітрі. Але спробуйте «виправити» цей малюнок: ви швидко переконалися, що саме у відхиленні від формально «точного» малюнку полягає його надзвичайно суттєва точність. Точність—це поняття, яке в сатиричній графіці має свої цілком специфічні особливості. Такою є карикатура «Випадок із сучасністю у театрі»: сучасному ге-

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПІДОПІЧНИЙ

— Ці банки дуже виснажують мене!..

СВІТ ХОЧЕ МИРУ

Марс: Почуваю себе ніяково...

СУЧАСНИЙ РОМЕО

...Коханий до коханої поспішає.
(за Шекспіром)

рою нема де роздягтися, бо вся вішалка завішана лицарськими латами, плащами, мантиями, капелюхами з пір'ям.

Значно менше, ніж на внутрішню тематику, виступає Кіріак, особливо останнім часом, на теми міжнародні. І це досить прикро, бо його навіть нечасті виступи завжди влучають у ціль.

Саме Кіріяку, наприклад, належить нищівна характеристика «добросусідського» ставлення Сполучених Штатів до Південноамериканського континенту. І сьогодні, через сім років, ця карикатура звучить не менш актуально. І сьогодні «мертва голова» американського імперіалізму, роззявивши пащу, жадібно тягнеться до ласого пирога Латинської Америки.

Все у цій карикатурі вражає бездоганною точністю «попаданця», яскравою афористичністю графічної мови. Контури Сполучених Штатів у вигляді голови дяді Сема — напівзотлілої голови мерця з залишками бороди і зачіски та носом-п'вякою — що може точніше і образніше передати огидну суть американського капіталу, його сьогоднішньої політики, його завтрашньої загибелі?

Ми вже згадували про карикатуру «Позиція імперіалістів на Кіпрі». І тут образотворча метафора — перетворення острова на їжака — якнайкраще характеризує становище англійського імперіалізму, що довгі роки сидів на Кіпрі у відносному комфорті і раптом відчув, як земля острова наїжачилася під ним відкритою ненавистю народу, що захотів стати нарешті вільним.

Надзвичайно лаконічними, з чіткою і ясною образотворчою думкою, є карикатури, спрямовані проти авантюристичної зовнішньої політики США; на одній Даллес кружляє навколо водневої бомби, на іншій же він безтурботно бавиться на гоїдалці, прив'язаний над самою безоднею.

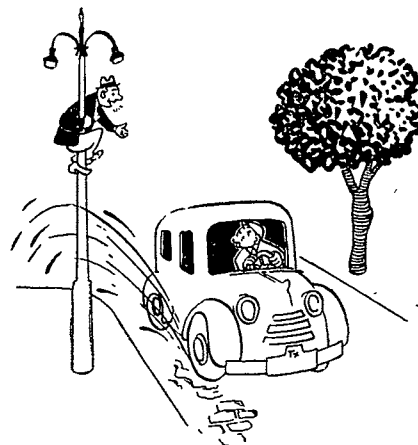
Кіріак — один із бійців досить численного й бойового загону румунських сатириків.

Майстер сатиричного афоризму, представник, так би мовити, памфлетного напрямку в карикатурі Чік Дамадіан, гострий, трохи нервовий, неначе недбалий малюнок М. Джіона, примхливе трансформоване зображення Нела Кобара, темпераментний і лаконічний, близький за стилем до Кіріяка, Х. Матті, доброзичливо шаржований рисунок Г. Палла, гостро гротескові і разом з тим реалістично об'ємні, з виразними психологічними характеристиками роботи Еуджена Тару, уїдливо-іронічний, зі стриманим і точним рисунком В. Тімок, лапідарний стиль К. Флоріана, Рика Ауербаха, Н. Клаудіу, — це лише кілька прізвиськ серед інших, можливо, не менш талановитих — але й вони дають досить ясне уявлення і про активність румунської сатири, і про її творчу різноманітність.

Великою школою майстерності для Кіріяка, як і для всіх румунських карикатуристів, є радянська карикатура. Кіріак із повагою називає імена Кукриніксіва, Бориса Єфімова, Ссифертіса, Бродати, з захопленням говорять про яскравий сатиричний талант нашого В. Литвиненка, з яким устиг подружитися.

Уважно і з інтересом стежить художник за розвитком західноєвропейської карикатури. Провідна її тенденція: прагнення до інфантильного малюнку, намагання будь-що підробитися під дитячий малюнок, а іноді і під дитяче мислення, підміна лаконізму примітивом, все це, що, до речі кажучи, спокушає багатьох польських графіків, глибоко чуже Кіріяку, як представнику соціалістичного мистецтва. Але у творчості Бідструпа, Вердіні, Еффеля, Міттельберга, цих видатних західноєвропейських майстрів карикатури, та-

НЕЗГРАБНИЙ

Шофер: Ех, цього прогавив!..

лант, а іноді і світогляд яких виводить їх далеко за межі буржуазного стилю, є елементи і зрозумілі і близькі Кіріяку, як і багатьом його товаришам по мистецтву у країнах соціалізму.

Якраз напередодні виїзду Кіріяка до Радянського Союзу в Бухаресті відкрилася виставка його творів, яка так і зветься: «Крапка пад «і». Вона відтворила перед глядачами, так би мовити, цілісний образ художника, дала можливість оцінити яскраву оригінальність авторського стилю не тільки в його зовнішніх графічних ознаках, але і в самому процесі художнього мислення.

В особі Кіріяка румунська образотворча сатира має цікавого, самобутнього майстра, який твердо і свідомо поставив своє мистецтво на службу соціалістичного перетворення суспільства.

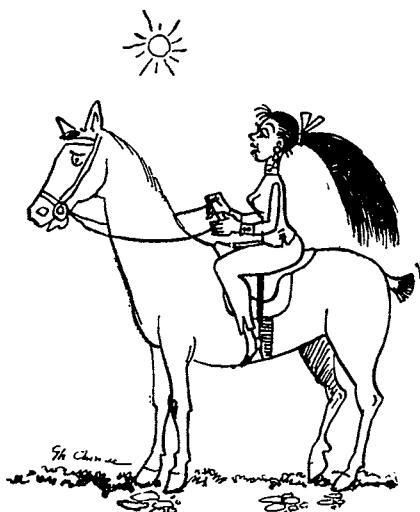
З. ФОГЕЛЬ

КОНСТАТУВАННЯ

Ледар. У кабінеті хороше, але мушу признатися, що у відпустці я відпочив краще!..

ПРИМХИ МОДИ

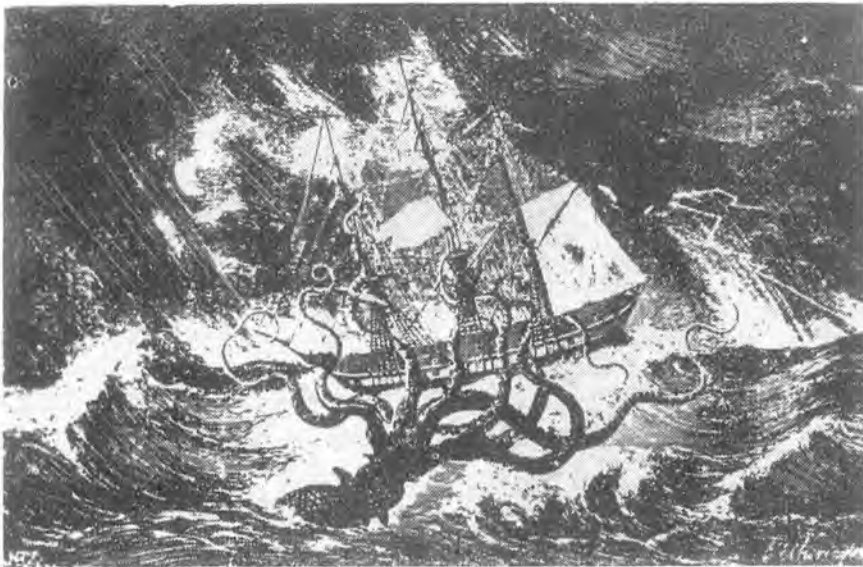

Чому у коня немає хвоста?

«ЧИСТУН»

— Ользі подобаються охайні люди!..

Бернард ХОЙФЕЛЬМАНС

Доктор зоології

МІФІЧНІ ЧУДОВИСЬКА — ВИГАДКА ЧИ ДІЙСНІСТЬ?

Тепер уже не лишається ніякого сумніву, що таємницю славнозвісного «чудовиська з Лох-Несс»¹, яка протягом багатьох сторіч не дає спокою шотландцям і вченим-зоологам, невдовзі буде розкрито. Це тим більше ймовірно, що тепер на допомогу науці прийшла передова, озброєна новими досконалими методами техніки підводних досліджень.

Перший крок на шляху до відкриття таємниці «Нессі», як називають чудовисько шотландці, вже зроблено: у травні 1958 року спеціалісти англійського телебачення розпочали дослід, метою яких було знайти найліпший, найефективніший метод проникнення в глибини озера Несс. Встановлено, що велика глибина озера й безліч вірів не дозволять вдатися до послуг водолазів чи провадити підводне фотографування. Тому поки що доводиться обмежуватися лише дослідженнями за допомогою ультразвукового зондуван-

ня. Це, зрозуміло, дещо віддаляє той момент, коли особа «Нессі» буде остаточно визначена. Проте залишається надія, що метушня, яку зняли дослідники, кінець кінцем вижене тварину на поверхню озера, і тоді з'явиться можливість ближче познайомитися з чудовиськом, навіть сфотографувати його.

Те, що «чудовисько з Лох-Несс» є морською твариною, яка проникла колись у це пов'язане з морем прісноводне озеро, не викликає ніякого сумніву. Але що це за тварина? Чи вона й досі невідома науці?

Численні описи, присвячені чудовиську, одностайно стверджують, що в даному випадку ми маємо справу з морським змієм, тим самим легендарним змієм, героєм безлічі міфів, казок, саг. Зауважимо, до речі, що морський змій є однією з нечисленних «білих плям» у сучасній зоології. Тому результати лохнесських досліджень набувають величезного значення, бо встановлення ідентичності чудовиська з морським змієм раз і назавжди переведе цю тварину з

царини казок у реальний світ зоологічної класифікації.

Морський змій давно вже привертає увагу вчених. Ще Арістотель у своїй книзі «Історія тварин» писав: «Серед до цього часу класифікованих тварин є ще багато, переважно морських, яких не можна віднести до жодного виду через їхню надзвичайну рідкість. Так, деякі з доповіданих рибалок розповідають, що бачили в морі тварин, зовнішній вигляд яких дуже скидається на великі товсті чорні колоди. Інші порівнюють цих тварин з великими червоними щитами, що мають численні довгі руки».

На мою думку, тут ми маємо перший більш-менш докладний опис обох казкових чудовиськ — велетенських морських зміїв і спрутів. Знову ми зустрічаємося з описом їх у XVIII сторіччі, в науковій праці датського єпископа Еріка Понтоппідана «Природа Норвегії». Цей вчений церковник, очевидно, почував неприховану ніжність до зміїв та спрутів, бо присвятив їм велику статтю, наприкінці якої назвав обох тварин «молочними братами».

І він зовсім не помилився, бодай з точки зору міфології, оскільки обидва ці чудовиська, починаючи з найдавніших часів, безупинно кочують по легендах, казках, сагах. І якщо завдяки щасливому випадку таємниця спрута вже у великій мірі відкрита (під назвою «гігантська каракатиця» його можна зараз знайти в першому-ліпшому підручнику зоології), то його «молочний брат» — морський змій — і досі тиняється в країні казок.

Від Сцілли до каракатиці

Історія спрута вкрай заплутана, але дуже цікава і показова.

За всіх часів відомі легенди про велетенських спрутів, настільки сильних, що їм нічого не варто було стягти людину з палуби корабля або перекинути човен. Немає сумніву, що жахлива Сцілла з «Одіссеї» — чудовисько з шістьма головами на зміїних шиях, яке хазяйнувало в тісній Мессінській протоці, — є одним із найстаріших літературних образів спрута.

За першу більш-менш докладну звітку про гігантську каракатицю ми маємо дякувати Плініусу Старшому. Він розповідає про виллов «жахливого поліпа», який за часів правління проконсула Лукулла намагався пограбувати рибні сушарні в одній невеличкій андалузській гавані. Проте є всі підстави гадати, що в даному випадку йдеться про різновид каракатиць, які на відміну від спрутів, що живуть на морському дні, є плаваючими головоногими.

Розбійницька слава закріпилася за спрутами так міцно, що середньовічний вчений італієць Альдрованді навіть приписував цим тваринам...

¹ Вже кілька поколінь шотландців вірять у те, що в озері Несс живе величезне чудовисько.

умисні напади на кораблі. Особливого поширення набули байки про спрутів у скандинавських країнах. Численні розповіді про зустрічі моряків і рибалок з чудовиськом поступово довели розміри спрутів до дійсно гігантського розмаху: найскромніші з байкарів зупинялися на цифрі 600 метрів у діаметрі! Що й казати, такому спрутові нічого не варто було б затягти на дно будь-який корабель.

Цікаво, що в 1752 році вже знайомий нам єпископ Понтопідан набрався мужності виступити на захист спрутів. Але він марно доводив, що в цих тваринах немає нічого надприродного та висміював розповіді про чудовисько: все це потонуло в потоці нових жаклих байок.

Перший крок у відкритті таємниці спрутів зробив 1856 року датський зоолог Стенstrup, який знайшов і описав гігантську каракатицю, давши їй видове ім'я *Architeuthis*. Дивний випадок зустрічі з гігантською каракатицею стався і в 1861 році, коли команда одного з французьких поштових суден витримала тригодинну боротьбу із спрутом у шістьсім метрів завдовжки. Після того, як тварину було вбито, виявилось, що витягти її на палубу неможливо: вага спрута дорівнювала трьом тоннам. Цей випадок надихнув Жюль Верна створити сцену нападу спрута на «Наутилус» («80.000 кілометрів під водою»).

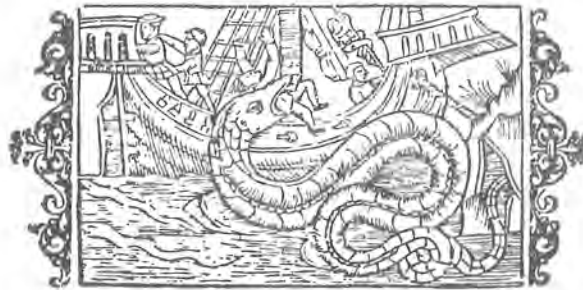
Протягом 1871—1873 років приплив викинув на узбережжя Ньюфаундленда близько 20 трупів *Architeuthis*. Всі вони були старанно вивчені американським натуралістом Верілом. Найбільший з них мав у довжину близько 17 метрів. Товщина щупальців цього велетня дорівнювала товщині тулуба дорослої людини, а очі були завбільшки з добрий барабан — кожне мало 40 сантиметрів у діаметрі. За підрахунками американських спеціалістів, цей спрут мав важити близько 30 тонн. Зрозуміло, якби такий гігант дійсно напав на стародавній або середньовічний корабель, то навряд чи судну пощастило б уціліти. От і не вір після цього сагам!

Ще більш вражаючі знахідки таїв

у собі шлунок забитого кашалота, що, як відомо, живиться в основному головоногими. Знайдені там просто велетенські за розміром шматки щупальців спрута, а також діаметр кільцевидних шрамів, залишених на шкірі кашалота присосками щупальців, дають підставу гадати, що цей кашалот боровся і переміг спрута значно більшого, ніж ньюфаундлендські. І майже не лишається сумніву, що в океанських глибинах живуть гігантські спрути, вага яких вимірюється сотнями тонн. А це в свою чергу означає, що спрут є найбільшою з існуючих зараз тварин.

Великий „незнайомець“

А тепер повернімося до морського змія, що веде своє походження аж від біблійного Левиафана і відтоді пліч-о-пліч із спрутом мандрує чарівними просторами казкового світу. Що ж являє собою цей «великий

Морський змій (за Олаусом Магнусом. 1555 р.).

незнайомець», як влучно охрестили цю істоту моряки?

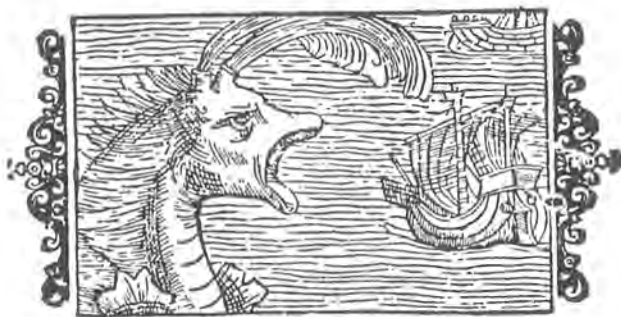
На жаль, відповісти на це питання поки що неможливо, бо і для вчених морський змій також залишається «незнайомцем». Існує тільки, так би мовити, його «словесний портрет», тобто збірний образ, складений за дуже розбіжними описами та розповідями очевидців. Згідно цього портрета, «великий незнайомець» — тварина змієвидної фор-

ми, довжина його тулуба становить від 6 до 75 метрів (у залежності від темпераменту очевидця). Переважна більшість спостерігачів описує його, як ланцюг півкільців, що стирчали над поверхнею води. З цього можна зробити висновок, що істота просувається вертикальними, хвилеподібними рухами, тобто зовсім не як справжня змія, що рухається горизонтальними звивами. Ця обставина навела декого на думку оздобити тіло морського змія плавцями.

Не можна сказати, що вчені не намагалися розкрити таємницю «великого незнайомця». Але всі намагання були марними. Більш того, деякі з них закінчувалися несподівано. Так, 1808 року приплив викинув на узбережжя одного з Оркнейських островів Стронсея рештки кістяка якоїсь тварини. Шотландські зоологи поспішили оголосити знахідку скелетом морського змія і навіть встигли охрестити її ім'ям *Halsydrus rolfopridani*. Та згодом виявилось, що це були тліні рештки звичайнісінької акули-бродяги. Через кілька літ, а саме в 1817 році, таку ж помилку зробили американці, які видали за морське змієня знівченого хворобою чорного вужа. Всі ці непорозуміння призвели до того, що саме існування морського змія почали ставити під сумнів.

Переломним моментом у дискусії про «великого незнайомця» був 1848 рік, коли вчений світ облетіла звістка про те, що команда англійського військового корабля «Дедал» спостерігала у відкритому морі дивну тварину, яка нагадувала морського змія. Майже одночасно стало відомо, що з 1818 по 1848 рік 82 особи в різних пунктах земної кулі бачили подібну істоту, але не повідомляли про це, побоюючись глузування.

Відтоді існування морського змія було напівофіційно визнане наукою. Напівофіційно тому, що велика група вчених, очолювана відомим англійським зоологом Річардом Оуеном, продовжувала наполягати на тому, що ніби-то морський змій — тварина, вже відома науці, і моряки з «Дедала» помилилися: неіснуючим змієм їм здалася морська корова, великий тунець або кит. В таборі

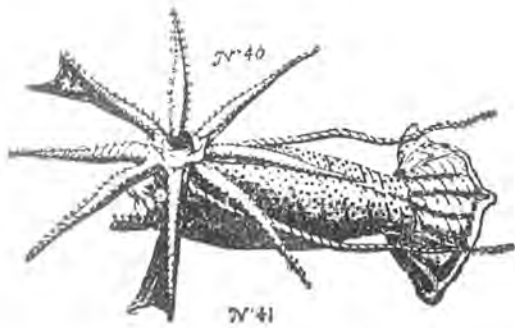
De Phytetere, & eius in nautas crudelitate.

Кашалот, яким його уявляли вчені епохи Відродження (з книги Олауса Магнуса, 1555 р.).

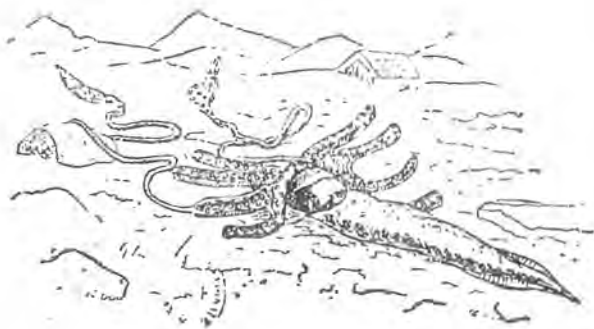

De horribilibus Monstris littorum Noruegiae.

Кілька морських чудовищ Норвезького моря (з книги Олауса Магнуса, 1555 р.).

Величезний кальмар, викинутий морем на берег острова Сен-Поль в Індійському океані.

Велетенський кальмар, викинутий морем на берег Голландії у 1661 р.

прихильників морського змія також не було одностайності: тут ішла спірка про природу нової істоти. Значна частина вчених вважала, що морський змії є потомком гігантських рептилій, які населяли Землю у вторинному періоді: чи то плезіозаврів, чи мезозаврів.

В 1892 році директор гаагського зоопарку доктор Удеманс зробив спробу знайти компроміс між точками зору прихильників та супротивників теорії існування морського змія. Він опублікував монографію «Великі морські змії», в якій на основі 187 різних свідчень намалював образ морського змія. На думку Удеманса змії мав вигляд велетенського тюленя з довгою шиєю і хвостом.

Цей оригінальний висновок був визнаний далеко не всіма, проте великий фактичний матеріал, що ліг в основу праці Удеманса, примусив скептиків дещо припинити.

На початку нашого сторіччя морські змії зустрічаються в Атлантичному океані дедалі рідше. В той же час вони «пожвавили» свою діяльність у тихоокеанських водах. Нічо-

го дивного тут немає: цілком природно, що ці великі і безумовно дуже полохливі тварини уникають жвавих торговельних шляхів, особливо з початком парового і моторного судноплавства. Тому за останні часи ми можемо пригадати лише один випадок, коли людині довелося спостерігати змія. Це трапилося в 1947 році з екіпажем пароплава «Санта Клара».

Понад 60 років минуло з дня опублікування праці Удеманса. Проте й досі питання про походження та зовнішній вигляд змія залишаються предметом дискусії вчених-зоологів. Одні з них залишаються прихильниками «теорії велетенського тюленя» Удеманса, інші віддають перевагу тезі «живої викопної тварини». А коли в 1936 році датська океанографічна експедиція, яка мандрувала на пароплаві «Дана», спіймала личинку морського вугра довжиною 1,87 метри (доросла тварина, що повинна розвинути з цієї личинки, має бути щонайменше в десять разів більшою), народилася «теорія велетенського вугра».

Близько 10 років я вивчаю загад-

ку гігантського морського змія і маю намір невдовзі опублікувати результати досліджень у другому томі моєї книги «По слідах морського чудовиська». Аналізуючи багатющий матеріал щодо природи морського змія, я послідовно прийшов до висновку, що жодна з наведених вище теорій навряд чи є правильною, бо всі вони цілком засновані на здогадах. Для мене немає сумніву в тому, що легенди про морського змія стосуються зовсім різних, але дійсно велетенських змієподібних істот, які належать до різних класів тварин: риб, рептилій, ссавців. Тут може бути лише одне беззаперечне твердження: в морі на простій механічній основі кожне значне збільшення розмірів і ваги істоти знаходить свій вираз у послідовному подовженні її тіла. Тому морська тварина незвичайно великого розміру завжди матиме змієподібну форму тіла.

Це, на мій погляд, єдине реальне пояснення того факту, що «великий незнайомець» — морський змії — поки що вражає нас своєю багатолікістю.

(З журналу «Рунд ум ді вельт»).

КАЛЕНДАР КОЛ «ВСЕСВІТУ»

ШКІЛЬНА КРИЗА В ІСПАНІЇ. Близько 870 000 іспанських хлопчиків і дівчат віком від 6 до 12 років не навчаються через відсутність шкіл. Кожний десятий житель Іспанії — неписьменний. Як підраховано, для ліквідації неписьменності в Іспанії треба побудувати 25 000 шкіл. В школах не вистачає

вчителів, заробітна плата яких дуже мала. В зв'язку з цим, рівень викладання дуже низький. В багатьох сільських школах замість вчителів заняття проводять місцеві священики.

СОН — ЦЕ ЗДОРОВ'Я! Під час одного з засідань новозеландського парламенту головуючий звернувся до представника опозиції, що виступав, з такими словами: «Дуже прошу папа депутата — трохи тихше; не заважає спати колегам...»

РАСЦИЗМ У ДІІ. В місті Бірмінгем (штат Алабама, США) двох негрівських пасторів Ф. Шаттлзворта і Д. Файфера засуджено до ув'язнення (першого на два місяці, другого на три) і

штрафу в сумі 100 доларів за те, що в автобусі вони зайняли місця, призначені «для білих».

ВСЕ ПІЗНАЄТЬСЯ В ПОРІВНЯННІ. Витрати в сорок мільйонів лір передбачає бюджет Італійського міністерства освіти на «потреби учбового процесу в середніх школах». Вдвічі більшу суму призначило міністерство внутрішніх справ на «державні субсидії службовцям та бідуючим служителям церкви». Тоді як міністерство освіти асигнувало два мільйони лір на премії за «літературні та наукові твори, що мають особливе важливе значення для культури та промисловості», міністерство внутрішніх справ збирається витратити 30 млн. лір на «купівлю цивільного одягу для поліцаїв».

НОВЕ ЄГІПЕТСЬКЕ МИСТЕЦТВО

МАХМУД МУССА. Канал мій! 1956.

Один з організаторів виставки «Сучасні митці Німецької Демократичної Республіки» в Єгипетському районі ОАР Гейнц Ворнер виступив на сторінках журналу «Більденде кунст» із статтею про нові напрямки в єгипетському образотворчому мистецтві. Нижче друкується скорочений переклад цієї статті.

* * *

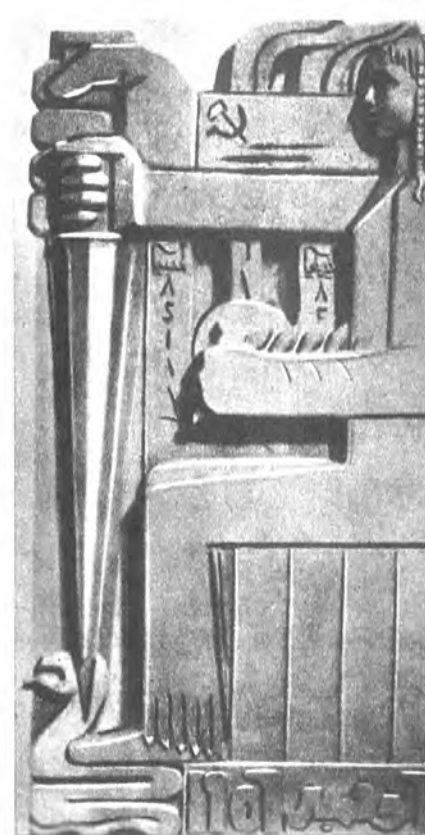
Одним з найпослідовніших представників нового напрямку є директор нещодавно заснованої в Александрії Художньої школи професор Ахмед Осман. Своїми барельєфами, створеними до II Виставки образотворчого мистецтва в Алек-

МОХАМЕД УВЕЙС. Відпочинок робітників-будівельників. 1957.

АХМЕД ОСМАН. Дочка Нілу. 1954.

сандрії, він зробив важливий внесок у справу народної боротьби. Провідна ідея творчості митця знайшла вираз у барельєфі «Смерть колоніалізму», виконаному в строго стилізованій, зрозумілій і чіткій національній манері. Юнак рішуче дивиться вперед і розрубує мечем голову змії, яка символізує гноблення. В його лівій руці робочий інструмент і маслинна гілка, символ прагнення єгипетського на-

АХМЕД ОСМАН. Смерть колоніалізму. 1957.

роду до миру і добробуту. Могутня рука з серпом і молотом на рукаві, яка немовби оберігає і захищає композицію, відтворює ідею морально-політичної підтримки, що її надав національно-визвольній боротьбі єгипетського народу Радянський Союз.

Другий барельєф Ахмеда Османа «Єгипет за мир» висловлює ідею проти застосування сили й ілюструє принцип позитивного нейтралітету, урочисто проголошений 29 країнами Азії та Африки на Бандунгській конференції. Можливо, декому форми обох цих творів видадуться надто спрощеними, але скульптор задумав їх як деталь архітектурного орнаменту, витри-

САЛАХ ТАХЕР. На Нілі

МОХАМЕД УВЕЙС. Перемога миру. 1955.

маного в старих національних традиціях.

У творах скульптора Махмуда Мусси, викладача Художньої школи в Александрії, також відчувається прагнення до стилізованої довершеності в дусі староегипетського мистецтва. Скульптура «Канал мій!», в якій він втілює величкий момент з історії свого народу, належить до найкращих зразків нової єгипетської скульптури. Простий і дохідливий за формою, цей твір зображає не феллахів минулих часів, не простих селян, що з допомогою мотик прокладали канал у пустелі, а непереможну силу їхніх синів, що стали господарями створеного руками батьків. На п'єдесталі вибито схема каналу і маслинова гілка та робочий інструмент, які здаються нам цілком сучасними, хоч походження своє ведуть від часів фараонів, бо вже тоді означали мирну працю.

«Єгиптянки» Мусси — це гімн єгипетським жінкам, перед якими лежить ще довгий шлях до справжньої емансипації.

Роботи художника Мохамеда Увейса свідчать про

грунтовну академічну підготовку митця, ними він немовби полемізує з представниками формалістичних напрямків і стверджує нове єгипетське мистецтво. З його картин зникли сірі фарби раннього періоду творчості, немає в них і формалістичного шукання. Образи в його картинах стають дедалі виразнішими і яскравішими. В творах Мохамеда Увейса відчувається вплив Дієго Рівери, а також стилю староегипетського образотворчого мистецтва.

Увейс — художник, який відображає в своїх картинах зростаючий і міцніючий єгипетський робітничий клас. Поки що це тільки перші спроби, але він уже не малює безлику людську масу; створювані ним образи оптимістичні, сповнені впевненості й віри в майбутнє. Молода Об'єднана Арабська Республіка має ще переборювати багато наслідків імперіалістичного гноблення, але в ній уже приділяється велика увага національним митцям. Увейс, як і інші його колеги, отримує державну стипендію.

Яке важливе значення має ця державна підтримка, стає ясно, коли оглядаєш музеї сучасного мистецтва в Каїрі та Александрії.

Салах Тахар, директор каїрського музею, перед моїм приїздом влаштував виставку своїх творів у павільйоні образотворчого мистецтва. Сто виставлених ним картин наочно розповідають, як художник поступово відходив від натуралізму, властивого його раннім творам. Вплив натуралізму ще дається взнаки, але митець явно усвідомлює, що лише в житті народу можна черпати творче натхнення. В такому ж напрямку розвивається і талант молодого Хамеда Нади. Його пейзажі — це свіжі, оптимістичні зарисовки людей на тлі природи. Економними, виразними штрихами художник створює образи будівників нового життя. Проте варто йо-

МАХМУД МУССА. Єгипетська жінка. 1955.

СЕЙФ ВАНЛІ. За читанням книжки. 1956.

му відійти від зображення жанрових сцен, як його твори стають містико-символічними, утрудненими для сприйняття.

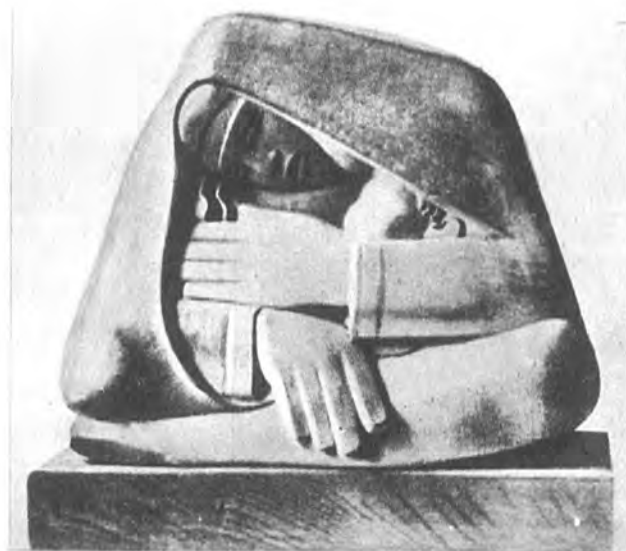
Брати Сейф та Еджем Ванлі працюють в Александрії, приморському місті, де живописні старі вулички туляться поруч проспектів біло-

кам'яних сучасних будинків. І такою ж широкою і вільною, як розташування будівель міста, такою ж розгоностною є творча манера обох художників, їхній вибір сюжетів. Їхні твори, особливо нові, насичені яскравими фарбами, які приємно тішать око.

Можна назвати ще імена багатьох митців, які репрезентують образотворче мистецтво нового Єгипту: це скульптори Сагхіні та Хаграс, художники Сабрі, Хасан та інші. На жаль, у нас не було часу відвідати їх усіх, відтворити на цих сторінках їхні роботи. Але вони, як і всі вищезгадані митці, є найкращими представниками нового єгипетського мистецтва.

Гейнц ВОРНЕР

МАХМУД МУССА. Материнство. 1952.

Український театр і музика в Болгарії

Здавна в історичних зв'язках Болгарії і України значне місце займали культурні взаємовідносини.

Небувалого розквіту ці зв'язки досягли після визволення Болгарії і встановлення в країні народної влади. Дружбі братніх культур присвячує свою статтю в журналі «Театр» відомий болгарський публіцист Петко Атанасов.

Як зазначає П. Атанасов, активне зближення України й Болгарії в галузі культури почалося в 30-х роках XIX століття, коли представники болгарської інтелігенції їдуть вчитися в Москву, Київ, Одесу, Миколаїв та інші російські й українські міста. Тут вони знайомилися з творами І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка. Невипадково в 40-і роки невідомий болгарин перекладає комедію «Дворянські вибори» Квітки-Основ'яненка, заборонену царською цензурою, і видає її в Кишиневі. «Немає сумніву,— пише автор статті,— що п'єса Квітки-Основ'яненка, спрямована проти бюрократизму державного апарату царської Росії, як перша перекладна драма в Болгарії, мала неабиякий вплив на розвиток болгарського національного театру».

Після визволення Болгарії з-під турецького ярма стають відомі твори М. Лисенка. Дуже популярними були його пісні «Гандзя», «Дніпрі мій, Дніпре», «Та забілили сніги», «Ой пушу я..», романс із опери «Чорноморці» та опера «Наталка Полтавка». Відомий був і знаменитий «Заповіт» Шевченка. Популяризацією музичної творчості Лисенка в Болгарії займалися Людмила Драгоманова і Лідія Шишманова, які одержували його твори з Києва і поширювали по всій країні. В перші десятиріччя нашого століття в Болгарії не відбувалося майже жодного концерту чи музичного вечора, на яких не виконувалися б пісні Лисенка.

Особливо великою популярністю користувалася в Болгарії «Наталка Полтавка». Ця опера була з захопленням зустрінута софійською культурною громадськістю під час гастролей української драматичної трупи А. Л. Суходольського в 1911 році. Вона була поставлена в Болгарії багатьма болгарськими театрами і видана в 1939 році окремою книжкою в Новій Загорі.

В Болгарії ставилася комічна опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського: в період 1902—1908 років уривки з неї виконувалися хоровими колективами і окремими солістами в Слівені, Ямболі, Пасарджіку, Хаскаво та інших містах, а в Софії опера була поставлена вперше українською театральною трупію Суходольського в 1911 році.

Болгарська музична громадськість

мала змогу ознайомитися і з народними піснями «Віють вітри», «Ой на горі та жінці жнуть», «Хусточка» та іншими.

Наприкінці 90-х років у Болгарії широкої популярності набувають твори Івана Франка, Юрія Федьковича, Михайла Коцюбинського, Марка Кропивницького. Близькість п'єс Кропивницького до болгарської дійсності приваблює прогресивних театральних діячів Болгарії. До репертуару Софійської драматичної трупи «Сльоза і смях» включается п'єса Кропивницького «Лихвар» («Глитай або ж павук»). Вперше вона поставлена в грудні 1899 року. В 1939 році п'єса опрацьована Анною Карімою і видана окремою книжкою разом з іншою відомою драмою Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть». Із творів Кропивницького в Болгарії відомі також п'єси «Вій» (за Гоголем) та «Невільник», які виконувалися трупію Суходольського.

Під час перебування цієї трупи в Софії болгарська культурна громадськість мала змогу ознайомитися і з деякими драматичними творами М. Старицького: п'єсою «Тарас Бульба», соціально-побутовою драмою «Гриць» («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»), мелодрамою «Циганка Аза» («Лиха доля»).

Взимку 1911 року трупа Суходольського поставила також історичну драму Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля».

«Всі ці вистави,— пише в своїй статті Петко Атанасов,— мали, безперечно, велике значення для болгарського національного театру і літератури на їхньому шляху до реалізму і немало сприяли розширенню

культурних зв'язків між Болгарією і Україною».

Після встановлення дипломатичних відносин з СРСР у 1934 році до Болгарії починають надходити п'єси радянських драматургів. Першою була п'єса Олександра Корнійчука «Платон Кречет», поставлена 1936 року в Софії Реалістичним театром. В 1937 році вона йшла на сцені театру ім. Мара Тотеває, а 1940 року в Софійському народному театрі. Того ж року «Платон Кречет» ставився на сцені Бургаського театру, а також у Пловдиві та інших містах. Ця п'єса й зараз не сходить зі сцен болгарських театрів.

Після перемоги 9 вересня 1944 року твори О. Корнійчука широко входять у репертуар болгарських народних театрів і самодіяльних колективів: «Макар Діброва», «Калиновий гай», «Загибель ескадри», «В степах України», «Крила» користуються великим успіхом у глядача. В Болгарії ставляться також п'єси інших сучасних українських драматургів. Наприклад, «За другим фронтом» Вадима Собка вперше поставлена Народним молодіжним театром Софії в 1950 р., п'єсу «Життя починається знову» ставив у 1952 р. театр «Трудовий фронт», «Під золотим орлом» Ярослава Галана — Народний театр у 1953 р., комедію «Не називаючи прізвищ» В. Минка — народний молодіжний театр у 1954—55 рр. Комедія В. Минка «Мовчати заборонено» вийшла окремою книжкою 1956 р. у видавництві «Народна культура». Болгарські глядачі познайомилися також із комедією Миколи Зарудного «Номенклатурна одиниця», п'єсами Євгена Кравченка «Гості з Києва», «Під високими липами» та іншими творами українських драматургів.

Широка популярність класичних та сучасних українських п'єс у Болгарії, про яку розповідає в своєму дослідженні Петко Атанасов, свідчить про дальше зростання культурних зв'язків двох братніх народів.

Сцена з п'єси «Платон Кречет» у виконанні болгарських артистів.

СПІВЕЦЬ НАРОДУ МАОРІ

Вдивіться у вольове обличчя цього фермера — представника народу маорі, що живе на далеких островах Нової Зеландії, оточених безмежними просторами Тихого океану.

На цьому обличчі залишила незгладимі сліди тяжка праця селянина, який або працює на своїй малесенькій, закладеній і перезакладеній в банку ділянці, або пішов у найми до багатія-землевласника. Ми не знаємо цієї неголеної людини в кристалому

солом'яному капелюсі, але одне можемо сказати: нелегко живеться їй.

А ось портрет дівчини маорі. Її обличчя сповнене людської гідності, погляд прямий і відкритий, вона своєрідно красива.

Дві гравюри з зображенням чоловіка і жінки маорі — лише невелика частина графічної сюїти про цей сильний і мужній народ, сюїти, створеної талановитим новозеландським майстром Е. Мервіном Тейлором. Це ху-

Фермер маорі.

Дівчина маорі.

Ідилія. (З циклу «Полінезійська міфологія»).

Ловець раків. (З циклу «Сюжети маорі»).

дожник різнобічний: він чудовий гравер по дереву, обдарований живописець, цікавий графік і скульптор.

Але в якому б жанрі не працював Е. Мервін Тейлор, його твори завжди реалістичні. Вони доносять до глядача думки і почуття творця. Просто і зрозуміло розповідає Е. Мервін Тейлор про життя і побут тубільного населення Нової Зеландії — про його історію, багату міфологію, про казкову природу своєї країни.

Е. Мервін Тейлор один з найбільших сучасних художників-реалістів Нової Зеландії, його роботи — кілька сотень гравюр, присвячених полінезійській міфології, — відзначені Національною премією. Вони прикрашають музеї найбільших міст Нової Зеландії — Веллінгтона, Окленда та багатьох інших. З деякими його творами ми знайомимо сьогодні наших читачів.

З 1953 року Е. Мервін Тейлор — беззмінний член Національної Академії мистецтв. Видатний новозеландський художник — друг Радянської

Гіна. (З циклу «Подінезійська міфологія»).

країни. Нещодавно він вперше приїздив до СРСР; в Москві була організована виставка його творів.

Цікава деталь: Е. Мервін Тейлор не тільки ілюстратор книг у звичайному розумінні цього жанру, частіше він воліє створювати цикли самостійних графічних творів, за якими пишуться книги.

В Новій Зеландії, як повідомив він сам, уже написано і надруковано чотири книги про народ маорі, створені за його малюнками. Зараз він працює над ілюстраціями до ще ненаписаної п'ятої книги. Вони ввійдуть в загальну експозицію виставки новозеландського мистецтва, яка відбудеться в СРСР у 1959 році.

Не легко бути вірним реалізму в Новій Зеландії, в мистецтво якої проникла отрута абстракціонізму. Один з найкращих художників цієї далекої країни Е. Мервін Тейлор високо тримає прапор реалізму. Про це свідчить перше знайомство з його творами.

А. КРОЛЬ

Гінемоа. (З циклу «Подінезійська міфологія»).

КАЛЕНДАР КОЛО «ВСЕСВІТУ»

КИТАЙСЬКІ ГІДРОПЛАНИ.

В цьому році вперше в Китаї почнеться серійний випуск вітчизняних гідропланів марки «Фелун-1».

МАЙЖЕ ЗА О'ГЕНРІ... 27-

річний житель Західного Берліна Гарольд Г. розбив шість вітрин в автомобільному магазині «Мерседес». Поліцаю, що заарештував його, він спокійно заявив: «Я розбив шибки у вітринах тому, що мене викинули з моєї кімнати: мені лишається тільки шукати притулку у в'язниці».

СПРАВИ ОСВІТНІ. Хто ка-

же, що в США недостатньо дбають про освіту? Зовсім недавно в Нью-Йорку відкрито нову мережу шкіл! Щоправда, ті школи призначаються для папуг, але ж однаково це — школи! За статистичними даними в Нью-Йорку є близько двох сот тисяч папуг. До недавнього часу бідолашні птахи позбавлені кваліфікованого наставництва і або зовсім не балакали, або ж верзли таке, що хоч вуха затикай. Тепер цьому ганебному становищу покладено край. Спритні торговці папугами увійшли в згоду із дресировальниками птахів і кинули гасло: «Жодного папуги без освіти!» В газетах з'явилися об'яви: «Наша школа гарантує чисту вимову! Відучимо папуг від брутальної лайки!»

Не завадило б цей «курс наук» пройти декому з Департаменту США...

НОВИЙ ОПЕРНИЙ ТЕАТР.

Місто Осло — єдина в Європі столиця, де до недавнього часу не було оперного театру. Нещодавно норвезький уряд прийняв рішення відкрити в Осло оперу. Директором її призначено відому норвезьку актрису Кірстен Флагстад.

ТРИДЦЯТИШАРОВА КУЛЯ

З СЛОНОВОЇ КОСТІ. «Куля в кулі» (зовнішня куля містить в собі тридцять куль, діаметр яких поступово зменшується, і які вільно обертаються одна в одній) виготовили майстри-різьбярі міста Гуанчжоу в Першому промисловому кооперативі різьбярів по слоновій кості.

Ця куля на п'ять шарів більша за ту, котрій у 1952 році в Панамі на міжнародній виставці декоративно-прикладного мистецтва присуджено почесну грамоту. Діаметр нового унікального виробу 17 сантиметрів. Куля вкрита художнім різьбленням.

Чемпіони з крику

За давніх часів по базарах і міських площах ходили так звані глашатаї, які дзвонили у дзвоники або трубили в ріг, збирали навколо себе натовп народу і оголошували різні вісті або розпорядження правителів. Тепер, у вік радіо, професія глашатаїв стала зайвою. Залишилися вони лише в деяких відсталих країнах Азії, Африки і майже пов-

сюдно... в Англії. Щоб зберегти стародавні традиції, муніципалітети багатьох міст і містечок Англії утримують глашатаїв.

Щороку в Англії проводиться конкурс міських глашатаїв. Хто кричить найголосніше? В цьому році перемцем виявився Герберт Валдрон (фото посередині), якому присуджено звання «найбільшої горлянки року».

До Західного Берліна прийшов з Америки король «рок-н-ролла» Білл Гейлі.

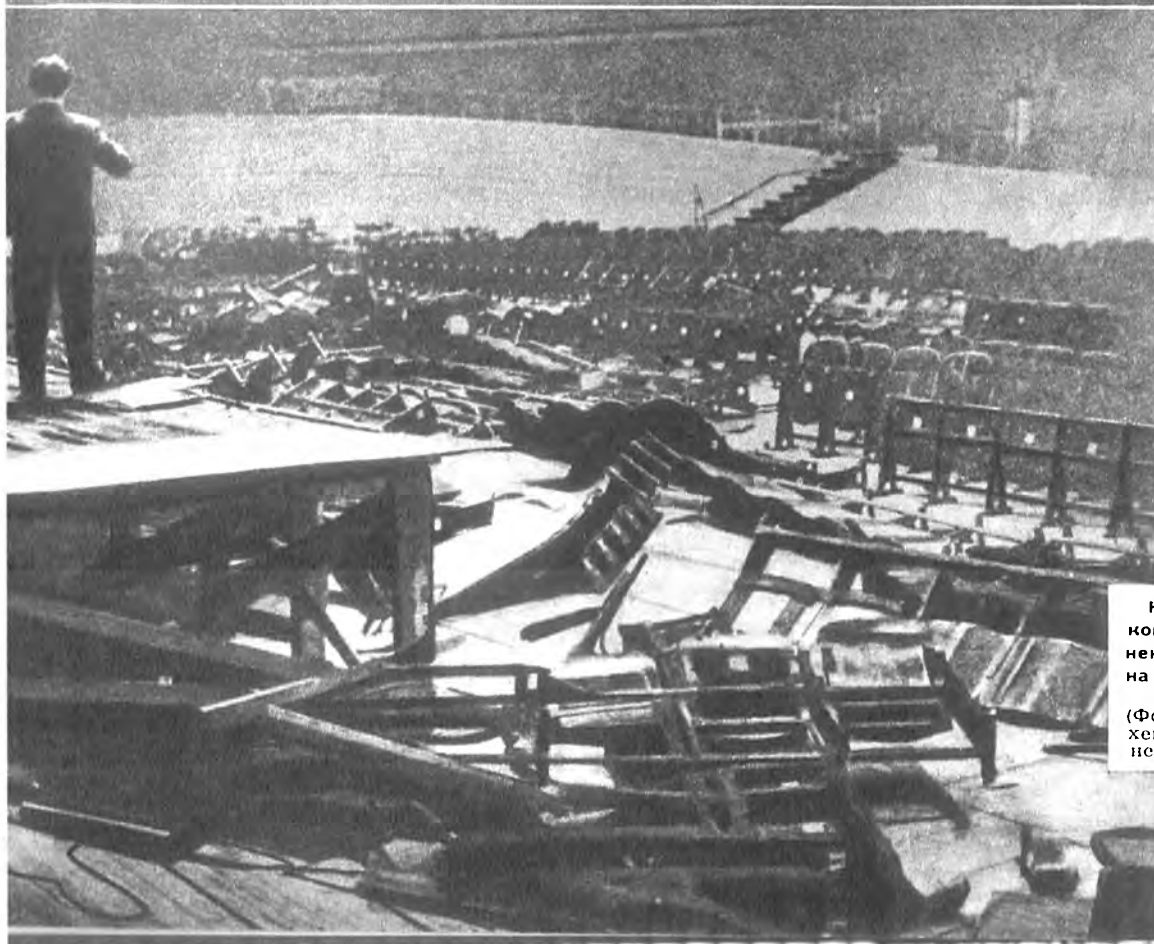
В одному з найбільших спортивних палаців послухати свого улюбленця зібралася «золота» молодь.

Наслухавшись, почали трошити меблі.

Музикальна історія» В ІЛЮСТРАЦІЯХ

Концерт пройшов цілком «успішно»: 50 поранених, 22 заарештованих, на 120 000 марок збитків.

(Фото з тижневиків «Вохенпост» та «Нейс берлінер ілюстрірте»).

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВА

АВСТРАЛІЯ

П'ЕСИ БРЕХТА В МЕЛЬБУРНІ

Студентський театр Мельбурнського університету поставив п'єсу Бертольта Брехта «Кавказьке крейдове коло». Це перше знайомство австралійської громадськості з творчістю видатного німецького письменника. Переклад п'єси на англійську мову здійснили австралійські літератори Ерік та Майя

Бентлі. Музику до вистави написав відомий австралійський композитор Доріан Ле-Гальєн.

Нещодавно студенти відділу германістики Мельбурнського університету поставили німецькою мовою іншу відому п'єсу Бертольта Брехта — «Матінка Кураж та її діти».

АНГЛІЯ

МУЗИКАНТИ — ПРИХИЛЬНИКИ МИРУ

Кілька років існує в Англії «Організація музикантів — прихильників миру», яку очолює відомий англійський диригент Адріан Боулт. Організація почала видавати бюлетень, який виходитиме двічі на рік. У першому номері говориться про дедалі зростаючу солідарність працівників мистецтва різних країн в боротьбі за мир. А. Боулт в редакційній статті закликає всіх діячів музичної культури сприяти зміцненню культурних зв'язків між народами і розв'язку вільних та дружніх дискусій з творчих питань. У бюлетені вмі-

щені листи відомих музикантів з США, Данії, Франції, Бельгії, Канади, Чехословаччини, Австралії, Італії, Ірландії та ін. Гаряче відгукнувся на заклик організації відомий італійський диригент Карло Цеккі. Він пише: «Без страху та сумніву приєдную свій голос артиста до заклику захисників справи миру в усьому світі... Хай у цей бурхливий час усі наші зусилля, все наше складне духовне життя артистів буде присвячене не тільки служінню прекрасному, а й ще вищій меті — захисту людства».

БОЛГАРІЯ

ВИСТАВКА УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

В Софії у Художній галереї експонувалася виставка під загальною назвою «Українська народна творчість».

На виставці були представлені скульптури, різьблення по дереву, ткацькі і килимарські вироби народних умільців. 1500 експонатів виставки ілюструють різноманітність та багатство української народної творчості. Широко представлені на виставці скляні й гончарні вироби.

«Українська народна творчість — це живий рукопис,

справжній пам'ятник життя цього великого народу», — пише газета «Літературен фронт». — В ньому відображена полум'яна любов до свободи і велика віра в прекрасне життя і саме щастя української людини — члена щасливої сім'ї радянських народів».

Виставка «Українська народна творчість» користувалася великим успіхом у болгарських відвідувачів. Про це свідчать сотні захоплених записів у «Книзі відгуків».

ІСПАНІЯ

«РОЗПОВІДЬ, ЩО ДОХОДИТЬ ДО СЕРЦЯ»

Події тридцятих років в Іспанії відображені в книгах Жоржа Гові «Іспанська кров» та Наварії Техери «Яр», виданих останнім часом у Франції.

«Іспанська кров» — збірка простих за змістом, але хвилюючих і правдивих новел, героями яких є діти, що знали всіх злигоднів та страхіть франкістського терору. Жорж Гові зумів у невеличких новелах намалювати широкую картину життя клери-

кальної і мілітаристської Іспанії, жахливе становище безправних, безземельних селян. Як зазначає газета «Юманіте», Ж. Гові вміє кількома штрихами накреслити реалістичний персонаж, показати головне. В новелі «Осел» автор показує нужденне життя дітей, які, щоб заробити собі на шматок хліба, позичають у сусідів осла. Тварина гине, і нещасні діти знову голодні, знову в злиднях... Майстерно

зроблена також новела «Син», в якій автор розповідає про трагічну смерть єдиного сина старого робітника. «Це правдива книжка,— пише літературний критик тижневика «Леттр франсез».— В кожній новелі звучить гордість, надія, любов до народу, гнівне співчуття чесного, сумлінного письменника».

Письменниця Наварія Техера написала книгу під назвою «Яр». Маленькою дівчинкою вона була свідком жорстоких репресій з боку іспанських фашистів. Журнал «Ероп» присвятив спеціальний номер іспанській літературі і надрукував першу частину її книжки. Хвилюючим документом називає «Юманіте» цей твір. Розповідь ведеться від особи дівчинки. Її безтурботне життя перерване війною. В перші дні франкістського заколоту батькові дівчинки, журналісту-республіканцю, вдається втекти, але його знаходять і заарештовують.

Дівчинка вперше розуміє такі слова, як в'язниця, тортури, концентраційні табори. Приходить ще одне нещастя: вмирає брат. Батька зашуджено на 40 років ув'язнення. Всюди дитина бачить кров, нещастя й горе людей, в неї відбирають дитинство, дівчинка забуває про сміх і радість. «Хіба дитина мусить зазнати стільки лиха, відчаю, несправедливостей?» — з боєм запитує Наварія Техера.

«Небагато книг написано з таким щирим почуттям»... «Ця розповідь іде від самого серця і доходить до серця»,— пишуть про цей твір рецензенти газет «Юманіте» та «Леттр франсез».

Незважаючи на трагічність змальовуваних подій, книга Наварії Техери звучить оптимістично, вона переконливо доводить, що ні війна, ні жорстокощі фашизму, ні зрада й боягузтво не похитнуть волі іспанського народу до визволення, до перемоги.

«ТРУБИ ЖАХУ»

Так називається нова книга письменника Анхела Марія де Лера, в якій правдиво і реалістично відображено трагічне життя тореро.

Автор повністю розвінчує ілюзії про «легку» працю тореадора, показуючи, що кожної хвилини на нього чатує небезпека, а дуже часто й смерть. Так один з героїв роману гине під час

бою биків лише через дрібну необачність.

Назва твору Анхела Марія де Лера символічна. Почуття жаху, яке все життя переслідує тореадора, лейтмотивом проходить через весь роман.

Критика високо оцінює твір де Лера, як «один з найкращих серед багатьох, присвячених життю тореадора».

ІТАЛІЯ

ЗБІРКА ТВОРІВ САЛЬВАТОРЕ КВАЗІМОДО

Минулого року у видавництві «Мондадорі» вийшла збірка творів відомого італійського поета Сальваторе Квазіmodo «Незрівнянна земля». За цю збірку поетові було присуджено премію Віареджо за 1958 рік. В зв'язку з цією подією в пресі з'явився цілий ряд статей, присвячених творчості Квазіmodo.

Газета «Уніта» надрукувала статтю Мікеле Раго. Аналізуючи шлях, пройдений Квазіmodo, він пише про

його поетичні шукання, творчий неспокій, про широту тематики його віршів і про багатогранність таланту. Раго пише про любов Квазіmodo до грецької лірики, про розуміння ним класичної поезії і одночасно про його громадянську лірику, зокрема про відомий вірш, написаний під час руху Опору: «Як могли ми співати, коли німці наступили нам ногою на серце?»

Аналізуючи нову збірку творів Квазіmodo, критик

Відомі італійські кіноактори Тото і Фернандель у новому кінофільмі «Закон — це закон».

пише про те, що тема земного кохання і любові до природи, яка яскраво звучить в його творах останнього періоду, не заважає йому звертатися до соціальної тематики, яка більше

співає про майбутнє, ніж про минуле.

Схвальні відгуки про нову збірку відомого поета надрукували і тижневики «Контемпоранео» та «Фієра леттераріа».

КАНАДА

ТВІР ДОВЖЕНКА В УКРАЇНСЬКІЙ ГАЗЕТІ

Прогресивна газета канадських українців «Українське життя» почала друкувати один з найкращих художніх творів відомого українського радянського письменника і майстра кіномистецтва О. Довженка — повість «Зачарована Десна». Газета вмістила портрет письмен-

ника і редакційну передмову. В ній коротко подано біографію письменника. В передмові також зазначається, що Олександр Довженко добре відомий широким колом канадських українців як своїми фільмами-шедеврами, так і художніми творами.

КИТАЙ

«ДОЧКА ПАРТІЇ»

В Китаї з великим успіхом демонструється новий художній кінофільм «Дочка партії». Головну роль дівчини-комуністки Юй-мей виконує талановита китайська актриса Тен Хуа, виконавиця ролі Сі-ер у фільмі «Сива дівчина».

Преса приділяє багато уваги новому творові китай-

ських кінематографістів. Журнал «Кіно в маси» вмістив статтю письменника Мао Дуня про фільм «Дочка партії».

«Дочка партії»,— пише тов. Мао Дунь,— хороший кінофільм. Він сильний тим, що яскраво відображає любов народу до партії. У фільмі правдиво розкритий об-

Три комуністки організували маленьку групу і почали проводити партійну роботу. Сестра Юй-мей вважала, що вони виконують якусь хатню роботу.

раз людини, вихованої партією. Хоробрість і здібності дівчини Лі Юй-мей служать повчальним прикладом для народу...

Цей фільм, на мою думку, можна назвати квітучою квіткою в русі «Великого Стрибка». Переглянувши фільм, я хочу висловити свою щиру подяку товаришам, які створили його — акторам, режисерам, сценаристові.

Тен Хуа — виконавиця ролі Юй-мей у фільмі «Дочка партії», відома виконавиця ролі Сі-ер у фільмі «Сива дівчина».

ФІЛЬМ — ПОЕМА ПРО МИР І ДРУЗБУ

З Парижа літаком прилетіли до Пекіна П'єр, Ніколь і Жерар — маленькі герої фільму «Паперовий змії», створеного митцями китайського та французького кіно. Більша частина фільму знімалася в Пекіні, куди приїхали французький кінорежисер Роже Піго та оператор Анрі Алкан.

Фільм — кольорова екранізована казка — поетично розповідає про дружбу, про здійснення добрих прагнень сміливими, відважними людьми.

Французький хлопчик П'єр спіймав дивовижного паперового змія, на якому намальований легендарний персонаж — цар мавп Сун У-кун. До змія причеплено листа китайського хлопчика Сун Сяо-ціна. Хлопчик побажав таким дивним способом знайти собі вірного друга.

П'єр, схвилюваний листом маленького Сун Сяо-ціна, довго не міг заснути: уві сні до нього з'явився мавп'ячий цар і на літаку-ліжку переніс його разом із сестричкою до Пекіна...

Безліч пригод маленьких героїв, їхні блукання по новому Пекіну, чудові поетичні сцени надають «Паперовому змієві» безперечно великого пізнавального значення і великої цінності, як

оригінальному фільмові-казці, багатому на талановиті режисерські знахідки.

Кадри з художнього кіно фільму «Паперовий змії».

Другий оперний ансамбль провінції Чжецзян поставив оперу «Переправа під час бурі». На фото сцена з спектаклю

ЖУРНАЛ «ТВОРИ МИСТЕЦТВА»

Видавництво «Народне мистецтво» почало видавати новий кварталний журнал «Твори мистецтва», орган художників і колекціонерів художніх творів. Журнал має 40 сторінок, половина

яких призначається для кольорових репродукцій. Журнал дасть змогу читачам ширше знайомитися з творами стародавнього й сучасного китайського та іноземного мистецтва.

БУДУЮТЬСЯ НОВІ СТУДІЇ

На всекитайській конференції з питань кінематографії було ухвалено до кінця 1961 року відкрити кіностудії в усіх провінціях та автономних областях країни. Передбачається також і створення широкої мережі кінотеатрів та пересувних кіноустановок. В провінції Гуандун і Шеньсі вже будуються студії, які випускати-

муть не лише кіножурнали, але й художні фільми. Вирішено також збільшити виробництво фільмів удвічі порівняно з минулим роком.

Китайські кінооператори зобов'язалися зменшити собівартість фільмів на одну третину і на стільки ж скоротити тривалість кінозйомок.

ЄВГЕНІЙ ОНЕГІН У ТЕАТРІ МОРАНБОН

Сцена з опери «Євгеній Онегін», поставленої студентами Пхеньянської консерваторії на сцені Моранбонського театру.

В тяжких умовах війни проти американських імперіалістів та лісінманівської кліки побудований всесвітньовідомий підземний Моранбонський театр у Пхеньяні.

Багато прекрасних спектаклів побачили з того часу глядачі корейської столиці на сцені свого театру: балети «Під ясным небом» та «Сказання про фортецю Садосен», оперу «Іван Сусанін», «Кремлівські куранти» та інші спектаклі.

Нещодавно на сцені Моранбонського театру глядачі побачили оперу Чайковського «Євгеній Онегін» у виконанні молодих митців — студентів Пхеньянської

державної консерваторії.

У Пхеньянській консерваторії навчається зараз понад 600 студентів, якими керують сто професорів та викладачів.

При Пхеньянському міському театрі організовано оркестр легкої музики, до складу якого увійшли музиканти — виконавці на національних інструментах — хегімі, каягімі, барабані, квенмязі, а також скрипалі, піаністи, саксофоністи та інші.

Концерти нового ансамблю, які проходять не лише на сцені театру, але й у заводських клубах та в сільських кооперативах, користуються великим успіхом.

МОНГОЛІЯ

ЩО ПИШУТЬ ПИСЬМЕННИКИ

В середині минулого року, незабаром після II з'їзду монгольських письменників, відбувся черговий Пленум правління письменницької організації Монголії, на якому, як і на з'їзді, обговорювалися питання реалістичного відтворення дійсності в літературі. Це показ соціалістичної перебудови сільського господарства, розвитку національної промисловості, культурного прогресу в країні, створення

книжок про радянсько-монгольську дружбу. Саме в цих напрямках і працюють тепер письменники Монголії.

Про соціалістичні перетворення в країні пишуть письменники Ж. Пурве, Д. Сенге та інші. Д. Сенге кілька років був секретарем партійної організації Жарлангуйського держгоспу. Нині він пише роман про його життя.

Письменник — драматург

Ц. Цеденжав став одним з ініціаторів руху під девізом: «Письменники — ближче до виробництва». Він поступив робітником до колективного господарства, і новий свій твір присвячує товаришам по роботі.

Поет Ц. Гайтав, автор двох великих поем про героїв народної революції, зараз працює над поемою про монголо-радянську дружбу. Над новою поемою працює й поет Д. Тарва. Він нещодавно видав поему про робітника Огірбато, який врятував дітей з охопленого полум'ям будинку.

Письменник старшого покоління, професор Б. Рінчен опублікував кілька оповідань, присвячених життю

дореволюційної Монголії. Він приступає до роботи над історичною повістю про життя і побут монголів X століття.

Велика увага сучасній тематиці приділяється і в драматургії. Державний музично-драматичний театр прийняв до постановки п'єсу письменниць Є. Оюун і С. Нінжібадгар «Дорлік і Дулма» — про кохання, сім'ю і обов'язок батьків. Артисти Угінхорло та Дашіпунцак створили п'єсу про трудівників сільськогосподарського об'єднання; письменник лауреат Чойбалсанівської премії Г. Ойдов — комедію на сучасну тему. Драматург Л. Ванган успішно виступає в жанрі кінодраматургії.

НІМЕЧЧИНА

КНДР

КНИГА ШАХТАРІВ

Шахта імені Карла Лібкнехта в Німецькій Демократичній Республіці широко відома в країні. Саме тут десять років тому забійник Адольф Геннеке виробив за зміну понад три норми, поклавши цим початок руху німецьких передовиків ви-

робництва. В наступні роки робітничий колектив цієї шахти був ініціатором багатьох інших корисних починань. Тут завжди перевищуються виробничі завдання.

Але шахта імені Карла Лібкнехта відома також

Арно Мор. Робітник з травневою гвоздикою

своїм робітничим літературним гуртком, який тут працює уже кілька років. Відомі німецькі письменники допомагають гуртківцям, підтримують з ними постійний зв'язок.

І ось тепер, після кількох років успішного співробітництва шахтарів у своїй друкованій газеті та рукописному журналі, вийшла збірка творів гуртківців. «Наша шахта вчора, сьогодні, завтра» — так називається ця цікава книга. В ній вміщено вірші, оповідання, нариси, спогади старих шахтарів. Книга складається з трьох тематичних розділів — життя шахтарів у минулому, революційні традиції шахти та участь робітників у подіях революції 1918 року. І, нарешті, нове життя шахти, розпочате трудовим подвигом Адольфа Геннеке.

Серед авторів збірки — представники різних шахтарських поколінь, від молоді до ветеранів праці. Один

з цих ветеранів, Віллі Шварц, написав спогади про шахтарське життя. На тлі цієї розповіді особливо помітними стають зміни, що сталися в житті шахтарів в НДР. Віллі Шварц наводить молитву, яку штейгер колись читав перед початком кожної зміни:

«Важка ваша доля і убогий ваш заробіток. Але господь бог так зробив для вас...»

А ось твір про нове життя шахтарів, оповідання Роланда Вюрля «Світить червона зірка». Молодий автор розповідає про натхненну працю шахтарів сьогодні, про соціалістичне змагання, про трудові успіхи своїх товаришів.

Газета «Нейєс Дейчланд» відзначає велику виховну роль цієї книги, яка «показує шлях шахтарів від важкої підневільної праці до світлого майбутнього, до перемоги соціалізму».

ський заколот. Селяни з Дорогу не побажали ставати знову під ярмо визискувачів-поміщиків і взяли за зброю, щоб захистити все те, що дала їм народна влада.

Такий короткий зміст нового оповідання видатної німецької письменниці Анни Зегерс «Хліб і сіль», яке входить до нової збірки під тією ж назвою, випущеної берлінським видавництвом «Ауфбай».

Збірка складається з трьох невеликих творів. Крім «Хліба і солі» тут вміщені ще оповідання «Саботажники» і «Сорок років Маргарети Вольф». Нова книжка Анни Зегерс привернула до себе велику увагу критики і читачів. Німецькі газети і журнали вміщують рецензії на книгу, нові оповідання Анни Зегерс читаються по німецькому радію, вони швидко здобули популярність у Німецькій Демократичній Республіці.

Газета «Нейєс Дейчланд» пише, що в нових оповіданнях Анни Зегерс знову проявився блискучий талант письменниці, її висока літературна майстерність, вміння скупими засобами виразно намалювати характери героїв, бурхливі події сучасності.

В оповіданні «Хліб і сіль» письменниця кількома репліками, надзвичайно економними штрихами переконливо показує психологію угорських селян, їхні думки в напружені жовтневі дні 1956 року. Характеризуючи це оповідання, критик Віллі Келлер пише, що воно дає вичерпну відповідь на питання, чому контрреволюційний заколот в Угорщині був приречений на провал.

Дуже високу оцінку критики дістало також оповідання «Сорок років Маргарети Вольф». В ньому стара німецька робітниця розповідає про життєвий шлях, про сорок років участі в революційному русі. Анна Зе-

герс вживає в цьому оповіданні дуже цікавий літературний прийом: вона пов'язує Маргарету Вольф із героями свого відомого роману «Сьомий хрест». Маргарета Вольф — сестра одного з героїв роману, антифашиста Ернста Валауса. Гітлерівці вбили його, вбили й Маргаретиного чоловіка. Проста німецька жінка-робітниця пройшла тяжкий шлях, витримала всі випробування. Тепер вона — керівник одного з підприємств у державі німецьких робітників і селян, за яку боролася усе своє життя. Зі сторінок оповідання Анни Зегерс перед читачем постає образ скромного, відданого соціалізму борця, одного з тих, хто становить тепер робітничу гвардію в НДР.

«Нейєс Дейчланд» називає це оповідання «майстерним зразком німецької прози». Газета пише: «Це твір, який прославляє моральну силу, відданість класові, інтернаціональній солідарності, революційній робітничій партії».

Третє оповідання збірки «Саботажники» написане ще в 1946 році й мало відоме читачам. Тут Анна Зегерс також поріднює дійових осіб із подіями й героями роману «Сьомий хрест». Всі три головні персонажі оповідання — німецькі робітники Пауль Боланд, Герман Шульц і Франц Марнет допомагали тікати від гестапо героям «Сьомого хреста» Георгу Гейслеру. Тепер письменниця показує їх у роки другої світової війни. Це вони «саботажники», це зроблені ними гранати не вибухають. Гестапо вистежило їх, але Пауль уже загинув на фронті, Франц потрапив у Сталінград і в радянський полон, і тільки Германа Шульца було заарештовано і страчено. Він гине, знаючи, що виконав свій обов'язок, бо створені ним групи опору продовжують діяти, боротьба не припиняється.

Сцена з «Ревізора» М. В. Гоголя в постановці Лейпцігського міського театру.

«БАНЯ» НА НІМЕЦЬКІЙ СЦЕНІ

Берлінський театр «Фольксбюне» («Народна сцена») включив до свого репертуарного плану п'єсу Володимира Маяковського «Баня».

Для постановки цього спектаклю театр запросив радянського режисера, народного артиста РРФСР Миколу Петрова.

ОПОВІДАННЯ АННИ ЗЕГЕРС

Жовтень 1956 року. В маленькому угорському містечку Дорог лютують контрреволюційні заколотники. Сюди з Парижа, через Мюнхен, Відень і Будапешт, прибуває син колишнього місцевого поміщика Бела

Макай. Він певний, що настав той день, коли він знову стане власником багатючих земель, які належали до 1945 року його батькові.

Та він прорахувався, як прорахувалися всі ті, хто готував і здійснював фашист-

Громадськість Німецької Демократичної Республіки відзначила 80-річчя Бerti Ласк, одної з засновників німецької революційної пролетарської літератури.

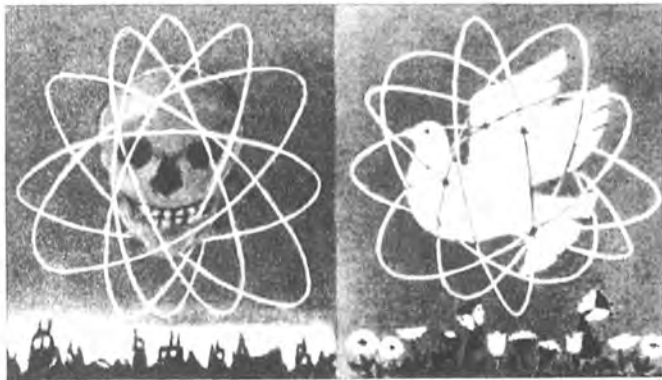
В своїх численних творах Бerta Ласк описує життя й боротьбу німецького робітничого класу, революційні

події 1918 і наступних років. Широкої популярності набули її двотомний роман «Тиша й буря» про роки революційної боротьби німецького пролетаріату, драма «Лейна 1921 року» (про повстання німецьких робітників 1921 року в місті Галле) та інші твори.

Незважаючи на свій похилий вік, письменниця багато працює, бере активну участь у літературному житті НДР, допомагає молодим літераторам.

З нагоди ювілею прем'єр-міністр НДР Отто Гротеволь,

від імені уряду республіки, надіслав письменниці привітання. «Я дякую Вам,—пише Гротеволь,—за Вашу літературну творчість, якою ви боретесь на боці робітничого класу за суспільний прогрес, за перемогу соціалізму».

Фріц Шпрінгерфельд Плакат «Світлові — мир!»

ФРН

БЕЗГЛУЗДИЙ НАБІР СЛІВ І ФАРБ

«Дадаскоп» — так назвав свій кінотвір якийсь Ганс Ріхтер. Як показує назва, Ріхтер спробував перенести на кіноекран прийоми реакційного, занепадницького напрямку в мистецтві дадаїзму, який виник у країнах Західної Європи після першої світової війни. Дадаїсти заперечують необхідність вкладати будь-який зміст у твори мистецтва, вони позбавляють свої роботи логіки, створюється безглуздий

набір слів, фарб, тощо.

Саме так побудований і фільм Ганса Ріхтера. Він записав на плівку різні «абстрактні» вірші і таку ж «абстрактну» музику й ілюстрував це картинками, що не мають нічого спільного із звуковою частиною фільму.

Берлінська газета «Національ-цейтунг», характеризуючи «твір» Ріхтера, пише:

«Неможливо краще ілюструвати занепад західнонімецької культури».

НОРВЕГІЯ

«НОРВЕЗЬКИЙ БРАТ МЕРЕСЬЄВА»

Герой нового норвезького кінофільму Ян Баальсруд — не вигадана особа. Він живе тепер в Осло і є одним з найпопулярніших людей сучасної Норвегії. В роки другої світової війни Ян Баальсруд був активним учасником руху Опору, керівником однієї з бойових партизанських груп.

У березні 1943 року Баальсруд з кількома своїми

товаришами висадився на берег одного з норвезьких фіордів. Вони доставили сюди і боеприпаси для партизанів. Якийсь зрадник виклав їх, і гітлерівці почали переслідувати маленький загін. У бою загинули всі товариші Баальсруда, лише він сам залишився живий.

Багато днів в лютий мороз, крізь снігові бурани добирався сміливий норве-

зький патріот до своїх. Ноги його були обморожені, і він складав ножем ампутував собі пальці на ногах.

Перемогла воля до життя, витривалість, бажання продовжувати боротьбу проти окупантів. Ян Баальсруд подолав неймовірні випробування, найсуворіші труднощі.

Відданого патріота назвали в країні «норвезьким братом Мересьєва». Дійсно, доля Яна Баальсруда дуже нагадує подвиг радянського героя. Англійський письмен-

ник Девід Говарт написав книгу про відважного норвежця, а тепер про нього поставлено норвезький фільм «Найсильніший».

Як відзначає преса, сценарист і постановник фільму Арне Скуйєн створив високогуманістичний і патріотичний твір, який збагачує норвезьку кінематографію. Виконавець ролі Яна Баальсруда артист Джек Ф'єлдштадт створив правдивий образ героя, втіливши в ньому найкращі риси борця-антифашиста.

ОАР

КНИГА ПРО ЛІВІЙСКУ ПОЕЗІЮ

Як повідомляє газета «Аль-Адіб», у Каїрі вийшла цікава книжка «Поезія і поети Лівії», перше літературне дослідження лівійської поезії.

Автор — Мохамед ас-Садак Муса Афіфі розглядає творчість поетів Лівії і їхню роль у боротьбі лівійського

народу з італійським імперіалізмом.

В інтерв'ю, вміщеному в єгипетському журналі «Аль-Рисал аль-Джазіда», лівійський письменник Міфтах Свїд ас-Шаріф називає вихід книжки «Поезія і поети Лівії» «великою подією в літературному житті країни».

ПОЛЬЩА

НАШ ЗНАЙОМИЙ ПАН АНАТОЛЬ

Не так давно українські глядачі щиро сміялися, переглядаючи польський ху-

дожній фільм «Капелюх пана Анатолія» з відомим комедійним актором Тадеу-

Пан Анатоль із своєю дружиною в гонитві за бандитами

шом Фієвським у головній ролі.

Зараз закінчуються зйомки нового фільму «Пан Анатоль і мільйон» за сценарієм Анджея Новіцького і Кшиштофа Тепліца. Знову глядач зустрінеться із своїм знайомим актором Т. Фієвським.

Як і в попередньому фільмі, пан Анатоль касир, але вже не страховий, а виплачує виграші лотереї, по якій можна виграти навіть мільйон. Саме цього разу щаслива доля посміхнулася чудовій дівчині Івоні (роль Івони виконує молода, талановита актриса Бася Квятковська) і її старій бабусі. Івона йде одержувати виграний мільйон, а вдома на неї вже чекає банда злодіїв. Але справа ускладнюється — загубився купон виграшу. Злодії разом з Івonoю починають розшукувати його, а пан Анатоль — Івону. Тут і виникає багато складних і дотепних ситуацій, особливо коли один із злодіїв передягається Івonoю і одержує гроші. Але це ще не кінець фільму...

Авторам сценарія Но-

віцькому і Тепліцу вдалося створити веселий, дотепний сюжет, в якому ситуації пригодницького характеру переплітаються з комедійними, майже фарсовими. Вдалося тому, що в цих ситуаціях зіткнулися правдиві людські характери і події.

Крім фільму «Пан Анатоль і мільйон», глядач зустріне-тись з Т. Фієвським ще в одній новій комедії, зйомки якої вже розпочалися. Вона буде називатися «Інспекція пана Анатоль».

З міста дія фільму переноситься в глибоку провінцію, з традиційними виборами провінційної «міс», благодійними концертами, тощо. Сценарій до цього фільму написали Антоні Марьянович та Здзіслав Скворонський. Обидва фільми знімає тиме відомий польський оператор і режисер Богуслав Лямбах.

Крім пана Анатоль — Тадеуша Фієвського — в цих комедіях знімається ще одна знайома українському глядачеві актриса — дружина «пана Анатоль» в житті і в кінофільмах — Хелена Маковська.

США

«МАРК ТВЕН У НОВОМУ СВІТЛІ»

Так називається нова книга прогресивного критика Філіпа Фоунера, в якій він гостро полемізує з тими «біографіями» Марка Твена, які намагаються виставити великого американського письменника в ролі безтурботного комедіанта і таким чином знебарвити яскравий соціальний характер його сатири.

Дослідження Філіпа Фоунера базується на ретельному вивченні творчості Марка Твена і великої кількості присвячених їй критичних статей та монографій.

Книга Фоунера цікава ще й тим, що в ній вперше друкується кілька найхарактерніших зразків соціальної сатири Марка Твена у вигляді його промов, статей і листів. У цих творах письменник викриває корупцію серед політичних та державних діячів США, зловживання церковників, виявляє своє глибоке презирство до монархії та імперіалізму, висловлює гарячу симпатію до першої російської революції 1905 року.

В промові «Рицарі праці — нова династія», виголошеній у 1886 році, Марк Твен яскраво розкриває експлуаторську суть буржуазного суспільства. «Хто пригноблювачі? — запитує він. — Їх кілька: король, капіталіст, жменька різних наглядців та підручних. А хто пригноблені? — Їх мільйони: цілі нації, трудящі, працю яких живуть лінії, розбещені дармоїди. Чому ж так нерівно розподілені блага? Тому що це встановлено законами і конституціями. Природа нашого суспільства така, що в ньому править той, хто багатий».

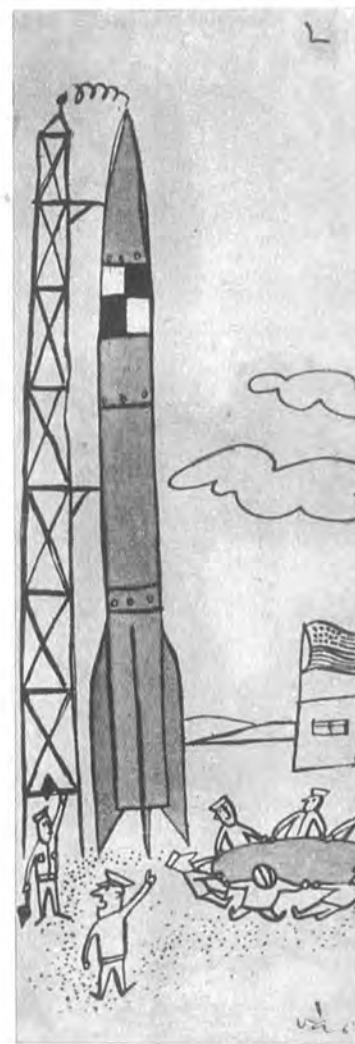
В інших статтях і промовах Марка Твена переколиво доводиться неминучість наступних соціальних зрушень і прийдешнього торжества справедливості на землі.

Велике місце в дослідженні відводиться аналізу антиімперіалістичної сатири Марка Твена і його виступам проти расової дискримінації в Америці. В статті «Сполучені Штати Лінчерії» він звертається до місіонерів з закликом залишити Китай, де

їм нема чого робити, і поспішати назад до США, щоб повернути до істинної віри християн, які лінчують ні в чому неповинних негрів.

Прогресивна преса США розглядає нову книгу Філіпа Фоунера як значний внесок в сучасне американське літературознавство.

На місці Канаверал

— Приготуватися до запуску!
(З «Лудаш маті». Угорщина).

МУЗЕЙ В ОБЛЕНГОРКУ

Нещодавно в Обленгорку відбулося урочисте відкриття музею Генріха Сенкевича.

В новому музеї зібрані цінні експонати, які розповідають про життя і творчий шлях великого польського письменника.

Значний інтерес становлять картини і скульптури з колекції родини Сенкевичів. Особливе місце в музеї займає бібліотека письменника, в якій зібрані сто двадцять закордонних видань його творів.

СЛОВНИК ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

В книгарнях Польської Народної Республіки з'явився перший том «Словника польської мови». Це визначна подія в культурному житті Польщі.

Над його складанням працював колектив більше п'ятдесяти наукових і редакційних співробітників під керівництвом професора Вітольда Дорошевського. Щоб дати уяву про обсяг роботи укладачів, досить навести кілька цифр. Список джерел матеріалу для Словни-

ка охоплює більше трьох тисяч назв, із них понад половину — літературні твори. Виписано більше чотирьох мільйонів слів. Словник складатиметься з десяти великих томів. Окремо буде виданий одинадцятий том, цілком присвячений словотворенню.

Польська преса відмічає вихід першого тома «Словника польської мови», як видатну подію в житті Польської Народної Республіки.

УГОРЩИНА

РІК ГАЙДНА

Цього року угорський народ урочисто святкує сто п'ятдесят років з дня смерті композитора Йосифа Гайдна. Більше тридцяти років прожив він в Угорщині в маєтку Естергазі, де й створив свої незабутні музичні твори.

В зв'язку з цією визнач-

ною датою рік 1959 оголошений в Угорщині «Роком Гайдна».

В програму урочистого святкування «Року Гайдна» входить проведення фестивалю камерної музики в Будапешті, а також конгрес музикознавців в Естергазі, де працював Гайдн.

ФРАНЦІЯ

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ПУШКІНА

У видавництві «Андре Бонн» виходить повне зібрання творів О. С. Пушкіна під редакцією Андре Мейньє. Уже вийшов третій том. До нього увійшло листування і автобіографічні нотатки

Пушкіна, критичні замітки.

Рецензент тижневика «Експрес» підкреслює сумлінність та дбайливість упорядника нового видання.

До текстів Пушкіна додаються численні примітки.

«ПЛУТЯГИ»

На екрани французьких кінотеатрів вийшов новий фільм відомого режисера Марселя Карне «Плутяги». Фільм одразу ж викликав жваву полеміку серед глядачів і критиків. Це й не дивно, адже він торкається важливої соціальної проблеми — виховання сучасної молоді. Новий кінотвір показує життя тієї частини французької молоді, яка захоплена «марнуванням життя», ніде не працює і не вчиться.

Двадцятирічний студент Боб, син крупного промисловця, незважаючи на свій зовсім молодий вік, вже встиг розчаруватися в житті, студентське оточення викликає в нього огиду, навчання — нудоту. Боб стає учасником банди молодих гув'єіс-стиляг, синків і дочок буржуа. Вони займаються крадіжками, шантажем, проводять час у ресторанах, марнують життя в диких оргіях, які час від часу влаштовують на квартирі учасниці банди Кло, коли нема вдома її батьків. Їх ніщо не цікавить. Праця, дружба, кохання для них «забобони». Проблеми війни і миру викликають у них зневажливу

посмішку. Зате всі мріють про нові автомобілі. Мріє про автомобіль і Мік — дівчина, якій Боб шляхом шантажу допомагає «дістати» 600 000 франків для купівлі машини останньої моделі. Шахраюючи з життям, вони шахраюють одне з одним, з своєю совістю, з своїм серцем.

Та не всім вдається ця гра з життям, із щирим коханням. Боб і вродлива Мік посправжньому покохали одне одного. «Плутяги» цим незадоволені, адже любов для них — це лише фізіологічний акт. Боб і Мік страждають, але не наважуються освідчитися одне одному. Під час чергової оргії ватажок банди Ален вимагає від Мік і Боба, щоб вони в присутності всіх гув'єіс призналися про свої почуття. Боючись глузування прихильників «вільної» любові, Мік топче свої почуття, заперечує своє кохання і висміює Боба. Боб, який не хоче залишатися в боргу, теж бреше, кажучи, що ніколи не любив Мік. Але справжнє, чисте почуття перемагає. Коли Мік, яка тяжко переживає цю ганебну сцену, ті-

кає в своїй машині, Боб мчить за нею, щоб сказати про своє щире кохання. Та дівчина гине в автомобільній катастрофі.

Режисер фільму Марсель Карне сказав, що плутяги — це незначна частина французької молоді, яка позбавлена ідеалів. Своїм фільмом він підкреслює відповідальність суспільства, зокрема батьків, за виховання молоді. Хто ж вони, батьки «плутяг»? Це — крупний землевласник, який дивиться на

витівки своєї розбещеної дочки як на закономірні «гріхи молодості»; власник великого заводу, комерсант, дипломат з Фонтенебло, син якого розмовляє з сильним американським акцентом...

У фільмі є ще один персонаж — механік гаража Роже, чесна, відверта людина. Режисер явно симпатизує Роже. В заключних кадрах фільму механік каже, що в трагедії Боба і Мік винувате суспільство, яке себе пережило.

Кадр з фільму «Плутяги». На передньому плані (зліва направо) Мік (Паскаль Пті), Ален (Лоран Терзієф), Боб (Жан Шар'є).

НОВИЙ РЕПЕРТУАР ІВА МОНТАНА

Нещодавно відомий французький співак Ів Монтан виступив перед глядачами з новою програмою. Зміст її складається з 22 пісень, серед яких три виконуються як маленькі скетчі. З колишньої програми Монтан залишив п'ять найулюбленіших пісень, серед яких «Париж», «Фанатик джазу».

«Три роки працював я над новим репертуаром, — пише Монтан, — бо хотів добрати

пісні, сповнені радості життя, оптимізму і мрії. В цій програмі немає ні рок-н-ролу, ні каліпсо, я також не добирав пісні з модним ритмом. Вибрав те, що мені було до душі. Мода швидко змінюється, а добра пісня ніколи не старіє.

Праця над таким репертуаром вимагає великого напруження. Мені доводилося працювати по 18 годин на добу».

ЦЕЙЛОН

КНИЖКА ПРО М. ГОРЬКОГО СІНГАЛЬСЬКОЮ МОВОЮ

Цейлонський письменник К. М. Сірісена написав книжку про основоположника лі-

тератури соціалістичного реалізму — Максима Горького. Ось що К. М. Сірісена роз-

повів про свою роботу нашому кореспонденту:

«Максим Горький, великий російський пролетарський письменник, з раннього юнацтва був для мене джерелом натхнення. Я прочитав усі його твори, і особливо мені сподобалася автобіографія «Дитинство», «В людях» та «Мої університети». Вони надихнули мене написати книжку про М. Горького на моїй рідній сінгальській мові. Мені, так само як і М. Горькому, довелося подолати великі труднощі й перепони на початку творчого шляху. І так само, як і він, я став народним письменником. У цій книзі я описав усе його життя—з раннього дитинства й до

смерті. Ця книжка не являє собою перекладу біографії Горького з російської мови, це зовсім самостійна книжка, написана на основі фактів про життя М. Горького, взятих із різних джерел. Я вивчав життя Горького як письменника і як борця за освіту і волю всього людства. Книжка й розповідає про різні сторони його життя. Тлом її стали соціальні та економічні умови в дореволюційній Росії і героїчна боротьба російського народу проти царського самодержавства. Цейлонський читач знайде в цій книзі правдиву розповідь про революційний рух у Росії і про велику перемогу російського народу».

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

ЦІННА СПРОБА ТЕАТРУ «Д-34»

З великим успіхом пройшли минулого року в Радянському Союзі гастролі талановитого колективу празького театру «Д-34». Але радянські глядачі відзначали відсутність у репертуарі театру спектаклей на сучасну тематику. Під час гастролей у Москві саме цей закид зробив чеським друзям видатний радянський режисер М. Охлопков. Художній керівник «Д-34» Е. Ф. Буріан, визнавши цю критику цілком справедливою, заявив тоді, що віднині «Д-34» буде широко відкритий для сучасних п'єс і сучасних героїв.

І ось нова вистава театру «Для чого ти живеш, Вацлаве Ржиги?» побачила світло рампи. Е. Ф. Буріан не тільки її постановник, але й автор п'єси, яку він, до речі, присвятив М. Охлопкову.

Дія відбувається в серпні 1958 року. Герой п'єси—професор Вацлав Ржиги, який 10 років тому через інтриги його колишнього учня, кар'єриста і наклепника професора Хмеля, був позбавлений роботи. Його життя

без любимої праці втрачає будь-який смисл.

Е. Ф. Буріан доводить у п'єсі, що в соціалістичному суспільстві чесна людина завжди знайде правду і захист.

Глибоко значимий той факт, що професора Ржигу повертають до творчого життя молодий інженер робітничого походження Сойка з дружиною, комуністка Франтішка,—люди нового покоління.

Чехословацька преса приділяє новій роботі театру «Д-34» велику увагу. В газетах «Руде право», «Літерарні новини», «Культура 58» вміщені докладні рецензії на виставу. Відзначаючи актуальність проблематики, рецензенти все ж вважають, що автору п'єси не вдалося з достатньою художньою переконливістю розв'язати гострий конфлікт.

Незважаючи на це, вистава «Для чого ти живеш, Вацлаве Ржиги?»—велика подія в житті «Д-34». Вона, як пише «Руде право», «є цінною спробою і стимулом для дальшої праці».

об'єдналися у групи «Травень», «Траса», досвідченіші—у групи «29 серпня», «Єднання», «Жовтень», «Група 58» та інші.

Нещодавно в Празі у виставочному залі Манеса відбулася виставка творів художників «Групи 58», яка користувалася великим успіхом у глядачів.

До групи входять такі досвідчені художники, як Брож, Грус, Єжек, Кратохвіл, Тітельбах, молоді талановиті художники Лейслер, Отченашек, Сметана, відомі скульптори Гладік, Сопр, Калвода та інші.

Як відзначає критик Йозеф Рибак у газеті «Руде право», причина успіху виставки «Групи 58» в тому, що вона позбавлена сірої монотонності, яка ще характерна для деякої частини чеського образотворчого мистецтва, що вона вільна від свистопляски кольорів і рабської залежності від пануючої на заході моди, тобто всіх тих якостей, які призводять до розриву між життям і мистецтвом.

Ця виставка, пише газета, відзначається прагненням до створення завершених картинних композицій. Колорит багатьох картин яскраво-мажорний, барви світіються і співають, підкреслюючи здорову і оптимістичну ідейно-художню спрямованість творів. Виставка по-справжньому молода, незважаючи на те, що беруть в ній участь довідчені художники.

Експозиція, пройнята гарячим почуттям і цілеспрямованістю, є дійсно чеською за національною формою і сучасною за змістом та живописними прийомами.

Автори не гоняться за пустим жестом, вони далекі від життєвої інертності й байдужості.

У цьому цілісність світосприймання та внутрішня врівноваженість, у цьому те спільне, що об'єднує митців—активне і оптимістичне ставлення до життя. І кожний з них при цьому, зазначає газета, залишається самим собою, має свої індивідуальні риси, свою оригінальну образотворчу мову.

ТИСЯЧНА КНИЖКА ВИДАВНИЦТВА

Вже п'ять років у Празі існує видавництво «Артіа», яке випускає твори чехословацької літератури іноземними мовами. Нещодавно воно видало 1000-ну книгу. Це збірка художніх фотографій, що показують життя Чехословацької Республіки.

Книгу видано 16-ма мовами світу.

В зв'язку з цим ювілеєм опубліковано цікаві дані про розповсюдження видань «Артіа», які свідчать про зростання інтересу до чехословацької літератури в різних країнах світу.

Братиславський Народний театр поставив балет радянського композитора С. Прокоф'єва «Кам'яна квітка». На фото: сцена з балету.

ВИСТАВКА «ГРУПИ 58»

В Чехословаччині існує велика кількість груп художників, у які митці об'єднуються за спорідненістю творчих уподобань.

Так, молоді художники

ХРОНІКА КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

На Україні перебувала делегація Чехословацького Союзу борців проти фашизму, яка прибула на запрошення радянського Комітету ветеранів війни.
На фото: члени делегації кладуть вінок на могилу воїнів чехословацької армії, що загинули в боях з фашистськими загарбниками.

На Єнанієвському металургійному заводі проходить практику велика група спеціалістів з Індії. По закінченні курсу навчання вони працюватимуть на Бхілайському металургійному комбінаті, що споруджується з допомогою СРСР.
На фото: учень машиніста розливного крану Абнаш Сінгх.

НАШІ ГОСТІ

В кінці минулого року громадськість м. Снятина відзначала 800-річчя з дня заснування свого міста. На свято прибула делегація українців, що живуть у Канаді.
На фото: гості з Канади в президії зборів.

Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник (заст.
головного редактора), Т. К. Якимович.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефон: 3-01-71

БФ 03809. Підписано до друку 14/І 59 р. Формат паперу 60+92/8 Паперових арк. 10. Друк арк. 20.

Зам. 990.

Держлітвидав України.

Книжково-журнальна ф-ка Головидаву Міністерства культури УРСР. Київ,
вул. Воровського, 24.